

leto 2014
letnik 46
številka 1–2
(233–234)
ISSN 0587-5161

::anthropos

ČASOPIS
ZA
PSIHOLOGIJO
IN
FILOZOFIJO
TER
ZA
SODELOVANJE
HUMANISTIČNIH
VED

journal
of
psychology,
philosophy &
for
the cooperation of
humanistic
studies

46

leto 2014
letnik 46
števila 1–2
(233–234)
ISSN 0587-5161

::anthropos

ČASOPIS
ZA
PSIHOLOGIJO
IN
FILOZOFIJO
TER
ZA
SODELOVANJE
HUMANISTIČNIH
VED

journal
of
psychology,
philosophy &
for
the cooperation of
humanistic
studies

- Psihološki prispevki / *Psychology Research*
- Filozofski prispevki / *Philosophy Research*
- Študije / *Studies*
- Recenzije / *Reviews*

ČASOPIS ZA PSIHOLOGIJO IN FILOZOFIJO TER ZA SODELOVANJE HUMANISTIČNIH VED/*Journal of psychology, philosophy & for the cooperation of humanistic studies*

Anthropos izhaja pod pokroviteljstvom Univerze v Ljubljani, izdaja ga Slovensko filozofsko društvo, Društvo psihologov Slovenije/*Published under the authority of the University of Ljubljana by the Slovenian Philosophical Society and Psychological Society of Slovenia*

GLAVNI UREDNIK/*Managing editor*: dr. Janek Musek

UREDNIŠKI KOLEGIJ/*Editorial board*: dr. Vojan Rus, dr. Andreja Avsec, dr. Franci Zore

TEHNIČNI UREDNIK IN TAJNIK UREDNIŠTVA/*Technical editor and secretary*: dr. Janko Lozar

IZDAJATELJSKI SVET/*Publishing board*:

Dr. Karin Bakračević–Vukman, dr. Valentin Kalan, dr. Edvard Konrad, dr. Borut Ošljaj (predsednik sveta/*Chairman of the Board*), dr. Vojislav Likar, dr. Janek Musek, dr. Argio Sabadin, dr. Velko S. Rus, dr. Andrej Ule, mag. Agata Zupančič, dr. Cvetka Tóth

ČLANI REDAKCIJE/*Members of editorial board*:

dr. Edvard Kovač (teologija/*theology*), dr. Maca Jogan (sociologija/*sociology*), dr. Dean Komel (filozofija/*philosophy*), dr. Marko Kerševan (sociologija/*sociology*), dr. Viljem Merhar (ekonomija/*economy*), dr. Marko Polič (psihologija/*psychology*), dr. Igor Pribac (filozofija/*philosophy*), dr. Velko S. Rus (psihologija/*psychology*), dr. Argio Sabadin (psihologija/*psychology*), dr. Marjan Šimenc (filozofija/*philosophy*), dr. Bojan Žalec (filozofija/*philosophy*)

MEDNARODNI UREDNIŠKI SOSVET/*International advisory board*:

dr. Eugène Faucher (Francija/*France*), dr. Evgenij Firsov (Rusija/*Russia*), dr. Dominique Lassare (Francija/*France*), dr. Mojmir Povolný (ZDA/*USA*), dr. Jaroslav Opat (Česka/*Czech Republic*), dr. Alain Soubigou (Francija/*France*), dr. Vladimir Nikolajevič Železnjak (Rusija/*Russia*), dr. Karel M. Woschitz (Avstrija/*Austria*), dr. Josef Zumr (Česka/*Czech Republic*)

UREDNIŠTVO IN ADMINISTRACIJA/*Editorial and administrative office address*:

Anthropos, Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon: 241 10 00, e-mail: Anthropos@guest.arnes.si

Anthropos naročajte na navedeni naslov, naročnino pa pošljite na transakcijski račun številka:

02010-0011281745 NLB

Časopis ima 4-6 števil letno. Rokopisov ne vračamo.

The Journal has 4-6 issues a year. Manuscripts are not to be returned.

Cena te številke je 9,39 EUR. Letna naročnina je 18,78 EUR. Naročnina za tujino je 30 EUR.

Price of this issue: 9,39 EUR. Annual subscription: 18,78 EUR. Other countries: 30 EUR.

Angleške povzetke pregledal ali prevedel/*Proof-reading or translation of English abstracts*: dr. Janko Lozar

Članki so recenzirani/*All articles are reviewed*

Oblikovanje ovitka/*Cover design*: Jure Legac

Računalniški prelom/*Layout*: Uroš Čuden, MEDIT d.o.o., Notranje Gorice

Tisk/*Printed by*: Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/*Print-run*: 600 izvodov/600 issues

Založba: Slovensko filozofsko društvo in Društvo psihologov Slovenije .

Izid publikacije je finančno podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz sredstev državnega proračuna iz naslova razpisa za sofinanciranje domačih znanstvenih periodičnih publikacij.

Anthropos je indeksiran v COBISS in SOCIOLOGICAL ABSTRACTS

<http://www.anthropos.si>

::anthropos

KAZALO

Anthropos 1–2 (233–234) 2014

7-86

PSIHOLOŠKI PRISPEVKI

- 9-23 ::ALJA FABJAN: Socioseksualna orientiranost v luči razlik med spoloma in nekaterih psihosocialnih ter kulturnih dejavnikov
- 25-42 ::KATJA GUŠTIN, VISLAVA GLOBEVNIK VELIKONJA, EDA VRTAČNIK BOKAL, LUCIJA VIDMAR: Psihološke lastnosti neplodnih parov
- 43-64 ::LUCIA KLASINC: Psihično blagostanje, zadovoljstvo s partnerskim odnosom in doživljanje partnerskega odnosa pri parih od mladostništva do srednje odraslosti
- 65-86 ::DARE S. KOVAČIČ: Bolečina: psihološka stran mehanizma preživetja

87-161

FILOZOFSKI PRISPEVKI

- 89-105 ::CVETKA HEDŽET TÓTH: Pravica do moralne zaščite v pometafizični dobi
- 107-120 ::JANKO M. LOZAR: Nietzschejeva filozofija religije
- 121-143 ::UROŠ MILIČ: Majevtika ponovitve v Kierkegaardovem pisateljstvu
- 145-161 ::ANTON MLINAR: Dolžnosti do umrlih: etična stališča in interesi javnosti

163-220

ŠTUDIJE

- 165-180 ::BOJAN GRUM: Medkulturne razlike glede na demografske faktorje potencialnih pridobiteljev nepremičninskih pravic: Primer Slovenija In Japonska
- 181-194 ::AVGUST LEŠNIK: Sociologija prof. Dr. Ludvika čarnija (1931–1996). Prispevek za zgodovino sociološke misli na slovenskem
- 195-220 ::NEVENKA PODGORNIK: Vloga revščine in socialne izključenosti na pridobivanje izobraževalnih in psihosocialnih kompetenc otrok

221-227

RECENZIJE

- 223-227 ::AVGUST LEŠNIK: Boris Rutar (2012): Militarizem – druga stran globalizacije

229-232

NAVODILA AVTORJEM

CONTENTS

Anthropos 1-2 (233-234) 2014

7-86

PSYCHOLOGY RESEARCH

- 9-23 ::ALJA FABJAN: Sociosexual Orientation in View of the Gender Difference and Certain Other Psychosocial and Cultural Factors
- 25-42 ::KATJA GUŠTIN, VISLAVA GLOBEVNIK VELIKONJA, EDA VRTAČNIK BOKAL, LUCIJA VIDMAR: Psychological Characteristics of Infertile Couples
- 43-64 ::LUCIA KLASINC: Psychological Well-Being, Relationship Satisfaction and Relationship Experiencing in Couples from Adolescence to Middle Adulthood
- 65-86 ::DARE S. KOVAČIČ: Pain: Psychological Side of the Survival Mechanism

87-161

PHILOSOPHY RESEARCH

- 89-105 ::CVETKA HEDŽET TÓTH: The Right to Moral Protection in the After-Metaphysical Era
- 107-120 ::JANKO M. LOZAR: Nietzsche's Philosophy of Religion
- 121-143 ::UROŠ MILIĆ: The Maieutics of Repetition in Kierkegaard's Writing
- 145-161 ::ANTON MLINAR: Duties to Dead Persons: Ethical Statements and Public Interests

163-220

STUDIES

- 165-180 ::BOJAN GRUM: Intercultural Differences in View of the Demographic Factors of Potential Acquirers of Real Estate Rights: The Case of Slovenia and Japan
- 181-194 ::AVGUST LEŠNIK: The Sociology of Prof. Ludvik Čarni (1931–1996). Contribution to the History of Sociology in Slovenia
- 195-220 ::NEVENKA PODGORNIK: The Role of Poverty and Social Exclusion in the Acquirement of Educational and Psychosocial Competences of Children

221-227

REVIEWS

- 223-227 ::AVGUST LEŠNIK: Boris Rutar (2012): Militarism – The Back Side of Globalization

233-235

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

**PSIHOLOŠKI
PRISPEVKI**

**PSYCHOLOGY
RESEARCH**

Alja Fabjan
**SOCIOSEKSULNA
ORIENTIRANOST
V LUČI RAZLIK
MED SPOLOMA
IN NEKATERIH
PSIHOSOCIALNIH
TER
KULTUROLOŠKIH
DEJAVNIKOV**

9-23

HACQUETOVA 3,
SI-1000 LJUBLJANA

::POVZETEK

SOCIOSEKSUALNA ORIENTIRANOST PREDSTAVLJA DELITEV posameznikov glede na njihovo socioseksualno vedenje, socioseksualna stališča in socioseksualno poželenje, na tiste z bolj restriktivno in tiste z bolj permissivno socioseksualno orientiranostjo. Prvi se nagibajo k monogamnosti, zavzemajo negativna stališča do spolnosti izven partnerskega razmerja ter nimajo pogostih fantazij o takšnih oblikah spolnosti. Vedenje drugih je bolj promiskuitetno, poročajo o pogostejših fantazijah o spolnosti z osebami, s katerimi niso v partnerskem razmerju in imajo do spolnosti izven partnerskega razmerja bolj permissivna stališča. Prispevek se osredotoča na razlike v socioseksualni orientiranosti med spoloma in znotraj spolov, zajema povezanost med nekaterimi psihosocialnimi dejavniki in socioseksualnostjo, osvetljuje pomen genetske zasnove v primerjavi z značilnostmi primarnega okolja za razvoj socioseksualne orientiranosti ter socioseksualnost umešča tudi v kontekst kulturnega vidika.

Ključne besede: socioseksualna orientiranost, partnerski odnosi, permissivna socioseksualna orientiranost, restriktivna socioseksualna orientiranost

ABSTRACT

SOCIOSEXUAL ORIENTATION IN VIEW OF THE GENDER DIFFERENCE AND CERTAIN OTHER PSYCHOSOCIAL AND CULTURAL FACTORS

Sociosexual orientation is about dividing individuals according to their sociosexual behaviour, sociosexual attitude and sociosexual desire; to those with a rather restricted sociosexual orientation and those with a rather unrestricted one. The former feel more inclined to monogamy, they have negative attitude towards extramarital sex and do not often fantasise about such kinds of sexuality. The latter's behaviour is more promiscuous, they report on frequent fantasies about having sex with people outside their partner relationships, and have more permissive attitude towards having sex outside a partner relationship. The paper focuses on the differences in psychosocial factors and sociosexuality, it sheds light on the importance of genetic background, compared to the characteristics of the primary environment for the development of sociosexual orientation, and also places sociosexuality into a cultural context.

Keywords: sociosexual orientation, partner relationships, permissive sociosexual orientation, restrictive sociosexual orientation.

Pojem socioseksualnosti je prvi predstavil biolog in psiholog Alfred Kinsey, v okviru svojih raziskav o spolnosti, ki so pokazale, da je promiskuiteta precej pogost pojav ter, da se posamezniki močno razlikujejo v svojem spolnem vedenju, spolnih preferencah in stališčih do spolnosti, skupek česar je poimenoval kot razlike v socioseksualnem vedenju in stališčih (Kinsey idr., 1948, 1953). Posamezniki so se glede na rezultate raziskav medsebojno razlikovali glede na številne dejavnike: želje po več oziroma manj spolnih partnerjih, preteklo spolno vedenje oziroma število spolnih partnerjev, pričakovano spolno vedenje oziroma število spolnih partnerjev, pripravljenost na vzpostavitev izvenzakonskih spolnih razmerij, pogostost spolnih fantazij o posameznikih, s katerimi niso v razmerju, in stališča o spolnosti izven partnerskega razmerja, torej brez predanosti in čustvene bližine.

Na podlagi ugotovitev, da so spolno vedenje, preference in stališča o spolnosti medsebojno povezani, sta Gangestad in Simpson (1990) predstavila pojem socioseksualne orientiranosti, osebno dimenzijo, ki združuje omenjene razlike v eno in se nanaša na različne preference posameznikov glede spolnosti znotraj oziroma izven partnerskega razmerja. Posameznike tako lahko opredelimo na kontinuumu med dvema poloma, na eni strani je opredeljena restriktivna (oziroma bolj omejena) socioseksualna orientiranost, na drugi pa nerestriktivna, torej permissivna (oziroma manj omejena) socioseksualna orientiranost. Tisti z bolj restriktivno socioseksualno orientiranostjo se spolnim odnosom predajajo bolj ali manj izključno v okviru predane, dalj časa trajajoče partnerske zveze, pomembna jim je emocionalna bližina, nagibajo se torej k monogamnosti. Za druge je v večji meri značilno, da vstopajo tudi v bolj kratkotrajne partnerske zveze, lahko le seksualne narave, pogosteje menjajo spolne partnerje, spolnosti ne pogojujejo s predanostjo in emocionalno bližino, stopnja promiskuitete je torej pri njih višja. Ni odveč poudariti, da permissivna socioseksualna orientiranost ne pomeni, da k temu polu nagibajoči posamezniki ne bodo vstopali v dolgotrajna partnerska razmerja, socioseksualna orientiranost bo lahko imela vpliv na značilnosti oziroma kvaliteto teh razmerij, v smislu vstopanja partnerjev v izvenpartnerska razmerja (Simpson in Gangestad 1991).

Ugotovitve o potrebah po merjenju socioseksualne orientiranosti so pripeljale do razvoja vprašalnika "Sociosexual Orientation Inventory" (SOI). Razvila sta ga Simpson and Gangestad (1991), posamezniki pa so se preko vprašanj ocenjevali glede na pet komponent: število različnih spolnih partnerjev v preteklem letu, število spolnih partnerjev, s katerim so imeli spolni odnos le enkrat, število pričakovanih spolnih partnerjev v prihodnjih petih letih, pogostost spolnih fantazij, ki vključujejo osebo ali osebe, s katerimi niso v partnerskem razmerju, ter stališča do spolnih odnosov izven partnerskega

razmerja. Raziskave, opravljene z omenjenim vprašalnikom, so pokazale, da so posamezniki s permissivno socioseksualno orientacijo v preteklem letu imeli več spolnih partnerjev, več enkratnih spolnih izkušenj z enim partnerjem, da predvidevajo, da bodo v bližnji prihodnosti imeli več spolnih partnerjev, poročajo o pogostejših fantazijah o spolnosti z osebami, s katerimi niso v partnerskem razmerju in imajo do spolnosti izven partnerskega razmerja bolj permissivna stališča, kot restriktivno orientirani posamezniki, ki glede vseh postavk večinoma poročajo o nasprotnem. Za posameznike, ki so bolj permissivno socioseksualno orientirani, se je glede na raziskave izkazalo, da so prvo spolno izkušnjo doživeli pri nižji starosti kot tisti z bolj restriktivno socioseksualno orientiranostjo, prav tako je za prve bolj značilno, da bodo imeli v določenem obdobju več kot enega spolnega partnerja, oziroma, da bodo imeli izvenpartnersko razmerje. Restriktivno orientirani posamezniki so v partnerski odnos pripravljeni investirati več, so bolj predani, poročajo pa tudi o večjem zaupanju in ljubezni do partnerja, medtem ko se permissivna socioseksualna orientiranost v raziskavah povezuje z bolj pogosto agresijo pri spolnih odnosih in z gledanjem pornografskih vsebin.

Vprašalnik soi se je izkazal za veljavnega v več kot štiridesetih objavljenih študijah (Simpson, Wilson in Winterheld 2004), kljub temu pa so mu očitali določene pomanjkljivosti, predvsem to, da spremlja socioseksualno orientiranost skozi fokus preveč poenotene vedenjske tendence, torej kot le enodimenzionalen koncept (Asendorpf in Penke, 2005; Jackson in Kirkpatrick, 2007; Townsend, Kline in Wasserman, 1995; Webster in Bryan, 2007), kar prinaša tudi nizko notranjo konsistentnost (Penke 2010).

Lars Penke je leta 2010 objavil izpopolnjeno različico vprašalnika; "The revised Sociosexual Orientation Inventory" (SOI-R). Vprašalnik se osredotoča na tri področja socioseksualnosti: preteklo spolno prakso, stališča do spolnosti izven partnerskega razmerja oziroma brez čustvene vpletenosti ter spolno poželenje do posameznikov izven partnerskega razmerja oziroma spolne fantazije (Penke 2010). Penke in Asendorpf (2008) v enem od člankov namreč predstavljata socioseksualnost kot sestavljeno iz treh tako medsebojno povezanih, kot tudi ločljivih komponent, socioseksualnega vedenja, socioseksualnih stališč in socioseksualnega poželenja. Socioseksualno vedenje zajema spolno vedenje v smislu preteklega števila spolnih partnerjev, števila partnerjev, s katerimi je posameznik imel spolni odnos le enkrat ter pogostosti spolnih odnosov izven partnerskega razmerja. Socioseksualna stališča se nanašajo na odnos do spolnosti v oziroma izven partnerskega razmerja in so pod vplivom kulturnih, religioznih, institucionalnih in tradicionalnih dejavnikov. Socioseksualno poželenje je motivacijsko stanje, katero vsebuje spolne interese, v kombinaciji s spolnimi fantazijami in vznburjenostjo.

Opisane komponente je potrebno meriti in raziskovati tako v okviru enotne socioseksualne orientiranosti kot tudi ločeno (Penke in Asendorpf 2008). Raziskava je namreč pokazala, da razlike med tremi komponentami nastajajo tako med spoloma, kar bomo obravnavali v nadaljevanju, kot tudi v medsebojnih primerjavah in razmerjih. Posamezniki s permissivnim socioseksualnim vedenjem v preteklosti bodo bolj verjetno ostali samski v naslednjem letu ali pa menjavali spolne partnerje, kar je glede na enoten koncept socioseksualne orientiranosti tudi pričakovano, enako velja tudi za to, da je socioseksualno poželenje bolj restriktivno pri posameznikih, za katere je večja verjetnost, da bodo čez leto dni še vedno v obstoječi partnerski zvezi. V nasprotju s pričakovanji pa so rezultati raziskave pokazali, da se na podlagi socioseksualnih stališč ne more predvidevati o prihodnosti partnerskih zvez oziroma zveze, niti o spolnem vedenju posameznika ter, da imata na bolj pogosto spogledovanje z neznanci in na večje bodoče število spolnih partnerjev pričakovan vpliv le preteklo permissivno spolno vedenje in spolno poželenje, permissivna socioseksualna stališča pa na to ne vplivajo, oziroma se povezujejo celo z manjšim številom bodočih spolnih partnerjev in z manj pogostim spogledovanjem z neznanci. Socioseksualno poželenje se je izkazalo posebno tudi v njegovi spremenljivosti, bolj restriktivno je namreč pri posameznikih, ko so v partnerski zvezi, sploh, če je zveza še na začetku, bolj permissivno pa postane po približno štirih letih partnerske zveze (skladno z odkritji Fisherja (1987)) ali ob koncu partnerske zveze. Bolj permissivno orientirana socioseksualnost obeh partnerjev pa lahko večkrat rezultira v prekinitvi zveze zaradi drugih partnerjev. Raziskovanje razmerij med posameznimi komponentami socioseksualne orientiranosti se je torej izkazalo kot pomembno in smiselno, vsaka komponenta pa ima tudi lasten psihološki pomen.

Socioseksualna orientacija na splošno in socioseksualno vedenje sta se v raziskavi (Penke in Asendorpf 2008) izkazala kot stabilna v roku enega leta. Simpson in Gangestad (1991) pa opozarjata na spreminjajočo se naravo socioseksualne orientiranosti skozi življenje in različna obdobja.

::SOCIOSEKSUALNA ORIENTIRANOST IN RAZLIKE MED SPOLOMA

Dosedanje raziskave o socioseksualni orientiranosti so pokazale, da obstajajo razlike med spoloma, in sicer so moški v svojih socioseksualni orientiranosti bolj permissivni od žensk. Omenjene razlike se v nekaterih raziskavah kažejo v vseh treh komponentah, rezultati so tako pokazali, da imajo moški bolj permissivna stališča do spolnosti izven obstoječe partnerske zveze, pogostejše fantazije o spolnosti z osebami, s katerimi niso v partnerskem razmerju ter

se tudi vedejo na bolj permisiven način, kar se tiče socioseksualnosti (Buss in Schmitt 1993). Novejša raziskava (Penke in Asendorpf 2008) pa kaže, da do največjih razlik v socioseksualnosti med moškimi in ženskami prihaja na področju spolnega poželjenja, do manjših na področju stališč do spolnosti (pri obeh komponentah moški izražajo bolj permisivno socioseksualno orientiranost), na področju vedenja pa bistvenih razlik ni.

Čeprav se pomembnejše razlike v socioseksualni orientiranosti nahajajo bolj znotraj posameznega spola kot pa med spoloma (Simpson, Wilson in Winterheld 2004), obstaja kar nekaj teorij in modelov, ki skušajo pojasniti razlike v socioseksualni orientiranosti med spoloma.

Teorija starševskega investiranja (Trivers 1972) osvetljuje razlike v investiciji staršev v svoje potomstvo z ugotovitvijo, da ženske v svoje potomstvo investirajo več kot moški ter so posledično bolj restriktivno naravnane v svoji socioseksualni orientiranosti ter se zato večinoma odločajo za dolgotrajna razmerja (Simpson, Wilson in Winterheld 2004). Ena izmed sodobnejših teorij, "Življenjsko-zgodovinska teorija" (Stearns 1992) razlaga vedenjske strategije človeka, s katerimi se skozi evolucijo spopada z življenjskimi izzivi, kot so preživetje, rast in reprodukcija, ter v določenih življenjskih obdobjih posameznim izzivom namenja različne količine energije. Izhajajoč iz tega, sta se na področju reprodukcije izoblikovali dve strategiji, ena je usmerjena v kratkoročno in manj stabilno zasnovana partnerstva, v sklopu tega v več spolnih partnerjev, manjše starševsko investiranje in zato več potomstva, kar se povezuje s permisivno socioseksualno orientiranostjo. Druga strategija je usmerjena v bolj dolgoročno in stabilna partnerstva, v manj spolnih partnerjev, večjo mero starševskega investiranja in manj potomstva, kar pa se povezuje z restriktivno socioseksualno orientiranostjo (Simpson, Wilson in Winterheld 2004).

Buss in Schmitt (1993) sta razvila Teorijo spolnih strategij, da bi natančneje pojasnila vzroke za razlike v socioseksualni orientiranosti med spoloma in tudi znotraj spolov. Človekovo iskanje ustreznega partnerja je razloženo kot strateško in sicer v smeri iskanja partnerja, ki nam bo pomagal rešiti prilagoditvene težave, s katerimi so se soočali naši predniki. Ker so se moški in ženske skozi evolucijo srečevali z različnimi prilagoditvenimi izzivi, se razlike kažejo tudi v različnih strategijah pri iskanju partnerjev. Teorija spolnih strategij je osnovana na Teoriji starševskega investiranja in zasleduje njena načela, nadaljuje pa z razlago, da se moškim snovanje dolgoročnih partnerstev pod določenimi pogoji obrestuje (npr. ko bi s tem pridobili potrebno kontrolo nad žensko reprodukcijo, ko je reproduktivna vrednost njegove partnerke zelo visoka...) ter, da se ženskam kratkoročna partnerstva pod določenimi pogoji bolj obrestujejo, kot dolgoročna (npr. za boljše spoznavanje karakteristik

partnerja, za presojo lastne reproduktivne vrednosti, ob situacijah ali obdobjih, ko ni možnosti za dolgoročno partnerstvo...), predvsem v smislu poti k dolgoročnemu partnerstvu.

Model strateškega pluralizma (Gangestad in Simpson 2000) pojasnjuje, da ženske ocenjujejo moške kot potencialne partnerje preko dveh dimenzij; preko stopnje, do katere bo moški dober oskrbovalec njunih potomcev ter preko njegove genetske zasnove, katero bo prenesel na njune potomce. Med dimenzijama mora pogosto izbirati na podlagi svojih lastnosti ter zahtev in značilnosti okolja, v katerem se nahaja (če je okolje manj varno, bo moški, ki je pripravljen v skrb za potomce investirati več truda, boljša izbira). Model poudarja tudi pomembnost fizične privlačnosti, moški, ki je bolj fizično privlačen, bo najverjetneje poskrbel za lastno reprodukcijo z manjšim vložkom časa in energije, njegova socioseksualna orientiranost pa bo posledično bolj permissivna. Glede na bolj permissivno socioseksualno orientiranost moških bodo ti želeli imeti več partnerk, vendar jih, zaradi konkurence ostalih moških, ne bodo dobili v željenem številu, torej bodo vedno obstajala neskladja med spolnim poželenjem in vedenjem (Asendorpf in Penke 2005).

Ženske se na splošno počutijo bolj degradirane in izkoriščene kot moški, če so mnenja, da njihov spolni partner ne investira dovolj v njuno razmerje (Simpson, Wilson in Winterheld 2004), ob prekinitvi partnerske zveze pa emocionalno bolj trpijo ženske s permissivno socioseksualno orientiranostjo kot tiste z restriktivno (Simpson 1987). Townsend (1995) poroča o tem, na kakšne načine ženske s permissivno socioseksualno orientacijo ublažijo bolečino ob nizkem investiranju partnerjev v partnersko zvezo. Pogosto si poiščejo ljubimca, potlačijo svoja občutja, se izogibajo moškim, za katere slutijo, da bodo podobno malo investirali v zvezo, partnerju odrekajo spolnost ali pa skušajo v njem vzbuditi ljubosumje, kar bi zanje pomenilo dokaz zanimanja oziroma investicije v zvezo.

Razlike se pojavljajo tudi pri tem, kakšne partnerje si izbirajo permissivno oziroma restriktivno socioseksualno orientirani ženske in moški (Wiederman and Dubois 1998). Moški so pri iskanju partnerke za krajšo zvezo bolj pozorni na njihovo fizično privlačnost, ženske pa na finančni status, spolno izkušnost in na to, ali je trenutno v partnerski zvezi ali ne, pri čemer je bolj zaželeno, da je izkušen v spolnosti ter da je trenutno samski. Nasprotno temu so ženske z restriktivno socioseksualno orientacijo bolj privlačili moški z manj izkušnjami v spolnosti, pri moških pa socioseksualnost ni povezana s preferencami glede spolne izkušnosti njihovih potencialnih partnerk (Sprecher, Regan, McKinney, Maxwell in Wazienski 1997). Brez razlik med spoloma je permissivno socioseksualno orientiranim posameznikom pri partnerju fizična oziroma spolna privlačnost, bolj pomembna od restriktivno orientiranim, katerim pa je

pomembnejši partnerjev značaj, prijaznost, odgovornost, zanesljivost, zvestoba, torej karakteristike, ki odlikujejo dobrega starša (Simpson in Gangestad 1992).

Posamezniki s permissivno socioseksualno orientiranostjo občutijo v odnosu s svojim partnerjem več neprijetnih občutij, partnerja pa ocenjujejo kot manj fizično in spolno privlačnega v primerjavi z restriktivno orientiranimi (Hebl in Kashy 1995). Pri permissivno orientiranih posameznikih obstaja večja možnost da bodo prevarali svojega partnerja ali pristali na spolne odnose z ljudmi, ki so jih ravnokar spoznali (Seal, Agostinelli in Hannett 1994), tovrstno vedenje pa ocenjujejo kot bolj sprejemljivo, kakor restriktivno orientirani posamezniki (Feldman in Cauffman 1999).

Na socioseksualno orientiranost enega partnerja pa lahko vpliva tudi socioseksualna orientiranost drugega (Penke in Asendorpf 2008). Če je eden od partnerjev v partnerski zvezi bolj permissivno orientiran, se lahko njegovi socioseksualni orientiranosti približa tudi drugi, ali pa partnersko zvezo konča. Raziskave pa so pokazale tudi negativni vpliv restriktivne socioseksualne orientiranosti enega od partnerjev in sicer, da ta lahko vpliva na drugega partnerja v smeri večjega zanimanja za druge partnerje in obratno, izkazovanje zanimanja enega partnerja za druge lahko na prvega vpliva v smeri bolj restriktivne socioseksualne orientiranosti.

Raziskave o povezanosti med spolno usmerjenostjo in socioseksualno orientiranostjo ponujajo ugotovitve (Bailey, Gaulin, Agyei in Gladue 1994), da med heteroseksualno in homoseksualno usmerjenimi ženskami ni razlik glede socioseksualne orientiranosti, homoseksualni moški pa so bolj permissivno socioseksualno orientirani kot heteroseksualno usmerjeni moški, vendar pa le na področju socioseksualnega vedenja.

Gangestad, Simpson, DiGeronimo in Biek (1992) so v svoji raziskavi dokazali, da ženske lahko ocenijo socioseksualno orientiranost moških zgolj preko njihovih obraznih potez in telesne govorice. Clark (2004) je stopil še korak dlje in objavil rezultate svoje raziskave, v kateri so socioseksualno orientiranost posamezniki ocenjevali le na podlagi izgleda oziroma obraznih potez. Na permissivno socioseksualno orientiranost pri ženskah naj bi tako kazala maskulinizacija, tako na kognitivni kot fizični ravni. Prvo naj bi tako predstavljala boljša prostorska predstava, drugo pa manjša razlika med velikostjo drugega in četrtega prsta na roki ter tudi obrazne poteze. Permissivno socioseksualno orientirane ženske naj bi svoj izgled ocenjevale kot spolno bolj privlačen. Do nasprotnih ugotovitev so prišli Rhodes, Simmons in Peters (2005) in sicer so raziskave pokazale, da imajo ženske z bolj feminilnim in moški z bolj maskulilnim izgledom več spolnih partnerjev. Bolj permissivna socioseksualna orientiranost pri moških se glede na nekatere raziskave povezuje z večjo simetričnostjo tako obraza kot tudi telesa (Thornhill & Gangestad, 1994).

Boothroyd idr. (2008) v svoji obširni raziskavi ugotavljajo, da tako moški kot tudi ženske, ocenjujejo permissivno socioseksualno orientirane ženske kot bolj privlačne od restriktivno orientiranih žensk, ženske pa ocenjujejo restriktivno orientirane moške kot bolj privlačne, sploh za dolgoročno partnersko zvezo. Študija je pokazala, da ženske v večji meri na podlagi videza pravilno sklepajo o socioseksualni orientiranosti drugih, predvsem žensk, ter da imajo permissivno orientirani moški bolj maskulinilne poteze kot restriktivno socioseksualno orientirani, kar bi lahko povezali z višjo ravniyo testosterona pri prvih (Verdonck, Gaethofs, Carels in de Zegher 1999). Tako ženske kot tudi moški, so moške z bolj maskulinilnimi potezami obraza označili kot manj primerne za vlogo staršev ter za dolgoročno partnerstvo (Perrett idr. 1998). Pri ženskah ni odkrite povezave med socioseksualno orientiranostjo in maskulinilnimi oziroma feminilnimi potezami, nekatere zgodnejše raziskave pa se rahlo nagibajo k ugotovitvi, da naj bi se permissivna socioseksualna orientiranost povezovala z bolj feminilnimi potezami (Rhodes idr. 2005).

::PSIHOSOCIALNI DEJAVNIKI PERMISSIVNE IN RESTRIKTIVNE SOCIOSEKSUALNE ORIENTIRANOSTI

Ob spraševanju o razlogih, zakaj se nekateri posamezniki bolj nagibajo k permissivni socioseksualni orientiranosti drugi pa k bolj represivni, se nam ponuja široka paleta odgovorov. Permissivno orientirana socioseksualnost posameznikov lahko izvira iz uživanja v spolnosti brez obveznosti, pomanjkanja želje ali težav pri vzpostavljanju dolgotrajne, emocionalno predane partnerske zveze, strahu pred intimnostjo in bližino ali zato, ker so permissivno orientirani njihovi partnerji in se jim prilagajajo (Simpson, Wilson in Winterheld 2004). Nezmožnost sklepanja dolgotrajnih in predanih čustvenih in intimnih vezi ter promiskuitetno vedenje se povezuje tudi z antisocialno osebnostno motnjo (Robins, 1966). Razloge za restriktivno orientiranost lahko najdemo v želji po predvidljivosti in varnosti dolgotrajne partnerske zveze (Simpson, Wilson in Winterheld 2004), v visokem vrednotenju globokih čustvenih vezi (Jones 1998) ali pa v restriktivni orientiranosti partnerjev (Simpson, Wilson in Winterheld 2004).

Gangestad and Simpson (1990) sta v svojih raziskavah dokazala, da je permissivna socioseksualna orientiranost povezana z ekstrovertiranostjo, agresivnostjo, slabšo kontrolo ter manj strogimi omejitvami. Wright (1999) je v svojih študijah odkril, da se večja ekstrovertiranost in nižja stopnja prilagajanja povezujeta z bolj permissivno socioseksualno orientiranostjo pri ženskah, pa tudi z jezo, impulzivnostjo, iskanjem vznemirljivih doživetij, kar kaže na to, da so ženske z bolj permissivno orientiranostjo bolj čustveno labilne ter bolj nagnjene k iskanju

užitka in tveganj. V nasprotju z njimi so restriktivno orientirane ženske bolj nagnjene k upoštevanju pravil, depresiji, so pa bolj samozavestne. Študije socioseksualne orientiranosti v povezavi s psihološkimi dejavniki med moškimi (Reise and Wright 1996) so pokazale, da so s permissivno socioseksualnostjo povezani neodgovornost, pomanjkanje topline, pomanjkanje sposobnosti za sklepanje tesnih in predanih partnerskih vezi, pomanjkanje zaupanja v druge, pomanjkanje občutka krivde, manjša produktivnost, prepričanje v lastno fizično privlačnost in etična nekonsistentnost. Zadnji dve sta se povezovali s permissivno orientiranostjo tudi pri ženskah, poleg nekonvencionalnega načina razmišljanja, pogostega primerjanja z drugimi, prevzemanja različnih vlog, nezanimanja za filozofska in moralna vprašanja ter načela in liberalnih stališč. Permissivna socioseksualna orientiranost pri moških se povezuje tudi z narcisizmom in psihopatologijo.

Raziskave o povezanosti med socioseksualno orientiranostjo in različnimi stili navezanosti so pokazale (Brennan and Shaver 1995), da je permissivna socioseksualna orientacija povezana z izogibajočim stilom navezanosti, torej z vzdrževanjem distance v partnerskem odnosu in pomanjkanjem zaupanja, ter z ambivalenco, torej nejasnostjo glede partnerskega odnosa in občutji v povezavi z njim, ter z večjo potrebo po vzdrževanju samozadostnosti in z več občutene jeze v partnerskem odnosu. Preokupiran stil navezanosti se povezuje z željo po dolgotrajnih, tesno povezanih partnerskih razmerjih, v ozadju pa je strah pred izgubo partnerja (Hazan in Shaver 1987), novejša raziskava pa kažejo, da preokupirani posamezniki po številu spolnih partnerjev ne zaostajajo veliko za izogibajoče navezanimi, dostikrat na spolni odnos pristanejo tudi zaradi želje, da bi pridobili oziroma obdržali partnerja (Tracy, Shaver, Albino in Cooper 2001). Varna navezanost se je izkazala kot povezana z bolj negativnimi stališči do spolnosti izven predanega partnerskega odnosa (Simon 1997), plašljivo – izogibajoča in odklonilno – izogibajoča navezanost pa z večjim sprejemanjem takšnih oblik spolnosti. Povezanost med socioseksualno orientiranostjo in stili navezanosti se je pokazala le glede stališč o spolnosti, ne pa tudi glede vedenja.

Avtorji Bailey, Kirk, Zhu, Dunne in Martin (2000) so raziskovali vpliv genetike oziroma dednosti ter okolja oziroma vpliva odnosa staršev na kasnejši razvoj socioseksualne orientiranosti na večjem vzorcu dvojčkov. Genetični in biološki dejavniki na eni strani, ter dejavniki socialnega okolja na drugi, sta namreč dve glavni teoretični izhodišči za raziskovanje izvora razlik v socioseksualni orientiranosti. Teorija, ki zagovarja vpliv genetike, poudarja, da imajo moški različen genetski potencial, tisti z boljšim posledično investirajo manj truda v starševstvo in so bolj permissivno socioseksualno orientirani, tisti s slabšo genetsko predispozicijo pa so bolj restriktivno orientirani. Teorija

je torej skladna z modelom strateškega pluralizma (Gangestad in Simpson 2000). Teorija, ki zagovarja dejavnike socialnega okolja pa zagovarja, da se socioseksualna orientiranost v odrasli dobi oblikuje na podlagi izkušenj v otroštvu ter pod vplivom odnosa staršev ter predvideva, da se nestabilnosti v zakonu staršev izkažejo za pomemben dejavnik pri razvoju permissivne socioseksualne orientiranosti (Belsky idr. 1991). Raziskava Baileya in drugih (2000) je pokazala, da vpliv primerne okolja oziroma odnosa med starši nima bistvenega vpliva na razvoj socioseksualne orientiranosti. Rahla povezava je bila nakazana le pri dejavniku skupnega življenja ali ločenosti staršev oziroma nestabilnosti v zakonu, vendar avtorji štejejo kot pomanjkljivost dejstvo, da se je upošteval le status v času raziskave. Rezultati raziskave se bolj nagibajo v prid vpliva genskih dejavnikov pri razvoju socioseksualne orientiranosti, čeprav tudi z nekaterimi omejitvami, avtorji poudarjajo, da je verjetnost, da obe teoriji v praksi ne držita.

::KULTURNI VIDIK SOCIOSEKSUALNE ORIENTIRANOSTI

Razlike v socioseksualni orientiranosti glede na različne kulture skuša razlagati kar nekaj teorij. Teorija razlik med spoloma se osredotoča na razmerje števila moških in žensk, ki se razlikuje glede na različne kulture ter tudi znotraj ene kulture (Lazarus 2002). Pedersen (1991) je, upoštevajoč teorijo starševskega investiranja in Darwinistično teorijo, izoblikoval hipotezo, po kateri je v kulturah, kjer je število žensk precej večje od števila moških, socioseksualna orientiranost bolj permissivne narave ter obratno. Teorija se je potrdila v raziskavi o povezavi med različnimi kulturami in razlikami v socioseksualnosti v osemindesetih državah (Schmitt 2005).

Naslednja teorija se osredotoča na različne socialne in razvojne dejavnike med kulturami, s svojim središčem v pomembnosti zgodnjega odnosa med starši za oblikovanje otrokovega stila navezanosti in kasnejši razvoj socioseksualne orientiranosti (Belsky idr. 1991). Po tej teoriji naj bi v kulturah, kjer prihaja do večje izpostavljenosti stresnim in travmatičnim razmeram v primarni družini, nevarna navezanost otrok vodila v razvoj bolj permissivne socioseksualne orientiranosti. Teorijo s svojim prispevkom o različnih stopnjah umrljivosti v različnih kulturah zaokroži Chisholm (1999), ki pravi, da višja stopnja umrljivosti lahko rezultira v bolj permissivni socioseksualni orientiranosti. Schmittova raziskava o povezavi med različnimi kulturami in razlikami v socioseksualnosti v osemindesetih državah (Schmitt 2005) pa kaže drugače. V državah z boljšimi možnostmi za razvoj, večjim BDP in manjšo stopnjo umrljivosti se permissivno orientirana socioseksualnost viša in ne niža, kot je bilo predvideno v teoriji.

Razlike v kulturah predpostavlja tudi teorija strateškega pluralizma (Gangestad and Simpson 2000), ki pa zagovarja, da bo v kulturah, kjer je okolje bolj zahtevno in preživetje večji izziv, socioseksualna orientiranost bolj usmerjena k restriktivnemu polu. Teorijo podpira tudi raziskava v osemindesetih državah (Schmitt 2005). Ko so viri za preživetje redki ali ko se stopnja umrljivosti viša, se socioseksualna orientiranost pomika k bolj restriktivni. Ugotovljeno je bilo tudi, da se spremembam v okolju bolj prilagaja ženska socioseksualna orientiranost, ki postane bolj restriktivna, če se okoliščine zaostrijo ter bolj permissivna, če okoliščine postanejo bolj naklonjene razvoju, o čemer je govoril že Baumeister (2000).

V različnih kulturah igra veliko vlogo tudi tradicija in socialne vloge žensk in moških v družbi (Wood in Eagly 2002). V kulturah, kjer je vloga ženske tradicionalna, torej skrb za dom in družino, bo prihajalo do večjih razlik med spoloma v socioseksualni orientiranosti, v kulturah, kjer med vlogo moškega in ženske ni večjih razlik, pa se bo to izkazalo tudi v manjših razlikah v socioseksualni orientiranosti med spoloma. Schmittova raziskava (2005) o povezavi med različnimi kulturami in razlikami v socioseksualnosti to teorijo potrdi in jo v kombinaciji s teorijo strateškega pluralizma in teorijo razlik med spoloma označi kot dobro teoretično izhodišče za pojasnjevanje razlik v socioseksualni orientiranosti.

::SKLEP

Za bolj konkretne in jasne odgovore o dejavnikih, ki vplivajo na razvoj socioseksualne orientiranosti, o razlikah glede orientiranosti med in znotraj spolov ter o povezanosti socioseksualnosti ter razvojnih, psiholoških, kulturnih ter tudi drugih pomembnih dejavnikov, bo potrebno še nadaljnje raziskovanje. Potrebno se je zavedati, da večina ljudi ne spada na "skrajni" restriktivni ali permissivni pol socioseksualne orientiranosti, večina se jih nahaja nekje na kontinuumu, med obema poloma, kar pomeni, da jih okarakterizira kombinacija obeh. Pomembno pa je tudi imeti v mislih, da nobena socioseksualna orientiranost ni boljša od druge, obe zajemata nekatere pozitivne, prijetne in nekatere neprijetne lastnosti in vedenja (Simpson, Wilson in Winterheld 2004).

::LITERATURA

- Asendorpf, J. B. in Penke, L. (2005): "A mature evolutionary psychology demands careful conclusions about sex differences." V: *Behavioral and Brain Sciences*, 28, str. 275–276.
- Bailey, J. M., Gaulin, S., Agyei, Y. A. in Gladue, B. A. (1994): "Effect of gender and sexual orientation on evolutionarily relevant aspects of human mating psychology." V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, str. 1081–1093.
- Bailey, J. M., Kirk, K. M., Zhu, G., Dunne, M. P. in Martin, N. G. (2000): "Do Individual Differences in Sociosexuality Represent Genetic or Environmentally Contingent Strategies? Evidence From the Australian Twin Registry" V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 78/3, str. 537–545.
- Baumeister, R. F. (2000): "Gender differences in erotic plasticity: The female sex drive as socially flexible and responsive." V: *Psychological Bulletin*, 126, str. 347–74.
- Belsky, J., Steinberg, L. in Draper, P. (1991): "Childhood experience, interpersonal development, and reproductive strategy: An evolutionary theory of socialization." V: *Child Development*, 62, str. 647–670.
- Boothroyd, L. G., Jones, B. C., Burt D. M., De Bruine L. M. in Perrett, D. I. (2008): "Facial correlates of sociosexuality." V: *Evolution and Human Behavior*, 29, str. 211–218.
- Brennan, K. A. in Shaver, P. R. (1995): "Dimensions of adult attachment, affect regulation, and romantic relationship functioning." V: *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, str. 267–283.
- Buss, D. M. in Schmitt, D. P. (1993): "Sexual Strategies Theory: A contextual evolutionary analysis of human mating." V: *Psychological Review*, 100, str. 204–232.
- Chisholm, J. S. (1999): "Steps to an evolutionary ecology of mind." V: Hinton, A. L. (ur.): *Biocultural approaches to the emotions*. Cambridge University Press, str. 117–49.
- Clark, A. P. (2004): "Self perceived attractiveness and masculinization predict women's sociosexuality." V: *Evolution and Human Behavior*, 25 (2), str. 113–124.
- Feldman, S. S. in Cauffman, E. (1999): "Your cheatin' heart: Attitudes, behaviors, and correlates of sexual betrayal in late adolescents." V: *Journal of Research on Adolescence*, 9, str. 227–252.
- Fisher, H. (1987): "The four year itch." V: *Natural History*, 10, str. 22–29.
- Gangestad, S. W., Simpson, J. A., DiGeronimo, K. in Biek, M. (1992): "Differential accuracy in person perception across traits: Examination of a functional hypothesis." V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, str. 688–698.
- Gangestad, S. W. in Simpson, J. A. (1990): "Toward an evolutionary history of female sociosexual variation." V: *Journal of Personality*, 58, str. 69–96.
- Gangestad, S. W. in Simpson, J. A. (2000): "The evolution of human mating: Trade-offs and strategic pluralism." V: *Behavioral and Brain Sciences*, 23, str. 573–587.
- Hazan, C. in Shaver, P. (1987): "Romantic love conceptualized as an attachment process." V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, str. 502–511.
- Hebl, M. R. in Kashy, D. A. (1995): "Sociosexuality and everyday social interaction." V: *Personal Relationships*, 2, str. 371–383.
- Jackson, J. J. in Kirkpatrick, L. A. (2007): "The structure and measurement of human mating strategies: Toward a multidimensional model of sociosexuality." V: *Evolution and Human Behavior*, 28, str. 382–391.
- Jones, M. (1998): "Sociosexuality and motivations for romantic involvement." V: *Journal of Research in Personality*, 32, str. 173–182.
- Kinsey, A., Pomeroy, W. in Martin, C. (1948): *Sexual behavior in the human male*. Philadelphia: Saunders.
- Kinsey, A., Pomeroy, W., Martin, C. in Gebhard, P. (1953): *Sexual behavior in the human female*. Philadelphia: Saunders.
- Lazarus, J. (2002): "Human sex ratios: Adaptations and mechanisms, problems and prospects." V: Hardy, I. C. (ur.): *Sex ratios: Concepts and research methods*. Cambridge University Press, str. 287–311.

- Pedersen, F. A. (1991): "Secular trends in human sex ratios: Their influence on individual and family behavior." V: *Human Nature*, 2, str. 271–91.
- Penke, L. (2010): "The revised Sociosexual Orientation Inventory." V: Fisher, T. D., Davis, C. M., Yarber W. L. in Davis S. L. (ur.): *Handbook of Sexuality-Related Measures*. London: Routledge, str. 710–730.
- Penke L. in Asendorpf, J. B. (2008): "Beyond Global Sociosexual Orientations: A More Differentiated Look at Sociosexuality and Its Effects on Courtship and Romantic Relationships." V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 95/5, str. 1113–1135.
- Perrett, D. I., Lee, K. J., Penton-Voak, I. S., Rowland, D. R., Yoshikawa, S., Burt, D. M., idr. (1998): "Effects of sexual dimorphism on facial attractiveness." V: *Nature*, 394, str. 884–887.
- Reise, S. P. in Wright, T. M. (1996): "Personality traits, cluster B personality disorders, and sociosexuality." V: *Journal of Research in Personality*, 30, str. 128–136.
- Rhodes, G., Simmons, L. W. in Peters, M. (2005): "Attractiveness and sexual behavior: Does attractiveness enhance mating success?" V: *Evolution and Human Behavior*, 26, str. 186–201.
- Robins, L. R. (1966): *Deviant children grown up: A sociological and psychiatric study of sociopathic personality*. Baltimore: Williams & Wilkins.
- Schmitt, D. P. (2005): "Sociosexuality from Argentina to Zimbabwe: A 48-nation study of sex, culture, and strategies of human mating." V: *Behavioral and Brain Sciences*, 28, str. 247–311.
- Seal, D. W., Agostinelli, G. in Hannett, C. A. (1994): "Extradynamic romantic involvement: Moderating effects of sociosexuality and gender." V: *Sex Roles*, 31, str. 1–22.
- Simon, E. P. (1997): "Adult attachment style and sociosexuality." V: *The sciences & Engineering*, 57, str. 5966.
- Simpson, J. A. (1987): "The dissolution of romantic relationships: Factors involved in relationship stability and emotional distress." V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, str. 683–692.
- Simpson, J. A. in Gangestad, S.W. (1991): "Individual differences in sociosexuality: Evidence for convergent and discriminant validity." V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, str. 870–883.
- Simpson, J. A. in Gangestad, S. W. (1992): "Sociosexuality and romantic partner choice." V: *Journal of Personality*, 60, str. 31–51.
- Simpson, J. A., Wilson, C. L. in Winterheld, H. A. (2004): "Sociosexuality and romantic relationships." V: Harvey, J. H., Wenzel, A. in Sprecher, S. (ur.): *Handbook of sexuality in close relationships*. Mahwah, NJ: Erlbaum, str. 87–111.
- Sprecher, S., Regan, P. C., McKinney, K., Maxwell, K. in Wazienski, R. (1997): "Preferred level of sexual experience in a date or mate: The merger of two methodologies." V: *The Journal of Sex Research*, 34, str. 327–337.
- Stearns, S. (1992): *The evolution of life histories*. New York: Oxford University Press.
- Thornhill, R. in Gangestad, S. W. (1994): "Human fluctuating asymmetry and sexual behavior." V: *Psychological Science*, 5, str. 297–302.
- Townsend, J. M. (1995): "Sex without emotional involvement: An evolutionary interpretation of sex differences." V: *Archives of Sexual Behavior*, 24, str. 173–206.
- Townsend, J. M., Kline, J. in Wasserman, T. H. (1995): "Low-investment copulation: Sex differences in motivations and emotional reactions." V: *Ethology and Sociobiology*, 16, str. 25–51.
- Tracy, J.L.; Shaver, P.R., Albino A. W. in Cooper, M. L. (2001): "Attachment Styles and Adolescent Sexuality." V: Florsheim, P. (ur.): *Adolescent romance and sexual behavior: Theory, research, and practical implications*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Trivers, R. (1972): "Parental investment and sexual selection." V: Campbell, B. (ur.): *Sexual selection and the descent of man*. Chicago: Aldine, str. 1871–1971.
- Verdonck, A., Gaethofs, M., Carels, C. in de Zegher, F. (1999): "Effect of low-dose testosterone treatment on craniofacial growth in boys with delayed puberty." V: *European Journal of Orthodontics*, 21, str. 137–143

- Webster, G. D. in Bryan, A.** (2007): "Sociosexual attitudes and behaviors: Why two factors are better than one." V: *Journal of Research in Personality*, 41, str. 917–922.
- Wiederman, M. W. in Dubois, S. L.** (1998): "Evolution and sex differences in preferences for short-term mates: Results from a policy capturing study." V: *Evolution and Human Behavior*, 19, str. 153-170.
- Wood, W. in Eagly, A. H.** (2002): "A cross-cultural analysis of the behavior of men and women: Implications for the origins of sex differences." V: *Psychological Bulletin*, 128, str. 699 –727.
- Wright, T. M.** (1999): "Female sexual behavior: Analysis of Big Five trait facets and domains in the prediction of sociosexuality." V: *The sciences & Engineering*, 59, str. 5611.

Katja Guštin
Vislava Globevnik Velikonja
Eda Vrtačnik Bokal
Lucija Vidmar
**PSIHOLOŠKE
LASTNOSTI
NEPLODNIH PAROV**

25-42

ULICA KOROŠKEGA BATALJONA 13
SI-1231 LJUBLJANA ČRNUČE

UNIVERZITETNI KLINIČNI
CENTER LJUBLJANA
GINEKOLOŠKA KLINIKA
ŠLAJMERJEVA 3
SI-1000 LJUBLJANA

UNIVERZITETNI KLINIČNI
CENTER LJUBLJANA
GINEKOLOŠKA KLINIKA
ŠLAJMERJEVA 3
SI-1000 LJUBLJANA

UNIVERZITETNI KLINIČNI
CENTER LJUBLJANA
GINEKOLOŠKA KLINIKA
ŠLAJMERJEVA 3
SI-1000 LJUBLJANA

::POVZETEK

NAMEN RAZISKOVALNEGA DELA JE bil, osvetliti psihološke značilnosti neplodnih parov, ki se odločajo za zdravljenje z zunajtelesno oploditvijo. Raziskati smo želeli izraženost osebnostnih lastnosti maskulinnosti in femininnosti, samopodobe ter zadovoljstva z življenjem kot tudi ugotoviti povezanost med proučevanimi lastnostmi. V raziskavi je sodelovalo 30 neplodnih parov, ki so na Ginekološki kliniki v Ljubljani vstopili v postopek zdravljenja z zunajtelesno oploditvijo, 26 parov, ki otroke že imajo in 29 parov, ki otrok še ne načrtujejo. Zanimive so bile ugotovitve, da imajo moški iz neplodnega para višje kot očetje izražene feminine lastnosti, kar kaže na androginnost. Le ta se je pozitivno povezovala tudi z zadovoljstvom z življenjem. Pri ženskah iz neplodnega para smo v primerjavi z materami, ugotovili nižje zadovoljstvo z življenjem na področju družinskih in prijateljskih odnosov, iz česar smo sklepali na določeno mero socialne izključenosti, zaradi težav s plodnostjo.

Ključne besede: neplodnost, samopodoba, zadovoljstvo z življenjem, femininnost in maskulinnost

ABSTRACT

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF INFERTILE COUPLES

The aim of our research was to shed light on the psychological characteristics of infertile couples who opt for treatment with IVF. We wanted to explore the expression of personality traits maskulinnity and femininnity, self-concept and life satisfaction as well as to establish links between the studied characteristics. The study included 30 infertile couples who entered the process of IVF treatment in Gynaecological clinic in Ljubljana, 26 couples who already have children and 29 couples who were not planning to have one yet. Interesting findings were that men from infertile couples had higher expressed feminine characteristics than fathers, suggesting on androgyny. Higher expressed feminine and maskuline characteristics were positively related with life satisfaction. In comparison between women from infertile couples and mothers, we found lower life satisfaction of infertile women in the field of family and friendship relations, from which we deduce a certain degree of social exclusion, due to problems with fertility.

Key words: infertility, self-concept, life satisfaction, maskulinnity and femininnity

::UVOD

::Neplodnost

Starševstvo je specifična razvojna naloga v zgodnji odraslosti (Zupančič, Kavčič, Fekonja, 2004). Približno 5 % populacije ne želi imeti svojih otrok, za ostale pa je starševstvo pomemben cilj. Menning (1998, v Kikendall, 1994) je neplodnost opredelil kot nezmožnost zanositve po letu ali več rednih spolnih odnosov brez kontracepcije (primarna neplodnost) oziroma nezmožnost rojstva živega otroka (sekundarna neplodnost).

Po navedbah avtorjev (Hatasaka, 2011) je neplodnih parov v rodni dobi med 9 % in 15 %. Porast neplodnosti pripisujejo širši rabi kontracepcije in kasnejšemu prepoznavanju težav ter zamiku časa odločanja za otroke (Matthews in Martin Matthews, 1986). Med vzroki neplodnosti se najpogosteje pojavljajo motnje ovulacije (30 %) in semenske tekočine (22 %), nepravilnosti v jajcevodu (17 %), nepravilnosti maternice, materničnega vratu, vnetja, spolne disfunkcije (12 %), endometrioza (5 %) in nepojasnjene neplodnosti (14 %) (Keye, 2006).

Raziskovalci navajajo vrsto psiholoških odzivov na neplodnost: stres (Abbey, Andrews, Halman, 1995, v Abedinia, Ramezanzadeh, Noorbala, 2009), jezo, napetost, depresijo, anksioznost, krivdo, frustracijo, upad zadovoljstva in prilagajanje (Abbey, Andrews, Halman, 1991; Leiblum, Aviv, Hamar, 1998, v Abedinia idr., 2009), zmanjšane samospoštovanja in kvalitete življenja (Andrews idr., 1991, v Jordan in Revenson, 1999), težave pri spolnosti (Leader, 1984; Rosenfeld, Mitchell, 1979, v Abedinia idr., 2009).

::Samopodoba

Samopodoba je organizirana celota lastnosti, potez, stališč, sposobnosti, občutij itd., ki jih posamezniki pripisujejo sebi in jim predstavljajo referenčni okvir pri usmerjanju svojega vedenja (Kobal, 1994, v Gazvoda, 1996). Povezana je z vrednostnim sistemom posameznika in družbenega okolja, v katerem se nahaja. Samopodoba je hierarhično organizirana, višje kot se v hierarhiji nahajamo, bolj stabilna je. Nižje kot smo, bolj je samopodoba odvisna od situacije in zato manj stabilna (Marsh idr., 1992, v Avsec, 2007b).

Pomembnejši kriterij razvrščanja podobe o sebi je vključenost drugih v reprezentacije jaza (Avsec, 2007b). Posamezniki imajo poleg lastnih prepričanj o sebi tudi reprezentacije značilnosti, ki jim jih priprisujejo drugi pomembni (starši, partnerji, otroci...). Za neodvisno samopodobo so značilne stabilnost, trdnost meje, direktivnost v komunikaciji in neodvisnost od socialnega kon-

teksta. Za soodvisno pa so značilni prilagodljivost, pomembnost zunanjega videza, socialne vloge, medosebni odnosi in pripadnost (Markus in Kitayama, 1991, v Avsec, 2007b).

Neplodnost je široko povezana s samopodobo in samospoštovanjem (Globevnik Velikonja, 2007). Večja kot je predanost biološkemu starševstvu, večji je identitetni šok zaradi neplodnosti in bolj negativen vpliv ima na samospoštovanje (Matthews in Martin Matthews, 1986). Čeprav je navadno kot neploden diagnosticiran eden od partnerjev, je nezmožnost imeti biološke otroke partnerski problem. Gre za skupna prepričanja o pomembnosti starševstva in partnerske identitete (Matthews in Martin Matthews, 1986), zato je pri raziskovanju samopodobe in samospoštovanja, potrebno upoštevati vidik partnerstva (Gibson in Myers, 2000, v Ridenour, Yorgason in Peterson, 2009).

V eni od študiji (Freeman in drugi, 1983, v Kikendall, 1994) so primerjali plodne in neplodne ženske po diskrepanci med realnim in idealnim konceptom sebe. Neplodne ženske so imele višjo diskrepanco in so bile manj samoučinkovite. Neplodnost ima (vsaj pri ženskah) pomemben vpliv predvsem na socialno in telesno samopodobo, kar zajema soodvisni jaz (Maill, 1985, v Matthews in Martin Matthews, 1986).

::Osebnostni lastnosti maskulnost in femininost

Osebnostne značilnosti parov z zmanjšano plodnostjo se bistveno ne razlikujejo od značilnosti ostale populacije (Globevnik Velikonja, 2007). Ker maskulnost in femininost kot osebnostni lastnosti zajemata tudi spolne stereotipe oziroma socialno zaželeni značilnosti posameznega spola (Bem, 1974, v Avsec, 2007a), smo se v raziskavi osredotočili le na ti dve lastnosti.

Materinstvo je pogosto samoumevno in obravnavano kot sinonim ženskosti. Čeprav nekatere teorije, posebno psihoanalitične smeri, predvidevajo, da je ženska želja po materinstvu instinktivna in biološka (Shapiro, 1988, v Kikendall, 1994), druge predvidevajo, da je materinski instinkt naučen preko učenja vlog in socialnih pričakovanj (Menning, 1987, v Kikendall, 1994). Socialna pravila se zaradi vse večjega vključevanja žensk v svet dela spreminjajo, še vedno pa so ženske brez otrok bolj zaničevane kot moški. Ženske, ki načrtno ostanejo brez otrok, so označene za neprilagojene in sebične, neplodne ženske pa so pomiljevane in označene kot psihološko ali fizično neustrezne (Stewart in Robinson, 1989, v Kikendall, 1994).

Maskulnost in femininost sta skupek lastnosti, za katere družba meni, da so bolj značilne oziroma primerne za en spol kot za drugega (Avsec, 2007a). Maskuline lastnosti odražajo instrumentalnost – temeljno usmerjenost posameznika k sebi, feminine lastnosti pa ekspresivnost – temeljno usmerjenost

posameznika k drugim. Oseba ima lahko izražene tako feminine kot maskuline lastnosti, kar pomeni, da je androgina – usmerjena tako k sebi kot drugim (Bem, 1974, v Avsec, 2007a).

Osebnostni lastnosti sta povezani tudi s samopodobo posameznika, vendar različno glede na njena področja (Marsh in Byrne, 1991, v Avsec, 2007a). Povezanost femininosti je večja na tistih področjih, kjer imajo ženske višje rezultate (soodvisna samopodoba), povezanost maskulinosti pa je večja na področjih, kjer moški dosegajo višje rezultate (neodvisna samopodoba). Maskulinitet je povezana s samospoštovanjem (Lau, 1989; Carlson in Baxter, 1984, v Avsec 2007a), nižjo anksioznostjo in depresivnostjo (O'Heron in Orlofsky, 1990; Roos in Cohen, 1987, v Avsec, 2007a). Femininitet se pozitivno povezuje z zadovoljstvom v življenju na splošno (Antill, 1983; Murstein in Williams, 1983, v Avsec, 2007a), psihičnim blagostanjem (Lefkowitz in Zeldow, 2006, v Avsec, 2007a) in zadovoljstvom v zakonu (Antill, 1983, v Avsec, 2007a).

::Zadovoljstvo z življenjem

Svetovna zdravstvena organizacija je kvaliteto življenja definirala kot človekovo percepcijo lastnega življenjskega položaja v kontekstu kulture in vrednostnega sistema, v katerem živi ter v odnosu do svojih ciljev, pričakovanj, standardov in pomislekov/skrbi (World Health Organization Quality of Life Group, 1994, v Chachamovich idr., 2009).

Na področju neplodnosti, koncept kvalitete življenja preusmerja pozornost s kliničnih simptomov in je izredno pomemben izid pri kompleksnih in multidimenzionalnih zdravstvenih položajih (Chachamovich idr., 2004, v Chachamovich idr., 2009). Pri preučevanju kvalitete življenja moramo biti pozorni na dejavnike, ki vplivajo na njeno izraženost. Depresivni in anksiozni simptomi bolj kot sociodemografski (izobrazba, starost) in klinični dejavniki (dolžina zdravljenja, partnerski odnos, okolje, mentalno zdravje) napovedujejo kvaliteto življenja. Visoka kvaliteta življenja je negativno povezana z depresivnostjo, pozitivno pa s samospoštovanjem in splošnim zdravjem (Johansson idr., 2009).

Pri neplodnih parih so raziskovalci ugotavljali nižjo kvaliteto življenja, in sicer na področjih: duševno zdravje, vitalnost, čustveno vedenje, psihološko, okoljsko, fizično in socialno funkcioniranje (Fassino in drugi, 2002; Fekkes in drugi, 2003; Khayata in drugi, 2003; El-Messidi in drugi, 2004; Drosdzol in Skrypulec, 2008; Lau in drugi, 2008, v Chachamovich idr., 2009). Poleg tega naj bi bilo pri ženskah zadovoljstvo z življenjem nižje kot pri moških (El-Messidi in drugi, 2004; Ragni in drugi, 2005; Drosdzol in Skrypulec, 2008; Rashidi in drugi, 2008, v Chachamovich idr., 2009).

V drugih študijah so bile razlike znotraj para majhne, pokazale so se edino v tem, da so moški imeli višjo kvaliteto na psihološkem, ženske pa na socialnem področju življenja (Nene idr., 2005; Ohl idr., 2009, v Chachamovic idr., 2009). Nizka skladnost med partnerjema je pogosto povezana z nizkim nivojem prilagajanja, zakonskega/partnerskega zadovoljstva in depresije (Peterson in drugi, 2003, v Chachamovich idr., 2009). Na drugi strani visoka usklajenost med partnerjema zniža stresnost in zviša zmožnost spopadanja s stresom (Snell in Rosen, 1997, v Chachamovich idr., 2009).

Med demografskimi in kliničnimi spremenljivkami so se pokazale tudi nekatere pomembne povezave: pozitivna povezava med starostjo in zadovoljstvom z življenjem – starejši moški so bili bolj zadovoljni; ter povezava med dolgotrajnejšo zvezo in višjo kvaliteto življenja (Chachamovich idr., 2010).

::Raziskovalni problem

Namen raziskovalnega dela je bil, osvetliti psihološke značilnosti neplodnih parov, ki se odločajo za zdravljenje z zunajtelesno oploditvijo. Raziskati smo želeli psihološke značilnosti neplodnih parov – osebnostni lastnosti maskulinitet in femininitet, samopodoba in zadovoljstvo z življenjem – kot tudi povezanost preučevanih lastnosti med seboj. Predvidevali smo, da se osebnostne značilnosti (femininitet in maskulinitet) neplodnih parov ne bodo razlikovale od primerjalnih skupin, da bo realna samopodoba neplodnih parov nižja od primerljivih skupin ter da bodo neplodni pari manj zadovoljni z življenjem kot primerljivi skupini.

Poleg tega smo pričakovali, da bo nižja realna samopodoba povezana z nižjim zadovoljstvom z življenjem ter da se bodo pokazale statistično pomembne povezave med neodvisno samopodobo in maskulinitetjo ter soodvisno samopodobo in femininitetjo.

::METODA

::Udeleženci

Raziskava je zajela vzorec 170 oseb. Od tega 30 parov (torej 30 moških in 30 žensk), ki so se v času od februarja 2012 do junija 2012 vključili v proces zdravljenja z zunajtelesno oploditvijo ("in vitro" oploditev) na Ginekološki kliniki v Ljubljani. Primerjalna skupina je zajela 26 parov, ki otroke že imajo in 29 parov, ki so v partnerski zvezi, vendar otrok še niso načrtovali.

Skupine so bile med seboj primerljive po starosti: neplodni pari – moški v povprečju 35,6 in ženske v povprečju 32,5; pari z otroki – moški v povprečju

34,3 in ženske v povprečju 33,4; pari, ki otrok še ne načrtujejo – moški v povprečju 29,0 in ženske v povprečju 26,8 let. Pare smo primerjali tudi po dolžini partnerske zveze, kjer nekoliko izstopajo rezultati parov, ki otrok še ne načrtujejo. Povprečna dolžina partnerske zveze pri neplodnih parih je bila 9,1 let; povprečna dolžina pri parih z otroki 9,6 let in pri parih, ki otrok še ne načrtujejo 4,9 let. Vpliv omenjenih demografskih spremenljivk na posamezne lestvice smo preverili z regresijsko analizo, ki ni pokazala statistično pomembnih razlik.

::Pripomočki

Za zbiranje podatkov o psiholoških značilnostih skupin smo uporabili naslednje psihodiagnostične pripomočke:

Vprašalnik samopodobe za odrasle (ASSEI – Adult Sources of Self-Esteem Inventory; Elovson in Fleming, 1989); vprašalnik zajema dva seta po 20 trditev, kjer posamezniki ocenjujejo realno samopodobo (zadovoljstvo s posameznimi področji samopodobe) in idealno samopodobo (pomembnost posameznih področij samopodobe). Znotraj posamezne lestvice vprašalnik dopušča tudi delitev na soodvisno in neodvisno samopodobo, kjer podlestvici sestavlja po 10 vprašanj. Posameznik odgovarja na 10 stopenjski lestvici, od zelo nepomembno/zalo nezadovoljen do zelo pomembno/zelo zadovoljen. Koeficienti zanesljivosti za posamezne lestvice in podlestvice so v naši raziskavi znašale: realna samopodoba $\alpha=0,74$ (podlestvica neodvisne samopodobe $\alpha=0,54$, podlestvica soodvisne samopodobe $\alpha=0,81$), idealna samopodoba $\alpha=0,72$ (podlestvica neodvisne samopodobe $\alpha=0,84$, podlestvica soodvisne samopodobe $\alpha=0,75$).

Vprašalnik maskulinosti in femininosti (VMF; Avsec in Musek, 1999, v Avsec, 2000); vprašalnik vsebuje 40 postavk, kjer jih 10 opisuje pozitivne feminine lastnosti, 5 postavk negativne feminine lastnosti, 10 postavk pozitivne maskuline lastnosti in 5 postavk negativne maskuline lastnosti. Ostale postavke so nevtralne. Posamezniki na 5 stopenjski lestvici ocenjujejo, v kolikšni meri je lastnost izražena pri njih. Koeficienti zanesljivosti so po lestvicah znašali: pozitivna maskulinitet $\alpha=0,75$, negativna maskulinitet $\alpha=0,67$, maskulinitet skupaj $\alpha=0,78$, pozitivna femininitet $\alpha=0,76$, negativna femininitet $\alpha=0,65$ in femininitet skupaj $\alpha=0,79$.

Vprašalnik zadovoljstva z življenjem (QLS – Questions on Life Satisfaction; Henrichand in Herschback, 2000); vprašalnik zajema dva seta po 8 vprašanj, ki se nanašajo na pomembnost posameznih življenjskih področij in zadovoljstvo s posameznimi življenjskimi področji. Lestvici zajemata 8 področij: prijatelji, prosti čas/hobiji, zdravje, prihodek/finančna varnost, poklic/delo, dom/življenjski pogoji, družinsko življenje/otroci, partnerski odnosi/spolnost.

Obteženo vrednost lestvic izračunamo po formuli: zadovoljstvo s posameznim področjem življenja = pomembnost življenjskega področja * ((2 * zadovoljstvo z življenjskim področjem) – 3). Koeficient zanesljivosti obtežene lestvice zadovoljstva z življenjem znaša $\alpha=0,57$. Pridvidevamo, da nizka zanesljivost izhaja iz majhnega števila postavk vprašalnika.

::Postopek

Raziskava poteka v okviru doktorskega dela avtorice, in sicer pod naslovom Soočanje parov z neplodnostjo pred zdravljenjem z zunajtelesno oploditvijo. V članku navajamo ugotovitve preliminarne študije. Osrednji del je potekal na Ginekološki kliniki Univerzitetnega kliničnega centra v Ljubljani, kjer smo k sodelovanju povabili neplodne pare, torej ženske in moške, pred postopkom zunajtelesne oploditve. Partnerje smo k sodelovanju povabili ob sprejemu v postopek zdravljenja. Omogočili smo jim miren prostor za izpolnjevanje vprašalnikov, jim pojasnili namen raziskave ter jih prosili za podpis soglasja za sodelovanje. Po zaključenem reševanju so partnerji vprašalnike oddali v zaprti kuverti.

Vzporedno smo, glede na sociodemografske značilnosti neplodnih parov (starost in trajanje partnerske zveze), poiskali primerljive pare – starše ter pare, ki otrok še ne načrtujejo. Udeležence za sodelovanje smo pridobivali po principu "snežne kepe". Partnerji so vprašalnike reševali ločeno, navadno na domu, podpisali soglasje za sodelovanje in vprašalnike vrnili v zaprti kuverti.

Raziskava zadostuje vsem potrebnim etičnim standardom, kar je potrdila tudi Komisija republike Slovenije za medicinsko etiko (številk 46/II/II).

Dobljene podatke smo ustrezno šifrirali in obdelali s statističnimi metodami v programu SPSS 13.0. Uporabili smo predvsem analize primerjav razlik med skupinami (ločeno po spolu) ter korelacije med lestvicami.

::REZULTATI IN RAZPRAVA

Glede na zastavljen raziskovalni problem, smo rezultate in razpravo razdelili v dva vsebinska sklopa. V prvem delu pa smo proučevali razlike med skupinami neplodnih parov, staršev in parov, ki otrok še ne načrtujejo, v drugem pa povezanost vprašalnikov oziroma lestvic samopodobe, osebnostnih lastnosti in zadovoljstva z življenjem med seboj.

::Razlike med skupinami po posameznih vprašalnikih

Pred samo analizo razlik med skupinami, smo preverili normalnost porazdelitve in homogenost varianc na posameznih lestvicah vprašalnikov samopodobe, maskulinosti in femininosti ter zadovoljstva z življenjem. Na podlagi rezultatov smo se odločili za uporabo parametričnih testov (t -test za neodvisne vzorce), razen pri lestvicah vprašalnika o zadovoljstvu z življenjem, kjer je bila predpostavka o normalnosti porazdelitve kršena (uporabili smo Mann-Whitneyev test za neodvisne vzorce).

Pri primerjavah med skupinami smo rezultate ločili po spolu oziroma moških in ženskah iz para. Primerjali smo: neplodne pare–starše in neplodne pare–pare, ki otrok še niso načrtovali.

Najprej pogledjmo rezultate analize razlik med skupinami na vprašalniku samopodobe. Med skupinami žensk, ni bilo večjih razlik, edina statistično pomembna razlika je prikazana v tabeli 1. Vidimo, da so neplodne ženske v primerjavi z materami bolj zadovoljne s področjem realne neodvisne samopodobe. Enake rezultate kot pri ženskah, lahko vidimo tudi pri primerjavi samopodobe med skupinami moških (tabela 2). Pri neplodnih moških se je v primerjavi z očeti in moškimi, ki otrok še ne načrtujejo, izrazilo višje zadovoljstvo z realnim področjem samopodobe.

Konkretnije se realna neodvisna samopodoba nanaša na zadovoljstvo s počutjem, sposobnostmi, dosežki, telesno podobo in zaznavami s strani drugih. Predvidevali bi, da bo ob neplodnosti ravno ta vidik samopodobe manj zadovoljiv (Maill, 1985, v Matthews in Martin Matthews, 1986). Lahko da je prišlo pri neplodnih parih pri reševanju vprašalnika do delovanja obrambnega mehanizma zanikanja, kar bi bilo v prihodnjih raziskavah priporočljivo kotrolirati.

Tabela 1. Razlike med skupinami žensk na vprašalniku samopodobe assei.

lestvice	skupina	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i> (dvosmerno)
realna neodvisna samopodoba	neplodni	30	76,20	2,35	54,00	0,02
	starši	26	70,35			

Opombe: neplodni –ženske iz neplodnih parov; starši – matere.

Tabela 2. Razlike med skupinami moških na vprašalniku samopodobe ASSEI.

lestvice	skupina	N	M	t	df	p (dvosmerno)
realna soodvisna samopodoba	neplodni	30	84,66	1,58	53,00	0,12
	starši	26	80,54			
	neplodni	30	84,66	2,78	56,00	0,01
	pari brez	29	78,45			
realna neodvisna samopodoba	neplodni	30	80,00	2,00	54,00	0,05
	starši	26	71,58			
	neplodni	30	80,00	1,72	57,00	0,09
	pari brez	29	73,31			
realna samopodoba skupaj	neplodni	30	164,55	2,06	53,00	0,04
	starši	26	152,12			
	neplodni	30	164,55	2,32	56,00	0,02
	pari brez	29	151,76			

Opombe: neplodni – moški iz neplodnega para; starši - očetje; pari brez – moški iz parov, ki se za starševstvo še niso odločili.

V naslednjem koraku so nas zanimala razlike med skupinami glede na osebnostni lastnosti maskulinitet in femininitet. Med skupinami žensk (tabela 3) ni bilo pomembnih razlik v osebnostnih lastnostih. To potrjuje naše predvidevanje, da med neplodnimi ženskami in primeljivimi skupinami ni večjih razlik v osebnostnih lastnostih (Globevnik Velikonja, 2007).

Presenetljivo se je pri ugotavljanju razlik med skupinami moških (tabela 4) pokazala pomembna razlika med neplodnimi moškimi in očeti kot tudi neplodnimi moškimi in moškimi brez otrok na lestvicah femininitet. Neplodni moški so imeli višje kot ostali moški izražene pozitivne in negativne osebnostne lastnosti femininitet. Verjetno je, da morajo moški skozi proces soočanja z neplodnostjo prilagoditi tudi svojo lastno identiteto (Matthews in Martin Matthews, 1986). Ker se androginitet, torej izraženost tako pozitivnih femininitet kot maskulinitet lastnosti, povezuje s pozitivno samopodobo in zadovoljstvom z življenjem, bi lahko rekli, da je ta prilagoditev pomembna v procesu zdravljenja neplodnih parov.

Tabela 3. Razlike med skupinami žensk na vprašalniku maskulinosti in femininosti VMF.

lestvice	skupina	N	M	t	df	p (dvosmerno)
maskulinnost pozitivna	neplodni	30	32,10	-0,74	54,00	0,47
	starši	26	33,15			
	neplodni	30	32,10	0,23	57,00	0,82
	pri brez	29	31,79			
maskulinnost negativna	neplodni	29	9,03	-0,17	53,00	0,86
	starši	26	9,15			
	neplodni	29	9,03	-0,24	56,00	0,81
	pri brez	29	9,21			
maskulinnost skupaj	neplodni	29	41,03	-0,71	53,00	0,48
	starši	26	42,31			
	neplodni	29	41,03	0,02	56,00	0,98
	pri brez	29	41,00			
femininost pozitivna	neplodni	29	38,17	-0,25	53,00	0,81
	starši	26	38,38			
	neplodni	29	38,17	-0,03	56,00	0,97
	pri brez	29	38,21			
femininost negativna	neplodni	30	16,67	1,42	54,00	0,16
	starši	26	15,38			
	neplodni	30	16,67	1,37	57,00	0,18
	pri brez	29	15,52			
femininost skupaj	neplodni	29	54,90	0,78	53,00	0,44
	starši	26	53,77			
	neplodni	29	54,90	0,71	56,00	0,48
	pri brez	29	53,72			

Opombe: neplodni –ženske iz neplodnega para; starši - matere; pri brez –ženske iz parov, ki se za starševstvo še niso odločili.

Tabela 4. Razlike med skupinami moških na vprašalniku maskulinosti in femininosti VMF.

lestvice	skupina	N	M	t	df	p (dvosmerno)
maskulinnost pozitivna	neplodni	29	34,72	0,22	53,00	0,82
	starši	26	34,38			
	neplodni	29	34,72	0,08	56,00	0,94
	pri brez	29	34,62			

maskulinnost negativna	neplodni	29	9,79	-0,06	53,00	0,95
	starši	26	9,85			
	neplodni	29	9,79	-1,37	56,00	0,18
	pari brez	29	10,93			
maskulinnost skupaj	neplodni	29	44,52	0,15	53,00	0,88
	starši	26	44,23			
	neplodni	29	44,52	-0,58	56,00	0,56
	pari brez	29	45,55			
femininost pozitivna	neplodni	29	38,45	2,05	53,00	0,05
	starši	26	35,81			
	neplodni	29	38,45	3,10	56,00	0,00
	pari brez	29	34,86			
femininost negativna	neplodni	29	15,34	0,99	53,00	0,33
	starši	26	14,62			
	neplodni	29	15,34	1,90	56,00	0,06
	pari brez	29	13,76			
femininost skupaj	neplodni	29	53,79	2,04	53,00	0,05
	starši	26	50,42			
	neplodni	29	53,79	3,09	56,00	0,00
	pari brez	29	48,62			

Opombe: neplodni – moški iz neplodnega para; starši - očetje; pari brez – moški iz parov, ki se za starševstvo še niso odločili.

Kot zadnje so nas zanimale razlike med skupinami v zadovoljstvu z življenjem. V tabeli 5 je prikazano, da med neplodnimi ženskami in ženskami, ki še ne načrtujejo otrok, ni statistično pomembnih razlik v zadovoljstvu z življenjem. Pokazale pa so se pomembne razlike med neplodnimi ženskami in materami na lestvicah prijatelji, prosti čas/hobiji, družinsko življenje/otroci in partnerski odnosi/spolnost. Neplodne ženske so bile manj zadovoljne s prijateljskimi odnosi in družinskim življenjem, kar kaže na neko mero socialne izključenosti. Ženske pri soočanju s stresom iščejo več socialne opore kot moški (Peterson, Newton, Rosen, Skaggs, 2009). Ker vedno več prijateljev in bližnjih prevzame starševsko vlogo, se pritisk ob neuspešnih zanositvah poveča, ženske pa se posledično umaknejo iz odnosov.

Nasprotno so neplodne ženske več zadovoljstva izrazile pri prostem času in partnerstvu. Sklepamo, da je to posledica pomanjkanja časa za prosti čas in posvečanja partnerskim odnosom v aktivni materinski vlogi. Matere so namreč vse bolj vpletene v svet dela, poleg tega pa še vedno prevzemajo večji del odgovornosti pri gospodinjstkih opravilih in negi otroka.

Tabela 5. Razlike med skupinami žensk na vprašalniku zadovoljstva z življenjem QLS.

lestvice	skupina	<i>N</i>	povprečni rang	<i>M-W U</i>	<i>Z</i>	<i>p</i> (dvosmerno)
prijatelji	neplodni	29	21,03	175,00	-3,46	0,00
	starši	26	35,77			
	neplodni	29	25,36	300,50	-1,89	0,06
	pari brez	29	33,64			
prosti čas	neplodni	29	32,59	244,00	-2,27	0,02
	starši	26	22,88			
	neplodni	29	29,72	414,00	-0,10	0,92
	pari brez	29	29,28			
zdravje	neplodni	29	26,59	336,00	-0,77	0,44
	starši	26	29,58			
	neplodni	29	28,24	384,00	-0,63	0,53
	pari brez	29	30,76			
prihodek	neplodni	29	31,59	273,00	-1,80	0,07
	starši	26	24,00			
	neplodni	29	33,14	315,00	-1,69	0,09
	pari brez	29	25,86			
poklic	neplodni	29	29,17	343,00	-0,59	0,56
	starši	26	26,69			
	neplodni	29	31,02	376,50	-0,69	0,49
	pari brez	29	27,98			
dom	neplodni	29	30,41	307,00	-1,24	0,21
	starši	26	25,31			
	neplodni	29	30,79	383,00	-0,61	0,54
	pari brez	29	28,21			
družina	neplodni	29	18,88	112,50	-4,71	0,00
	starši	26	38,17			
	neplodni	29	27,02	348,50	-1,15	0,25
	pari brez	29	31,98			
partnerstvo	neplodni	29	31,72	269,00	-1,97	0,05
	starši	26	23,85			
	neplodni	29	30,22	399,50	-0,37	0,71
	pari brez	29	28,78			

zadovoljstvo z življenjem	neplodni	29	26,45	332,00	-0,76	0,45
	starši	26	29,73			
	neplodni	29	28,67	396,50	-0,37	0,71
	pari brez	29	30,33			

Opombe: neplodni –ženske iz neplodnega para; starši - matere; pari brez –ženske iz parov, ki se za starševstvo še niso odločili.

Pri primerjavi zadovoljstva z življenjem med neplodnimi moškimi in očeti (tabela 6), so se tako kot pri ženskah, pokazale razlike v zadovoljstvu s prostim časom, družinskim življenjem in partnerstvom. Edino lestvica prijateljstva je bila med skupinama moških ocenjeno enako zadovoljivo. Razlog bi lahko bil v večji socialni stigmatizaciji neplodnih žensk (Matthews in Martin Matthews, 1986) in drugačnemu tipu prijateljskih odnosov med moškimi.

Med neplodnimi moškimi in moškimi, ki otrok še niso načrtovali so se pokazale statistično pomembne razlike v zadovoljstvu s prihodkom in finančnim stanjem. Sklepamo lahko, da je to posledica starostnih razlik oziroma razvojnih nalog (Zupančič, Kavčič in Fekonja,), ki jih v zgodnji odraslosti morajo doseči posamezniki. Življenje v svojem gospodinjstvu z lastnimi prihodki je v trenutnih gospodarskih razmerah težko doseči, kar večja nezadovoljstvo mlajših moških (v primerjavi z neplodnimi moškimi), ki nimajo dovolj finančnih sredstev za osamosvojitvev.

Tabela 6. Razlike med skupinami moških na vprašalniku zadovoljstva z življenjem QLS.

lestvice	skupina	N	povprečni rang	M-W U	Z	p (dvosmerno)
prijatelji	neplodni	29	30,33	309,50	-1,15	0,25
	starši	26	25,40			
	neplodni	29	28,48	391,00	-0,47	0,64
	pari brez	29	30,52			
prosti čas	neplodni	29	33,10	229,00	-2,53	0,01
	starši	26	22,31			
	neplodni	29	28,21	383,00	-0,60	0,55
	pari brez	29	30,79			
zdravje	neplodni	29	28,69	357,00	-0,36	0,72
	starši	26	27,23			
	neplodni	29	28,50	391,50	-0,47	0,64
	pari brez	29	30,50			

prihodek	neplodni	29	30,62	301,00	-1,31	0,19
	starši	26	25,08			
	neplodni	29	38,98	145,50	-4,32	0,00
	pri brez	29	20,02			
poklic	neplodni	29	28,28	369,00	-0,14	0,89
	starši	26	27,69			
	neplodni	29	33,43	306,50	-1,80	0,07
	pri brez	29	25,57			
dom	neplodni	29	30,28	311,00	-1,15	0,25
	starši	26	25,46			
	neplodni	29	33,17	314,00	-1,69	0,09
	pri brez	29	25,83			
družina	neplodni	29	20,40	156,50	-4,02	0,00
	starši	26	36,48			
	neplodni	29	32,12	344,50	-1,20	0,23
	pri brez	29	26,88			
partnerstvo	neplodni	29	32,40	249,50	-2,23	0,03
	starši	26	23,10			
	neplodni	29	30,64	387,50	-0,54	0,59
	pri brez	29	28,36			
zadovoljstvo z življenjem	neplodni	29	30,81	295,50	-1,37	0,17
	starši	26	24,87			
	neplodni	29	34,66	271,00	-2,33	0,02
	pri brez	29	24,34			

Opombe: neplodni – moški iz neplodnega para; starši - očetje; pri brez – moški iz parov, ki se za starševstvo še niso odločili.

::Povezanost vprašalnikov samopodobe, maskulinosti in femininosti ter zadovoljstva z življenjem

V analizah povezanosti med lestvicami smo podatke za moške in ženske združili. Prav tako nismo ločevali različnih skupin (neplodni pari, starši in pari, ki otrok še ne načrtujejo).

Najprej smo se posvetili vprašanju pozitivne povezanosti lestvice neodvisne samopodobe z osebnostno lastnostjo maskulinosti ter soodvisne samopodobe z osebnostno lastnostjo femininosti. Iz tabele 7 vidimo, da naša predpostavka drži. Če pogledamo nekoliko širše, pa je realna samopodoba pomembno pozitivno povezana s pozitivnimi lastnostmi maskulinosti in femininosti. Čeprav avtorji navajajo (Marsh in Byrne, 1991, v Avsec, 2007a), da se osebnostna lastnost femininosti pogosteje povezuje s soodvisno samopodobo in lastnost

maskulinosti z neodvisno samopodobo, lahko sklepamo, da v našem vzorcu na realno samopodobo (tako neodvisno kot soodvisno) najbolj pozitivno vpliva androgenost, torej izraženost tako pozitivnih femininih kot pozitivnih maskulinih lastnosti.

Tabela 7. Korelacija med vidiki samopodobe in osebnostnima lastnostima femininost in maskulinost.

lestvice	maskulinost pozitivna	maskulinost negativna	masku- linost	femininost pozitivna	femininost negativna	femininost skupaj
realna soodvisna samopodoba	0,274**	-0,178*	0,136	0,413**	-0,086	0,233**
realna neodvisna samopodoba	0,302**	-0,079	0,200**	0,201**	-0,154*	0,057
realna samopo- doba skupaj	0,330**	-0,138	0,196*	0,332**	-0,142	0,150
idealna soodvisna samopodoba	0,097	-0,016	0,069	0,374**	0,196*	0,352**
idealna neodvisna samopodoba	0,120	0,150	0,154*	0,174	0,204**	0,221**
idealna samo- podoba skupaj	0,126	0,082	0,131	0,309**	0,231**	0,325**

** statistična pomembnost na ravni 0,01

*statistična pomembnost na ravni 0,05

Zanimalo nas je tudi, ali bo nižja realna samopodoba povezana z nižjim zadovoljstvom z življenjem. V tabeli 8 vidimo, da so vsi trije vidiki realne samopodobe (soodvisna, neodvisna in skupna) pomembno pozitivno povezani s splošnim zadovoljstvom z življenjem, med posameznimi lestvicami zadovoljstva z življenjem pa so najmočnejše pozitivno povezana področja: partnerstvo, prosti čas, zdravje, poklic in dom. Povzeli bi lahko, da je za pozitivno samopodobo najpomembnejši partnerski odnos, kar je pri psihološkem delu z neplodnimi pari pomembna usmeritev za prakso. Glede na to, da se realna samopodoba nanaša na zadovoljstvo posameznika s področji samopodobe, vprašalnik zadovoljstva z življenjem pa na zadovoljstvo s področji življenja, pomembna pozitivna povezava potrjuje tudi veljavnost vprašalnikov.

Tabela 8. Korelacija med realno samopodobo in zadovoljstvom z življenjem.

lestvice	realna neodvisna samopodoba	realna neodvisna samopodoba	realna samopodoba skupaj
prijatelji	0,138	0,077	0,121
prosti čas	0,153*	0,279**	0,255**
zdravje	0,167*	0,181*	0,199**
prihodek	0,057	0,096	0,089
poklic	0,199*	0,196*	0,224**
dom	0,155*	0,174*	0,191*
družina	0,170*	-0,011	0,079
partnerstvo	0,371**	0,245**	0,343**
zadovoljstvo z življenjem	0,354**	0,296**	0,368**

** statistična pomembnost na ravni 0,01

*statistična pomembnost na ravni 0,05

::ZAKLJUČEK

Glavne ugotovitve raziskave, ki je bila opravljena do sedaj, je, da se neplodni pari v večjem delu proučevanih lastnosti ne razlikujejo od parov, ki otroke imajo in tistih, ki jih še ne načrtujejo. Zanimive so bile razlike predvsem pri višji izraženosti femininih lastnosti pri moških iz neplodnega para in nižjim zadovoljstvom žensk iz neplodnega para na področju zadovoljstva s prijateljskimi odnosi. Glede na to, da sta se pokazali tudi pomembni pozitivni povezanosti med realno samopodobo in zadovoljstvom s partnerskim odnosom ter med samopodobo in pozitivno femininostjo in maskulinstvo, bi lahko rekli, da androgini posamezniki iz neplodnega para oblikujejo bolj zadovoljujoče odnose s svojimi partnerji in so bolj zadovoljni tudi z lastno podobo. Ključnega pomena pri delu z neplodnimi pari, tako z medicinskega kot psihološkega vidika, bi torej bila partnerska obravnava. Poleg tega pa strokovno ozaveščanje javnosti o tematiki neplodnosti, da bi se zmanjšal socialni pritisk na pare, ki se soočajo s to problematiko. Glavna omejitev raziskave izhaja ravno iz omenjenega pojava, da so k sodelovanju v raziskavi najbrž pogosteje pristopili neplodni pari, ki so v dobrih partnerskih odnosih, zadovoljni z lastno podobo in drugimi področji življenja.

V nadaljnjih raziskavah bi bilo zanimivo, ob proučevanih lastnostih, oceniti tudi obrambno reagiranje udeležencev ter spremljati uspešnost postopka zunajtelesne oploditve pri udeleženi parih, saj bi s tem lahko preverili, ali katera od psiholoških lastnosti napoveduje uspešnost zanositve.

::LITERATURA

- Abedinia, N., Ramezanzadeh, F., Noorbala, A. A. (2009): Effects of a psychological intervention on Quality of life in infertile couples. *Journal of Family and Reproductive Health*, 3 (3), 87-93.
- Avsec, A. (2007a): Maskulinnost – femininnost. V A. Avsec (ur.), *Psihodiagnostika osebnosti* (225-249). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Avsec, A. (2007b): Samopodoba. V A. Avsec (ur.), *Psihodiagnostika osebnosti* (39-65). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Avsec (2000): *Področja samopodobe in njihova povezanost z realno in idealno spolno shemo*. Doktorsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Chachamovich, J., Chachamovich, E., Fleck, M. P., Cordova, F. P., Knauth, D. in Passos, E. (2009): Congruence of Quality of Life among Infertile Men and Women: Findings from a Couple-Based Study. *Human Reproduction*, 24 (9), 2151-2157.
- Chachamovich, J., Chachamovich, E., Ezer, H., Cordova, F. P., Fleck, M. MP, Knauth, D. R in Passos, E. P (2010): Psychological distress as predictor of quality of life in men experiencing infertility: a cross-sectional survey. *Reproductive Health*, 7 (3), 1-9.
- Elovson, A. C. in Fleming, J.S. (1989): *The Adult Sources of Self-esteem Inventory*. Unpublished assessment instrument, California State University.
- Gazvoda, A. (1996): Samopodoba v kognitivni psihologiji. *Anthropos*, 28 (1-2), str. 133-143.
- Globevnik Velikonja, V. (2007): Psihološko svetovanje ob neplodnosti. *Sodobne oblike zdravljenja neplodnosti: zbornik*, 102-107.
- Hatasaka, H. (2011): An Efficient Infertility Evaluation. *Clinical Obstetrics and Gynecology*, 54 (4), 644-655.
- Henrich, G. in Herschbach, P. (2000): *Questions on Life Satisfaction - A Short Questionnaire for Assessing Subjective Quality of Life*. European Journal of Psychological Assessment, 16 (3), 150-159.
- Johansson, M., Adolfsson, A., Berg, M., Francis, J., Hogstrom, L., Olof Janson, P., idr. (2009): Quality of Life for Couples 4-5,5 Years after Unsuccessful IVF Treatment. *Acta Obstetrica et Gynecologica*, 88, 291-300.
- Keye, W. R. (2000): Medical Aspects of Infertility for the Counselor. V L. Hammer Burns in S. N: Covington (ur.), *Infertility Counseling: A Comprehensive Handbook for Clinicians* (27). New York: Parthenon Publishing Group.
- Kikendall, K. A. (1994): Sel-Discrepancy as an Important Factor in Addressing Women's Emotional Reactions to Infertility. *Professional Psychology: Research and Practice*, 25 (3), 214-220.
- Matthews, R. in Matthews, A. M. (1986): Infertility and Involuntarr Childlessness: The Transition to Nonparenthood. *Journal of Marriage and the Family*, 48, 641-649.
- Peterson, B. D., Newton C. R., Rosen K. H., Skaggs G.E. Gender differences in how men and women who are referred for IVF cope with infertility stress. *Human Reproduction*, 21, 2443-2449.
- Ridenour, A.F., Yorgason, J. B. in Peterson, B. (2009): The Infertility Resilience Model: Assessing Individual, Couple, and External Predictive Factors. *Contemporary Family Therapy*, 31, 34-51.
- Zupančič, M., Kavčič, T. in Fekonja, U. (2004): Razvojne naloge v odraslosti. V L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (634-654). Ljubljana: ZIFF.

Lucia Klasinc
**PSIHIČNO
BLAGOSTANJE,
ZADOVOLJSTVO
S PARTNERSKIM
ODNOSOM IN
DOŽIVLJANJE
PARTNERSKEGA
ODNOSA PRI PARIH
OD MLADOSTNIŠTVA
DO SREDNJE
ODRASLOSTI**

43-64

UNIVERZA V MARIBORU
ODDELEK ZA PSIHOLOGIJO
KOROŠKA CESTA 99
SI-2000 MARIBOR

::POVZETEK

LOTILI SMO SE TEORETIČNEGA PREGLEDA ter empirične raziskave povezav in odnosov med konstrukti psihičnega blagostanja, zadovoljstva z življenjem in psihološkega blagostanja, zadovoljstva s partnerskim odnosom in doživljanja medosebnih odnosov pri parih v obdobju od mladostništva do srednje odraslosti. Uporabili smo štiri zanesljive vprašalnike, pri čemer smo samostojno prevedli Lestvico zadovoljstva s partnerskim odnosom (Hendrick, 1988). Na vzorcu 134 udeležencev, ki so tvorili 67 parov, smo potrdili, da razlike med spoloma pri omenjenih konstruktih ne obstajajo. Razlik med starostnimi skupinami v psihičnem blagostanju ni, a so se pojavile pri zadovoljstvu s partnerskim odnosom. Uporabna vrednost raziskave sega na mnoga področja našega vsakdanjika in pušča odprt prostor za nadaljnje raziskave in delovanje na področju zviševanja psihičnega blagostanja pri ljudeh različnih starosti.

Ključne besede: psihično blagostanje, subjektivno emocionalno blagostanje, psihološko blagostanje, zadovoljstvo s partnerskim odnosom, doživljanje medosebnih odnosov.

ABSTRACT

PSYCHOLOGICAL WELL-BEING, RELATIONSHIP SATISFACTION AND RELATIONSHIP EXPERIENCING IN COUPLES FROM ADOLESCENCE TO MIDDLE ADULTHOOD

We began a review of theoretical and empirical research links and relationships between the constructs of psychological well-being, life satisfaction and psychological well-being, satisfaction with partner relationship and experience of interpersonal relationships in pairs during the period from adolescence to middle adulthood. We used four reliable questionnaires, which were independently translated the scale of satisfaction with partner relationship (Hendrick, 1988). On a sample of 134 participants who formed 67 pairs, we confirmed that gender differences in these constructs do not exist. Differences between age groups in the psychological well-being are not, but occurred in satisfaction of a partnership approach. The use value of research goes into many areas of our everyday life and leaves an open space for further research and action in the field of increasing psychological well-being in people of different ages.

Keywords: psychological well-being, subjective emotional well-being, psychologi-

cal well-being, satisfaction with partner relationship, experiencing interpersonal relationships.

::UVOD

Za dobro subjektivno emocionalno in psihološko blagostanje so vseka-kor pomembni kakovostni medosebni odnosi. V nadaljevanju smo se lotili raziskovanja psihičnega blagostanja med pari v mladostništvu ter zgodnji in srednji odraslosti. Čeprav se psihično blagostanje s starostjo načeloma ne spreminja, smo opazovali morebitne spremembe glede zadovoljstva z romantičnimi odnosi med starostnimi skupinami glede na spol in tip navezanosti (anksiozni, izogibajoči) ter glede njihove povezave s psihičnim blagostanjem. Izsledki raziskav imajo splošno uporabno vrednost ne glede na čas in kulturo. Vsak človek si namreč prizadeva, da bi bil srečen, emocionalno in psihološko zadovoljen in da bi hkrati polno užival v medosebnih odnosih ter pri tem razvijal zdrav ljubezenski odnos s partnerjem.

::Psihično blagostanje

Psihično blagostanje je ključni pojem pozitivne psihologije, in s tem ključna sestavina psihološkega vidika kakovosti življenja. Poznamo dva temeljna modela psihičnega blagostanja (Musek, 2010):

1. hedonski model – model subjektivnega (emocionalnega) blagostanja (dobro počutje, zadovoljstvo z življenjem);
2. eudaimonski model – model psihološkega blagostanja, ki zajema s smislom in rastjo povezane vidike sreče in psihične dobrobiti.

::Subjektivno emocionalno blagostanje

Subjektivno emocionalno blagostanje, ali *subjective emotional well-being*, je prvi raziskoval Diener, ki je ugotovil, da gre za kompleksen pojav, ki ga tvorijo tri osnovne komponente: občutje zadovoljstva z življenjem (kognitivna komponenta) ter pozitivni afekt in negativni afekt (emocionalni komponenti). Na oblikovanje in vzdrževanje subjektivnega emocionalnega blagostanja vplivajo genetski, motivacijski, emocionalni, kognitivni, osebnostni, medosebni in drugi dejavniki. S subjektivnim emocionalnim blagostanjem in njegovimi tremi temeljnimi komponentami so povezane vse temeljne osebnostne dimenzije, pri čemer sta najboljša napovedovalca ekstravertnost in nevroticizem. Nevrotične osebe so tako v povprečju manj zadovoljne z življenjem in izražajo več negativnega afekta. Pri povezavi z osebnostnimi lastnostmi še posebej izstopa

podatek povezanosti ekstravertnosti s pozitivnim afektom ter povezanost nevroticizma z negativnim afektom (Musek, 2010).

::Psihološko blagostanje

Eudaimonski tradiciji je bližja druga veja raziskovanja psihičnega blagostanja, ki so jo osnovali eksistencialni, fenomenološki in humanistični psihologi, skratka vsi, ki so se ukvarjali s samoaktualizacijo (Jung, Goldstein, Maslow, Rogers) in z življenjskim smislom (Frankl). K tej paradigmi je ogromno prispeval naš, slovenski, psiholog Anton Trstenjak s svojim spisom *Človek in sreča* (1974). Psihološko blagostanje, ali *psychological well-being*, se od subjektivnega razlikuje predvsem po tem, da zajema več kategorij (Musek, 2010).

Ryffova (1989; Ryff in Keyes, 1995) je na prehodu v devetdeseta leta 20. stoletja na podlagi obstoječe literature, pri kateri se je sklicevala predvsem na Jahodo, oblikovala vprašalnik s šestimi lestvicami, ki zajemajo vse temeljne značilnosti psihičnega zdravja, ki so hkrati dimenzije psihičnega blagostanja. Sem spadajo sprejemanje samega sebe, pozitivni odnosi z drugimi, avtonomnost, obvladovanje okolja, smisel življenja in osebnostna rast.

Avtorica s sodelavci (Ryff in Keyes, 1995) opozarja, da je potrebno razen komponent, ki zajemajo pozitivne vidike emocionalnega in kognitivnega doživljanja, v model psihičnega blagostanja zajeti tudi dimenzije odnosov, osebnostne rasti in življenjskega smisla. Če se nekdo počuti srečnega in ima hkrati do drugih sovražen in nasilen odnos, ga ne moremo oceniti kot psihično zdravo osebo.

::Struktura in dimenzije psihičnega blagostanja

Psihično blagostanje je kompleksen psihološki konstrukt, ki ga je težko enovito izmeriti. Na splošno velja, da obstajajo visoke povezave med konstrukti pozitivne psihologije. To potrjujejo številne raziskave, ki so pokazale, da je med različnimi merami psihičnega blagostanja veliko skupnega. Zato je še posebej pomembno oblikovati jasno in relevantno strukturo psihičnega blagostanja, opredeliti dimenzije in odnose med njimi. Musek (2009) se je empirično posvetil temu vprašanju tako, da je raziskal, katere dimenzije se pojavljajo v skupnem prostoru subjektivnega emocionalnega blagostanja in psihološkega blagostanja ter kako se strukturirajo v tem prostoru. Raziskal je torej strukturo celotnega psihičnega blagostanja in njeno hierarhijo. Rezultati so podprli domnevo, da psihično blagostanje v veliki meri izhaja iz globalne, splošne dimenzije, ki preveva vse njegove pomembne vidike in komponente. Iz generalnega faktorja psihičnega blagostanja izhajata široki faktor zadovoljstva

in široki faktor smisla. Široki faktor zadovoljstva podpira hedonski model in zajema faktorje zadovoljstva, negativne in pozitivne emocionalnosti. Široki faktor smisla pa se v osnovi sklada z eudaimonskim modelom, saj zajema faktorja odnosov in rasti (Musek, 2010).

::Raziskave psihičnega blagostanja

Če bi morali na splošno določiti, ali so ljudje zadovoljni oziroma nezadovoljni s svojim življenjem, bi lahko glede na raziskave ugotovili, da so ljudje v povprečju zadovoljni (Diener in Diener, 1996; Diener, Suh in Oishi, 1997; Myers in Diener, 1995). Tri četrtine ljudi meni, da so zadovoljni s svojim življenjem, in sicer ne glede na starost in spol. Razlike med mladostniki in starostniki so zelo majhne, kar pomeni, da starost najverjetneje ne vpliva na subjektivno psihično blagostanje (Lucas in Diener, 2000). Kot smo videli, starost ne vpliva pomembno na subjektivni blagor, nekaj podobnega pa lahko ugotavljamo tudi za spol, izobrazbo, rasne razlike, starševstvo in telesno privlačnost (Myers in Diener, 1995). Ženske bi naj poročale o nekoliko večjem zadovoljstvu s svojim življenjem (Wood, Rhodes in Whelan, 1989, po Musek in Avsec, 2002), vendar so se te razlike med spoloma v zadnjih letih zelo zmanjšale (Diener in Biswas-Diener, 2000). Raziskave še zmeraj potrjujejo, da so osebe v partnerskem razmerju nekoliko bolj, a ne veliko, zadovoljne s svojim življenjem kot samske, prav tako osebe z višjimi prihodki (Diener in Biswas-Diener, 2000; Diener in Oishi, 2000) ter osebe z globljim verskim prepričanjem (Myers in Diener, 1995).

Demografske spremenljivke ne prispevajo prav veliko k pojasnjevanju subjektivnega psihičnega blagostanja, brez vpliva pa gotovo niso. Campbell, Converse in Rodgers (1976) so ugotovili, da starost, spol, prihodek, izobrazba in zakonski stan pojasnjujejo nekaj manj kot 20 odstotkov variance, kar pa ni zanemarljivo, če pomislimo, da je subjektivno psihično blagostanje odvisno od dolgega niza spremenljivk.

::MEDOSEBNI ODNOSI

::Kakovost medosebnih odnosov

V sodobnem času so odnosi z bližnjimi bolj kot kadarkoli prej predmet stalnega preučevanja. Po eni strani imamo v zahodni družbi veliko možnosti uresničevanja ljubezenskih odnosov, po drugi strani pa lahko s precejšnjo lahkoto razdremo obstoječe nezadovoljive odnose. V intimnem odnosu s partnerjem zahtevamo visoko raven zadovoljstva, in doživimo veliko razočar-

ranje, če pričakovanja niso izpolnjena. Raziskovalci se trudijo ugotoviti, kaj pomeni zadovoljstvo v partnerskem odnosu in kako ustvariti trajen uspešen odnos (Sternger in Hojjat, 1997).

Kazalci kakovosti odnosa naj bi bili težnja po fizični bližini in stikih, pripravljenost na samoodprtost in samorazkrivanje, dajanje medsebojne pomoči, intenzivnost in obseg medsebojnega komuniciranja, obseg stvari, ki jih partnerji počno skupaj, občutek medsebojne povezanosti in soodvisnosti ter zadovoljstvo z odnosom. Za večjo kakovost odnosa ni nujno potrebna večja intenzivnost teh dejavnikov. Pomemben je občutek medsebojnega ujemanja partnerjev (Ule, 2009).

::Navezanost v partnerskih odnosih

Kljub priljubljenosti teorije navezanosti povsod po svetu, se raziskovanje navezanosti v Sloveniji ni posebej razvilo, ali pa se je omejilo na raziskovanje navezanosti v otroštvu, kot jo je razvil Bowlby. Tudi v svetu so dolgo raziskovali samo navezanost v otroštvu, saj so jo za razumevanje odnosov med odraslimi prvič uporabili šele konec osemdesetih let, ko sta Hazan in Shaver objavila članek o romantični ljubezni kot procesu navezanosti (Tomec, 2005).

Hazan in Shaver (1987) sta ugotovila, da je odnos med odraslimi oblika navezanosti, ki vključuje tudi vedenjski sistem skrbi in spolnosti. Posameznikov stil navezanosti vpliva na kvaliteto podpore in odzivnosti v intimnih odnosih, ti pa na kvaliteto čustvene vezi med partnerjema (Feeney, 1999). Funkcije navezanosti se s starostjo postopno prenesejo s primarnega skrbnika na romantičnega partnerja (Tomec, 2005).

Obstaja več stilov navezanosti, vendar sta najpogostejše omenjana in zanašo raziskavo najpomembnejša dva osnovna, in sicer anksiozni ter izogibajoči stil. Anksiozni stil navezanosti, ki se kaže kot anksiozno doživljanje partnerskega odnosa, zajema negativno samopodobo in negativna pričakovanja do partnerja. Izogibajoči stil navezanosti, ki se kaže kot izogibanje v partnerskem odnosu, pa zajema pozitivno samopodobo in negativna pričakovanja do partnerjev. To sta negativna vidika navezanosti, pozitivna pa sta varni in preokupirani stil navezanosti, ki zajemata pozitivna pričakovanja do partnerjev (Ule, 2009). V svojih dveh študijah sta Nofle in Shaver (2006) potrdila, da sta anksiozni in izogibajoči stil navezanosti pomembna napovedovalca kvalitete partnerskega odnosa.

::Empirične raziskave psihičnega blagostanja v povezavi z medosebnimi odnosi

V nadaljevanju si bomo ogledali nekaj raziskav, ki so v svoje raziskovanje zajele nekatere izmed že prej omenjenih elementov. Vzorci temeljijo na mladih odraslih, večinoma študentih psihologije.

Rowsell in Coplan (2012) sta raziskovala povezavo med sramežljivostjo, kakovostjo romantičnega odnosa in psihičnim blagostanjem. Ugotovila sta, da je sramežljivost pri mladih odraslih ne glede na spol negativno povezana s kakovostjo romantičnega odnosa in psihičnim blagostanjem ter bistveno pozitivno povezana z izogibajočim in anksioznim stilom navezanosti. Kakovost romantičnega odnosa je bila znatno pozitivno povezana s psihičnim blagostanjem, pri čemer sta bila tako anksiozni kot izogibajoči stil navezanosti znatno negativno povezana s psihičnim blagostanjem. Osnovni cilj študije je bil raziskati vlogo kakovosti romantičnega odnosa in stila navezanosti v romantičnem odnosu v povezavi s sramežljivostjo in psihičnim blagostanjem. Ugotovila sta, da je sramežljivost pomemben negativen napovedovalec psihičnega blagostanja. Psihično blagostanje je tudi pozitivno povezano s kakovostjo romantičnega odnosa in negativno povezano z anksioznim stilom navezanosti. Rezultati so pokazali znatno negativno povezavo sramežljivosti s psihičnim blagostanjem pri moških, pri ženskah pa ne. Pri udeležencih, ki so bili bolj izogibajoče navezani in so se počutili manj varne, je bilo več znatno negativnih povezav s sramežljivostjo in psihičnim blagostanjem. Vendar je bila pri nižjih stopnjah izogibajoče navezanosti, torej pri bolj varni navezanosti, povezava s sramežljivostjo in dobrim počutjem precej oslABLJENA. Predvidevanje, da deluje kakovost romantičnega odnosa blažilno na povezavo med sramežljivostjo in dobrim počutjem, ni bilo potrjeno. Negativna povezava med sramežljivostjo in psihičnim blagostanjem je bila oslABLJENA med posamezniki z manjšo stopnjo izogibajoče navezanosti. Ugotovila sta, da lahko igra stil navezanosti posebej pomembno vlogo za psihično blagostanje pri sramežljivih posameznikih. Rezultati raziskave so pokazali nizke korelacije s kakovostjo romantičnega odnosa ($\rho = .26$), z anksioznim stilom navezanosti ($\rho = .26$) in izogibajočim stilom navezanosti ($\rho = .27$) (Rowsell in Coplan, 2012).

Bao je v svoji študiji osem tednov spremljala tristo študentov in raziskovala povezave med partnerskimi odnosi, psihičnim blagostanjem in pozitivnim afektom. Na splošno se je pri obeh skupinah študentov (v partnerskem odnosu in samski) pojavilo nekoliko nižje psihično blagostanje, vendar so študentje v partnerskem odnosu v tem času doživljali več pozitivnih čustev. Med drugim je ugotovila, da se dolžina partnerskega razmerja ne povezuje s psihičnim blagostanjem (Jacobs Bao, 2012).

Miller in Tedder (2011) sta raziskovala zadovoljstvo v romantičnih odnosih glede na pričakovanja in realnostjo. Ugotovila sta, da je na zadovoljstvo v razmerju vplivala dobra kakovost komunikacije med partnerjema, ki ne izključuje občasnih konfliktov. Način reševanja konfliktov je dober napovedovalec zadovoljstva z odnosom. Ugotovila sta tudi, da večji kot je razkorak med pričakovanji in realnostjo, nižja je raven zadovoljstva v partnerskem odnosu (Miller in Tedder, 2011).

Loving in Slatcher (v tisku) sta dva izmed mnogih avtorjev v zadnjih treh desetletjih, ki preučujeta povezanost med zdravjem in partnerskimi odnosi. Čeprav je zdravje v tem primeru vezano na telo, so ugotovitve zanimive tudi za psihologe, ki zdravje obravnavajo kot celostno ravnovesje fizičnih, psihičnih in socialnih dejavnikov. Ugotovila sta, da prinaša partnerstvo tako moškim kot ženskam mnoge zdravstvene koristi, ob razpadu zveze ali poslabšanju odnosov pa se povečajo obolenja in smrtnost. Omenili pa smo že tudi, da so raziskave pokazale nekoliko višjo raven zadovoljstva z življenjem pri osebah v partnerskem razmerju kot pri samskih (Diener in Biswas-Diener, 2000; Diener in Oishi, 2000).

Birnbaum, Mikulincer, Reis, Gillath in Orpaz (2006) so raziskovali vpliv individualnih razlik v stilu navezanosti na spolne izkušnje v povezavi s kvaliteto partnerskih odnosov. Raziskava je pokazala, da se anksiozni stil navezanosti povezuje z ambivalentno predstavo spolne izkušnje, izogibajoči stil navezanosti pa se povezuje z večjim številom tesnobnih spolnih občutkov in spoznanj. V obliki dnevnika je 241 parov 42 dni zapisovalo izkušnje s spolnostjo in občutja, ki so se pojavljala. Izkazalo se je, da so posamezniki z anksioznim stilom navezanosti doživljali pozitivne in negativne spolne izkušnje zelo intenzivno. Nasprotno pa so posamezniki z izogibajočim stilom navezanosti zavirali pozitivne učinke spolnih odnosov in škodljive učinke negativnih izkušenj s spolnostjo. Raziskovalci so zaključili, da obstaja velika verjetnost povezav med stilom navezanosti, seksualnimi strategijami in cilji v romantičnih odnosih (Birnbaum, Mikulincer, Reis, Gillath in Orpaz, 2006).

Rochlen in Mahalik (2004) sta ocenjevala odnos med ženskim dojemanjem moške vloge v konfliktu ter zadovoljstvom in psihičnim blagostanje žensk v partnerskih odnosih. Ženske, ki so ocenjevale svoje partnerje višje pri točkah uspeha, moči in tekmovalnosti ter nižje pri restriktivni čustvenosti, so se izkazale za bolj depresivne in anksiozne. Na drugi strani pa so ženske, ki so ocenjevale svoje partnerje obratno, poročale o večjem zadovoljstvu z romantičnim odnosom (Rochlen in Mahalik, 2004).

::NAMEN RAZISKAVE IN RAZISKOVALNE HIPOTEZE

Osnovni namen naše empirične raziskave je podrobna seznanitev z razlikami v dveh vidikih psihičnega blagostanja (zadovoljstvom z življenjem in psihološkim blagostanjem) in zadovoljstvom v partnerskem odnosu med spoloma in tremi starostnimi skupinami (mladostništvo, zgodnja odraslost in srednja odraslost). Zanimala nas je tudi povezava med obema konstrukta ter njun odnos z anksioznim in izogibajočim stilom navezanosti. Tretji namen je vpogled v medsebojno poznavanje partnerjev glede zadovoljstva z življenjem in partnerskim odnosom.

Raziskovalne hipoteze so razdeljene v štiri večje sklope. Prve tri hipoteze se nanašajo na psihično blagostanje, ki vključuje zadovoljstvo z življenjem in psihološko blagostanje, v povezavi z drugimi spremenljivkami. Hipoteze drugega sklopa vključujejo povezave med zadovoljstvom s partnerskim odnosom in drugimi spremenljivkami. Tretji sklop vsebuje predpostavki, ki zadevata oba stila navezanosti. Predpostavki v četrtem sklopu predvidevata povezave med dejansko oceno zadovoljstva in partnerjevo oceno.

Hipoteza 1: Psihično blagostanje se ne razlikuje glede na spol.

Hipoteza 2: Psihično blagostanje se s starostjo ne spreminja.

Hipoteza 3: Psihično blagostanje je pozitivno povezano z zadovoljstvom v partnerskem odnosu.

Hipoteza 4: Zadovoljstvo s partnerskim odnosom se ne razlikuje glede na spol.

Hipoteza 5: Zadovoljstvo s partnerskim odnosom se s starostjo ne spreminja.

Hipoteza 6: Dolžina partnerskega odnosa ni povezana z zadovoljstvom s partnerskim odnosom.

Hipoteza 7: Psihično blagostanje je negativno povezano z anksioznim in izogibajočim stilom navezanosti.

Hipoteza 8: Zadovoljstvo s partnerskim odnosom je negativno povezano z anksioznim in izogibajočim stilom navezanosti.

Hipoteza 9: Zadovoljstvo z življenjem je pozitivno povezano s partnerjevo oceno zadovoljstva z življenjem.

Hipoteza 10: Zadovoljstvo s partnerskim odnosom je pozitivno povezano s partnerjevo oceno zadovoljstva s partnerskim odnosom.

::METODA

::Udeleženci

Pričujoča raziskava temelji na neslučajnostnem priložnostnem vzorcu dijakov, študentov, njihovih staršev in učiteljev ter njihovih partnerjev. V raziskavi je

sodelovalo 134 oseb oziroma 67 parov, pri čemer je bilo 50% oseb moškega in 50% oseb ženskega spola. Starost udeležencev se je gibala med 15. in 60. letom starosti, pri čemer je povprečna starost znašala 28,6 let s standardnim odklonom 12,5 let. Udeležence smo razdelili v tri starostne skupine, pri čemer smo upoštevali Levinsonovo opredelitev (Gormly, Brodzinsky, 1993). V starostni skupini mladostništva (do 20. leta) smo zajeli 36 oseb ali 18 parov, v zgodnji odraslosti (do 30. leta) 54 oseb ali 27 parov in v srednji odraslosti (do 60. leta) 44 oseb ali 22 parov. Vzorec je vključeval 22,4% dijakov, 35,1% študentov, 29,9% zaposlenih, 10,4% nezaposlenih in 2,2% upokojenih. Med reševanjem vprašalnika je bilo časovno gledano v trenutnem partnerskem odnosu 4,5% udeležencev 1 do 3 mesece, 11,9% udeležencev 4 mesece do 1 leta, 18,7% udeležencev od 1 do 2 let, 27,6% udeležencev od 2 do 5 let, 16,4% udeležencev od 5 do 10 let in 20,9% udeležencev nad 10 let. Posamezniki so navedli tudi število svojih resnih zvez pred trenutnim partnerskim odnosom, pri čemer so si besedno zvezo "resna zveza" razlagali sami. Največ udeležencev, kar 55 oseb ali 41,0% celotnega vzorca, pred trenutnim partnerskim odnosom še ni bilo v resni zvezi, 32,1% oseb je imelo 1 resno zvezo, 17,9% oseb je imelo 2 resni zvezi, 6,0% oseb je imelo 3 resne zveze in 4 udeleženci ali 3,0% celotnega vzorca je imelo 4 resne zveze ali več.

::Pripomočki

Baterija vprašalnikov vključuje tri vprašalnike, ki so že standardizirani na slovenski populaciji, ter enega, ki ni, saj je bil tokrat iz angleščine za potrebe raziskovanja preveden prvič. Objektivnost smo skušali zagotoviti z natančnimi in enopomenskimi navodili za reševanje. Uvodni del vključuje vprašanja o demografskih značilnostih vzorca (spol, starost, status, dolžina trenutnega partnerskega odnosa, število resnih zvez pred trenutnih partnerskim odnosom), osrednji del pa štiri vprašalnike. Trije vprašalniki (SWLS, PWBS in ECR-R) so bili pridobljeni v INDOK službi Oddelka za psihologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Vprašalnik Relationship Assessment Scale smo pridobili preko spleta in ga samostojno prevedli. Vprašalniki si v bateriji vprašalnikov sledijo v spodaj navedenem vrstnem redu.

Najprej smo uporabili Lestvico zadovoljstva z življenjem SWLS (Diener, Emmons, Larsen in Griffin, 1985). Meri zadovoljstvo z življenjem, ki je ena (kognitivna) izmed treh komponent subjektivnega emocionalnega blagostanja ali *subjective emotional well-being*. Zajema 5 postavk, pri čemer je potrebno vsako oceniti na 7-stopenjski lestvici (1 – sploh ne drži, 7 – povsem drži). Primer postavke je "V večini pogledov je moje življenje blizu idealnemu."

Cronbachov alfa za vprašalnik na našem vzorcu znaša 0,878, Guttman lambda 2 pa 0,881, kar pomeni, da je vprašalnik zanesljiv.

Sledil je Vprašalnik psihičnega zdravja in zadovoljstva PWBS (Ryff, 1989), ki meri psihološko blagostanje ali *psychological well-being*. Zajema 84 postavk, vsako postavko pa je možno oceniti na 6-stopenjski lestvici (1 – popolnoma zavračam, 6 – popolnoma se strinjam). Postavke predstavljajo šest dimenzij, ki zajemajo vse temeljne značilnosti psihičnega zdravja in so hkrati dimenzije psihičnega blagostanja: sprejemanje samega sebe (primer postavke: "Všeč mi je večina vidikov moje osebnosti."), medosebni odnosi ("Moji prijatelji in jaz sočustvujemo s problemi drug drugega."), avtonomnost ("Zaupam v svojo presojo, tudi če je v nasprotju s splošnim mnenjem."), obvladovanje okolja ("Na splošno čutim, da obvladam okoliščine v katerih živim."), smisel življenja ("*Imam občutek usmerjenosti in smisla v življenju.*") in osebna rast ("*Po mojem mnenju je življenje neprekinjen proces učenja, spreminjanja in rasti.*"). Cronbachov alfa za vprašalnik na našem vzorcu znaša 0,956, Guttman lambda 2 pa 0,959, kar pomeni, da je vprašalnik visoko zanesljiv.

Naslednja je bila Relationship assessment scale – Lestvica zadovoljstva s partnerskim odnosom (Hendrick, 1988), ki meri splošno zadovoljstvo s partnerskim odnosom. Vsebuje 7 postavk, na katere udeleženci odgovarjajo s pomočjo 5-stopenjske lestvice. V originalu pomeni 1 – low (satisfaction), 5 – high (satisfaction). Lestvico smo prevedli iz angleščine v slovenščino tako: 1 – nizko zadovoljstvo/strinjanje, 5 – visoko zadovoljstvo/strinjanje. Primer postavke je: "*Kako dober je vaš partnerski odnos v primerjavi z večino?*" (ali v angleščini: "*How good is your relationship compared to most?*"). Cronbachov alfa za vprašalnik na našem vzorcu znaša 0,787, Guttman lambda 2 pa 0,797, kar pomeni, da je vprašalnik zanesljiv.

Zadnji vprašalnik Doživljanje odnosov z bližnjimi ECR-R (Fraleay, Waller in Brennan, 2000) meri doživljanje odnosov z bližnjimi, natančneje stil navezanosti na partnerja. Vsebuje dve dimenziji, anksiozni ("*Kadar partnerja ni ob meni, me skrbi, da bi ga zamikala zveza s kom drugim.*") in izogibajoči stil navezanosti ("*Dokaj enostavno se čustveno zbližam s partnerjem.*"). Vprašalnik sestavlja 36 postavk, ki jih udeleženci izpolnjujejo na 7-stopenjski lestvici (1 – sploh ne drži, 7 – povsem drži). Cronbachov alfa za vprašalnik na našem vzorcu znaša 0,907, Guttman lambda 2 pa 0,915, kar pomeni, da je vprašalnik visoko zanesljiv.

::Postopek

Zbiranje podatkov je potekalo od sredine aprila do konca maja 2013. V tem času so bili razdeljeni vprašalniki dijakom, študentom, njihovim staršem,

učiteljem ter njihovim partnerjem. Pridobivanje podatkov je potekalo na način papir-svinčnik, pri čemer so udeleženci vprašalnik odnesli s seboj domov in ga vrnili čez sedem do štirinajst dni. O okoliščinah reševanja vprašalnika ni podatkov, kar pomeni, da so lahko udeleženci vprašalnik kljub navodilom za samostojno in spontano reševanje reševali v paru, različno dolgo, v umirjenem ali hrupnem okolju in v podobnih neznanih okoliščinah. Preden so prejeli vprašalnik, so bili vsi udeleženci seznanjeni s tem, da bodo dobljeni podatki ostali anonimni in zaupne narave.

::REZULTATI

Tabela 1: Aritmetične sredine (M), standardni odkloni (SD), minimalne (min) in maksimalne (max) vrednosti ter normalnost porazdelitve spremenljivk.

Spremenljivka	M	SD	Min	Max	p
SWLS	24,2	5,8	5,0	35,0	0,055
2 PWBS	382,9	47,6	279,0	489,0	0,143
3 RAS	30,2	4,0	17,0	35,0	0,000
4 Anksioznost	36,9	15,4	15,0	82,0	0,000
5 Izogibanje	33,0	11,1	19,0	66,0	0,000
6 SWLS_ocena	25,7	5,7	8,0	35,0	0,002
7 RAS_ocena	30,2	3,8	16,0	35,0	0,000

Opombe: SWLS – skupni rezultat na Lestvici zadovoljstva z življenjem; PWBS – skupni rezultat na Vprašalniku psihičnega zdravja in zadovoljstva; RAS – skupni rezultat na Relationship assessment scale – Lestvica zadovoljstva s partnerskim odnosom; Anksioznost – skupni dosežek na dimenziji anksioznost vprašalnika Doživljanje odnosov z bližnjimi; Izogibanje – skupni dosežek na dimenziji anksioznost vprašalnika Doživljanje odnosov z bližnjimi; SWLS_ocena – skupni rezultat partnerjeve ocene SWLS; RAS_ocena – skupni rezultat partnerjeve ocene RAS.

Spremenljivki zadovoljstvo z življenjem in psihološko blagostanje sta normalno porazdeljeni. Ostalih pet preučevanih spremenljivk, katerih osnovne opisne statistike so prikazane v tabeli 1, ni normalno porazdeljenih.

Tabela 2: Razlike med spoloma pri psihičnem blagostanju.

Spremenljivka	Spol	M	SE	p
SWLS	moški	23,9	0,74	0,545
	ženski	24,5	0,68	
PWBS	moški	374,9	5,54	0,052
	ženski	390,8	5,95	

Opombe: SWLS – skupni rezultat na Lestvici zadovoljstva z življenjem; PWBS – skupni rezultat na Vprašalniku psihičnega zdravja in zadovoljstva.

Rezultati v tabeli 2 so pokazali, da razlik med spoloma pri rezultatu vprašalnikov zadovoljstva z življenjem in psihološkega blagostanja ni. Vrednost pri rezultatu vprašalnika PWBS je blizu mejni vrednosti ($p < 0,05$), kar nakazuje na morebitne razlike med spoloma, pri čemer imajo v povprečju nekoliko višji rezultat ženske. Slednje podpira tudi šibka korelacija med skupnim rezultatom vprašalnika PWBS in spolom, ki je prikazana v tabeli 4.

Tabela 3: Razlike med starostnimi skupinami pri psihičnem blagostanju.

Spremenljivka	Starostna skupina	M	SE	p
SWLS	mladostništvo	23,3	0,97	0,471
	zgodnja odr.	24,4	0,76	
	srednja odr.	24,8	0,92	
PWBS	mladostništvo	355,0	8,31	0,000
	zgodnja odr.	390,8	5,79	
	srednja odr.	395,9	6,47	

Opombe: SWLS – skupni rezultat na Lestvici zadovoljstva z življenjem; PWBS – skupni rezultat na Vprašalniku psihičnega zdravja in zadovoljstva.

Rezultat v tabeli 3 je pokazal, da razlik med tremi starostnimi skupinami v zadovoljstvu z življenjem ni. Nasprotno je rezultat pri skupnem dosežku na vprašalniku PWBS pokazal razlike med starostnimi skupinami v psihološkem blagostanju, pri čemer odstopa starostna skupina mladostništva, ki je v povprečju dosegla nižji rezultat. Rezultat se sklada s korelacijskim koeficientom v tabeli 4, ki prikazuje nizko pozitivno povezanost med skupnim rezultatom vprašalnika PWBS in starostjo.

Tabela 4: Povezanost med spremenljivkami prvih treh hipotez.

Spremenljivka	1.	2.	3.	4.	5.
1. Spol	-				
2. Starost	- 0,095	-			
3. SWLS	0,059	0,100	-		
4. PWBS	0,184*	0,281**	0,495**	-	
5. RAS	- 0,044	0,069	0,231**	0,442**	-

Opombe: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$; SWLS – skupni rezultat na Lestvici zadovoljstva z življenjem; PWBS – skupni rezultat na Vprašalniku psihičnega zdravja in zadovoljstva; RAS – skupni rezultat na Relationship assessment scale – Lestvica zadovoljstva s partnerskim odnosom.

Rezultati so pokazali, da se skupna rezultata na obeh vprašalnikih psihičnega blagostanja, torej zadovoljstva z življenjem in psihološkega blagostanja, statistično pomembno pozitivno povezujeta z rezultatom na vprašalniku zadovoljstva s partnerskim odnosom.

Tabela 5: Razlike med spoloma pri zadovoljstvu s partnerskim odnosom.

Spremenljivka	Spol	M	U	Z	P
RAS	moški	69,2	2130,5	- 0,510	0,610
	ženski	65,8			

Opombe: RAS – skupni rezultat na Relationship assessment scale – Lestvica zadovoljstva s partnerskim odnosom.

Rezultat v tabeli 5 je pokazal, da razlik med spoloma pri rezultatu vprašalnika zadovoljstva s partnerskim odnosom ni, kar podpira tudi neznatna povezava med obema spremenljivkama v tabeli 4.

Tabela 6: Razlike med starostnimi skupinami pri zadovoljstvu s partnerskim odnosom

Spremenljivka	Starostna skupina	M	χ^2	df	p
RAS	mladostništvo	61,5	1,439	2	0,487
	zgodnja odr.	71,4			
	srednja odr.	67,6			

Opombe: RAS – skupni rezultat na Relationship assessment scale – Lestvica zadovoljstva s partnerskim odnosom.

Rezultati, prikazani v tabeli 6, so pokazali, da se zadovoljstvo s partnerskim odnosom ne razlikuje med tremi starostnimi skupinami. To se sklada z neznatno velikostjo korelacijskega koeficienta, prikazanega v tabeli 4.

Rezultati so pokazali, da se zadovoljstvo s partnerskim odnosom in dolžina partnerskega odnosa statistično pomembno, vendar šibko negativno povezujeta, $r = -0,107$, $p < 0,05$.

Potemnjeni korelacijski koeficienti v tabeli 7 so pokazali statistično pomembno povezanost med skupnimi rezultati na vprašalnikih SWLS, PWBS in RAS na eni strani ter anksioznim in izogibajočim stilom navezanosti na drugi strani. Najnižja je nizka negativna povezanost med zadovoljstvom z življenjem in obema stiloma navezanosti. Najmočnejša povezanost je zmerna negativna povezanost med psihološkim blagostanjem in obema stiloma navezanosti. Nekoliko šibkejša je zmerna negativna povezanost z zadovoljstvom s partnerskim odnosom.

Tabela 7: Povezanost med spremenljivkami sedme in osme hipoteze.

Spremenljivka	1.	2.	3.	4.	5.
1. SWLS	-				
2. PWBS	0,495**	-			
3. RAS	0,231**	0,442**	-		
4. Anksioznost	- 0,195*	- 0,563**	- 0,406**	-	
5. Izogibanje	- 0,308**	- 0,568**	- 0,496**	0,649**	-

Opombe: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; SWLS – skupni rezultat na Lestvici zadovoljstva z življenjem; PWBS – skupni rezultat na Vprašalniku psihičnega zdravja in zadovoljstva; RAS – skupni rezultat na Relationship assessment scale – Lestvica zadovoljstva s partnerskim odnosom; Anksioznost – skupni dosežek na dimenziji anksioznost vprašalnika Doživljanje odnosov z bližnjimi; Izogibanje – skupni dosežek na dimenziji anksioznost vprašalnika Doživljanje odnosov z bližnjimi.

Tabela 8: Povezanost med spremenljivkami devete in desete hipoteze.

Spremenljivka	1.	2.	3.	4.
1. SWLS	-			
2. SWLS_ocena	0,495**	-		
3. RAS	0,231**	0,157	-	
4. RAS_ocena	0,166	0,356**	0,614**	-

Opombe: ** $p < 0,01$; SWLS – skupni rezultat na Lestvici zadovoljstva z življenjem; SWLS_ocena – skupni rezultat partnerjeve ocene SWLS; RAS – skupni rezultat na Relationship assessment scale – Lestvica zadovoljstva s partnerskim odnosom; RAS_ocena – skupni rezultat partnerjeve ocene RAS.

Rezultati v tabeli 8 so pokazali statistično pomembno povezanost med obema spremenljivkama zadovoljstva in ocenama partnerjev. Skupni rezultat na vprašalniku zadovoljstva z življenjem je zmerno pozitivno povezan s skupnim rezultatom partnerjeve ocene zadovoljstva z življenjem na istem vprašalniku. Nekoliko močnejše, zmerno pozitivno, sta povezana tudi skupni rezultat na vprašalniku zadovoljstva s partnerskim odnosom in partnerjeva ocena zadovoljstva z življenjem na istem vprašalniku.

::DISKUSIJA

V pričujoči raziskavi smo se osredotočili na raziskovanje povezav med spolom in starostjo na eni strani ter na drugi strani s psihičnim blagostanjem, ki ju v tem primeru določata spremenljivki zadovoljstvo z življenjem in psihološko blagostanje, z zadovoljstvom s partnerskim odnosom ter z doživljanjem partnerskega odnosa. Ker je vzorec zajemal izključno pare, smo

preverili tudi medsebojno poznavanje partnerjevega zadovoljstva z življenjem in partnerskim odnosom.

Na podlagi preteklih raziskav (Myers in Diener, 1995) in raziskave na našem vzorcu smo ugotovili, da razlik med moškimi in ženskami pri psihičnem blagostanju ni. Starejše raziskave (Wood, Rhodes in Whelan, 1989, po Musek in Avsec, 2002) so v preteklosti pokazale večje razlike med spoloma, vendar so se te z leti zmanjšale (Diener in Biswas-Diener, 2000), kar se pri naši raziskavi odseva pri primerjavi rezultatov vprašalnika psihičnega zdravja in zadovoljstva, ki meri psihološko blagostanje. Tukaj se je vrednost približala mejni, pa tudi pozitivna korelacija med spremenljivkama je sicer nizka, a opazna. Spodbudno je, da se razlike med spoloma sčasoma manjšajo, saj to nakazuje na vedno večjo socialno enakovrednost, avtonomnost obeh spolov, dobre medosebne odnose, osebno rast in ugotavljanje oz. poznavanje življenjskega smisla ne glede na spol. Nekoliko višje psihološko blagostanje pri ženskah je posledica višjega povprečja na dimenzijah medosebni odnosi, smisel življenja in osebno rast. Ženske v našem vzorcu doživljajo več zadovoljstva v medosebnih odnosih, dojemajo svoje življenje kot bolj smiselno ter menijo, da bolj osebno rastejo, vendar so pri ostalih treh dimenzijah (sprejemanje sebe, avtonomnost in obvladovanje okolja) izenačene z moškimi. Tudi na splošno so ženske po nekaterih raziskavah (Costa, Terracciano in McCrae, 2001) bolj večje mehke miselnosti, bolj sprejemljive ter verjetno zato bolj željne socialne interakcije, medtem ko se iskanju življenjskega smisla in osebno rasti morda približujejo skozi različne novodobne prakse, kot sta joga in meditacija. Rezultati kljub šibkemu, a opaznemu nakazovanju na višje psihološko blagostanje žensk potrjujejo našo predpostavko o enakosti oziroma podobnosti rezultatov v psihičnem blagostanju med spoloma.

Predpostavili smo, da se psihično blagostanje s starostjo ne spreminja. Rezultati so na vzorcu udeležencev, ki smo jih razdelili v tri starostne skupine, pokazali, da razlike med skupinami obstajajo. Slednje velja le za spremenljivko psihološkega blagostanja, merjeno na vprašalniku psihičnega zdravja in zadovoljstva, ne pa tudi za zadovoljstvo z življenjem, merjeno z veliko krajšim vprašalnikom. Razlike so opazne torej le na vprašalniku s šestimi dimenzijami, pri čemer so mladostniki dosegli veliko nižji povprečni rezultat kot udeleženci v zgodnji odraslosti ter na prehodu tridesetih in v srednji odraslosti. Če pogledamo rezultate po starostnih skupinah na posameznih dimenzijah, ki so priloženi v tabeli 12 v prilogi, vidimo, da razlik med skupinami ni le na dimenziji medosebni odnosi. Na ostalih petih dimenzijah se razlike povečujejo s starostjo, razen pri osebno rasti, ki ima svoj vrh na našem vzorcu v zgodnji odraslosti. To podpira tudi nizka pozitivna korelacija med starostjo in psihološkim blagostanjem. Dimenzije avtonomnosti,

sprejemanja sebe, obvladovanja okolja in smisla življenja smiselno razlikujejo mladostništvo od starejših starostnih skupin, saj so to tiste značilnosti, ki se povezujejo z odraščanjem, osamosvajanjem in pridobivanjem novih življenjskih izkušenj. Hipoteza, ki smo jo predpostavili, se tako ne sklada z rezultati naše raziskave.

Preverjali smo tudi povezavo med psihičnim blagostanjem in zadovoljstvom v partnerskem odnosu. Ugotovili smo, da je povezava močnejša, in sicer zmerena, pri psihološkem blagostanju. To je verjetno posledica daljšega vprašalnika s šestimi dimenzijami, ki zajema tudi komponento medosebnih odnosov. Zadovoljstvo z medosebnimi odnosi na splošno in s partnerskim odnosom se tako smiselno povezujeta, kar se odraža v večji povezanosti z vprašalnikom psihičnega zdravja in zadovoljstva. Udeleženci, ki so bolj zadovoljni s partnerskim odnosom, so verjetno bolj zadovoljni z življenjem in posameznimi komponentami življenja nasploh ter obratno. Točnih medsebojnih vplivov spremenljivk ne moremo določiti, vendar lahko zaključimo, da so povezave smiselne.

Podobno kot pri prvi hipotezi smo tudi pri četrti predvidevali, da se zadovoljstvo s partnerskim odnosom ne razlikuje med moškimi in ženskami. Ugotovili smo, da razlik med spoloma in povezave med spremenljivkama ni. V laičnih pogovorih velikokrat opazimo predpostavke, da moški niso zadovoljni z nadležnimi in vsiljivimi partnericami ter posledično s samim odnosom. Po drugi strani slišimo predvidevanja, da so ženske tiste, ki se nenehno trudijo za izboljšanje partnerskega odnosa, ker z njim niso zadovoljne. Rezultati na našem vzorcu so pokazali, da so tako moški kot ženske enako zadovoljni s svojim partnerskim odnosom, kar nakazuje na enako ali vsaj podobno doživljanje najintimnejših odnosov, pri čemer je pomembna enakovredna (ne)prisotnost nekaterih osebnostnih značilnosti in (ne)obvladanje socialnih veščin.

Ugotovili smo, da se zadovoljstvo s partnerskim odnosom s starostjo ne spreminja, torej da se razlike med posameznimi starostnimi skupinami na našem vzorcu ne kažejo. To je nasprotno od ugotovitev pri drugi hipotezi, kjer smo opazili statistično pomembno nižje psihično blagostanje pri mladostnikih in zviševanje psihičnega blagostanja s starostjo. Rezultat je skladen z našimi predvidevanji, vendar neskladen z rezultati druge in tretje hipoteze. Če se psihično blagostanje in zadovoljstvo s partnerskim odnosom povezujeta, bi predvidevali, da so opazne razlike, ki veljajo za starostne skupine pri enem konstrukt, prisotne tudi pri drugem. Povezav med konstruktoma še vedno ne razumemo v celoti in jih tako ne potrjujemo, lahko pa nanje smiselno sklepamo. Zadovoljstvo s partnerskim odnosom je navsezadnje v našem primeru in z našo mero enostavnejši konstrukt, ki ne zaznava občutljivih razlik med posamezniki. Po drugi strani pa je zadovoljstvo s partnerskim odnosom

kot tako enako v vseh starostnih skupinah in ni odvisno od splošnega, bolj kompleksnega konstrukta psihološkega blagostanja.

Ena izmed bolj zanimivih ugotovitev naše raziskave, ki je nasprotna našemu prvotnemu predvidevanju, je negativna povezanost dolžine partnerskega odnosa z zadovoljstvom v partnerskem odnosu. Povezanost med spremenljivkama je sicer zelo šibka, a kljub temu spodbuja k razmisleku o morebitni povezavi. Udeleženci v naši raziskavi so bili s svojim partnerskim odnosom nekoliko bolj zadovoljni, če so bili v zvezi manj časa. Pri tem naj opozorimo na to, da je bilo udeleženih posameznikov, ki so v partnerski zvezi manj kot eno leto v raziskavi, le 16,4%. Čeprav povezave z zagotovostjo ne moremo potrditi, lahko sklepamo, da so sveže zaljubljeni pari s svojim novim partnerskim odnosom bolj zadovoljni, ker so še v začetni fazi razvoja odnosa, za katero je značilna zaljubljenost. Kot pravi Milivojević (1993), je zaljubljenost afektivno stanje, ki je posledica nezavedne pojeckije idealizirane predstave o moškem ali ženski. Pri ljubezni je odnos zasnovan na stvarnosti, ta pa se razkrije z večjo verjetnostjo šele skozi čas, po določenem časovnem obdobju po začetku partnerskega odnosa. V tem primeru bi bili še posebej zanimivi in veliko bolj relevantni rezultati vzdolžne študije, ki bi prikazala bolj realno sliko o zadovoljstvu s partnerskim odnosom glede na trajanje partnerskega odnosa.

Nadalje smo ugotovili in potrdili naša predvidevanja, da sta oba stila navezanosti, anksiozni in izogibajoči, negativno povezana s psihičnim blagostanjem in zadovoljstvom s partnerskim odnosom. Pri tem sta še posebej izpostavljeni zmerna negativna povezanost s psihološkim blagostanjem ter z zadovoljstvom s partnerskim odnosom, medtem ko je povezanost z zadovoljstvom z življenjem nizko negativna. Rezultati so smiselni, saj sta oba omenjena stila navezanosti negativna, kar pomeni, da zajemata negativna pričakovanja do partnerjev. Če so pričakovanja že v osnovi negativna, je lahko to povod za samouresničujočo se prerokbo (Merton, 1957), kar sproži nezadovoljstvo v partnerskih odnosih in nezadovoljstvo z medosebnimi odnosi, socialnimi interakcijami kot pomembnim vidikom življenja ter z življenjem na splošno. Naše novo obnašanje je negativno, saj je posledica napačnega ali celo racionalno neutemeljenega razumevanja ter doživljanja odnosa, zato postane ta negativnost v partnerskem odnosu resnična.

Zadnji sklop predpostavk se navezuje na medsebojno poznavanje partnerjev. Predvidevali smo, da se partnerja med seboj poznata tako dobro, da bodo rezultati vprašalnikov zadovoljstva z življenjem in zadovoljstva s partnerskim odnosom korelirali z rezultati partnerjevih ocen za partnerjevo zadovoljstvo. Naši predpostavki sta se na našem vzorcu izkazali za resnični, saj se pri obeh vprašalnikih dejanski rezultat zmerno pozitivno povezuje s partnerjevo oceno. Povezava je močnejša pri zadovoljstvu s partnerskim odnosom, kar je predvi-

dljivo, saj se partnerji verjetno med seboj pogovarjajo več o skupnih točkah, ki tvorijo partnerski odnos, kot o posameznih vidikih življenja, ki niso nujno del partnerskega odnosa. Vsekakor se obe vrsti zadovoljstva med seboj prepletata, kot smo že ugotovili pri tretji hipotezi, a so nekatere povezave močnejše kot druge. Dodaten vzrok za boljše poznavanje partnerjevega zadovoljstva s partnerskim odnosom kot z življenjem je morda ta, da partnerja sproti aktivno in skupno rešujeta morebitne probleme ter se nenehno trudita za izboljšanje odnosa, medtem ko je samostojno aktivno prizadevanje za izboljšanje lastnega življenja, in posledično zadovoljstva z življenjem, obširno in naporno.

V naši raziskavi smo pravilno predvidevali odnose, povezave in obnašanje konstruktov pri našem vzorcu pri osmih hipotezah, napačno pa pri dveh hipotezah, drugi in šesti. Med raziskovanjem so se pojavile pomanjkljivosti na ravni vzorca, baterije vprašalnikov in metode zbiranja podatkov. Prvi sklop pomanjkljivosti zadeva vzorec, ki je bil majhen, in tako manj relevanten ter reprezentativen. Prav tako je bila razporejenost parov po starostnih skupinah neenakomerna, kar je otežilo in izkrivilo primerjavo rezultatov po skupinah. Še eno pomanjkljivost predstavlja starost udeležencev, ki niso bili strogo razdeljeni v obdobje mladostništva, zgodnje in srednje odraslosti, saj je bilo veliko študentov po nekaterih merilih še zmeraj mladostnikov, nekaj udeležencev iz srednje odraslosti pa bi lahko še vedno umestili v obdobje zgodnje odraslosti. Drugi sklop pomanjkljivosti raziskave se nanaša na baterijo vprašalnikov, ki je bila v izhodišču predolga. Glede na povratne informacije so se udeleženci v vprašanja poglobljali do te mere, da so vprašalnik reševali skoraj polovico časa dlje od predvidenega. Razen tega so bila nekatera vprašanja po njihovih besedah zaradi svoje dvoumnosti in nejasnosti precej zahtevna. Zadnja vrsta pomanjkljivosti se navezuje na zbiranje podatkov, ki je bilo zaradi narave raziskovanja oteženo. Testiranje je potekalo po parih, kar pomeni, da so morali udeleženci vprašalnike posredovati svojim partnerjem in jih nato skupaj s svojimi vprašalniki čez približno štirinajst dni vrniti. Čeprav so bila ustna in pisna navodila jasna in poudarjena, kažejo povratne informacije na to, da so nekateri vprašalnik reševali v paru. Različna pripravljenost in motiviranost udeležencev ter neenotno fizično okolje reševanja so dodaten odraz različnih okoliščin reševanja vprašalnika in s tem vprašljivosti glede objektivnosti raziskave. Način zbiranja podatkov je tudi vzrok za velik osip vzorca, saj je vprašalnike vrnila le približno polovica vseh oseb, ki so prejele vprašalnik.

Raziskava poudarja vedno večji pomen psihičnega blagostanja, ki zajema vse pomembnejše vidike življenja, tudi medosebnega. Povratne informacije udeležencev so bile, razen slabega prevoda lestvice in dolžine celotne baterije vprašalnikov, večinoma pozitivne. Nekateri so se ob koncu celo zahvalili, ker so se s svojim partnerjem končno pogovorili o stvareh, na katere že dolgo niso

pomislili ali pa niso imeli primerne povoda za pogovor. Po drugi strani so se lahko zamislili nad lastnim življenjem in delovanjem ter se ob morebitnem nezadovoljstvu ustrezno aktivirali. Raziskava je obravnavala tudi vprašanje, koliko se partnerji dejansko medsebojno poznajo, pri čemer smo naleteli na spodbudne odgovore. Vendar je prostora za medsebojno spoznavanje še ogromno, saj konstrukti kljub sorodnosti in podobnosti med seboj niso tako močno povezani. Rezultate raziskave bi lahko uporabili kot preliminarno izhodišče za prihodnje raziskave na večjih vzorcih. Zanimivo bi bilo preveriti povezave z drugimi psihološkimi konstrukti, recimo s čustveno inteligentnostjo. Rezultati te raziskave bi lahko bili v pomoč terapevtom in vsem, ki se ukvarjajo z ljudmi v blagi duševni stiski. Rezultati so lahko povod za osnovanje programa aktivnosti za osebe, ki želijo povečati svoje življenjsko zadovoljstvo, urediti medosebne in intimne odnose ter zaživeti polnejše življenje.

::SKLEP

Ob koncu lahko pritrdimo misli, da smo s pričujočo raziskavo ugotovili, da se razlike med spoloma v psihičnem blagostanju in zadovoljstvu s partnerskim odnosom pri našem vzorcu ne kažejo. Spoznali smo tudi, da se razlike med starostnimi skupinami našega vzorca kažejo le pri zadovoljstvu s partnerskim odnosom, medtem ko se pri psihičnem blagostanju ne kažejo. Nadalje smo zaključili, da partnerji dobro poznajo zadovoljstvo z življenjem in partnerstvom pri svojem partnerju.

Kljub pomanjkljivostim raziskave ima naša raziskava pomembno uporabno vrednost. Navsezadnje je ukvarjanje z omenjenimi in tudi drugimi psihološkimi konstrukti s področja pozitivne psihologije zelo dobrodošlo še zlasti v času gospodarske krize, ki prinaša naporno življenje, polno novih izzivov.

::LITERATURA

- Bao, K. J. (2012): The Course of Well-Being in Romantic Relationships: Predicting Positive Affect in Dating Participants. *Psychology*, 3, 1091-1099.
- Birnbaum, G. E., Mikulincer, M., Reis, H. T., Gillath, O. in Orpaz, A. (2006): When Sex Is More Than Just Sex: Attachment Orientations, Sexual Experience, and Relationship Quality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 929-943.
- Campbell, A., Converse, P. E. in Rodgers, W. L. (1976): *The quality of American life*. New York: Russell Sage Foundation.
- Costa, P. T., Terracciano, A. in McCrae, R. R. (2001): Gender Differences in Personality Traits Across Cultures: Robust in Surprising Findings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 322-331.
- Diener, E. in Biswas-Diener, R. (2000): New directions in subjective well-being research: The cutting edge. *Indian Journal of Clinical Psychology*, 27, 21-33.
- Diener, E. in Diener, C. (1996): Most people are happy. *Psychological Science*, 7, 181-185.
- Diener, E. in Oishi, S. (2000): Money and happiness: Income and subjective well-being across nations. V: E. Diener in E. M. Suh (ur.) *Subjective well-being across cultures*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Diener, E., Suh, E. in Oishi, S. (1997): Recent findings on subjective well-being. *Indian Journal of Clinical Psychology*, 24, 25-41.
- Hazan, C. in Shaver, P. R. (1987): Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of personality and social psychology*, 52, 511-524.
- Loving, T. J., & Slatcher, R.B. (v tisku): Romantic relationships and health. V: J. Simpson & L. Campbell (ur.), *The Oxford Handbook of Close Relationships*. Oxford: New York. Pridobljeno na spletu, dne 5. 4. 2013: http://richslatcher.com/papers/LovingSlatcher_RelsHealthchapter.pdf.
- Lucas, R. E. in Diener, E. (2000): Personality and subjective well-being across the life span. V: D. Molfese in V. Molfese (ur.) *Temperament and personality development across the life span*, Mahway, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Merton, R. K. (1957): *Social theory and social structure*. New York, Free Press of Glencoe.
- Milivojević, Z. (1993): *Emocije. Psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi sad: Prometej.
- Miller, J. in Tedder, B. (2011): *The Discrepancy Between Expectations and Reality: Satisfaction in Romantic Relationships*. Hanover: Hanover College. Pridobljeno na spletu, dne 5. 4. 2013: <http://psych.hanover.edu/research/Thesis12/papers/Millar%20Teddar%20Final%20Paper.pdf>.
- Musek, J. (2009): Dimenzije psihičnega blagostanja. *Anthropos(Ljubljana)*, 1-2, 139-160.
- Musek, J. (2010): *Psihologija življenja*. Ljubljana: Inštitut za psihologijo osebnosti.
- Musek, J. in Avsec, A. (2002): *Pozitivna psihologija: subjektivno (emocionalni) blagor in zadovoljstvo z življenjem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Pridobljeno na spletu, dne 5. 4. 2013: <http://musek.si/Teksti/Pozitivna%20psihologija.pdf>.
- Myers, D. G. in Diener, E. (1995): Who is happy? *Psychological Science*, 6, 10-19.
- Noftle, E. E. in Shaver, P. R. (2006): Attachment dimensions and the big five personality traits: Associations and comparative ability to predict relationship quality. *Journal of Research in Personality*, 40, 179-208.
- Rochlen, A. B. in Mahalik, J. R. (2004): Women's Perceptions of Male Partners' Gender Role Conflict as Predictors of Psychological Well-Being and Relationship Satisfaction. *Psychology of Men & Masculinity*, 5, 147-157.
- Rowell, H. C. in Coplan, R. J. (2012, September 17): Exploring Links Between Shyness, Romantic Relationship Quality, and Well-Being. *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*. Advance online publication. doi: 10.1037/a0029853
- Ryff, C. D. (1989): Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069-1081.
- Ryff, C. D., in Keyes, C. L. M. (1995): The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719-727.

-
- Sternberg, R. J. in Hojjat, M. (1997): *Satisfaction in close relationships*. New York: The Guilford Press.
- Tomec, E. (2005): Navezanost v odraslosti. *Anthropos (Ljubljana)*, 1, 399-415.
- Ule, M. (2009): *Psihologija komuniciranja in medosebnih odnosov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Dare S. Kovačič
**BOLEČINA:
PSIHOLOŠKA
STRAN
MEHANIZMA
PREŽIVETJA**

65-86

UNIVERZITETNI REHABILITACIJSKI
INŠTITUT SOČA
LINHARTOVA 51, 1000 LJUBLJANA
DARE.KOVACIC@IR-RS.SI
DARES.KOVACIC@GMAIL.COM

::POVZETEK

ZNAMENITA URADNA DEFINICIJA BOLEČINE Mednarodnega združenja za proučevanje bolečine (IASP), po kateri je ta 'neprijetna čutna in čustvena izkušnja, povezana z dejansko ali možno poškodbo tkiva ali pa je opisana v takih izrazih', priznava psihološki strani pomembno vlogo. Ta je še posebej velika pri dolgotrajni, kronični bolečini z nejasno telesno patologijo in brez naravne zaščitne funkcije. To pomeni, da bolečina ni enostavna posledica in mera stanja poškodovanosti tkiva, ampak precej bolj zapleteno dogajanje, v katerem delujejo biološki, psihološki in socialni dejavniki. Zato mora biti v raziskovanje in zdravljenje kronične bolečine vključen psihosocialni vidik, ki poleg določitve vrste bolečine z osnovno nevrofiziologijo in patologijo, obsega čutno, čustveno, vedenjsko in spoznavno razsežnost ter biološko in morebitno psihološko funkcijo. V takem pojmovanju bolečine dihotomija med organsko in tako imenovano psihogeno ni smiselna. To so teme, ki jih zgoščeno obravnava ta razprava, tovrstno sistematično spoznavanje bolečine pa je le korak h glavnemu cilju: ublažiti bolečino in zmanjšati onesposobljenost zaradi njenih posledic.

Ključne besede: bolečina, psihološki dejavniki bolečine, klasifikacija bolečine, kronična bolečina, psihogena bolečina

ABSTRACT

PAIN: PSYCHOLOGICAL SIDE OF THE SURVIVAL MECHANISM

The well-known International association for the study of pain (IASP) definition of pain as 'an unpleasant sensory and emotional experience associated with actual or potential tissue damage, or described in terms of such damage.' implicitly acknowledges the important role of psychology. It is especially important in persistent, chronic pain with unclear somatic pathology and absence of biological function of protection. This means that pain is not a simple consequence and measure of the damage of the tissues, but a complex process of many biological-somatic, psychological and social factors. That is why the comprehensive research and clinical practice of chronic pain treatment must consider a broad psychosocial aspect that includes - besides determination of pain type with its basic neurophysiology and pathology - sensory, affective, motivational, behavioral and cognitive dimension, including biological and eventual psychological function. Within such concept of pain the dichotomy between organic and psychogenic pain has no sense. These are the topics of the present treatise, but this kind of systematic exploration is just a

stage to the main aim: to alleviate the pain and reduce pain related disability.
Key words: pain, psychological factors of pain, pain classification, chronic pain, psychogenic pain,

::1. OSNOVNE ZNAČILNOSTI IN OPREDELITVE

Bolečina je elementarna, univerzalna in hkrati osebna izkušnja. Njena osnovna doživljajska vsebina je neprijetnost, od blage nevšečnosti do skrajne agonije, povečano splošno vznurjenje, občutje nevarnosti-ogroženosti in nujna težnja, da jo čim prej prekinemo in se zaščitimo. Pravzaprav smo pripravljeni storiti vse, da se neha in eden glavnih ciljev medicine je odprava ali ublažitev bolečine. Hipokrat, ki je med prvimi menil, da so vzroki bolezni naravni in ne božji, in uporabljal zdravilno moč narave, je naredil za bolečino nekakšno izjemo, ko je (kot mu je pripisano) dejal, da je lajšanje bolečine božansko delo. Za trpečega je res tako. A če je lajšanje bolečine božansko delo, čigavo delo je bolečina? Od kod izvira? Zakaj zlahka obvladuje vse doživljanje? Kajti moč bolečine je izjemna, kaže se v trenutni neposredni izkušnji, v osebem doživljanju in nato v duhovnem življenju družbe, ko je del obredov prehoda in žrtvovanja, orodje grožnje in obvladovanja in ker je neposredni dokaz telesnega v duševnem in duhovnem svetu. Izvora te moči vendarle ni težko odkriti, to je intenzivnost in neposrednost doživljanja ter njena temeljna funkcija - ohranitev celovitosti telesa in obstanek življenja.

Elementarnost bolečine ne pomeni, da je enostavna, saj jo določajo mnogi fizični, biološki, nefiziološki, psihološki in socialno-kulturni dejavniki. Po uradni definiciji Mednarodnega združenja za proučevanje bolečine (International association for the study of pain - ISAP, 2011) je neprijetna čutna (senzorna) in čustvena izkušnja, povezana z dejansko ali možno poškodbo tkiva ali pa je opisana v takih izrazih. Ta opredelitev zajame tipično bolečinsko situacijo poškodbe, ko je prisoten bližnji fizični vzrok (dražljaj) za bolečino; gre pa širše kajti 'povezanost z možno poškodbo' pomeni, da za doživljaj bolečine ni nujna povezava z določenim škodljivim fizičnim vzrokom pač pa je dovolj že zaznava in ocena možnosti škode; posredno pomeni pa tudi, da aktivnost v bolečinskih sprejemnikih (nociceptorjih) in bolečinskih poteh še ni bolečina. Bolečina pri človeku je neposredna zavestna izkušnja, obsegajoča tudi razlago občutka, ki signalizira poškodbo, nanjo pa vplivajo čustveni, spoznavni (ocena, prepričanje, spomin), medosebni, socialni in kulturni dejavniki, gre za več kot le fizično in fiziološko dogajanje, gre za psihološki proces in psihološko stanje.

V ozadju razumevanja bolečine je torej klasični problem odnosa telesno – duševno, ki je v zdravstveni praksi neredko poenostavljen na dualizem oziroma dihotomijo v smislu vprašanja ali je vzrok bolečine organski ali psihološki. In

to kljub mnogim nasprotnim dokazom o kompleksnosti in povezanosti, sklicevanju na biopsihosocialni model razumevanja zdravja in večji razlagalni moči enotnega, celovitega pojmovanja, v okviru katerega si lahko predstavljamo ta odnos. Telesna bolečina in duševno trpljenje sta različni izkustvi, a o popolni ločenosti ne moremo govoriti enostavno zato, ker huda poškodba sproži tudi občutja šoka, presenečenja, strahu, tesnobe, morda še jeze (npr. na povzročitelja) in kasneje potrnosti; po drugi strani duševno trpljenje tudi boli in to ne le metaforično, spremljajo pa ga podobne telesne (nevrofiziološke, organske) spremembe. V mnogih jezikih ima bolečina pomen telesnega in duševnega trpljenja, ki je sestavina mnogih kompleksnih čustev kot so žalost, potrnost, melanholija, doživljanje izgube, slovesa, praznine, tudi kot hrepenenje, nostalgija (domotožje, otožnost po preteklosti, gr. *algos* – bolečina), frustracija, ljubosumje, tesnoba, občutje zavrnjenosti, nesprejetosti, osamljenosti. Razumemo jo še širše kot filozofsko bolečino, svetobolje zaradi neskladja med stvarnim in idealnim svetom. Ti skupni pomeni so odraz temeljne povezanosti, pravzaprav enotnosti telesnega in duševnega. Ne le psihološki, temveč tudi 'trdi' dokazi nevrofiziologije - na primer podobna aktivnost možganske cingularne (osrednje obkrožne) skorje pri telesni poškodbi in socialni zavrnitvi (Kross idr., 2011) kažejo enako osnovo obeh, telesne bolečine in duševnega trpljenja. Bolečina je – podobno kot čustva, s katerimi se delno prekriva – kraljevska pot, čeprav precej zavita, po kateri ponovno odkrivamo to enotnost.

Univerzalnost, elementarnost in s tem domačnost bolečinske izkušnje pa je varljiva. Ker je v bistvu subjektivna, nikoli res ne vem, kaj nekdo drug doživlja – kar v jedru velja za katerikoli doživljanje –, ko se pritožuje nad bolečino ali jo kako drugače izraža v vedenju. Znotraj te izkušnje je čutna (senzorno-diskriminativna; kraj, jakost, kvaliteta), čustvena (afektivno-motivacijska; strah, anksioznost, depresivnost), spoznavna (kognitivno-evaluativna; misli, ocena o vzroku in pomenu) (Melzack in Casey, 1968) in vedenjska (ali težnja k določenemu vedenju – največkrat umiku) razsežnost. Čutna razsežnost je v neposrednem intenzivnem neprijetnem občutenju. Čustvena in spoznavna razsežnost je nekako globlja in težja, je tesnobno občutje, da se dogaja kvarjenje in uničevanje najdragocenejšega, kar imamo in kar smo – tkiva, organov, sposobnosti, telesnega, duševnega in duhovnega življenja (Kovačič, 2000). Bolečina je subjektivna interpretacija vsega tega skozi osebni nabor izkušenj, občutkov, čustev, znanja, prepričanj in ne opis zunanjih preverljivih dejstev. Zato je samotna izkušnja, del notranjega sveta kot so to zaznava rdeče barve, omotica zaljubljenosti ali vznosenost ob poslušanju Beethovna - vendar z intenzivno, življenjsko pomembno ter neprijetno prisilo k nujnemu dejanju, ki bi jo zmanjšalo. Ne da se je spoznati in izmeriti neposredno in objektivno. Še najbližje neposrednemu spoznanju je empatija, spontano občutenje čustvene-

ga stanja drugega, delno prirojena (aktivnost omrežja zrcalnih nevronov) in delno naučena zmožnost (na osnovi lastnih izkušenj v podobnih okoliščinah).

O bolečini drugega je seveda možno sklepati posredno na osnovi posameznikovega besednega opisa, njegovega vedenja, telesnega izražanja, razpoloženja in čustvovanja. Tipični takojšnji vedenjski vzorci so vzdih, stoki, jok, vpitje, napete mišice, napete obrvi, veke in usta, togi in sunkoviti gibi, zdrzljaji, trzaji, umikanje, dotikanje bolečega predela, težko, sunkovito dihanje, refleksne in avtonomne reakcije (bledica, rdečica, bruhanje, povečan pulz, slabost, dušenje itd.), včasih pa popolno mirovanje in pasivnost kot pozorno in oprezno pričakovanje in zaznavanje ali kot poskus preprečitve nadaljnjih bolečin. Nadalje je bolečina drugega opazna tudi v bolj trajnih in obsežnejših vedenjskih vzorcih, v spremembah funkcioniranja, zmanjšanju dejavnosti, zmanjšanju zmožnosti za mnoga opravila, pasivnosti, v jemanju zdravil in iskanju zdravstvene pomoči. O njej je seveda možno sklepati tudi na osnovi poznavanja dražljajske situacije, ki običajno povzroči poškodbo in bolečino.

Tipični dogodek, v katerem se začne bolečina je poškodba, ko na telo deluje zunanji dražljaj, ki je tako intenziven, da prekorači ne le prag občutenja, to je absolutni senzorni prag, ampak tudi prag zaznave bolečine, to je najnižjo jakost dražljaja, ki jo oseba čuti boleče. Če se jakost dražljaja še večja lahko pride do praga znosnosti (tolerance), najvišje jakosti dražljaja, ki jo je oseba še voljna prenesti v določeni situaciji (ISAP, 2011). Ta prag se lahko še zviša, če je oseba spodbujena naj še zdrži in/ali da ne bo škodljivih posledic. Govorimo torej o štirih vrstah pragov bolečine – občutenja, zaznave, znosnosti in spodbujene znosnosti –, ki so razen prvega precej odvisni od posameznika, splošnega telesnega in psihičnega stanja (utrujenost, zdravstveno stanje, razpoloženje, poteze, pričakovanja, vloge, situacije), pa tudi od etnične in kulturne pripadnosti. Medtem ko je prag občutenja podoben za vse ljudi in skoraj univerzalen, so etnične in kulturne razlike glede praga zaznave bolečine precejšnje, glede praga znosnosti pa še večje (Katz in Melzack, 2009). Vse te razlike jasno kažejo kompleksnost bolečine in njeno povezanost s psihološkimi, socialnimi in kulturnimi dejavniki.

Doživljanje bolečine predpostavlja zavedanje bolečine. Pravzaprav, ali je sploh možno, da me boli, a se tega ne zavedam in o tem nič ne vem? Če gre za čutno, senzorno raven zavedanja, potem to ni možno, saj moč bolečine vsaj za trenutek zahteva popolno pozornost in zavedanje, s tem pravzaprav bolečina izpolni svojo evlucijsko nalogo zaščite v sedanjem trenutku s celovito reakcijo umika in v bodoče z zapomnitvijo situacije. Toda pozornost je možno preusmeriti z drugim intenzivnim dogajanjem, s hipnozo (ki se zato včasih uporablja za zmanjšanje bolečine) ali z drugo posebno veščino samonadzora (npr. tehnike koncentracije in meditacije). V čustveno skrajno intenzivnih

situacijah v bitki ali športu so neredki primeri hudih poškodb brez hkratnih bolečin, ki jih poškodovani začuti in se jih zave šele ko je vročica boja minila. Močna čustva in usmerjena pozornost torej spremenijo doživljanje in zmanjšajo (pomembni drugi cilji) ali povečajo (strah) bolečino. Po drugi strani lahko včasih bolečina spremeni celotno stanje zavesti: če je res huda, popolnoma prevzame doživljanje, ni več prostora ne časa za druge vsebine, zavedanje je zoženo. V skrajnem primeru pa ni le zoženo ampak izgubljeno in pademo v nezavest; tedaj bolečine ni več, tako da trpeče zavestne osebe ni več. To učinkovito rešitev narave posnemamo s splošno anestezijo pri večjih medicinskih posegih. Tesna povezanost bolečine in zavedanja pa je kompleksna in v vseh primerih ni nujna: pri bolnikih s kvantitativnimi in/ali kvalitativnimi motnjami zavesti je doživljanje bolečine drugačno. To povezanost lahko tudi obrnemo in uporabimo bolečino oziroma stopnjo gibalne odzivnosti na bolečino kot kazalec globine nezavesti. Tako lestvice stopenj zavesti, ki se uporabljajo npr. pri osebah, ki so utrpeli težko poškodbo glave, vsebujejo postavke prisotnosti/odsotnosti odzivov na bolečino, kot so določitev kraja bolečine, pokrčenje, iztegovanje, odmikanje udov in celega telesa, odpiranje in zapiranje oči ter splošno vznburjenje. Gre seveda za določanje stopnje na spodnjem koncu razsežnosti od nezavesti do polnega zavedanja in samozavedanja. Višja stopnja zavedanja ni nujno bolj funkcionalna, pri akutni bolečini je hitri refleksni umik roke boljša zaščita kot počasna zavestna reakcija - zato tudi obstaja -, pri trajni bolečini je zmožnost 'pozabiti', ne zadrževati bolečino v središču pozornosti in zavesti prav tako bolj koristna in celo del terapije. Večinoma pa je višja raven zavedanja o svojem stanju za sodelovanje v zahtevni terapiji bolečine dobrodošla. Raziskovanje bolečine je torej vpleteno tudi v raziskovanje problema zavedanja, ki je v povezavi z odnosom med telesnim in duševnim eden največjih problemov filozofije, psihologije in nevroznanosti (na primer Chapman, Nakamura, 1999).

Za obravnavo bolečine je pomembno, da nam poznavanje vseh naštetih dejavnikov in razsežnosti daje tudi možnost, da nanjo delujemo preko vsakega od njih, multidisciplinarno ali transdisciplinarno. Pogosto se zdravstvena obravnava pravzaprav začne z bolečino saj je na splošno najbrž najpogostejši razlog za iskanje zdravniške pomoči (Turk in Dworkin, 2004); pacient oziroma latinsko 'patiens' navsezadnje pomeni tistega, ki trpi, in bolnik tistega, ki ga boli. Ovrednotenje bolečine je zato skoraj nujen del vsakega pregleda in nekateri menijo, da bi morala imeti status petega vitalnega znaka ob glavnih štirih - telesna temperatura, utrip, tlak, dihanje; med 'kandidati' za petega pa so še nasičenost s kisikom, širina in reaktivnost zenice, krvni sladkor (Pain Management Toolkit, 2000).

::2. FUNKCIJA

Kaj je lahko funkcija nečesa tako negativnega, kot je bolečina? Zakaj se bolečina čuti tako slabo, negativno, hudo, odbojno in kaznovalno, užitek, in najbolj prototipičen med njimi orgazem, pa tako dobro in prijetno? In zakaj je bolečina neizogibna, užitek pa le možen? Odgovor je navidez enostaven: osnovni daljni biološki vzrok je enak, le da je težišče drugačno, pri prvi je to ohranitev celovitosti telesa, torej obstanka posameznika, pri drugem je to obstanek vrste. Kljub temu, da sta si doživljajsko skrajno nasprotna, imata vendar več skupnega, kot se zdi, sta pola iste negativno-pozitivne, kaznovalno-nagradne, hedonske vrednostne razsežnosti doživljanja in sta si celo nevroanatomske (Bercerra idr., 2001) pa tudi v vedenjskem izrazu blizu. To bi lahko razložili s tem, da je orientacija v svetu možna zaradi raznolikosti pojavov in predmetov, torej dražljajev in izzvanih občutkov, med njimi pa je posebno pomembno zaznati in se odzvati na skrajno pozitivne in skrajno negativne, tiste, ki lahko pomenijo preživetje ali smrt.

Primarna biološka evolucijska funkcija bolečine je obvestilo in opozorilo o poškodbi ali bolezni, povečana pozornost na možne vzroke in povečana aktivnost, spontani umik, zaščita, preprečitev, zmanjšanje nadaljnjega poškodovanja s tipičnimi organskimi, čutnimi, čustvenimi, spoznavnimi in vedenjskimi odzivi. Bolečina je preživitveni mehanizem in je kot taka del celotnega obrambnega sistema telesa. Sama po sebi ni bolezen ali okvara - razen, kadar gre za samo motnjo osnovnega mehanizma pri kronični bolečini, ki nima več prvotne zaščitne funkcije - ampak normalna sestavina telesnih obramb podobno kot vročina (prim. Nesse in Williams, 1996). To velja za njen notranji, doživljajski, pa tudi zunanji, vedenjski vidik. Bolečinsko vedenje ima funkcijo preživetja najprej neposredno v umiku od škodljivega dražljaja in nato tudi posredno, socialno oziroma komunikacijsko, saj sproži takojšnje močne reakcije pri drugih ljudeh, zlasti pri članih bližnje skupine, da se izognejo tej ali podobni nevarni situaciji in/ali nudijo pomoč, s tem pa je verjetnost ublažitve bolečine, okrevanja in preživetja posameznika in skupine večja.

Po svoje to funkcijo bolečine dokazujejo sicer izredno redki posamezniki, ki bolečine ne čutijo, je ne poznajo ali pa so do nje ravnodušni, se ji ne izogibajo in zato utrpijo številne poškodbe in samopoškodbe (opekline, udarci, ugrizi), tako da v povprečju doživijo bistveno nižjo starost kot večina ljudi z normalno zaznavo bolečine. Pogosto navajajo primer F.C. (Patel, 2010), ki si je velikokrat zgrizla konico jezika, se opekla, se urezala, dobila je preležanine, ker se v postelji ni obračala, ko je stala, ni premeščala teže, njen avtonomni odziv je bil le delen, umrla pa je stara le 29 let. Prirojena nebolečnost ali kongenitalna analgezija se pojavlja v dveh glavnih oblikah: brez občutenja, to je

neobčutljivost zaradi odsotnosti/okvare nociceptorjev (morda zaradi genskih mutacij) ali z občutki, a brez negativnega čustvenega tona in izogibalne težnje (bolečinska ravnodušnost, brezbržnost, asimbolija) zaradi okvarjenega prenosa na ravni aferentnih perifernih ali centralnih poti (Linton, 2005; Schmid, 2006). Podobno začasno neobčutenje ali zmanjšano ter spremenjeno občutenje se pojavlja tudi v izrednih čustvenih situacijah in pri nekaterih poškodbah in boleznih. Za nenormalno, kar paradokсно mešanje nasprotnih evolucijskih funkcij in hedonsko-čustveno nasprotnih doživljanj gre tudi pri mazohizmu ali algolagniji, težnji doživljanja spolne stimulacije in ugodja iz telesne bolečine. Dejstvo je torej, da tudi v še tako temeljnem mehanizmu, kot je bolečina, s tako neposredno temeljno funkcijo, kot je ohranitev celovitosti organizma in preživetje, prihaja do različnih vrst motenj in napak.

::3. RAZVRSTITVE IN VRSTE BOLEČINE

::3.1 Splošni vidiki opisa in razvrstitve

Splošna opredelitev in razvrstitev, klasifikacija in taksonomija oblik bolečine je možna z mnogih med sabo prepletenih vidikov na več teoretskih, empiričnih in praktičnih ravneh. A popolna klasifikacija in taksonomija po idealu logike ali epistemologije v psihologiji in medicini ni možna, uporabljene kategorije, ki bodo navedene, niso povsem izključujoče in izčrpne, pač pa večrazsežnostne, prekrivajoče se in prehodne, bližje prototipskemu kot kategorialnemu pojmovanju. Najbolj uporabljan je uradni sistem Mednarodna klasifikacija bolezni (2010), v katerem so bolezenska (in bolečinska) stanja v grobem klasificirana glede na vzročne dejavnike, telesne sisteme, časovna obeležja ter vzorce znakov, simptomov in kliničnih/laboratorijskih izvidov. Podrobnejša je multiaksialna klasifikacija kroničnih bolečinskih stanj Mednarodnega združenja za proučevanje bolečine (International association for the study of pain - ISAP), ki vključuje pet osi: telesni predel; sistem, katerega abnormalno delovanje verjetno povzroča bolečino; časovna obeležja; bolnikov opis bolečine; domnevana etiologija. To je najbolj obsežna in podrobna uradna klasifikacija vendar ne vključuje ocene psiholoških in socialnih dejavnikov. Celovitejša klasifikacija mora upoštevati vse te in druge pomembne vidike in značilnosti od čutnih (senzornih), kot jih poda bolnik preko možne etiologije, mehanizma nastanka in razvoja (kar vse je sicer še slabo znano), prizadetih telesnih delov, sistemov, struktur in funkcij do psihosocialnih dejavnikov. Med vsemi temi vidiki opisa, razlikovanja in razvrščanja bolečine so prvi osnovni podatki o izkustvenih čutnih in prostorsko-časovnih značilnostih, to so:

- 1) jakost, moč, intenzivnost (npr. nič – blaga – srednja – zmerna – huda);
- 2) vidiki kakovosti - ostra, topa, mrzla, vroča, pekoča, žareča, zbadajoča, reza-joča, trgajoča, stiskajoča, prodirajoča, raztegujoča, razjedajoča, električna, enakomerna, utripajoča, sunkovita, izžarevajoča itd. (jakost in neprijetnost sta lahko delno neodvisni);
- 3) kraj, lokacija, predel telesa – krajevno točkasta, obsežna omejena ali razpršena nedoločna; krajevno bližnja ali sevajoča ali prenesena;
- 4) čas – trajanje (akutna, subakutna, kronična); potek (stalna, nihajoča, prekinjana, pogosta, občasna, rastoča, pojemajoča, v valovih itd.).

Vidiki klasifikacije so tudi psihološki, socialni, ekonomski in kulturni dejavniki, ki posredno ali neposredno spodbudijo, spremljajo, vzdržujejo kronično bolečino, lahko pa jo tudi zmanjšajo. V poglobljeni zdravstveni obravnavi so pomembni fiziološki oziroma medicinski vidiki klasifikacije:

- 1) temeljna funkcija – daljni vzrok: (a) zaščitna, preprečevalna, fiziološka, nociceptivna, včasih vnetja; (b) odsotna, patološka – naravne zaščitne funkcije ni; vodi lahko do še večjih motenj; nevropatska, včasih nociceptivna pri vnetjih in drugih okvarah tkiv - npr. kompleksni regionalni bolečinski sindrom, fantomska bolečina;
- 2) splošni izvor (teoretsko in empirično vprašljiva dihotomija): (a) somatogena, organska – zaradi poškodbe ali bolezni; organski izvor je jasen; (b) psiho-gena – pogosto tako določen izvor bolečine, ko organski vzrok ni odkrit, verjetno pa pomembno vplivajo psihološki dejavniki - npr. glavobol, bolečina v križu ali želodcu;
- 3) organski izvor, aktivirani in/ali moteni nevrofiziološki sistem in mehanizem: (a) nociceptivna – vzroka/podvrsti: (aa) poškodba tkiva, ko škodljivi dražljaji (mehanski, termalni, kemični, električni) aktivirajo periferna živčna vlakna, nociceptorje; ima zaščitno funkcijo; (ab) vnetje, ko je znižan prag za bolečino (hiperalgezija, alodinija); nima zaščitne funkcije; (b) nevropatska – vzrok je poškodba in/ali bolezen perifernega in/ali centralnega somatosenzornega živčevja, zato je transmisija in modulacija impulzov motena in lahko pride do zaznave bolečine čeprav ni fiziološkega vzroka; možna je kombinacija z nociceptivno; je patološka; podvrste: (ba) po poškodbi – npr. kronični regionalni bolečinski sindrom, pooperativna bolečina; (bb) ob bolezni – npr. diabetična nevropatija, rak, možganska kap, multipla skleroza; (bc) nedoločena - nejasno ali zaradi poškodbe ali bolezni, ni škodljivih dražljajev, vnetja ali okvare živcev, ni nocicepcije, včasih ni normalne propriocepcije, npr. fantomska;
- 4) posebni organski izvor, poškodovani/moteni katerikoli organski sistem ugotovljeno s specifično medicinsko diagnozo – npr. ishemija srca, multipla skleroza.

Dva, tu najpomembnejša tipa delitev bolečine sta: glede na trajanje na akutno, subakutno ali subkronično in kronično (nekateri avtorji ločijo le akutno in kronično; drugi še podaljšano, kronificirano, recidivno itd.), ter delitev ali bolje vprašanje smiselnosti delitve na somatogeno, organsko in psihogeno bolečino, obe delitvi pa se prepletata.

::3.2 Akutna in kronična bolečina

Akutna bolečina je nenadna, hitra, ostra, trenutna, kratkotrajna, običajno od nekaj sekund do nekaj ur, lahko je enkratna, a tudi ponavljajoča, kraj je očiten. Navadno je vzrok jasen, do nje pride pri poškodbi tkiva v nezgodi, pri kirurški operaciji, pri nekaterih boleznih in vnetjih, aktivirano je nociceptivno živčevje. Sprožena je, ko je ogrožena celovitost telesa, ima (razen pri boleznih in vnetjih) jasno opozorilno in zaščitno funkcijo. Spremljajo jo znaki vzdraženja avtonomnega živčnega sistema: pospešen utrip, zvišan krvni tlak, pospešeno plitvo dihanje, razširjene zenice, znojenje, zvečano izločanje, povečan mišični tonus ali krč mišic. Spremljajo jo tudi spontani vedenjski vzorci umika in izogibanja ter tipični obrazni izrazi in glasovi. **Subakutna** ali **subkronična bolečina** traja od nekaj dni do tednov ali tudi mesecev, do okrevanja ali do prehoda v kronično, primer je vneta rana. Vključeni so periferni in centralni mehanizmi, večinoma je nociceptivna, včasih nevropatska. Njena funkcija je zaščita in omogočanje okrevanja, hiperalgezija (povečana občutljivost in odzivnost na dražljaje, ki normalno izzovejo precej manjšo bolečino) in alodinija (bolečina, ki jo izzove dražljaj, ki je normalno neškodljiv in je ne izzove), ki jo pogosto spremljata, ter mirovanje in izogibanje stiku s poškodovanim tkivom, služijo prav temu.

Kronična bolečina je bolečina, ki traja več kot normalno pričakovan čas celjenja poškodbe ali zdravljenja bolezni, vendarle je arbitrarno postavljena meja pri treh ali največkrat šestih mesecih (DSM-IV, 1994; DSM-IV-TR, 2000; DSM-5, 2013), traja pa lahko vse življenje. Njena druga značilnost je nejasna, neugotovljena, morda odsotna ali manjša telesna patologija (prim. Turk, Okifuji, 2001), kar pomeni verjetno večjo vlogo višjih nevrofizioloških, psihičnih in socialnih dejavnikov. Razen da je splošno neprijetno obvestilo, da je nekaj v delovanju organizma narobe, pravzaprav nima neposredne zaščitne, adaptivne funkcije. Nadalje jo ločijo na maligno (rak, AIDS) in nemaligno (bolečina v križu, osteoartritis), pri čemer gre za ločevanje med tem ali je vzrok za bolečino bolezen, ki napreduje in vse bolj ogroža zdravje in življenje bolnika, ali pa ostaja obvladljiva. Nekateri menijo, da je to razločevanje nepotrebno (Turk, 2002).

Kronična bolečina se lahko začne kot akutna, a se kar nadaljuje tudi potem, ko je poškodba zaceljena. Sčasoma se lahko razširi v druge dele telesa in spre-

meni kvalitativno in kvantitativno. Pri vseh poškodovancih seveda ne pride do tega, zato je pomembno ugotoviti, kdaj, ob kakšnih pogojih in kako akutna bolečina prehaja v kronično. Sam prehod od akutne do kronične bolečine bi lahko opisali v treh korakih: (1) akutna faza - doživljanje akutne bolečine tipično spremljajo strah, tesnoba in skrbi, ki so lahko koristne saj spodbudijo proaktivne vzorce vedenja, kot je oskrba poškodbe, iskanje zdravstvene pomoči, obisk zdravnika in sledenje predpisani terapiji, lahko pa so tudi nevarne, če se prevesijo v pretirano zavzetost, celo obsedenost in s tem pomenijo prehod v trajno bolečino; (2) subakutna, subkronična faza - nekaj dni ali tednov do pol leta po poškodbi je vmesno obdobje večanja stiske, ko se lahko kaže jeza, somatizacija in naučena nemoč; (3) kronična faza - bolečina je kronična, če traja dalj kot običajni čas okrevanja oziroma več kot pol leta, ko je osnovna poškodba že zaceljena (Gatchel, Howard in Kishino, 2008; Stanos, Tyburski in Harden, 2013) in zato organska osnova nejasna.

Nevrofiziološki mehanizmi nastanka in ohranjanja kronične bolečine oziroma prehoda iz akutne v kronično bolečino so znani le približno. So obsežnejši in zapletenejši kot pri akutni bolečini, vključujejo receptorske sisteme, znotrajcelične in medcelične spremembe (modifikacije prenašalcev, receptorjev, zgradbe in povezav nevronov), dolgotrajno povečano aktivnost ter nasploh dolgotrajne funkcionalne in anatomske spremembe v bolečinskem živčnem omrežju (Krčevski-Skvarč, 2005; Pražnikar, 2013), poleg tega pa se aktivirajo še mnogi psihološki odzivi. Njihova osnova sta senzibilizacija (periferna in centralna), ki ob daljšem trajanju pripelje do trajnih funkcionalnih in anatomske spremembe ter plastičnost živčevja, pri čemer imajo poleg nevronov pomembno vlogo celice glia (Koob, 2009; Flor in Meyer, 2010; Fields, 2011; Ji, 2012). Trajanje vseh teh procesov je odločilno, kajti morda obstaja časovno okno znotraj katerega bi bilo možno na nevrofiziološki ravni razvoj kronične bolečine preprečiti (Cesare idr., 1999; po Pražnikar, 2013).

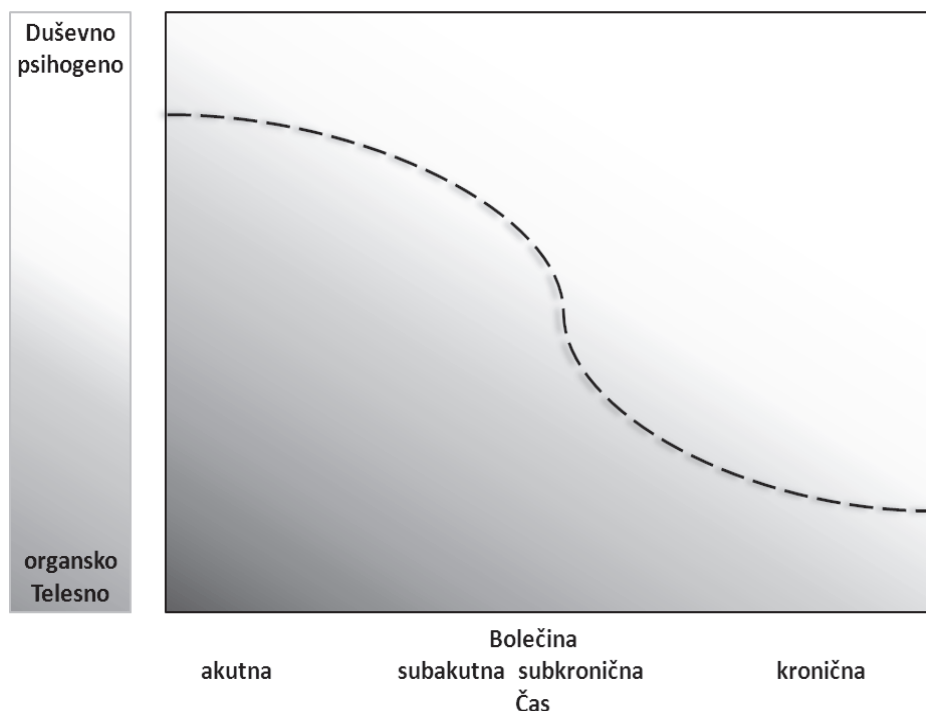
Na psihološki ravni lahko zmanjšujejo ali povečujejo bolečino in spremene pojave spoznavni, čustveni in vedenjski dejavniki. Zmanjšujejo jo aktivni poskusi zdravljenja, ustrezne strategije spoprijemanja, sprejemanje in pripravljenost na prilagajanje ter primerna socialna podpora. Povečujejo pa občutje nemoči, katastrofično razmišljanje, učenje bolezenskega vedenja, zlasti izogibanje aktivnosti iz strahu pred bolečino, anksioznost in depresivnost, ter socialna izolacija. Osebe s kronično bolečino pogosto telesno oslabijo, so stalno utrujene, izogibajo se običajnim dejavnostim, tako da drugi člani družine prevzamejo njihove obveznosti in s tem okrepijo njihovo izogibalno vedenje, poleg tega izgubljajo motivacijo za različne dejavnosti od domačih do službenih, kar ima lahko še finančne posledice, skratka prevzamejo vlogo bolnika in spremenijo zasebno in delovno družbeno življenje, kar vse spodbudi

dodatno stisko. Tako pride do začaranih krogov trpljenja, strahu, izogibanja aktivnosti, oslabelosti, motenj spanja, motenj apetita, nemoči, neustreznega spoprijemanja, depresije itd., ki jih je težko presekati, ravni trpljenja in funkcionalne nezmožnosti ali onesposobljenosti pa se lahko še večata. Sorazmerno pogoste so težje psihiatrične motnje iz kroga depresije in anksioznosti (panični napad, posttravmatska stresna motnja), zloraba snovi in zasvojenost, motnje s telesnimi simptomi (somatoformne, somatizacijske, bolečinske, konverzivne) (Sullivan, 2001). Nasploh kronična bolečina spreminja in omejuje bolnikove vsakodnevne življenjske aktivnosti, spremeni kakovost življenja in postopno osebnost bolnika samega.

Trajna somatoformna bolečinska motnja je v Mednarodni klasifikaciji bolezni MKB-10 opredeljena kot trajna, huda in čustveno obremenjujoča bolečina, ki se je ne da popolnoma pojasniti s fiziološkim procesom ali telesno okvaro, do katere pride v povezavi s čustvenim konfliktom ali psihosocialnimi problemi, ki so zadostni za sklep, da so glavni vzrok. V tej opredelitvi je očitna tesna povezanost dveh atributov, časovnega in psihološkega. Tako je jedro, ne pa nujno izvor, kronične bolečine, za katero ni odkritih organskih vzrokov, psihološko zato je klinično psihološka obravnava pomemben del multidisciplinarne terapije in rehabilitacije. Vzporedno s tem je potrebno tudi empirično raziskovanje in izdelava modelov, ki bi zajeli bistvena spoznanja in pojasnili čustvene, spoznavne in vedenjske vidike odzivanja na kronično bolečino. Pomemben dodatni razlog za intenzivno klinično in raziskovalno delo na tem področju je razširjenost bolečinskih težav – raziskave kažejo, da je v Evropi okoli petina (Breivik idr., 2005), v Sloveniji pa okoli četrtina prebivalcev (Krčevski-Skvarč, 2005; Pirc idr., 2007) s kronično bolečino, s starostjo pa je delež še večji. Kronična bolečina je zato eden glavnih zdravstvenih problemov in treba jo je obravnavati ne kot enostavno ponavljanje akutne bolečine ali kot stransko posledico druge bolezni/poškodbe ampak kot samostojno bolezen.

::3.3 Organska in psihogena bolečina

Delitev na telesno in duševno, organsko in psihično je v primeru vzroka, nastanka in razvoja bolečine še posebno problematična. Ob poškodbi tkiva gre seveda za očitni zunanji fizični in nato organski vzrok, v mnogih primerih pa vzroki niso tako očitni, poškodba ni odkrita ali je ni in pomembno sodelujejo tudi psihološki, socialni in kulturni dejavniki. Ti najprej opazno vplivajo na izražanje akutne bolečine, še bolj, pravzaprav neločljivo, so vpleteni v razvoj in vzdrževanje kronične bolečine in so običajno s trajanjem vse pomembnejši zato se to poglavje nanaša predvsem na to vrsto bolečine. Odnos med časovno (akutna, subakutna/subkronična, kronična) in organsko – psihično

Slika 1: Odnos med dvema vidikoma razvrstitve bolečine: organski in psihični dejavniki glede na trajanje (akutna, subakutna/subkronična, kronična) bolečine. Površina odraža pomembnost dejavnikov v času.

razsežnostjo bolečine je prikazan na sliki 1, kjer površina odraža sorazmerno pomembnost v času.

Razvoj kronične bolečine z organskim vzrokom v preteklosti in naknadnimi psihičnimi dejavniki kot vzdrževalci in ojačevalci je najpogostejši, po mnenju nekaterih celo edini možen. Manj verjeten je začetni samo psihološki izvor, tudi zato, ker gre za kompleksen, večznačen, proces, ki lahko sega v osebno zgodovino, kar vse je težko objektivno raziskati in nedvoumno določiti. Prav to izraz psihogena bolečina v ožjem, dobesednem smislu pomeni: telesno bolečino, ki jo povzročijo duševni, spoznavni, čustveni ali vedenjski dejavniki. V širšem smislu pa pomeni, da ti dejavniki pomembno součinkujejo, jo vzdržujejo, časovno podaljšujejo in/ali ojačujejo, gre torej za pomembno psihogeno, psihološko ali psihično sestavino bolečine. Tak doseg vpliva psiholoških spremenljivk na bolečino je empirično bolje podprt kot neposredni vzročni odnos, zato uporabljam izraz psihogena bolečina v tem širšem pomenu.

V literaturi navajajo tudi izraze nesomatogena, neorganska, funkcionalna, tudi psihalgija in ne povsem dosledno psihosomatska bolečina. Gre za po-

mensko podobne, ne pa vsebinsko enake in za prva dva tudi formalno logično neustrezne izraze in opredelitve z izključevanjem oziroma zanikanjem (*definitio per negationem*). Prav na ta način so jo največkrat opisovali: psihogene bolečine ne sprožijo škodljivi dražljaji, zunanje draženje, ne okvara živčnega sistema oziroma disfunkcija nevronov za prenos ali modulacijo bolečine; tudi ni najti strukturnih, anatomskih, fizioloških, biokemičnih, vnetnih abnormalnosti (Mayer in Bushnell, 2009). Bolečine z možno zavestno ali nezavedno motivacijo seveda lahko spadajo med te; lahko so posledica čustvene in s tem mišične napetosti (torej jo spremljajo periferne spremembe), povezane z zadržano/potlačeno anksioznostjo in agresivnostjo ali gre za izražanje bolečine kot socialno interakcijo in sporočilo zaradi primarnega dobička (pozornost, naklonjenost, pomoč, umik konfliktom) (prim. Merskey in Spear, 1967; Merskey, 1968). Prej naštetih organskih obeležij prav tako ni najti, kadar gre za načrtno simuliranje bolečine in/ali drugih simptomov zaradi sekundarnega dobička (odškodnina, denarni dobiček, izogibanje pravni odgovornosti). V DSM-5 so te vrste bolečine vključene v poglavje Motnje s telesnimi simptomi in povezane motnje, v diagnostično kategorijo Hlinjene motnje (tudi v DSM IV in MKB-10), ki imajo bolj ali manj zavestno motivacijo, in v diagnostično kategorijo Motnje s telesnimi simptomi in s prevladujočo bolečino, katerih motivacija je nezavedna. Vprašanje zavedanja in nezavedanja ter stopenj med njima je seveda poseben problem. Tudi konkretne motive ni lahko določiti: glede na medosebne odnose so to lahko pozornost, skrb, naklonjenost, usluge, izogibanje obveznostim samostojnega življenja in sploh vloga bolnika; glede na notranjo dinamiko obrambni mehanizmi premestitve, regresije, samoopravičevanja, prikrivanja psihično bolečih vsebin – nemalokrat so torej telesne bolečine bolj sprejemljive kot psihične. Ker je delitev problematična in pogosto razlike med tem, kdaj gre za pretežno medicinske telesne vzroke in kdaj za psihološke, ni mogoče veljavno in zanesljivo določiti, se DSM-5 temu izogne in bolj kot naravo ali 'realnost' bolečine obravnava ustreznost odzivanja na bolečino in druge telesne simptome. ISAP (2011) opisuje psihogeno bolečino takole: 'Mnogo ljudi poroča o bolečini ne da bi imeli poškodbo tkiva ali brez verjetnega patofiziološkega vzroka; običajno pride do tega zaradi psiholoških razlogov. Običajno ni na osnovi subjektivnega poročila nobenega načina kako razlikovati njihovo doživljanje od tistega zaradi poškodbe tkiva. Če imajo svoje doživljanje za bolečino in če poročajo o njem na iste načine kot pri bolečini zaradi poškodbe tkiva, ga je treba sprejeti kot bolečino.' S tem poudari vlogo psiholoških dejavnikov in kot glavni kriterij obstoja bolečine vzame bolečinsko izkušnjo in poročanje o njej.

Običajna pot diagnostike, kadar vzrok bolečine ni očiten, je natančnejše stopenjsko iskanje organskega vzroka z različnimi medicinskimi preiskavami,

če tega po več preiskavah ni mogoče najti, potem je organsko izključeno in naj bi šlo za psihogeno bolečino. Tako poenostavljeno sklepanje je osnovano na tako rekoč absolutni dihotomiji organskega in psihičnega, ta pa je značilnost biomedicinskega modela. Poleg tega dobimo s tem že omenjeno negativno izključevalno opredelitev, očitno v najpogostejšem izrazu 'neorganska' bolečina, nekaj alibija za to pa daje samo kompleksnost in neraziskanost problema. S tem so povezani še drugi razlogi. Vseh sprememb na obeh ravneh (na primer mnogih genetskih, biokemičnih, elektrofizioloških), naj si bodo hkratne ali ne, ne poznamo ali ne moremo oziroma (še) ne znamo zaznati, opazovati in meriti, torej spoznati v vseh njihovih sistemskih interakcijah. Melzack (1996) je celo zapisal, da diagnoza psihogene (nevrotične) bolečine vse prevečkrat skriva nepoznavanje medicinskih vidikov bolečine. Tako je klasična pot določanja diagnoze psihogenosti z izključevanjem možnih organskih vzrokov logično pravilna, a mnogokrat nezadostna, ker vseh možnih organskih vzrokov ne poznamo niti vzroki niso enoviti ampak so spleti mnogih dejavnikov. Drug problem je, da, četudi bi poznali vse možne organske vzroke, še ne bi pojasnili psihične ravni bolečine. Celovito bolečinsko ali katerokoli človekovo doživljanje in vedenje v širšem socialnem in kulturnem okolju se namreč ne da enostavno zvesti na fizično, elektrokemično, nevrofiziološko, organsko raven. Impulzi v živčnih vlaknih pač niso bolečina. Dodatna težava je, ker ima v praksi izraz psihogena slabšalni sopomen, da bolečina ni resnična in motnja ni resna; mnogokrat tudi preveč zlahka pomeni, da gre za psihopatološko motnjo ali za izmišljanje in pretvarjanje. Zaradi vsega tega nekateri menijo, da je pojem in izraz psihogena bolečina pomensko prazen, je pa priročen, ker zapolni neuspešno medicinsko ugotavljanje vzrokov; da tudi stigmatizira; in da za tako diagnozo ni ne jasnih pozitivnih kriterijev, ne mehanizmov za nastanek in razvoj, ne posebnih terapij zanjo (Sullivan, 2001).

Navedenim argumentom o problematičnosti in omejenosti delitve na organsko in psihogeno bolečino pa moram dodati bolj zmerno pragmatično izhodišče, da je v klinični praksi ob zavedanju gornjih omejitev in prepletenosti dejavnikov vendarle koristno določiti kateri organski in kateri psihosocialni dejavniki so posebno pomembni ali celo odločilni za razvoj trajne bolečine. Zato so poskušali izdelati postopke za čim bolj objektivno ločevanje psihogene bolečine od organske, med njimi je seznam petih telesnih diagnostičnih preizkušenj (Waddell idr., 1980), ki je usmerjen predvsem na preverjanje ali gre za pretvarjanje zaradi sekundarnega dobička; najprej je bil dobro sprejet nato pa kritiziran kot nezanesljiv in subjektiven. Drugi preizkus je medicinski stopenjski diferencialni postopek lajšanja bolečine z nevraksialno epiduralno blokado v hrbtenjači (Hogan in Abram, 2009), ki uporablja tudi morebitni učinek placeba, možnost razločevanja pa je precej splošna. Učinek placeba in

tudi noceba se je pokazal v vsakdanjih situacijah, klinični praksi in v mnogih, a ne vseh, raziskavah bolečine in drugih bolezni. Hróbjartsson in Gøtzsche (2010) sta izvedla tri meta-analize in zaključila, da na splošno placebo nima pomembnih kliničnih učinkov, vendar je bila variabilnost precejšnja, veliko je bilo odvisno od placebo postopka, načina poročanja in vrste zdravstvenih težav. Prav pri bolečini (in slabosti) pa je bil učinek placebo pomembno velik, kar pomeni tudi potrditev pomembnosti psiholoških dejavnikov bolečine.

Poenostavljeno in zgoščeno bi razliko med organsko in psihogeno bolečino lahko opredelil takole: 1) pri prvi prihaja do patoloških sprememb v različnih telesnih predelih in organih ter v perifernem in centralnem živčevju; 2) pri drugi pa so patološke spremembe redko v perifernem živčevju (pogosto pa so bile v preteklosti), so pa v centralnem živčevju; 3) psihična raven dinamike psihogene bolečine je načeloma in vsaj delno dostopna zavestni obdelavi in možno (ne pa lahko) je ugotoviti motivacijo; 4) pri drugi so prisotni neugodni psihosocialni dejavniki. Kot rečeno, gre najpogosteje za organski začetek s poškodbo ali boleznijo, ki se dolgo (ali sploh) ne ozdravi, čemur sledi postopno vse pomembnejše psihično odzivanje in razvije se kronična bolečina. Medtem ko mnogo perifernih sprememb poznamo že dolgo časa, lahko centralne podrobneje spremljamo šele v zadnjih dveh desetletjih z raznimi tehnikami slikanja aktivnih možganov (PET, fMRI) zato nas čakajo še zanimiva odkritja povezanosti med nevrofiziološkimi in psihičnimi procesi, s tem pa tudi spoznanja o razlikah med organsko in psihogeno bolečino, če je ločnice sploh možno empirično utemeljeno postaviti.

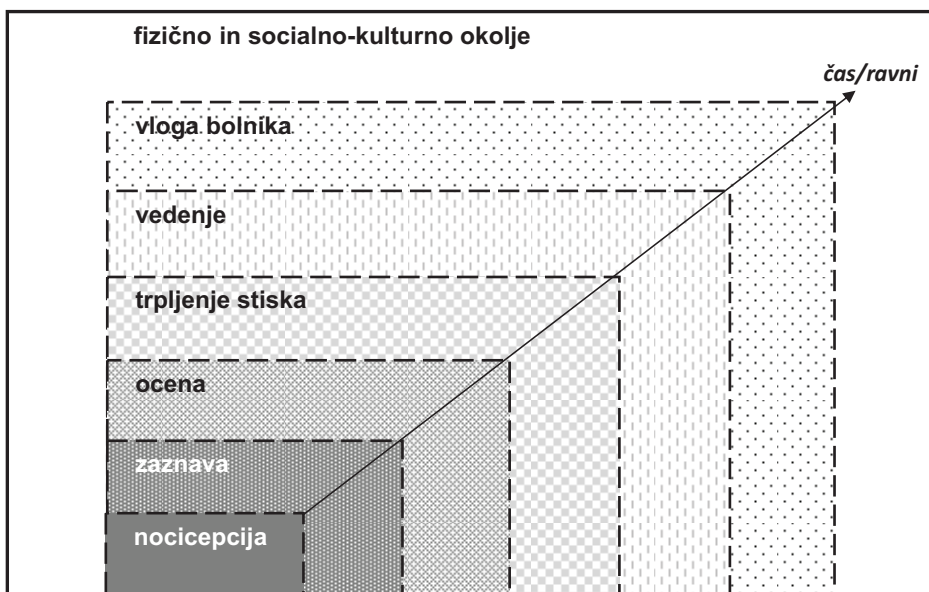
Če povzamem nekatere raziskave in klinične izkušnje (Merskey in Spear, 1967; Merskey, 1968; Waddell idr., 1980; Adler, 1981; Fields, 1987; Merskey, 1994; Katz idr., 1996; Feist, 1997; Symonds, 1998; Jepsen, 1999; Kovačič, 2001; Tyrer, 2006), je nekaj kazalcev in obeležij, ki kažejo na večjo verjetnost psihične sestavine: ni odkrit škodljiv dražljaj; ni očitnega organskega vzroka; neskladnost z znanjem o nevrofiziologiji in anatomiji (abnormalna anatomska umestitev, potek, hkrati prizadetih več sistemov itd.); atipična bolečina, ki po kraju in vzorcu ne spada v sindrom; težje kvalitativno določljiva bolečina; več vrst bolečin naenkrat; večja razpršenost ali mnogotera različna mesta bolečine ob različnih časih; je na obeh straneh, somerno; največkrat glavobol; stalnost jakosti bolečine ne glede na gibanje ali spremembo telesnega položaja; bolečina je stalna in malo spremenljiva (razen ponoči) ali traja več kot eno uro; bolečina pacienta ne zbudi iz spanja (prav to poudarjata Merskey in Spear (1967)); mnogi nenujni kirurški postopki; zloraba alkohola ali drugih drog; pretekli bolečinski problemi iz otroštva ali mladostništva, težave v zgodnji navezanosti na pomembne druge osebe; fizična zloraba s strani staršev, partnerja; pogosti neuspehi v socialnem in poklicnem življenju; neizraženi ali potlačeni konflikti;

naravnost k pesimizmu in katastrofičnem razmišljanju, depresija, anksioznost in druge duševne motnje; ponavljani stres (izguba, žalovanje, zavrnitev itd.), posttravmatska stresna motnja; potreba po primarnem ali sekundarnem dobičku. Psihodinamične in psihosomatske razlage bi temu dodale še več globinskih psihičnih dejavnikov kot so potisnjene vsebine, psihična kompenzacija, klic na pomoč, k bolečini nagnjena osebnost itd., a ti niso širše sprejeti. Pri vsem tem je treba upoštevati vse možne dejavnike, razmerja med somatogenimi in psihogenimi dejavniki ter iskati korelacije med subjektivnimi simptomi in objektivnimi znaki (Merskey, 1994; Sullivan, 2001). Poleg izvidov preiskav ter opazovanja med obravnavo je koristno tudi opazovanje spontanega vedenja in aktivnosti, vse to pa zahteva klinično znanje in izkušnje.

Iz vsega tega sledi, da je poenostavljeno dvopolno ločevanje na organsko in psihogeno bolečino - razen kadar gre za očitne fizične in organske vzroke (npr. pri udarcu) in ločevanje zato niti ni potrebno - teoretično problematično, praktično težavno, etično občutljivo in ne vedno potrebno. Izraz in diagnozo psihogena bolečina bi bilo torej treba uporabljati v širšem smislu *stopnje pomembnosti psihogene, psihične sestavine bolečine* in pri tem dosledno upoštevati negativne (izključevalne) in pozitivne (vključevalne) kriterije. To pomeni, da bi lahko veljala za primere, ko preiskave ne odkrijejo organskih vzrokov (kar, kot rečeno, še ne dovoljuje gotovosti, da jih ni) in ko so psihični dejavniki manifestni in prevladujoči v čustvovanju, mišljenju in vedenju v preteklosti in sedanjosti upoštevajoč socialni kontekst. Če ti pogoji niso izpolnjeni, je bolje uporabljati nevtralne izraze atipična, idiopatska ali neopredeljena bolečina ali pa iznajti nov izraz in nadaljevati z opazovanjem, preiskavami in obravnavo (Merskey, 1968; Graff-Radford, 2001). Vse to pa velja *mutatis mutandis* za izvor kateregakoli bolezenskega stanja brez jasnih organskih znakov.

::4. SKLEP

Smiselna pot raziskovalne in klinične obravnave kronične bolečine ni toliko natančna diagnostična klasifikacija vključno s problematičnim razlikovanjem med organsko in psihogeno, kot je to vsestranska ocena bolnikovega stanja, zlasti ocena naslednjih ravni in spremenljivk bolečine: nocicepcija, zaznava in čutne lastnosti, čustvene reakcije, bolnikova ocena ogroženosti in škodljivosti povezana s predhodnimi prepričanji o bolečini, drugi sedanji ali pretekli stresorji, bolečinsko vedenje (takojšnje refleksne, avtonomne reakcije in kasnejši, dolgotrajni, obsežnejši vzorci), osebna čvrstost, strategije spoprijemanja in socialna opora (dopolnjeno po Trief idr., 1987; Tyrer, 2006; Traue idr., 2010). Ti glavni procesi na nevrofiziološki, psihološki in socialni ravni v običajnem časovnem poteku kronične bolečine so prikazani na sliki 2.

Slika 2: Glavni procesi na nevrofiziološki, psihološki in socialni ravni v običajnem časovnem poteku kronične bolečine. Zaznava, ocena, trpljenje in drugo čustveno odzivanje ter vedenje spadajo v okvir psihološke ravni. Višje, kompleksnejše ravni vključujejo nižje in zahtevajo več časa. (osnovano na Loeser, 1982; Waddell idr., 1980; Waddell in Turk, 2001; Dworkin in Sherman, 2001)

Teme tega uvoda v psihološko stran bolečine – opredelitve bolečine, doživljanje s čutno, čustveno in spoznavno razsežnostjo, bolečinsko vedenje, funkcija, nevrofiziologija in vrste bolečine - nam kažejo podobo bolečine, ki je elementarna in kompleksna, univerzalna in hkrati subjektivna. Bolečina je eden osnovnih mehanizmov preživetja s ciljem zaščititi telo vendar ni enostavna posledica in mera stanja poškodovanosti tkiva, ampak precej bolj zapleteno celovito nevrofiziološko in psihološko stanje ali bolje dogajanje. Je proizvod aktivnosti možganov in uma in osebnosti, ne pa le pasiven občutek in zaznava. Pri tem lahko prihaja do napak in motenj kjerkoli v procesih na nevrofiziološki (npr. senzibilizacija) ali psihološki (npr. presoja ogroženosti) ravni. Vse bolečinsko dogajanje in vpliv psihičnih dejavnikov je treba še nadalje kritično raziskovati in razvijati v celovito teorijo ali vsaj praktičen model, ki bi večstransko pojasnil bolečino ter pomagal k celoviti oceni in terapiji z glavnim ciljem ublažiti jo in zmanjšati onesposobljenost zaradi njenih posledic.

::LITERATURA

- Adler, R. (1981): "The differentiation of organic and psychogenic pain." *Pain*, Apr; 10(2):249-52.
- Beggs, S., Salter, M.W. (2013): "Microglia: Critical Mediators of Pain Hypersensitivity after Peripheral Nerve Injury." V: McMahon S, Koltzenburg M, Tracey I, Turk DC (ur.) *Wall & Melzack's Textbook of Pain*, 6th Edition, Elsevier.
- Bercerra, L., Breiter, H.C., Wise, R., Gonzales, R.G., Borsook, D. (2001): "Reward circuitry activation by noxious thermal stimuli." *Neuron*, 32, 927-946. <http://www.opioids.com/dopamine/pleasurepain.html>
- Binzer, M, Almay, B., Eisemann, M. (2003): "Chronic pain disorder associated with psychogenic versus somatic factors: a comparative study." *Nord J Psychiatry*; 57(1):61-6.
- Brannon, L., Feist, J. (1997): *Health psychology*. Brooks Cole Publishing Co.
- Breivik, H., Collett, B., Ventafridda, V., Cohen, R., Gallacher, D. (2005): "Survey of chronic pain in Europe: Prevalence, impact on daily life, and treatment." <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1090380105000868>
- Brooks, J., Tracey, I. (2005): "From nociception to pain perception: imaging the spinal and supraspinal pathways." *J Anat*. July; 207(1): 19-33.
- Casey, KL., Tran, ATD. (2006): "Cortical mechanisms mediating acute and chronic pain in humans. Ascending nociceptive pathways." V: Cervero, F., Jensen, T.S. (ur.) *Pain. Handbook of clinical neurology*. Vol 81, 159-177.
- Chaney, HS., Williams, SG., Cohn, CK., Vincent, KR. (1984): "MMPI results: a comparison of trauma victims, psychogenic pain, and patients with organic disease." *J Clin Psychol*. Nov;40(6):1450-4.
- Chapman, CR., Nakamura, Y. (1999): "A Passion of the Soul: An Introduction to Pain for Consciousness Researchers." *Consciousness and Cognition* 8, 391-422. <http://www.idealibrary.com>
- Diagnostic and statistical manual – IV TR*, DSM-IV TR (2000): American Psychiatric Association APA.
- Diagnostic and statistical manual – 5*, DSM-5 (2013): American Psychiatric Association APA.
- Dworkin, SF., Sherman, JJ. (2001): "Relying on subjective and objective measures of chronic pain." V: Turk, DC., Melzack, R. (ur.) *Handbook of pain assessment*, The Guilford Press. 619-638.
- Egloff, N., Maecker, F., Stauber, S., Sabbioni, ME., Tunklova, L., Känel, R. (2012): "Nondermatomal somatosensory deficits in chronic pain patients: Are they really hysterical?" *Pain*, Vol 153, Issue 9, 1847-1851.
- Farquhar-Smith, WP. (2008): "Anatomy, physiology and pharmacology of pain." *Anaesthesia & intensive care medicine*. Vol 9, Issue 1, 3-7.
- Fields, DR. (2011): "The hidden brain." *Scientific American Mind*, may june, 53-59.
- Fields, HL. (1987): *Pain*. McGraw Hill.
- Finnis, DG., Benedetti, F. (2009): "Placebo response: Implications for neural blockade." V: Cousins, MJ., Carr, DB., Horlocker, TT., Bridenbaugh, PO. *Neural Blockade In Clinical Anesthesia and Pain Medicine*. Lippincott, Williams, Wilkins, 794-800.
- Flor, H, Meyer, P. (2010): "Psychophysiological and neuroimaging measures in the assessment of patients with chronic pain." V: Turk D, Melzack R (ur) *Handbook of pain assessment*, The Guilford Press, 151-175.
- Gatchel, RJ., Howard, KJ., Kishino, ND. (2008): "The biopsychosocial approach to Pain Management." *Practical Pain Management*, 8: 28-39, 2008.
- Giacino, JT, Kalmar, K. (2004): *Coma recovery scale-revised CRS-R*. Administration and Scoring Guidelines. Johnson Rehabilitation Institution. http://www.coma.ulg.ac.be/images/crs_r.pdf
- Graff-Radford, SB. (2001): "Disorders of the mouth and teeth." V: Silberstein, SD., Lipton, RB., Dalessio, DJ. *Wolff's headache and other health pain*. Oxford University press. 475-493.
- Greer, S., Chambliss, L., Mackler, L. (2005): "What physical exam techniques are useful to detect malingering?" *The Journal of family practice*. Vol. 54, No. 7, 719-722.

- Hogan, HQ., Abram, SE. (2009): "Diagnostic and prognostic neural blockade." V: Cousins, MJ., Carr, DB., Horlocker, TT., Bridenbaugh, PO. *Neural blockade in clinical anesthesia and pain medicine*. Lippincott, Williams, Wilkins. 811-847.
- Hróbjartsson, A., Gøtzsche, PC. (2010): "Placebo interventions for all clinical conditions." *Cochrane Database Syst Rev*. 2010 Jan 20;(1):CD003974. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/20091554>
- International association for the study of pain, isap (2011): Taxonomy http://www.iasp-pain.org/AM/Template.cfm?Section=Pain_Definitions
- International association for the study of pain isap (2012): Classification of Chronic Pain <http://www.iasp-pain.org/AM/Template.cfm?Section=Publications&Template=/CM/HTMLDisplay.cfm&ContentID=2687>
- Isnard, J., Magnin, M., Jung, J., Mauguière, F., Garcia-Larrea, L. (2011): "Does the insula tell our brain that we are in pain?" *Pain*. Vol 152, Issue 4, 946-951.
- Jepsen, BZ. (1999): "Chronic non-malign pain." VI European congress of psychology, workshop, Abstracts, 219-220.
- Ji, RR. (2012): "Recent progress in understanding the mechanisms of pain and itch." *Neurosci Bull*. Apr; 28(2):89-90. <http://www.hms.harvard.edu/dms/neuroscience/fac/ji.php>
- Jones, A. (2001): "The future of imaging in assessment of chronic musculoskeletal pain." V: Turk DC, Melzack R. (ur.) *Handbook of pain assessment*. 2. izd. The Guilford press. 693-715.
- Katz, J., Ritvo, P., Irvine, M., Jackson, M. (1996): "Coping with chronic pain." V: Zeidler, M., Endler, NS. (ur.) *Handbook of coping*. John Wiley & Sons. 252-278.
- Koob, A. (2009): "The root of thought: what do glial cells do." *Scientific American Mind*, october <http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=the-root-of-thought-what>
- Kovačič, D. (2000): "Psihološki vidik bolečine v rehabilitaciji." V: *Schmerz und inkontinenz : schlus-sbericht*. Wien: Allgemeine Unfallversicherunganstalt, 58-62.
- Krčevski-Skvarč, N. (2005): "Kronična bolečina – bolezen." V: *Zbornik 7. Fajdigovi dnevi*, 3-5. http://www.drmed.org/javne_datoteke/novice/datoteke/7549-05-bolecina-krcevski.pdf
- Kross, E., Bermana, MG., Mischelb, W., Smith, EE., Wagerd, TD. (2011): "Social rejection shares somatosensory representations with physical pain." *PNAS*. <http://www.pnas.org/content/108/15/6270.full?sid=758b38cc-b399-4d22-9c37-3c074cf321be>
- Linton, SJ. (2005): "Models of pain perception."
- Loeser, JD. (1982): "Concepts of Pain." V: Stanton-Hicks J and Boaz R. (ur.) *Chronic Low Back Pain*. Raven Press. New York.
- Loeser, JD, Treede, RD. (2008): "The Kyoto protocol of ISAP Basic Pain Terminology" *Pain* 137 (3): 473-7.
- Mayer, EA., Bushnell, MC. (ur.) (2009): *Functional pain syndromes: presentation and patophysiology*. ISAP. *Mednarodna klasifikacija bolezni MKB-10* (2010): Inštitut za varovanje zdravja.
- Melzack, R., Wall, PD. (1965): "Pain mechanisms: a new theory." *Science*. Nov 19;150(3699):971-9.
- Melzack, R., Casey, KL. (1968): "Sensory, motivational and central control determinants of chronic pain: A new conceptual model." V: Kenshalo DR. *The skin senses*. Proceedings of the first International Symposium on the Skin Senses. Tallahassee, Florida. Springfield: Charles C. Thomas. 423-443.
- Melzack, R., Wall, PD. (1988, 1996): "The challenge of pain." Revised ed. London: Penguin Books.
- Melzack, R. (1996): "Gate control theory: On the evolution of pain concepts." *Pain Forum*, 5(1), 128-138.
- Melzack, R. (1999): "From the gate to the neuromatrix." *Pain*. Aug; Suppl 6:121-6.
- Melzack, R., Katz, J. (2004): "The Gate Control Theory: Reaching for the Brain." V: Hadjistavropoulos T, Craig KD. (ur.) *Pain – psychological perspectives*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey London, 13-34.
- Merskey, H., Spear, FG. (1967): *Pain: psychological and psychiatric aspects*. Bailliere, Tindall and Cassel, London.
- Merskey, H. (1968): "Psychological aspects of pain." *Postgrad Med J* 44: 297-306. <http://pmj.bmj.com/content/44/510/297.full.pdf>

- Merskey, H (1994): "Pain and psychological medicine." V: Wall, PD., Melzack R. (1994) *Textbook of pain*. Churchill Livingstone. 903-920.
- Merskey, H., Bogduk, N. (1994): *Classification of Chronic Pain*. 2 ed. Seattle: International Association for the Study of Pain.
- Moseley, GL. (2007): "Reconceptualising Pain According to Modern Pain Science." *Physical Therapy Reviews* 12: 169-178.
- Nesse, RM., Williams, GC. (1996): *Evolution and healing*. Orion books
- Patel, NB. (2010): "Physiology of pain" V: Kopf, A., Patel, NB. (ur.) *Guide to pain management in low-resource settings*. ISAP. 13-17.
- Pirc, J., Cesar Komar, M., Bizilj, S. (2007): "Kronična bolečina v Sloveniji: poročilo o prevalenci in primerjava z evropskimi podatki. Slovensko združenje za zdravljenje bolečine."
- Pogačnik T. (2008): "Razvrstitev glavobolov" (Mednarodna klasifikacija glavobolov (IHCD-II)). V: Kronični glavobol, 2008:9-17. http://www.glavobol.eu/index.php?p=2_5_Vrste-glavobolov
- Pražnikar, A (2013): "Mehanizmi nastanka kronične bolečine." V: Kronična nerakava bolečina v vratu, Univerzitetni rehabilitacijski inštitut Slovenije, 48-56.
- Schmid, AM. (2006): "In the Absence of Pain. Biology First Web Paper." <http://serendip.brynmawr.edu/bb/neuro/neuro06/web1/aschmid.html>
- Schnakersa, C., Zasler, ND. (2007): "Pain assessment and management in disorders of consciousness." *Curr Opin Neurol* 20:620-626.
- Seel, RT., Sherer, M., Whyte, J., Katz, DI., Giacino, JT., Rosenbaum, AM., Hammond, FM., Kallar, K., Pape, TL., Zafonte, R., Biester, RC., Kaelin, D., Kean, J., Zasler, N. (2010): "Assessment scales for disorders of consciousness: evidence-based recommendations for clinical practice and research." *Arch Phys Med Rehabil*. Dec;91(12):1795-813.
- Stanos, SP., Tyburski, MD., Harden, N. (2013): "Chronic pain." V: Braddon, RL. (ur.) *Physical Medicine and Rehabilitation*. 4th Edition. Expert Consult. <http://www.expertconsultbook.com/expertconsult/t/books.do?method=display&branding=default>
- Stewart-Williams, S., Podd, J. (2004): "The placebo effect: dissolving the expectancy versus conditioning debate". *Psychol Bull* 130 (2): 324-40.
- Sullivan, MD. (2001): "Assessment of psychiatric disorder." V: Turk DC, Melzack R, *Handbook of pain assessment*. 2. izd. The Guilford press, 275-291
- Symonds, T. (1998): Pain: psychological aspects. V: Pitts M, Philips K. *Health psychology*. 109-127.
- Teasdale, G., Jennett, B. (1974): "Assessment of coma and impaired consciousness: A practical scale." *Lancet*;2:81-4.
- Traue, HC., Jerg-Bretzke, L., Pfingsten, M., Hrabal V. (2010): "Psychological factors in chronic pain." V: Kopf A, Patel NB (ur.) *Guide to pain management in low-resource settings*. ISAP. 19-26.
- Trief, PM., Elliott, DJ., Stein, N., Frederickson, BE. (1987): "Functional vs. organic pain: a meaningful distinction?" *J Clin Psychol*. Mar;43(2):219-26.
- Turk, DC. (2002): "Remember the Distinction Between Malignant and Benign Pain? Well, Forget It." *Clinical Journal of Pain*:March/April, Volume 18, Issue 2, 75-76.
- Turk, DC., Dworkin, RH. (2004): "What should be the core outcomes in chronic pain clinical trials?" *Arthritis Res. Ther.*; 6(4):151-4.
- Turk, DC., Okifuji, A. (2001): Pain terms and taxonomies of pain. v Loeser JD, Butler SH, Chapman CR (ur.) *Bonica's Management of pain*. Lippincott Williams & Wilkins, Philadelphia, PA, 2001
- Tyrer, S. (2006): "Psychosomatic pain." *The British Journal of Psychiatry* 188: 91-93. <http://bjp.rcpsych.org/content/188/1/91.full>
- Veterans Health Administration - VHA (2000): *Pain as the 5th Vital Sign Toolkit*, Revised Edition <http://www.va.gov/PAINMANAGEMENT/docs/TOOLKIT.pdf>
- Villanueva, L., Lopez-Avila, A., Monconduit, L. (2006): "Ascending nociceptive pathways." V: Cervero, F.,
- Jensen, TS. (ur.): *Pain. Handbook of clinical neurology*. vol 81, 93-102.

- Waddell, G., McCulloch, JA., Kummel, E., Venner, RM. (1980): "Non organical physical signs in low-back pain." *Spine*, 5, 2, 117-125.
- Waddell, G., Turk, DC. (2001): "Clinical assessment of low back pain." V: Turk DC, Melzack R. (ur.) *Handbook of pain assessment*. The Guilford Press. 431-453.
- Wijdicks, EFM., Bamlet, WR., Maramattom, BV., Manno, EM., McClelland, RL. (2005): "Validation of a New Coma Scale: The FOUR Score." *Ann Neurol*;58:585-593.
- Wikipedia (2013): "Algolagnia." http://en.wikipedia.org/wiki/Algolagnia#cite_note-bookref1-7
- Wikipedia (2013): "Pain." <http://en.wikipedia.org/wiki/Pain>

**FILOZOFSKI
PRISPEVKI**

**PHILOSOPHY
RESEARCH**

Cvetka Hedžet Tóth
**PRAVICA DO
MORALNE ZAŠČITE
V POMETAFIZIČNI
DOBI**

89-105

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA FILOZOFIJO
AŠKERČEVA 2
SI-1000 LJUBLJANA

::POVZETEK

FRANKFURTSKA ŠOLA ŠE DANES učinkuje zelo odmevno in vplivno. Vsekakor tukaj izstopa ime Jürgen Habermas, ki trenutno velja za najvplivnejšega nemškega filozofa. Članek obravnava nekatere vidike njegove misli, ki so povezani s problematiko pojma odtujitve, ki je eden najbolj izstopajočih v njegovi celotni, z družbeno aktualnostjo prežeti misli. Pri njem Marxov pojem odtujitve preko Maxa Weberja in Georga Lukácsa dobi svojo sodobno reaktualizacijo in v analizi zdajšnjih postvarelih dejstev to učinkovanje Habermas opisuje z izrazom "notranja kolonizacija". Članek tudi opozarja, da je v Nemčiji že v 19. stoletju beseda kultura pomenila desničarsko usmerjenost, kajti samo sociologijo so označevali za socialistično, beseda družba pa je pomenila nekaj levega in temu pomenu sledita tudi Habermas in frankfurtska šola.

V zdajšnjem času, ki ga označuje nepreglednost in nezmožnost mišljenja radikalnih alternativ se filozofija zateka v etične oaze, toda etizacija sveta zahteva argumentacijo vpeto v kar najbolj aktualne družbene razmere. Habermas odločno poudarja, da filozof mora podati moralno stališče (*moral point of view*), skupaj z univerzalno zahtevo po utemeljevanju tega, kar vključuje etično razsežnost bivanja v sodobni družbi, to je najširših svetovnih razsežnosti. Ob tem Habermas vztraja pri "nesubstancialnem konceptu morale", ki si prizadeva odvzeti etiki represivni značaj, ki je kot ponotranjen krepko zaznamoval človeštvo skozi zgodovino, tudi najnovejšo. Tako članek poudarja nerepresivni značaj Habermasove etike diskurza, za katero je značilno "inteligentno samoomejevanje", ker se distancira od poskusa utemeljevanja nečesa "dobrega" po tradicionalnem substancialnem pristopu, ki iz etike dela specifično konstrukcijo in zato moralno stališče zahteva po Habermasu celo določeno "skromno samorazumevanje moralne teorije" in "asketsko pojmovanje" etike.

Ključne besede: Jürgen Habermas, frankfurtska šola, alienacija, etika diskurza, družba, kultura

ABSTRACT**THE RIGHT TO MORAL PROTECTION IN THE AFTER-METAPHYSICAL ERA**

Even nowadays, the Frankfurt School still proves highly influential. The name which comes most adamantly to the fore here is Jürgen Habermas, who is currently

believed to be the most influential German philosopher. The article addresses certain aspects of his thought, related to the issues of the concept of alienation, which proves to be one of the most prominent notions of his socio-critical thought. In Habermas, Marx's concept of alienation, refined through Max Weber and George Lukács, acquires a topical re-actualisation, its effects described by Habermas, within the context of today's reified facts, with the help of the notion of "inner colonialisation". The article also warns us that, already in Germany of the 19th century, the word culture was wedded to the right-wing orientation, because sociology as such was characterised as socialist, and the word society was deemed a leftist phenomenon, which is also determinedly present in Habermas and the Frankfurt School.

The present time, characterised by ambiguousness and inability of offering radical alternatives, sees philosophy take refuge in ethical oases. However, the ethicisation of the world still calls for a line of argumentation embedded in the most topical social affairs. As strongly emphasises, the philosopher is obliged to take a moral point of view, together with a universal claim for the grounding of what involves the ethical dimension of existence in contemporary society, i.e. in the most global sense of the word. Habermas strongly underpins the "non-substantial concept of morality", which aspires to rob ethics of its repressive element, which played a crucial role in the formation of humanity throughout European history. The article thus underpins the non-repressive character of Habermas' ethics of discourse, characteristic for its "intelligent self-limitation", since it endeavours to distance itself from all attempts at grounding the "good" according to the traditionalist substantialist pattern, which pushes ethics into a construction project. And this is why, according to Habermas, the moral point of view calls for a certain "humble self-understanding of moral theory" as well as for the "ascetic conception" of ethics.

Key words: Jürgen Habermas, the Frankfurt School, alienation, ethics of discourse, society, culture

Biti filozof ne pomeni biti svetnik. Po Jürgenu Habermasu (rojen leta 1929) tudi ne prerok! Še posebej ne takrat, ko gre za levo usmerjeno misel, poudarja Habermasov antipod Peter Sloterdijk (rojen leta 1947), ki v svojem delu *Kritika ciničnega uma* ugotavlja, da je radikalni del leveice okrog leta 1900 zajel "desni gosposki cinizem. Tekma med cinično-defenzivno zavestjo starih nosilcev moči in utopično-ofenzivnim novim je ustvarila politično-moralično dramo 20. stoletja. V tekmi za najtrdnjšo zavest ostrih dejstev sta se drug od drugega učila hudič in Bog filistrov. Iz konkurence zavesti je nastala za sedanjost tipična dvomljivost – medsebojno spogledovanje ideologij, asimilacija

nasprotij, moderniziranje prevare –, skratka tisto stanje, ki filozofa potisne v praznino, v kateri lažnivci lažnivce imenujejo lažnivci.”¹ Pri tem ne moremo mimo Nietzscheja, ta trenutek se Marx ne oglašja prepričljivo, čeprav se vrača, in naša naloga je, da odkrijemo tisto, kar bi nemara še veljalo upoštevati, pa ne zaradi Marxa, ampak zaradi problemov sveta, ki se kopičijo. Ti gredo svojo pot, ne ozirajo se na naše demokratične intervencije, in ker se kriza veča, si je nujno postaviti vprašanje, kako naj ravna intelektualec, da vsaj deloma upraviči svojo mesto v dobi, ki se je deklarirala za posthistorično.

Da ne bo nesporazuma: ta doba ni brezmetafizična ali celo protimetafizična; ni govor o koncu metafizike ali da je metafizika na koncu, zato je izraz pometafizičen (*nachmetaphysisch*) v primerjavi s postmetafizičen (*postmetaphysisch*) primernejši, kajti pri pojmu pometafizičnega gre za obnovo metafizike, čeprav na podlagi kritike tradicionalne metafizike, ki je človeka podvajala v prebivalca dveh svetov, tostranskega in onstranskega, s tem da je vse tostransko povsem podrejeno svetu “onkraj”. Če govorimo o tem, kar je resnično, dobro in etično, smo vsekakor v bližini metafizike, ki nas varuje pred pastmi ideologizacije, in že zaradi tega se pojmu metafizike nočemo odreči, kot se mu tudi Habermas ne. Metafizična usposobljenost je zmožnost za posredovanje, ki jo tradicionalna metafizika paralizira že s tem, ker prisega na nekaj absolutnega, dokončnega, samozadostnega, zato je po Adornu “avtoriteta kantovskega pojmovanja resnice postala teroristična s prepovedjo misliti absolutno”.²

Skratka, z absolutom oborožena metafizika je teoretski samomor, prenehanje sebe po samem sebi, in novejša pometafizična metafizika ohranja zavest o nujnosti posredovanja in je odprta za vse, s čimer se sooča. Po tej plati je morda primerljiva s tem, kar bi smeli imenovati misliti predposlednje in nikdar ne poslednjega, dokončnega. Tudi takrat, ko gre za znano protislovje med “umno zahtevo po univerzalni veljavnosti spoznanja” in omejitvijo zgolj na redke “elitarno izobražene”, ki jim je že od vsega začetka “dostopno filozofiranje”,³ skratka samo izbranim. To dejstvo, ki poteka vse od Platona naprej, je zelo zaznamovalo politično filozofijo, ki je vedno izpostavljala prednostno moč privilegiranih slojev, teh, ki imajo zelo dober pregled nad celoto dogajanja in ki svojo moč in gospostvo utemeljujejo še kot “filozofsko spoznanje dogmatične občosti”.⁴ Ena največjih zaslug pometafizičnega mišljenja je ravno v tem, da

¹Peter Sloterdijk: *Kritika ciničnega uma*, Študentska založba, Ljubljana 2003, str. 8.

²Theodor W. Adorno: *Negative Dialektik*, GS 6, nav. iz *Gesammelte Schriften* (GS) 1–22 (ur. Rolf Tiedemann), Suhrkamp, Frankfurt am Main 1973, str. 381.

³Jürgen Habermas: *Wozu noch Philosophie?*, nav. iz Jürgen Habermas: *Philosophisch-politische Profile*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1987, str. 30.

⁴Prav tam.

je med drugim filozofsko razmišljanje približalo množicam in filozofiji tako odvzelo elitizem in prizvok "samo za izbrane in poklicane".

Možnost posredovanja in vpetost v pojmovni okvir je kot nenehna preizkušnja argumentiranja in razmišljanja, ki si ne prizadeva za premoč in oblast, ampak po Habermasovem opozorilu samo za moč argumenta. V času, ki ga označuje nepreglednost (*Unübersichtlichkeit*) mišljenja radikalnih alternativ, se filozofija sicer zateka v etične oaze, toda etizacija sveta zahteva argumentacijo, vpeto v kar najbolj aktualne družbene razmere. Filozofija ne odgovarja tako kot teologija, ker je že po svoji naravi sprašujoča, ne odgovarjajoča, tudi spoštovanje zapovedanih religioznih vrednot ni nekaj, kar bi za filozofijo bilo vse ali celo poslednje. Ne glede na vsa sveta religiozna izročila filozofija ni pred nobeno resnico na kolenih, ni zaklinjalec še tako "vzvišene" resnice, ampak samozavestno in suvereno stopa k dejstvu, ki so samo krik zemlje, nič onstranskega, in ima pri tem glede na kaj nadčasovnega, večnega vso časovno pravico, celo "razloge, da se nasproti religioznim izročilom obnaša s pripravljenostjo, kaj se naučiti".⁵

Racionalnost, s katero je razsvetljenstvo s ponosom stopalo v svet in umnost želelo spremeniti v nekaj univerzalnega, v najširšem, celo svetovnem pomenu in razsežnosti, je po Habermasu hkrati še kot emancipacijski poseg, ki prisega na neločljivo bratovščino med umom in svobodo. Toda usoda racionalizma je po svoje tragična, kajti sčasoma je bil reduciran na mehanizem upravljanja s svetom in kot prevladujoči instrumentalni um postaja racionalizacija,⁶ oropana svoje emancipacijske vloge, in svet se spreminja v vódeni, upravljani svet. Odtujitveni procesi so se začeli stopnjevati in dobivati čedalje bolj prikritke oblike; eno takih nam je Herbert Marcuse kritično prikazal s pojmom *enodimenzionalnega mišljenja*. Moderna, ki je ljudem obljubljala, da bodo sami in svobodno ustvarjali svojo zgodovino, se je sesuvala sama v sebi, racionalnost oz. um je prehajal v ne-um. Tukaj je postmoderna poklicala na pomoč Nietzscheja in njegovi strukturalistični zaklinjalci s svojo "diagnostiko sodobnosti" (Peter Sloterdijk) glasno opozarjajo, da gre pri tem za "dinamiko iz stoletja nakopičenih človeških iniciativ".⁷ Človeško, vse preveč človeško torej, antropologija moderne je v bistvu antropologija novejše zgodovine, ki smo jo ustvarili mi, ljudje – nihče drug. Pri tem se Habermas zaveda, da Webrovo teorije racionalizacije, ki sta jo Lukács in Adorno aktualizirala "kot

⁵Jürgen Habermas: *Zwischen Naturalismus und Religion. Philosophische Aufsätze*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2005, str. 115.

⁶Jürgen Habermas: *Theorie des kommunikativen Handelns* 1. *Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1985, str. 461–533.

⁷Peter Sloterdijk: *Evrotaoizem. H kritiki politične kinetike*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2000, str. 26.

postvarjeno zavest (*als Verdinglichung des Bewußtseins*), tj. odtujeno, danes v času globalizacije, ne moremo več v zadostni meri dojemati in opredeljevati samo "s pojmovnimi sredstvi filozofije zavesti".⁸

Hočes nočes se moramo soočiti s terorizmom, torej s tem, kar za del sveta s svojimi dosežki predstavlja globalizacija, namreč "Velikega satana" in sesutje dveh nebotičnikov 11. septembra 2001 zahteva še kaj več kot samo "jezik maščevanja",⁹ nas opozarja Habermas. Je tehnični napredek s svojim grozljivim obvladovanjem in v vseh pogledih s podrejanjem narave t. i. napredku v zadostni meri upošteval kulturno in duhovno razsežnost življenja ljudi po svetu, zunaj zahodne tradicije, teh, ki seveda niso pripravljeni v celoti zavreči svoje specifične tradicije, ne glede na to, kakšna je? Kot da bi se znašli ukleščeni med moderno in romantiko, kajti če poide zagon, ostaja vprašanje *kam*. Naprej – nazaj ni odgovor in ne pristop, s katerim bi merili uspešnost zdaj prvega, zdaj drugega, kajti še takšno klicanje preteklosti na pomoč zahteva to, kar je Adorno imenoval "predelava preteklosti",¹⁰ in tukaj se je po njegovem treba distancirati od vsakršnega propagandističnega odnosa kot tudi od etike molka.

Habermasov pristop ni imun na politično dogajanje novejša doba. Sam priznava tole: "Seveda pa je vsakdo, ki je količkaj občutljiv za politiko (*at all sensitive to politics*), vključno s političnim vplivom teorij, zavezan k temu, da se odziva na nove kontekste. V 60. letih se je bilo po eni strani potrebno dotakniti teorij tehnokracije, po drugi pa v 70. letih teorij krize. Od sredine 70. pa sem občutil pritisk tako neokonzervativne kot poststrukturalistične kritike razuma – moj odgovor na to je bil koncept komunikativne racionalnosti. Ta posebna konstelacija se je nadaljevala v 80. leta in zato sem nadaljeval delo na področju kritike filozofije zavesti, kateri sem posvetil več filozofske preciznosti. V *Filozofskem diskurzu moderne* sem nameraval pokazati, da 'vorstellende Denken' lahko nadomesti tudi kaj drugega kot pa defetizem dekonstruktivistov ali kontekstualizem neoaristotelikov."¹¹ In to mu je tudi uspelo.

Habermasova etika diskurza se zavzeto sprašuje, kako in s čim utemeljevati vrednote in norme, vendar v smislu, da te ne poglobljajo razkola med bitjo in najstvom, med tem, kar je, in tem, kar-naj-bi bilo. Njegov namen je odvzeti

⁸Jürgen Habermas: *Theorie des kommunikativen Handelns* 1, str. 533.

⁹Jürgen Habermas: *Glauben und Wissen. Friedenspreis des Deutschen Buchhandels* 2001, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2001, str. 10. Gl. še Jürgen Habermas: *Zeitdiagnosen. Zwölf Essays*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2003, str. 249.

¹⁰Gl. Theodor W. Adorno: *Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit*, nav. iz *Kulturkritik und Gesellschaft* II, GS 10.2, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1977, str. 555–572.

¹¹Jürgen Habermas: *Moral, družba in etika (Intervju z Jürgen-om Habermas-om)*, Časopis za kritiko znanosti, št. 130–131, 1990, str. 31–32. Gl. še Jürgen Habermas: *Morality, Society and Ethics*, Acta Sociologica, št. 33, 1990, str. 94.

etiki represivni značaj, ki je kot ponotranjen krepko zaznamoval človeštvo skozi zgodovino, tudi najnovejšo. Predvsem pa je za etiko diskurza značilno "inteligentno samoomejevanje",¹² ki se distancira od poskusa utemeljevanja nečesa "dobrega" po tradicionalnem substancialno pozitivnem pristopu, ki iz etike dela specifično konstrukcijo. Etika s tem ni več "pozitivno" določanje in predpisovanje "dobrega", pri njej gre danes najprej za to, da znamo v trenutku prepoznati slabo, zlo, nesvobodo, skratka, etika kot rekonstruktivna – ne konstruktivna – celo mora v trenutku alarmirati zlo, ko se pojavi, v taki ali drugačni rafinirani žametni varianti – in ga tudi glasno izgovarjati, kazati nanj.

Moralno stališče (*moral point of view*) zahteva celo "ozki pojem morale", kar pomeni določeno "skromno samorazumevanje moralne teorije", in Habermas je tudi natančno pojasnil, kako: "Od moralne teorije lahko zahtevamo in ji zaupamo, da pojasni univerzalno jedro naših moralnih intuicij in tako zavrne vrednostni skepticizem. Povrhu pa se mora odpovedati svojim lastnim substancialnim prispevkom. S tem ko poudarja postopek oblikovanja volje, osvobaja mesto za prizadete, ki morajo v svoji lastni režiji najti odgovore na moralno-praktična vprašanja, ki prihajajo nadnje z zgodovinsko objektivnostjo. Filozof morale ne razpolaga s privilegiranim pristopom do moralnih resnic. Glede na štiri velike moralno-politične obremenitve naše lastne eksistence – zaradi lakote in bede v tretjem svetu, zaradi mučenja in nenehnega kršenja človeškega dostojanstva v nepravniških deželah, zaradi naraščajoče brezposelnosti in neenakomerne porazdelitve bogastva v zahodnih industrijskih narodih in končno zaradi samouničevalnega tveganja, ki ga pomeni svetovno atomsko oboroževanje za življenje na zemlji – zaradi vseh teh provokativnih dejanskih stanj je moje restriktivno dožemanje zmogljivosti filozofske etike morda razočaranje, na vsak način pa je tudi ost: filozofija nikogar ne odrešuje praktične odgovornosti. Med drugim tudi ne filozofov, ki se tako kot mnogi drugi soočajo z najbolj zapletenimi moralno-praktičnimi vprašanji in si prizadevajo, da bi si najprej ustvarili svojo jasno podobo o svoji situaciji."¹³

Tako kot Adorno tudi Habermas neguje materialistično zarezo skozi celoten – družbeni svet – in kot filozofi tega ne mislimo z malo manj, ampak kvečjemu z malo več Kanta, vendar pri tem potrebujemo "materialistično teorijo družbe"¹⁴ in kar je poudarjal že Max Horkheimer in za njim še Habermas. Pri tem poslanstvu filozofiji ne pripada prednostno mesto, po Habermasu je treba upoštevati tudi zgodovinske in družboslovne znanosti, ki lahko precej

¹²Jürgen Habermas: *Die Neue Unübersichtlichkeit*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1985, str. 160.

¹³Jürgen Habermas: *Moral und Sittlichkeit. Hegels Kantkritik im Lichte der Diskursethik*, Merkur: deutsche Zeitschrift für europäisches Denken, št. 12, 1985, str. 1052.

¹⁴Prav tam.

prispevajo. Zato si prizadeva, celo pledira "za asketsko pojmovanje teorije morale, tudi etike, pravzaprav filozofije nasploh, z namenom, da ostaja prostor za kritično teorijo družbe (*be room for a critical social theory*). Kritična teorija lahko služi znanstvenemu posredovanju in objektiviranju procesov samorazumevanja na povsem drugačen način; ne bi smela niti podleči hermenevtičnemu idealizmu niti pasti med ozka stolčka filozofskega normativizma in sociološkega empirizma."¹⁵

Ko beremo Habermasove tekste, že zaradi jezika in prevodov težko sledimo temu, kar želi povedati, kljub temu pa je zelo prepoznaven glede na prizadevanje svoje misli in poseže še na področje "socialnih patologij (*social pathologies*)". Te patologije "se porajajo takrat, kadar se kritične neuravnoteženosti v sistemih, bodisi državnega aparata ali ekonomije, prelagajo na svet življenja in posegajo v njegovo reprodukcijo",¹⁶ kakor to izhaja iz drugega dela *Teorije komunikativnega ravnanja*, kjer celo ugotavlja, da prihaja do "kolonizacije sveta življenja", v katerem so odtujitveni procesi zelo prikriti. Celó "vsakdanja zavest v svoji sintetični moči je oropana, postaja fragmentirana", namesto "napačne" zdaj nastopa "fragmentirana zavest".¹⁷ Marxov pojem odtujitve tako preko Maxa Weberja in Georga Lukácsa prejme svojo kar se da sodobno reaktualizacijo v analizi zdajšnjih postvarelih dejstev, ki jih je Habermas posrečeno opisal z izrazom "notranja kolonizacija (*innere Kolonialisierung*)".¹⁸ Denar, moč, vpliv so kategorije, ki nas danes določajo v našem boju za preživetje, in vprašanje je, če etiki ostaja samo kakšen nacionalni park, rezervat, kjer se pač tako po intelektualistično samovšečno gremo kaj "estetskega" in "etičnega". Seveda Habermasa ne zanima samo možnost etike znotraj kulture, ampak širše, celo najširše v družbi, kjer se soočamo z vsem, kar se dogaja, tudi s terorizmom in vojno v Bosni.

Sam pojem družbe je pri Habermasu notranje zelo diferenciran, nikakor ni statičen, saj družbo deli na *sistem* in *svet življenja* in opazuje, kako medsebojno komunicirata, kakšna tipična racionalnost se poraja v enem in drugem, kateri reifikacijski, odtujitveni procesi prežemajo naše oblike življenja in do kod sploh seže naše ozaveščanje tega, kar je v bistvu logika gospodstva, ki nas v marsičem podreja in dela odvisne, predvsem od premoči slepih, ekonomskih sil.

Zakaj tolikšen poudarek na družbi, na družbenem?

¹⁵Jürgen Habermas: *Moralna, družba in etika (Intervju z Jürgen-om Habermas-om)*, str. 62. Gl. še Jürgen Habermas: *Morality, Society and Ethics*, str. 113.

¹⁶Jürgen Habermas: *Moralna, družba in etika (Intervju z Jürgen-om Habermas-om)*, str. 30–31. Gl. še Jürgen Habermas: *Morality, Society and Ethics*, str. 94.

¹⁷Jürgen Habermas: *Theorie des kommunikativen Handelns 2. Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1985, str. 521–522.

¹⁸Prav tam, str. 489.

Če bi v Habermasovih zapisih iskali najpogostejše rabljene besede, bi med temi gotovo bila beseda družba. Kako razumeti to dejstvo, še posebej danes, ko že do obsedenosti govorimo predvsem o kulturi, vsaj kar se tiče družboslovja in humanistike? S tem smo zdaj na terenu frankfurtske šole in ne odrekamo se temu izrazu, čeprav je pogostejše rabljen izraz kritična teorija. Albrecht Wellmer je v svojem prispevku *Pomen frankfurtske šole danes* opozoril, da frankfurtska šola “ni bila šola, ampak kolektivni in kooperativni projekt; projekt obnove in razvoja kritične teorije družbe”.¹⁹ Kot taka je oblikovala kritični vpogled v konzervativne in celo represivno-reakcionarne vidike nemške samovšečne kulture, kajti “kulturtregerstvo” – pri nas, Slovencih, so znani nacistični Kulturbund in njegovi kulturbundovci – je soodgovorno za marsikaj, kar se je dogajalo v času nacizma, in to vsekakor ni prenehalo po drugi vojni, ne pri nas in tudi ne znotraj Združene Evrope.

Herbert Schnädelbach ugotavlja, da je beseda “družba” doživela vzpon v petdesetih letih zdaj že prejšnjega stoletja, in tukaj je treba upoštevati zelo svojevrstno usodo dveh besed, namreč kulture in družbe, kar – poudarjam – s svojim vplivom seže celo v naš, slovenski prostor. Že v 19. stoletju je beseda kultura pomenila desničarsko usmerjenost, kajti samo sociologijo so označevali za socialistično, med drugim tudi zgodovinar Heinrich von Treitschke (1834–1896). Skratka, po Schnädelbachu je beseda družba v Nemčiji pomenila “levo” besedo”.²⁰ Vemo, da je družba prostor med posameznikom in državo. Beseda “kultura” pa je bila privilegij konzervativcev, dobredno prepoznavni znak zahodnjakov, varuhov “večnih vrednot”, in od konca 18. stoletja je veljala kot nasprotje civilizaciji, ki sicer materialno, tehnično – “udomačevanje človeka” – lajša življenje ljudi, kultura pa pomeni etizacijo (Kant) in estetizacijo (Nietzsche) človeškega življenja. Kot opozarja Schnädelbach, se ta sicer trivialna delitev nadaljuje po drugi svetovni vojni, celo tako, da Goethe, operni abonma in drago rdeče vino pomenijo kulturo, železnica, kino in kokakola pa civilizacijo in tudi amerikanizacijo.

Kultura kot prestiž teh “ta desnih” seveda ni preprečila holokavsta in zdaj, v tej svojevrstni pojmovni delitvi na družbo in kulturo, Adorno ni mogel zapisati nič drugega kot misel, da “Auschwitz potrjuje filozofem o čisti identiteti kot smrti”.²¹ Skratka, to, kar se je žal zgodilo in kar se ni bi smelo nikdar zgoditi, se ne sme ponoviti nikdar več – oziroma naj se ne bi ponovilo, je njegov povojni novi etični imperativ, ki apelira na novo obliko za preživetje: “Hitler je ljudem

¹⁹Albrecht Wellmer: *Endspiele: Die unversöhnliche Moderne. Essays und Vorträge*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1993, str. 224.

²⁰Herbert Schnädelbach: *Philosophie in der modernen Kultur*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2000, str. 111.

²¹Theodor W. Adorno: *Negative Dialektik*, GS 6, str. 354–355.

v stanju njihove nesvobode vsilil nov kategorični imperativ: njihovo mišljenje in ravnanje urediti tako, da se Auschwitz ne more ponoviti, da se ne more zgoditi nič podobnega. Ta imperativ je tako uporen proti njegovi utemeljitvi kot nekoč danost Kantovega. Bil bi zločin, če bi ga obravnavali diskurzivno: na njem je živo čutiti moment pridružitve k nravnemu. Živo zato, ker je praktični odpor do neznosne fizične bolečine tisti, kateremu so izpostavljeni posamezniki, tudi po individualnosti, kot duhovna refleksijska oblika pred izginotjem. Morala preživi le v materializmu brez olepšav.”²²

Industrija smrti, ta strašni indeks neresnice o kulturi, po Adornu nemške še posebej, se je lahko zgodil v svetu, o katerem Adorno po drugi svetovni vojni ni mogel nič kaj drugega kot z Brechtovo pomočjo zapisati, da je vsa kultura “zgrajena iz pasjega govna. Leta pozneje, kot je to bilo zapisano, je Auschwitz neizpodbitno dokazal neuspeh kulture. Da se je nekaj takega lahko zgodilo sredi vse tradicije filozofije, umetnosti in razsvetljenskih znanosti, ne pove več kot samo, da te, torej duh, človeka niso uspele dojeti in spremeniti.”²³

Še bolj odločen je s svojo mislijo v *Prizmah*, da je “pisati poezijo po Auschwitzu barbarsko”.²⁴ Ta misel, ki jo je zapisal leta 1949, objavljena je bila leta 1951, je sčasoma postala ena njegovih najbolj citiranih, saj je pomenila hud izziv, in kot kažejo številne zdajšnje interpretacije, gre za izziv, ki vse do danes ni izgubil svojega teoretskega naboja. Sam Adorno je v svojem predavanju leta 1962 izjavil: “Stavka, da je po Auschwitzu barbarsko še vedno pisati poezijo, ne želim omiliti; v njem je negativno izrečen impulz, ki navdihuje angažirano poezijo.”²⁵ Habermas vedno znova opozarja na pomen teh Adornovih stališč in se v različnih kontekstih opira na Adornove analize – in v marsičem je Habermasova misel nadgradnja Adornove.²⁶

Kako živeti v svetu, ki je tetoviran, trajno zaznamovan z Auschwitzem, v času “po metafiziki”, o katerem Habermas ugotavlja, da “si filozofija ne upa več odgovarjati z odgovori na vprašanja o tem, kakšno naj bo osebno ali celo kolektivno življenje”, in se zato tudi že z naslovno formulacijo sam sprašuje, «če obstajajo pometafizični odgovori na vprašanje o ‘pravilnem življenju’?»²⁷

Toda ko gre za soočenje frankfurtske šole oz. kritične teorije z nekaterimi imeni iz nemške tradicije, se razhajanje med “družbo” in “kulturo” ne dogaja

²²Prav tam, str. 358.

²³Prav tam, str. 359.

²⁴Theodor W. Adorno: *Prismen – Kulturkritik und Gesellschaft*, nav. iz *Kulturkritik und Gesellschaft I*, GS 10.1, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1977, str. 30.

²⁵Theodor W. Adorno: *Engagement*, nav. iz *Noten zur Literatur*, GS 11, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1974, str. 422.

²⁶Gl. še Cvetka Hedžet Tóth: *Hermenevtika metafizike*, Društvo 2000, Ljubljana 2008, str. 369–434.

²⁷Jürgen Habermas: *Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik?*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2009, str. 11.

samo izključujoče in militantno; tako Albrecht Wellmer v tej zvezi podaja tole zanimivo ugotovitev: "Znotraj kulturne scene Zvezne republike Nemčije je bil Adorno mnogo več kot samo zelo opazen kritik in filozofski komentator; on je bil ta, ki je spet osvobodil avtentičnost iz reakcionarno okužene tradicije nemške kulture in ki je te tradicije naredil dostopne zavesti moralno uničene in v vsej njeni identiteti okrnjene povojne generacije. Skratka, je tako, kot da bi si ti intelektualci, ki jih je nacizem preganjal in izgnal, zelo prizadevali Nemcem rešiti njihovo kulturno identiteto: tako je z Adornom v Nemčiji spet postalo možno intelektualno, moralno in estetsko stopiti v korak s časom in pri tem vendarle ne sovražiti Kanta, Hegla, Bacha, Beethovna, Goetheja ali Hölderlina. Na ta način je Adorno bolj kot kdor koli drug prispeval k temu, da je sicer prepogosto rabljeni izraz 'drugačna Nemčija' prejel legitimni smisel. Njegovi konzervativni kritiki tega do danes niso dojeli."²⁸ Vsekakor je dojel Habermas in mnogi ga danes želijo razvrednotiti, očitajo mu, da je filozof stare Zvezne republike Nemčije, ne pa te, združene, s prestolnico v Berlinu. Treba ga je sicer spoštovati, ne pa "več poslušati".²⁹

Filozof bere neposredno iz tega sveta, berljivost omogoča zgodovinsko nastali in posredovani svet, skratka to, kar imenujemo *družba*, ki ni od vekomaj. Je nastala in noben arhé je ne more razložiti, nič prvobitnega in tudi ne poslednjega, ampak nekaj ničevejskega, namreč, da je resnica *nastajajoča konstelacija*. Tudi zdajšnja t. i. pometafizična doba je svet, ki smo si ga ljudje sami ustvarili, podobno kot bi se vmes lahko našlo še kaj. Komaj smo opustili včerajšnji socializem in njegovo egalitarno solidarnost, že prisegamo na liberalizem, v katerem kljub temu, da kot neoliberalizem, tj. *kobiličarski kapitalizem*, v najširših družbenih razmerah kaže zelo negativne posledice, skušamo teoretsko razvozlati njegov pozitivni smisel – tudi z etične plati. Vsaj po Habermasovem razumevanju naj bi postmoderni liberalizem v sebi združeval prvič idejo enakih subjektivnih svoboščin za vsakega človeka, kar pomeni "*moralno* merilo egalitarnega univerzalizma", in drugič "*etično* merilo individualizma", ki vključuje pravico vsakega človeka, da si svoje življenje oblikuje po lastnih vrednotah, prepričanjih, izbiri in odločitvi. Zato je "etični individualizem" dejanski "smisel egalitarnega univerzalizma",³⁰ in tega celo moderno pravo jemlje od morale. Zdaj nam Habermas tudi pometafizično pozicijo pojasnjuje kot etično, kljub "razlikovanju med etičnimi življenjskimi

²⁸ Albrecht Wellmer: *Endspiele: Die unversöhnliche Moderne. Essays und Vorträge*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1993, str. 225.

²⁹ Jan Philipp Reemtsma: Laudatio, nav. iz Jürgen Habermas: *Glauben und Wissen. Friedenspreis des Deutschen Buchhandels 2001*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2001, str. 35.

³⁰ Jürgen Habermas: *Zwischen Naturalismus und Religion*, str. 279.

zasnutki in vprašanjem o pravičnosti”.³¹ Kakor je tukaj razumeti pojmovno razlikovanje med etičnim in moralnim, je z izrazom etika mišljena individualna moralnost, z izrazom morala pa bolj obča, družbena, kot sistem medčloveških odnosov.

Filozofija morale in etike na prvi pogled ni tema, ko gre za imena filozofov, kot sta Jürgen Habermas in Theodor W. Adorno. Mnogi so jima očitali, da njuna razmišljanja ostajajo vse preveč vpeta samo v filozofijo zgodovine, toda pri obeh bi lahko celo postavili enačaj med filozofsko zgodovinskim in etično zgodovinskim. Kajti resnici na ljubo v marsičem pri obeh tudi še kaj etičnega omogoča njuno filozofijo zgodovine. Ta je toliko bolj prepričljiva, kolikor manj, takrat, ko gre za najbolj občutljiva etična vprašanja sodobne dobe, sploh uporablja in izgovarja izraza etika in morala.

O tem, kaj je etika, razmišljamo v času, ki je zelo zaznamovan s sesutjem socializma boljševiskega izvora; neokonzervativna razmišljanja nas vsiljivo oblegajo z obratom “nazaj k vrednotam”, na videz odetim v privlačno retoriko in v skrajno všečno govorjenje, tudi z izrazi kot kriza, razvrednotenje vrednot, celo njihov razpad, tj. *anomija*, kar je izraz, ki sicer pogosto nastopa pri sociologu Emilu Durkheimu. Takšna svareča razmišljanja – tudi v našem okolju – o potrebi po etiki in hkrati s tem o njenih pooblaščenih dežurnih varuhih, teh “najbolj kompetentnih”, nas sooča z dejstvom tiranije, ki jo je treba zavrnilo v imenu razsvetlenskega uma, ki ne potrebuje kakšnega višjega poročstva, s katerim bi utemeljevali “nadčasovno”, “trajno” in “večno” veljavnost tega, kar se je skozi zgodovino izkazovalo kot človekova protinarava in povrhu še nasilje nad naravo samo, čeprav v imenu nečesa odrešujočega, drugič pa pojma napredka.

Zatekanje v etiko je po Sloterdijku “postmodernistični patos”, celo etično-politična avantura človeškega duha, glasni so še športni zdravniki in s tem, “ko povsod na Zahoduasedajo komisije za etiko, medtem ko vsepovsod ljudje z dobro voljo žrtvujejo konec tedna, da bi v idilično postavljenih evangeličanskih akademijah in centrih za politične študije razpravljali o temeljnih načelih nove morale, iz ateljev hermetične filozofske raziskave temeljev pricurlja na dan najboljše varovana skrivnost moderne. Česar nihče ni želel prav vedeti, postaja vedno bolj evidentno.”³² Vsekakor je evidentno to, da so določene sile samoosvobajanja prehajale v samodestruktivne sile. Toda kakor koli že, brez etike ne gre in klic nazaj k etiki je že kot prošnja po neki določeni gotovosti, celo zaščitni, ki jo ljudje potrebujemo toliko bolj, ker se na področju politike praviloma vse sesuva, nič ne nadgrajuje, in to so dogodki po letu 1989 samo

³¹Prav tam.

³²Peter Sloterdijk: *Evrotaoizem. H kritiki politične kinetike*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2000, str. 28.

tragično potrjevali. Vendar gre za etiko iz življenja in za življenje, za prisvajanje življenja, nikakor ne proti življenju – in kot prvo se tu postavlja vprašanje, kako in s čim zaustavljati odtujitvene procese, ki še danes, ko govorimo o globalizaciji, pomenijo premoč svetovnotržne metafizike; ne živimo več v razredni družbi, ampak v *družbi tveganja* (Ulrich Beck).

Kako ohranjati razsvetljenstvo v najbolj žlahtnem pomenu v soočenju s tradicionalizmom in neokonzervativizmom, zdajšnjim zagnanim postmodernizmom in celo z nepreglednostjo, ki je nastala zaradi izpada metafizičnih meril, se sprašuje Habermas. Kajti njegova diskurzivna etika, morda je pravilnejši izraz etika diskurza (*Diskursethik*), je etika moderne in Habermasovi deli kot *Teorija komunikativnega ravnanja* in *Filozofski diskurz moderne* sta izrazita branika razsvetljenstva in moderne. Adorno in Habermas zdaj nastopata uglašeno, frankfurtska šola pomeni kontinuiteto skozi skrajno notranje razlikovano diskontinuiteto in visoko vprašanje vse filozofije "kaj storiti" ne ostaja nemo. Ravno s Habermasom, in to celo izrazito, prejme pomen teh iz Frankfurta tudi prepoznavno etično držo, ki marsikaj že v izhodišču dolguje madžarskemu filozofu Georgu Lukácsu (1885–1971). Njegov vpliv, čeprav od mnogih zavestno zamolčan, na zahodni marksizem in frankfurtsko šolo je ogromen, Axel Honneth govori celo o nekakšni Lukácsuvi "podtalni aktualnosti",³³ še posebej glede na Lukácseva zgodnja dela. To omenja tudi Habermas sam,³⁴ in v pogovoru za revijo *New Left Review* leta 1985 je posebej poudaril³⁵ vpliv Lukácsevega dela *Zgodovina in razredna zavest* (1923), ki mu je odprla pot do razumevanja pojma odtujitve, od tod pa je bila kar najkrajša pot do Marxa.

Skratka, če skušamo razumeti, kaj je nosilna podlaga Habermasove misli, je to vsekakor pojem odtujitve, alienacije oziroma postvarelih medčloveških odnosov, in ravno ta trajni vpliv iz neposredne Marxove bližine je zahteval podrobno analizo izkrivljenih medčloveških odnosov, sprevrnjene komunikacije, ki se v času globalizacije še stopnjuje. K Habermasovi miselni drži razen omenjene problematike odtujitve, reifikacije spada nedvomno tudi tale pomembna izjava: "Pozneje je vsekakor postala socialna narava človeka izhodišče mojih filozofskih razmišljanj."³⁶ Ljudje smo družbena in družabna bitja; živimo v medčloveškosti in medodnošajskosti – kot tudi pravimo odnosom –, ki nas oblikujeta v osebe, enkratne, individualne, neponovljive. Človek

³³Gl. Axel Honneth: *Die zerrissene Welt des Sozialen. Sozialphilosophische Aufsätze*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1990, str. 9–24, z naslovom *Eine Welt der Zerrissenheit. Die untergründige Aktualität von Lukács' Frühwerk*.

³⁴Jürgen Habermas: *Zwischen Naturalismus und Religion*, str. 205.

³⁵Gl. Jürgen Habermas: *Die Neue Unübersichtlichkeit*, str. 213–255. Gl. še Detlef Horster in Willem van Reijen: *Interview mit Jürgen Habermas am 23. März 1979 in Starnberg*, gl. v Detlef Horster: *Habermas zur Einführung*, SOAK Verlag, Hannover 1980, str. 70–94.

³⁶Jürgen Habermas: *Zwischen Naturalismus und Religion*, str. 17.

živi z ljudmi, učimo se drug od drugega in vse to je mogoče samo "v javnem prostoru okolja, ki kulturno spodbuja".³⁷ S to svojo razvito občutljivostjo za medčloveškost in socialno naravo človeka si je Habermas odprl zelo široko pot do imen mnogih sodobnih filozofov.

Skupni filozofski nastavek za tak pristop je "intersubjektivni ustroj človeškega duha", v človeku kot posamezniku se odraža zunanost, oseba ne nastane brez družbe in tega, kako človek z njo komunicira. V njegovi zavesti, čustvih in občutjih je odziv na to, kar se dogaja v našem okolju, zunanost je še kot tok, ki z vsem prodira v našo notranost, v vsakem delčku naše subjektivnosti je mnogo objektivnega, javnega, kar kot ponotranjeno prejme notranjo govorico in pomen. Oboje si ljudje posredujemo v medčloveškosti kot medodnošajskosti. Habermas je podobno kot vsa frankfurtska šola skušal to prehajanje spraviti na akademsko raven in tako vsaj deloma razumemo, zakaj so takšna prizadevanja pripeljala še do znanega klica *zasebno je politično*, ki kot tako zahteva soočenje na vseh ravneh in vse tradicionalno kot glas nečesa onstranskega pretvarja v totransko, zemeljsko. Skratka, emancipacijski naboj kritične teorije je močan, ne popušča, kot najširša emancipacijska teorija družbe ohranja določeno naelektreno vlogo vse do danes.

S Habermasom tudi razumemo, kaj je to trajno levičarstvo nas, ki smo se izšolali tudi s pomočjo Marxa in se mu nikakor nismo pripravljeni odreči, čeprav je desni udar z očitki totalitarizma – komunajzarstva – vsak dan močnejši. Emancipacijski naboj levičarstva na srečo seže tudi na etično področje in vsaj na akademskem področju ne bo molčal, četudi kdo od nas takim solidarnostnim vzorcem – deloma upravičeno – očita, da je to samo kulturna, salonska, kaviarska, ne pa socialna, družbena levica. Toda angažma levice danes, ko je gospodarsko in politično skrajno utesnjena in v marsičem celo onemogočena, pridobiva etično razsežnost, s tem ko prebija in briše ostro začrtane meje med etiko in politiko, meje, ki so sicer na družbeni ravni zelo krhke, nedoločljive in premakljive.

Tako kot ameriški filozof Richard Rorty tudi Habermas verjame v možnost etičnega napredka, že zato, ker levičarstvo neguje občutljivost za potrebe ljudi po vsem svetu. Vsekakor je tukaj prispevek frankfurtske šole prepričljiv in ta trenutek še premore svoj naboj, ki ni v upadanju. Nasprotno, zaradi nasprotij zdajšnjega liberalizma spet odpiramo zapakirane kovčke s knjigami, temi, ki smo jih po letu sesutja socializma, tj. leta 1989, odnesli na podstrešje, da bi preživele – in so. Tudi Herbert Marcuse ni več nem in Habermasu je, kot je ta priznal, teoretsko zelo pomagal.

Priljubljenosti in zgornosti Nietzscheja morda še vedno ni alter-

³⁷ Prav tam.

nativa Marx, nikomur se ni treba zgražati in bati, da bi se marksizem vrnil, nihče pa ne bo mogel preprečiti njegovega vračanja, kajti problemi, o katerih govori Marx, so tudi naša stvarnost. Kljub temu naj bo jasno in odločno povedano, da govor o frankfurtski šoli še zdaleč ni namenjen rehabilitaciji nečesa, kar se je na srečo sesulo v obliki, ki je pomenila po Marxu predvsem napačno, spreobrnjeno zavest.

Teorija kot emancipacijska teorija družbe in ne kot legitimacijska teorija ne bo mogla mimo imen teh, ki so nam jasno predstavili vse posledice odtujitvenih procesov, ki so danes že tolikšne narave, da ogrožajo celotno svetovno bit in življenje v njej. Ti procesi so žal samo v porastu v podobi najbolj rafiniranih ukrepov in pričakovanj Združene Evrope in njeni diktati iz Bruslja so kot politično leglo "izsuševanja virov družbene solidarnosti",³⁸ ki vodi v socialno patologijo tako znotraj zasebnega kot tudi javnega področja, skratka v celotni družbi. Filozofi zato tako kot Jürgen Habermas in Jacques Derrida od Združene Evrope, čeprav je to Evropa različnih hitrosti, pričakujejo, da se ne bo spustila pod merila socialne pravičnosti, za katere je že v preteklosti sama dala zgledne vzore, in da bo v času politike "onstran nacionalne države" "politika brzdanja kapitalizma".³⁹ Glede na to, da v svetu sodobne družbe prevladuje troje dejstev, in sicer "denar, moč in solidarnost", mora po Habermasu vsekakor "socialno povezujoča sila solidarnosti" obvladovati premoč denarja in administrativno moč politike, skratka, razvita solidarnost mora skrbeti za družbeno uravnoteženost. Tem Habermasovim stališčem vsekakor velja samo pritrditi.

³⁸ Jürgen Habermas: *Zwischen Naturalismus und Religion*, str. 207.

³⁹ Gl. Jacques Derrida, Jürgen Habermas: *Povojni preporod Evrope*, Nova revija, št. 259–260, 2003, str. 249. (Iz Frankfurter Allgemeine Zeitung, 31. 5. 2003.)

::LITERARURA

- Adorno, Theodor W: *Kulturkritik und Gesellschaft I*, GS 10.1, nav. iz *Gesammelte Schriften* (GS) 1–22 (ur. Rolf Tiedemann), Suhrkamp, Frankfurt am Main 1977.
- Adorno, Theodor W: *Kulturkritik und Gesellschaft II*, GS 10.2, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1977.
- Adorno, Theodor W.: *Minima moralia. Refleksije iz poškodovanega življenja*, Založba/*cf., Ljubljana 2007.
- Adorno, Theodor W.: *Negative Dialektik*, GS 6, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1973.
- Adorno, Theodor W: *Noten zur Literatur*, GS 11, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1974.
- Beck, Ulrich: *Was ist Globalisierung? Irrtümer des Globalismus – Antworten auf Globalisierung*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1998.
- Brunkhorst, Hauke: *Solidarität. Von der Bürgerfreundschaft zur globalen Rechtsgenossenschaft*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2002.
- Derrida, Jacques, Habermas, Jürgen: *Povojni preporod Evrope*, Nova revija, št. 259–260, 2003, str. 247–253. (Iz *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 31. 5. 2003.)
- Habermas, Jürgen: *Die Neue Unübersichtlichkeit*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1985.
- Habermas, Jürgen: *Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik?*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2009.
- Habermas, Jürgen: *Glauben und Wissen. Friedenspreis des Deutschen Buchhandels* 2001, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2001.
- Habermas, Jürgen: *Moral, družba in etika* (Intervju z Jürgen-om Habermas-om), Časopis za kritiko znanosti, št. 130–131, 1990, str. 29–62.
- Habermas, Jürgen: *Morality, Society and Ethics*, Acta Sociologica, št. 33, 1990, str. 93–114.
- Habermas, Jürgen: *Moral und Sittlichkeit. Hegels Kantkritik im Lichte der Diskursethik*, Merkur: deutsche Zeitschrift für europäisches Denken, št. 12, 1985, str. 1041–1052.
- Habermas, Jürgen: *Nachmetaphysisches Denken. Philosophische Aufsätze*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1988.
- Habermas, Jürgen: *Philosophisch-politische Profile*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1987.
- Habermas, Jürgen: *Theorie des kommunikativen Handelns 1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1985.
- Habermas, Jürgen: *Theorie des kommunikativen Handelns 2. Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1985.
- Habermas, Jürgen: *Zeitdiagnosen. Zwölf Essays*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2003.
- Habermas, Jürgen: *Zwischen Naturalismus und Religion. Philosophische Aufsätze*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2005.
- Honneth, Axel: *Die zerrissene Welt des Sozialen. Sozialphilosophische Aufsätze*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1990.
- Horster, Detlef: *Habermas zur Einführung*, SOAK Verlag, Hannover 1980.
- Negt, Oscar: *Arbeit und menschliche Würde*, Steidl, Göttingen 2001.
- Rorty, Richard: *Izbrani spisi*, Literarno-umetniško društvo Literatura, Ljubljana 2002.
- Rorty, Richard: *Komunistični manifest 150 let pozneje: spodletele prerokbe, veličastna upanja*, Teorija in praksa, št. 5, 1998, str. 950–955.
- Rorty, Richard: *Philosophy and Social Hope*, Penguin Group, London 1999.
- Rorty, Richard: *Philosophie & die Zukunft: Essays*, Fischer, Frankfurt am Main 2000.
- Schnädelbach, Herbert: *Philosophie in der modernen Kultur*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2000.
- Schnädelbach, Herbert: *Vernunft und Geschichte*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1987.
- Sloterdijk, Peter: *Evrotaoizem. H kritiki politične kinetike*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2000.
- Sloterdijk, Peter: *Kritika ciničnega uma*, Študentska založba, Ljubljana 2003.
- Sloterdijk, Peter: *Srd in čas. Politično-psihološki poskus*, Claritas, Ljubljana 2009.
- Tóth, Hedžet Cvetka: *Hermeneutika metafizike. Metafizika – materializem – etika – utopija*, Društvo 2000, Ljubljana 2008.

Wellmer, Albert: *Endspiele: Die unversöhnliche Moderne. Essays und Vorträge*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1993.

Janko M. Lozar
**NIETZSCHEJEVA
FILOZOFIJA
RELIGIJE**

107-120

ODDELEK ZA FILOZOFIJO
FILOZOFSKA FAKULTETA
UNIVERZA V LJUBLJANI
AŠKERČEVA 2
SI-1000 LJUBLJANA

::POVZETEK

ČLANEK PRETRESA NIETZSCHEJEV PRETRES KRŠČANSKE RELIGIJE, ki se vrši na filozofski ravni premisleka problema nihilizma in morale, s čimer po eni strani ne vzdržijo resnega premisleka prenačljeni poskusi izrabe Nietzscheja za cenene populistične diskreditacije krščanske religije, po drugi strani pa se s tem nakaže precej prikrita dediščina, ki jo zapusti največjemu kritiku filozofije religije po Nietzscheju, Martinu Heideggerju.

Ključne besede: Nietzsche, Heidegger, filozofija religije, morala, nihilizem

ABSTRACT*NIETZSCHE'S PHILOSOPHY OF RELIGION*

The article addresses Nietzsche's attempt at shaking the ground of Christian religion, through the reflection on the problem of nihilism and morality. In doing so, the present treatise proves the fruitless nature of all attempts at using Nietzsche for a cheap and populist discreditation of Christian religion, as well as reveals the importance of Nietzsche's legacy for a later, and even severer critic of the philosophy of religion, Martin Heidegger.

Key words: Nietzsche, Heidegger, philosophy of religion, morality, nihilism

Najprej nekaj biografskih drobcev: Nietzsche je bil do 14. leta goreče verujoč. Vsak dan je pisal molitve k bogu. Ko se je v 14. letu vrnil domov iz šole, naenkrat ni več hotel k maši. Mama in sestra sta bili seveda ogorčeni (oče mu je umrl pri 5. letih). Od tu naprej je Nietzsche kritik krščanstva, predvsem protestantskega, saj je imel po očetovi liniji štiri protestantske pastore zapovrstjo. Očitno Nietzsche kritizira krščanstvo od znotraj.

Toda Nietzschejevo kritiko krščanstva moramo umestiti v širši kontekst, saj je njegova kritika pravzaprav kritika modernega duha, predvsem kot modernega nihilizma kot pesimizma. Tu je po Nietzscheju na delu dvojno razočaranje, tako da gre za dve nadgrajujoči se razočaranji evropskega duha, krščansko in socialistično: 1. drugi prihod božjega kraljestva je utvara (prvo razočaranje), zato ga raje poiščimo v tuzemskem, v človeštvu samem (tako imenovana ljubezen do človeštva). 2. socializem (je torej že plod prvega razočaranja, ga že nosi neko temeljno razočaranje), a tudi ta se izrodi. Diagnoza evropskega duha je potemtakem: izguba velikega cilja, izguba

smisla, izguba tistega "čemu sploh". Mar ni pravzaprav vseeno? Vse eno in isto razočaranje?

Današnja postmoderna ravnodušnost do velikih odrešitvenih projektov kot velikih zgodb je odraz te "zgodovine pesimizma". Ta se kaže kot globok dolgčas. Moderni pesimizem kot razočarani krščanski socializem ali komunizem, postmoderna ravnodušnost kot še dodatno poglobljeni pesimizem. Globoki dolgčas.

In na to točko moramo umestiti Nietzschejev odnos do krščanske cerkve, ki je po besedah njegovega norca, ki ob belem dnevu divja po trgu s prižgano svetilko in kriči, da smo umorili boga, samo še nagrobni kamen, v katerem zaudarja po truplu.

Nietzsche se bolj kot s krščanskim Bogom sooča s problemom nihilizma, ki je problem morale. Ta je zanj ključni problem. Enako kot moralno razumljeni bog krščanstva. In morala ima svojo dolgo zgodovino.

::PROBLEM MORALE: PRVO PREVREDNOTENJE VREDNOT

Verjetno najkrajša bližnjica k njegovi kritiki celotne metafizike kot platonizma, ki se izteka v nihilizem kot moderni pesimizem, je njegov napad na absolutno nasprotje vrednot. To bi bila prva korenina njegove kritike absolutnosti nasprotij resnica/ zmota, lepo/ grdo, dobro/ zlo, sveto/ prekleto. Glede tega je Nietzsche jasen in na tem mestu ne smemo spregledati Nietzschejeve ironije, če ne kar cinizma:

Kako bi moglo kaj nastati iz svojega nasprotja? Na primer resnica iz zmote? Ali nesebično dejanje iz koristoljubja? Ali čisto sončno gledanje modrijana iz poželjivosti? Taki nastanki niso mogoči. Kdor sanja o tem, je norec, ja, še slabše; najvrednejše reči morajo imeti drug, lasten vir – iz tega minljivega, zapeljivega, goljufivega, majhnega sveta, iz te zmede slepila in poželenja jih ni mogoče izpeljati! Nasprotno, njihov vzrok mora tičati v naročju biti, v neminljivem, v skritem bogu, v stvari na sebi. - Iz takega načina presoje izvira značilni predsodek, po katerem je mogoče prepoznati metafizike vseh časov; temeljna vera metafizikov je *vera v nasprotja vrednot*. Niti najprevidnejši med njimi se niso domislili, da bi podvomili že takoj tu, na pragu, kjer je najbolj potrebno: pa čeprav so se hvalili "*de omnibus dubitandum*". Smemo namreč dvomiti, prvič, da sploh obstajajo nasprotja, in drugič, da so ljudska vrednotenja in nasprotja vrednot, na katera so metafiziki pritisnili svoj žig, nemara samo površna vrednotenja, *samo začasne perspektive*, za povrh še mogoče iz kakšnega kota. [...] Utegnilo bi se zgoditi, da bi morali za vse življenje višjo in temeljnejšo vrednost prisoditi videzu, volji

po prevari, sebičnosti in poželenju. Še to bi bilo mogoče, da je tisto, kar dela vrednost onih dobrih in čaščenih, po videzu nasprotnih stvari ravno v tem, ker so zapleteno v sorodu, povezane, spentljane, mogoče celo v bistvu enake slabim rečem!¹

Prva korenina kritike morale bi torej bila zdvomitev v nasprotje vrednot dobro in zlo. Prav tu je Nietzsche, predvsem v *H genealogiji morale*, radikalno, se pravi korenito pogledal v podpodje tega navideznega nasprotja. Druga korenina kritike pa je tista misel, ki moralo metafizikov postavi za "samo začasno perspektivo". Se pravi, da je drugi poglavitni ozir Nietzschejeve kritike zasidran v *zgodovinskem pogledu*. Ko se recimo sooči z zgodovinarji morale, kritično pripominja:

Vsa čast dobrim duhovom, ki morda vladajo v teh zgodovinarjih morale. Toda, žal, eno je gotovo, da jim manjka sam *zgodovinski duh*, da jih je pustil na cedilu prav vsak dobri duh zgodovine! Vsi skupaj mislijo, kot je pač v stari navadi pri filozofih, *bistveno nezgodovinsko*.²

Najbrž bi lahko obe tako imenovani korenini Nietzschejeve kritike povezali v eno: kajti če ni absolutnega nasprotja vrednot, se le-te v časom spreminjajo v prid ene ali druge vrednote. In pa: če je morala neodpravljivo zgodovinska, se pravi nastajajoča in spreminjajoča se, nasprotje vrednot ne more vztrajati v stalni vsaksebnosti. Pa pojdimo *in medias res*. Da bi lahko došli, kaj misli Nietzsche, ko relativizira nasprotje dobro in zlo, moramo najprej razgrniti njegov pogled na zgodovino morale v njenem nastajanju, genealogiji. In prav ta zgodovinski drobnogled bo prispeval k drugačnemu pogledu na navidezno nasprotje vrednot dobro/ zlo. Pa poglejmo, v čem se lahko prepoznamo sami? V enem ali drugem ali v ambivalentni mešanici obojega?

Pri prehodu skozi številne morale, kar jih je do zdaj vladalo ali še vladajo na Zemlji, sem ugotovil, da se nekatere poteze redno ponavljajo povezane med seboj: dokler se mi nista nazadnje pokazala dva temeljna tipa in ni udaril na plan temeljni razložek. Imamo *moralo gospodarjev* in *moralo sužnjev*. Naj takoj pripomnim, da se kažejo v vseh kulturah tudi poskusi prepletanja obeh moral. Moralne razlike vrednot so nastale bodisi pod vladajočo vrsto, ki se je z ugodjem zavedala svojega razložka od obvladovane – ali pa pod obvladovano, med sužnji in odvisnimi vseh stopenj. V prvem primeru, če

¹Nietzsche, F. (1988): *Onstran dobrega in zlega*, Slovenska matica, Ljubljana, str. 11.

²Nietzsche, F. (1988): *H genealogiji morale*, Slovenska matica, Ljubljana, str. 216.

vladajoči določajo pojem "dobro", so povzdignjena, ponosna stanja duše občutena kot odlikujoča in določajo stopnjo in razvrstitev. Gosposki človek ločuje od sebe bitja, v katerih se uveljavlja nasprotje takih privzdignjenih, ponosnih stanj: zaničuje jih. Takoj vidimo, da pri tej prvi vrsti morale nasprotje med "dobrim" in "slabim" pomeni toliko kot med "odličen" in "zaničevanja vreden". Slednji je strahopetec, boječnež, drobižar, kdor misli na ozko koristnost; ravno tako nezaupljivec s svojim nesvobodnim pogledom, kdor se sam ponižuje, pasja sorta ljudi, ki dovoli, da grdo ravnajo z njim, moledujoči priliznjenec, predvsem pa lažnivec: - osnovna vera vseh aristokratov je pravzaprav, da je preprosto ljudstvo lažno. "Mi resnicoljubni" - tako so si v stari Grčiji rekli plemiči. Človek gosposke sorte ima občutek, da *on* določa vrednost, ne čuti potrebe, da bi mu moral kdo to potrditi, sam presoja, kar je zame škodljivo, je škodljivo samo na sebi. Vse, kar pozna na sebi, spoštuje: taka morala je samopoveličevanje. V ospredju je občutek polnosti, moči, ki hoče prekipeti, sreča visoke napetosti, zavest bogastva, ki bi rado podarjalo in razdajalo. Tudi gosposki človek pomaga nesrečnemu, vendar ne ali skoraj nikoli iz sočutja, temveč bolj iz nekakšnega gona, ki nastaja iz preobilja moči. Gosposki človek spoštuje v sebi mogočnega, tudi človeka, ki ima oblast nad samim seboj, ki zna govoriti in molčati, ki z užitkom izpolnjuje nad seboj strogost in trdoto in je spoštljiv nasproti vsaki strogosti in trdoti.³

Prva značilnost gosposke, aristokratske morale je torej realnost stanja posrečenosti, avtarkičnosti kot samozadostnosti in pogled, ki zmore motriti razliko v redu stopenj, ki zmore videti razliko med boljšimi in slabšimi, pa slednjim razdaja iz nekakšnega preobilja moči, ki zna pozabljati storjeno zlo, saj ve, da dolgotrajno sovraštvo zastruplja. Njegovo ime je odločnost, preudarno ravnanje, ki potrjuje samo sebe zaradi tega, ker povečuje občutek in vrednost življenja brez ozira na majhne koristi, njegova sodba za lastno življenje je potrjujoča: dobro je, da je tako. Naj pride, kar priti mora.

Kaj pa druga morala? Takole pravi Nietzsche:

Recimo, da tlačeni, trpinčeni, nesvobodni, sami sebe negotovi in naveličani moralizirajo: kakšna bodo njihova skupna vrednotenja? Najbrž se uveljavi kakšen pesimističen dvom o celotnem stanju človeka, obsodba človeka z njegovim stanjem vred.⁴

³*Onstran dobrega in zlega*, Slovenska matica, Ljubljana, str. 175–76.

⁴Prav tam, str. 176.

Mimogrede: če se že nahajamo v okviru razmisleka o genealogiji morale, pojmov morale, kakšna je genealogija besede "pesimističen", oziroma njegova etimologija? Kaj pomeni izraz? Njegovo nasprotje je "optimističen". V obeh primerih gre za presežnik pridevnika, v pozitivnem smislu *bonus*, v negativnem *malus*. *Malus*, slabo/ zlo, se stopnjuje kot *malus* → *peior* (pejorativno – slabšalno) → *pessimus* (najslabše, najzlobnejše), *bonus* → *melior* (melioracija – izboljšanje zemljišča) → *optimus*.

Pogled sužnja ni naklonjen vrlinam mogočnega: skeptičen je in nezaupljiv, *tenko* nezaupljiv nasproti vsemu "dobremu", kar tam častijo – najrajši bi si dopovedal da niti sreča tam ni pristna. V nasprotju s tem pa vleče na plan lastnosti, kakor nalašč primerne, da trpečim olajšajo življenje: tako pridejo do časti sočutje, ustrežljiva, pomagljiva roka, toplo srce, potrpežljivost, pridnost, ponižnost, prijaznost – zakaj to so tukaj najkoristnejše lastnosti in skoraj edini pripomočki, da moreš zdržati pritisk bivanja. Morala sužnjev je pravzaprav morala koristnosti. Tu je kotišče za nastanek znamenitega nasprotja med 'dobrim' in 'zlim'. V zlem čutijo moč in nevarnost, nekakšno strahoto, prefinjenost in silo, ki ne dovoli na plan zaničevanju. Po morali sužnjev torej 'zli' zbuja strah; po morali gospodarjev pa ravno 'dobri' zbuja in hoče zbujati strah, medtem ko je 'zli' občuten kot zaničevanja vreden človek. Nasprotje je prignano do vrha, ko se v skladu z dosledno moralo sužnjev nazadnje tudi na 'dobro' te morale obesi nadih zaničevanja, ker mora biti človek po suženjski miselnosti pač nenevaren: je dobrodušen, lahko ga je goljufati, mogoče majčkeno prismuknjen, *un bonhomme*.⁵

Če smo tukaj sledili Nietzschejevi pretanjeni psihologiji morale odličnih in neodličnih, tako rekoč na nezgodovinskih tleh, moramo sedaj skupaj z njim obe morali umestiti v zgodovino človeštva. Oba tipa moral sta se odigrala v areni dveh zgodovinskih razredov: viteško aristokratskega na eni strani in svečeniškega na drugi. Viteško aristokratske vrednostne sodbe predpostavljajo močno telesnost, bujno, bogato, celo prekipevajoče zdravje, skupaj s tem tisto, kar ohranja vse to, vojno, pustolovščino, lov, ples, bojno tekmovanje in sploh vse, kar predstavlja krepko, svobodno, veselo delovanje.

Kakšen pa je svečeniško imenitni način vrednotenja? In kje je po Nietzscheju njegov nastanek? Kje se dogodi največji dogodek v morali na zemlji? Tako imenovana vstaja sužnjev v morali? Z židovskim svečeniškim stanom. Tu se je po Nietzscheju dogodilo prvo veliko, kolosalno prevrednotenje vrednot,

⁵Prav tam, str. 178.

predvsem antičnih aristokratskih vrednot (kot ilustracijo tega prevrednotenja lahko pomislimo na Nietzschejevo obravnavo dveh različnih mitov v *Rojstvu tragedije*, Prometejev mit in semitski mit: za gorje so krivi bogovi, za gorje je kriv človek sam (1988, 96): "Vse, kar se je na zemlji storilo proti imenitnikom, nasilnežem, gospodarjem, oblastnikom, ni vredno besed v primerjavi s tem, kar so proti njim storili Židje."

Ob tem se nikakor ne smemo prenačljivi z obtoževanjem Nietzscheja kot nekakšnega antisemita. Takole pravo odločno (1988, str. 341): "Ne maram teh špekulantov v idealizmu, antisemitov, ki skušajo z zlorabljanjem najbolj cenjenega agitacijskega sredstva v ljudstvu vzbuditi vse elemente rogate živine." Nietzscheju gre namreč za obsodbo določenega *tipa* moralnega vrednotenja, dobro pa vemo, da mu je bil vsak izraz nacionalsocializma, ki se je takrat že rojeval v Nemčiji, predvsem *izraz iste vstaje suženjstva*, tako imenovani "zmaj Rajha" je bil zanj razlog, da se je začel smatrati za Poljaka in ne več za Nemca.

Židje, to svečeniško ljudstvo, ki si je znalo ob svojih sovražnikih in zavojevalcih priskrbeti zadoščenje samo z radikalnim prevrednotenjem njihovih vrednot, torej z aktom najduhovnejšega maščevanja. Samo ta način je bil primeren svečeniškemu ljudstvu. Židje so bili ti, ki so si proti aristokratskemu izenačevanju vrednot (dober = imeniten = močan = lep = srečen = bogu ljub) z zastrašujočo doslednostjo tvegali obrat in jih zgrabili z zobmi najglobljega sovraštva (sovraštva iz nemoči), namreč 'samo bedni so dobri, samo ubogi, nemočni, nizki so dobri, prav tako so tudi trpeči, tisti, ki živijo v pomanjkanju, bolni, grdi edini pobožni, edini od boga blaženi, samo zanje je zveličanje – nasprotno ste vi imenitniki in nasilneži za vso večnost zli, okrutni, pohotni, nenasitni, brezbožni, vi boste tudi večno nesrečni, prekleti in pogubljeni!'. Ve se, kdo je podedoval to židovsko prevrednotenje. Ta vstaja suženjev v morali, ki ima za sabo dvatisočletno zgodovino, nam je danes ušlo izpred oči zgolj zato, ker je bila – zmagovita ...⁶

Da bi lahko bolje razumeli, kaj natanko ima s tem razlikovanjem v mislih Nietzsche, ki v suženjski morali detektira predvsem problem poduhovljenega maščevanja, človeka resentimenta, si moramo predočiti neko njegovo ilustracijo. Gre za pogovor med ptico ujedo in jagnjetom:

če se jagnjeta čemerijo na velike ptice ujede, se temu ne gre čuditi: samo da velikim pticam ujedam ne moremo zameriti, da si odnašajo mlada jagnjeta.

⁶*H genealogiji morale*, str. 223.

In ko si jagnjeta med sabo pravijo: te ptice ujede so zle; in kdor ni čisto nič podoben ptici ujeti, marveč je njeno nasprotje, jagnje – ali naj ta ni dober?⁷

Kako je potem z resnico močnih, mogočnih in šibkih, tlačениh? Zahtevati od moči, da se ne bi izkazovala kot moč, je prav tako nesmiselno kot zahtevati od šibkosti, da se naj izkazuje kot moč. Kaj je posledica tega verovanja v avtonomnost nekega svobodnega subjekta in za koga je ta pravzaprav potrebna? Zakaj maščevalni, nemočni podtika vsemu živemu neki substrat, svobodno voljo? Nietzsche je tu strahotno prodoren: z ohranjanjem vere v svobodo subjekta morala šibkejših trdi, *da so močni poljubno lahko tudi šibki*, da je ptica ujeda lahko poljubno tudi jagnje, da je lahko orel, če se za to odloči, srečen tudi z drobtinicami. Toda s tem si vrabec pridobi pravico, da ima orla *za odgovornega*, da je orel (ponavljam: lahko ima za odgovornega tistega, ki ga čuti kot sebi enakega: to pa je tajkun vrabec. Nekdo, ki je zrasel iz občutja maščevalnosti nad tistimi, ki imajo, zdaj pa grabi samo zato, da tudi on ima. Ne duha ne sluha o kaki darežljivosti.

Kakšna je torej logika samorazlaganja šibkosti ali nemoči, neodličnosti? Kaj je ta njena samozlaganost? Oblači se v blišč odpovedujoče, tihe, pričakujoče kreposti, kakor da bi bila neodličnost, žalost, ubogost na duhu, sama šibkost prostovoljni dosežek, nekaj hotenega, izbranega, dejanje, zasluga. Ta vrsta človeka potrebuje vero v indiferentno svobodno izbirajoči subjekt. Se pravi, da gre za zlaganost, ki je po aristokratski morali morala slabiških, plebejskih, medtem ko so plemeniti odkritosrčni.

Katere so laži, ki so pravzaprav potreba po tolažbi in prikriti izraz maščevalnosti?

Ne moči se maščevati pomeni ne hoteti se maščevati. Šibkost je zasluga, nemoč dobrota, boječnost je ponižnost, podvrženost je zvestoba. In ključno: maščevalnost ni maščevalnost, ampak pravičnost, žejja po pravici.

Da je odlikovano ime pravičnost pravzaprav prikrita maščevalnost, nam potrjuje samo Janezovo razodetje na koncu Biblije, ki je za Nietzscheja najsurovejši od vseh napisanih izbruhov, kar jih ima maščevanje na vesti.

V tej dramatični obsodbi morale sužnjev in poveličevanju neke druge morale gre pri Nietzscheju pravzaprav za razliko med dvema vrednotenjema: blagor večine na eni in blagor manjšine na drugo strani. Medtem ko je za blagor večine v veljavi neodlična morala dobrega in zla, je za manjšino odličnejših značilna morala dobrega in slabega, ki je tisto, kar je zares lahko onkraj dobrega in zla. Celotna drama, ki razločuje imenitne od neimenitnih, se po Nietzscheju odvije na prizorišču logike resentimenta ali maščevalnega občutja.

⁷Prav tam, str. 233.

Resentiment imenitnega človeka, če se pri njem pojavi, se namreč izpolni in izčrpa v takojšnji reakciji; in zato ne zastruplja. Znamenje močnih, polnih natur, v katerih obstaja presežek plastične, ozdravitvene moči kot tudi moči pozabljanja, je, da dolgo ne znajo jemati zares svojih sovražnikov, svojih nezgod. Takšen človek se na mah otrese slabih občutij, ki se v druge zagriže. Nasprotno pa neimenitni človek naravnost potrebuje zlega sovražnika kot stalno nevarnost od zunaj. Ljudje, ki jim je odtegnjena prava reakcija na neprijetne okoliščine, se oddolžijo z imaginarnim maščevanjem. Medtem ko vsaka imenitna morala izraša iz nekega triumfirajočega potrjevanja samega sebe, pri čemer zna pozabiti na storjeno krivico, pravi morala sužnjev že vnaprej Ne nečemu, kar je "zunaj", kar je "drugo": in ta Ne je njeno ustvarjalno dejanje. Torej nujno potrebuje zunanjega drugega, ki je poosebljeno zlo, da bi lahko samo sebe potrdila, vselej naknadno, kot nasprotje, kot dobro. Morala sužnjev potrebuje, da bi nastala, vedno vnaprej nek nasprotni in zunanji svet, potrebuje zunanje dražljaje, da bi sploh agirala – njena akcija je v temelju reakcija kot resentment.

Nasprotno je pri imenitnem načinu vrednotenja: spontano agira in raste, njegov negativni pojem "nizkoten", "navaden", "slab" (ne zloben!) je zgolj naknadno rojena bleda kontrastna slika v odnosu do njegovega pozitivnega, z življenjem in strastjo prežetega temeljnega pojma "mi imenitni, mi dobri, mi lepi, mi srečni!"⁸

In kaj bi bil poslednji, najfinejši triumf maščevalnosti kot morale sužnjev, neimenitnih?

Brez dvoma takrat, ko bi jim uspelo svojo lastno revščino, sploh vso revščino in bedo prevaliti na vest srečnih. Tako da bi se ti začeli nekega dne sramovati svoje sreče in bi si morda porekli: "Sramota je biti srečen! Preveč bede je!"⁹

Vstaja sužnjev v morali predstavlja zgodovinski morali dogodek par excellence: tako imenovano prvo prevrednotenje vrednot, ki kliče po vnovičnem prevrednotenju, tokrat pač Nietzschejevemu.

Nebroj knjig je ubranih v ta sentiment do ponižanih, ubogih in razžaljenih na eni in v resentment do gospodarjev, imetnikov in imenitnikov na drugi: Tom Sawyer, Huckleberry Finn, hlapec Jernej na eni strani, pokvarjeni Židje in jara gospoda na drugi.

⁸Prav tam, str. 227.

⁹Prav tam, str. 310.

Koliko filmov je tako ubranih: preprosti, tlačeni, sužnji, vsi ti so iskreni in odkritosrčni, pa še strahotno artikulirani, ljubeči, nežni: Peter ribič, Juda, : ne smemo pozabiti, da gre pri apostolih za ribiče, kmete in male obrtnike. Spartakus, veliki kmečki upornik (Kirk Douglas, njegova imenitnost v ostrem nasprotju z neumnimi vladarji), vsak klošar v ameriškem filmu premore več pameti in dobrote od vsakega uspešnega človeka. Uspeh je *eo ipso* rezultat prevare, kraje, nepoštenosti, samo preprost človek je pošten. Pomislite, ko gledate filme, kako so večinoma, če ne kar izključno, predstavljeni višji družbeni razredi. So samo izprijeni, perverzni, totalno neumni, brez občutka, razuzdanci, raztresenci, izgubljeni. Še nikoli nisem videl filma v obratni vrednostni perspektivi, socialno občutljivega filma, ki bi dokazoval pri imetniku, družbenemu uglednežu, ki je spontano osovražen, njegovo dobrost, odličnost, dramo njegove intrinzično *dobre* duše.

In vsesplošni čustveni izbruh v zvezi s princeso Diano. Ista zgodba: ona je preprosta, ona ni pokvarjena, tako kot kraljica, princ Charles, vsak tista zlagana etiketa, ki nima veze z življenjem. Čisti resentment tega po Nietzscheju detektiranega obrnjenega vrednotenja.

Da ne omenim neke naše slovenske zgodbe, ki je totalno tipična: vsi tisti, ki ne živijo v Ljubljani: kakšen odnos imajo do Ljubljančanov? In v čem bazira to negativno nastrojeno občutje? Sam sem rasel v okolju, ki je bilo in še vedno je enako nastrojeno zoper vse, kar je ljubljansko, meščansko. Zadnjih dvajset let živim v Ljubljani, tako da lahko vidim to občutje od zunaj. Ta resentment do tistih, za katere se predpostavlja, da imajo po krivici več, ker živijo v Ljubljani. Ki si domišljajo, da so nekaj več, so pa v resnici neiskreni, nesproščeni, zategnjeni, narejeni etc. Zrcalna slika tega je prepričanje, da je edino pristno življenje, dostojno človeka, življenje na vasi ali v manjših krajih. Tam, tam pa živijo pristno čuteči ljudje. Preprost, prostosrčni kmet, ki zna živeti ...

Kaj je tu očitno? Neljubljanci: zlo in neodličnost in pokvarjenost je Ljubljana, zato je vse neljubljansko samo po sebi nekaj dobrega. Tudi obratno: Ljubljančani (ne vsi, pa vendar): Ljubljana je nepristnost, neodličnost življenja, zato je dobro nekje zunaj, na podeželju. Ali popotniki, ki vidijo v ne-slovenskem vse najboljše ...

Ta vrednostna optika izraža sentiment kot plod resentimenta. Saj ni problematičen resentment sam po sebi. Vsak čustveni izbruh jeze, togote je legitimni del slehernega človeka. problem nastane, kot pokaže Nietzsche, v tem, ko postane resentment ustvarjalen: ko resentment ustvarja sentiment. Naklonjenost je plod primarnejše nenaklonjenosti.

Kako je torej, če se vrnem k Nietzscheju, z njegovim odnosom do krščanstva, do krščanskega boga? Gre tu za totalno prevlado resentimenta? Totalni boj ateizma proti teizmu? Ne. Zaradi kočljivosti v razumevanju Nietzschejeve kritike krščanstva in predvsem morale gre tu pravzaprav za kulturno vzgoja teista in ateista. Ni eden sam po sebi slab, drug pa temu posledično dober. Nietzsche silovito kritizira tudi moderne anarhiste kot ateiste, ki jim gre samo za prevzetje tistega, česar nimajo.

Če tu omenimo najslovitejšo in obenem najbolj obrabljeno krilatico o smrti boga, se moramo vprašati naslednji dve vprašanji: smrt katerega boga? In predvsem, natančneje, smrt kakšnega boga? Če Nietzsche trdi, da je krščanska vera postala nevredna vere, jo moramo postaviti skupaj z neko drugo mislijo, da se lahko polno naselimo v zagati čistega dualizma teizma in ateizma: "Zdi se mi, da verski nagon sicer mogočno raste – da pa z globokim nezaupanjem odklanja ravno teistično potešitev."¹⁰ Teistična potešitev je namreč, kot sem poskušal pokazati do sedaj, moralno racionalna. Ta moralnost pa je ravno tisto najbolj kočljivo in problematično, saj Nietzsche v krščanski teistični morali razkrije vladanje kot divjanje resentimenta. Bog, ki umre in mora umreti, je moralni bog.

Ali Nietzsche nastopa proti religiji in bogu nasploh? Spet da in ne: po eni strani nastopa proti Jezusu, potrjujoč Dioniza, ko govori o ključnosti odnosa do trpljenja, o poganski afirmaciji tuzemskega. Na drugih mestih se postavi za Jahveja in proti Jezusu, ko govori o zdravi ljubosumnosti močnega starozaveznega boga in proti Jezusu kot na torelanco zreduciranemu, ali še bolj grobo, Jezusu kot kastriranemu Jahveju. Na tretjem, nemara najosupljivejšem mestu v *Antikristu* se odločno postavi proti Pavlovemu Jezusu in za Jezusa kot Budo na neindijskih tleh. Tu je še posebej v igri vse to, o čemer smo pisali doslej, namreč problem morale.

Nemara najbolj zavezujoč in pretresljiv vpogled v zgodovino evropskega človeka poda Nietzsche v 55. paragrafu *Onstran dobrega in zlega*:

Imamo veliko lestvico verske okrutnosti s številnimi klini; ampak trije od njih so najpomembnejši. Nekoč so svojemu bogu *žrtvovali* ljudi, mogoče ravno take, ki so jih imeli najrajši – sem sodijo *žrtvovanja* prvencev pri vseh pračasnih religijah ... [...] Potem, v moralnem obdobju človeštva, so *žrtvovali* svojemu bogu najmočnejše nagone, kar so jih imeli, svojo "naravo"; to praznično veselje sije iz okrutnega pogleda asketa, navdušenega "proti-

¹⁰Nietzsche, F. (1988): *Onstran dobrega in zlega*, Slovenska matica, Ljubljana, str. 58.

naravnika". Nazadnje: kaj še preostane za *žrtvovanje*? [...] *Niču žrtvovati* boga – ta paradoksní misterij zadnje okrutnosti je ostal prihranjen rodu, ki ravno zdaj prihaja na površje: vsem nam je že to in ono znano o tem.¹¹

Kaj hoče povedati ta skorajda neznosno zgoščeni pogled v zgodovino kot zgodovino okrutnosti? Verjetno najodličnejša odlika Nietzschejevega tuhtanja, kot je doslej upam da že postalo jasno vsakemu tenkočutnemu mislec, je njegova zmožnost uvida v nerazvezljivo zazankanost vseh kulturnih fenomenov evropske zgodovine duha v živo razvijajočo se in razpadajočo stvarino duha. Mar ni več kot očitno, da je tudi današnje modno ponašanje z življenje brez boga, ki se hoče okititi z dokončnim odhodom iz božje hiše, pač samo naivno površno in nezavezujoče zgolj ponašanje? Zakaj? Bržkone zato, ker je tudi žrtvovanje Smisla, Boga, nič samo eno od vrste zgodovinskih postaj človeške okrutnosti. Vprašanje, ki tu ostaja na stežaj odprto, pa je, ali je morda poslednja, ta današnja okrutnost (ki je vselej tudi samookrutnost) najmanj okrutno dejanje ali pa nemara najbolj okrutno dejanje, kar jih je bil človek kdaj koli zmožen storiti. Najpomembnejši stranski uvid na tem mestu je seveda, da se moramo vsi, tako teisti kot ateisti, uzreti v neki izvorni okrutnosti, ki je, ničejevske rečeno, edina tista, ki je porajala najfinejše ljudi, najplemenitejše značaje, najsublimnejše morale in najveličastnejše kulturne stvaritve.

Nazadnje je potrebno nagovoriti še neko Nietzschejevo silovito misel, ki postavlja pod vprašaj "gramatiko evropskega mišljenja", s čimer se zamajajo tla tudi in predvsem teologiji kot izpostavi metafizičnega mišljenja. Kaj natanko hoče sporočiti Nietzsche z mislijo, da je strela, ki bliska, s svojo gramatikalno strukturo sosledja subjekta in predikata nemara najbolj zavajajoča struktura misli, kar jih je bilo kdaj koli na Zemlji? Da pravzaprav ni nobenega nevtralnega substrata za dejanjem, ki bi se za to dejanje odločilo? Da nas tako pač zgolj govori govorica, da nas zato tako misli mišljenje v tem smislu, da smo zaradi metafizičnosti gramatike *tako pač primorani misliti*, četudi življenju nezvesto? In Ali ni s tem Nietzsche na široko odprl vrata za teologije, ki so začele misliti naproti izvorni *theologia*, ki bi se otrsela filozofske artikulacije, kot denimo pri Jean-Luc Marionu in njegovi teologiji daru? Ali na ateistični strani pri Derridaju in njegovi fenomenologiji daru?

Od tu naprej nas torej zgodba pelje v še bolj moderno zgodbo filozofije religije, k enemu največjih pretresov, kar jih je doživela filozofija religije: problem onto-teologije, ki ga misli Martin Heidegger. Ampak, ali ni ta Heideggrova ostrina pravzaprav Nietzschejeva dediščina? Mar ni onto-teologija kot eden najbolj orjaških očitkov teologiji prezence (in onto-ego-teologija kot

¹¹ *Onstran dobrega in zlega*, str. 59–60.

siloviti očitek moderni metafiziki prezence subjekta) smiselno nadaljevanje Nietzschejeve puščice-vprašanja? "Zdi se mi, da verski nagon sicer mogočno raste – da pa z globokim nezaupanjem odklanja ravno teistično potešitev."

Izkaže se torej, da z Nietzschejem nikakor ni mogoče opraviti na hitrico, kar pomeni, da ostaja za filozofijo religije, kakor tudi za širšo recepcijo v širši kritični ali nekritični javnosti, še vedno prepoln vprašanj, odgovorov in ugank. In v tem bi znala biti hvaležnost njegovega genija, ki nas uči, da je vzajemnost, vzajemna prepletenost bliže resnici življenja (kulture ljudi) kakor pa slaba metafizična vera v absolutnost nasprotij.

::LITERATURA

- Nietzsche, F. (1988): *Onkraj dobrega in zlega, H genealogiji morale*, Slovenska matica, Ljubljana.
- Nietzsche, F. (1989): *Somrak malikov, Ecce Homo, Primer Wagner, Antikrist*, Slovenska matica, Ljubljana.
- Nietzsche, F. (1991): *Volja do moči*, Slovenska matica, Ljubljana.
- Nietzsche, F. (1995): *Rojstvo tragedije iz duha glasbe*, Karantanija, Ljubljana.
- Nietzsche, F. (1999): *Tako je govoril Zaratustra*, Slovenska matica, Ljubljana.

Uroš Milić
**MAJEVTIKA
PONOVIŠE V
KIERKEGAARDOVEM
PISATELJSTVU**

121-143

NAHTIGALOVA 4
SI-8000 NOVO MESTO

::POVZETEK

Pričujoči članek predstavlja hermenevitično obravnavo Kierkegaardovega pisateljskega značaja pri razčlenjevanju filozofskih ter krščanskih kategorij. Namen tega članka je poudariti pomembnost sokratske majevtike v Kierkegaardovem psevdonimnem slogu pisanja, s katerim usmerja svojega bralca k ponotranjenemu razumevanju taistih kategorij. Tu se bomo osredotočili na kategorijo ponovitve, ki skladno s svojo literarno zasnovo predstavlja paradigmo pometafizične etike, katere izhodišče je posamičnost. Dela, ki služijo za obravnavo našega stališča, so naslednja: Kierkegaardovi deli *Ponovitev in Z vidika mojega pisateljstva*, Reparjeva knjiga *Kierkegaard – eksistencialna komunikacija ter Eriksenovo delo Kierkegaardova kategorija ponovitve*.

Ključne besede: ponovitev, majevtika, opredelitev, inter-esenčno, eksistencialna disjunkcija, postajanje, reduplikacija, volja, psevdonim, naracija, komunikacija zmožnosti.

ABSTRACT**THE MAIEUTICS OF REPETITION IN KIERKEGAARD'S WRITING**

*The present article beholds a hermeneutic inquiry into Kierkegaard's character as a writer, which consists of how he analyzes philosophical and Christian categories. The intention of this article is to emphasize the importance of Socratic maieutics in Kierkegaard's pseudonymous way of writing, which he uses to navigate his reader towards inward understanding of such categories. Our main focus will rest upon the category of repetition. In accordance with its literary scheme the category of repetition also represents a paradigm for post-metaphysical ethics, the starting point of which is individuality. Works upon which we base our inquiry are as follow: Kierkegaard's works *Repetition* and *The Point of View of my Work as an Author*, Repar's book: *Kierkegaard – Existential Communication* and the work of Eriksen's work: *Kierkegaard's Category of Repetition*.*

Key words: repetition, maieutics, appropriation, inter-essential, existential disjunction, becoming, reduplication, will, pseudonym, narration, communication of potentiality.

::UVOD

::Ponovitev kot nova paradigma misli

“Ko so Grki dejali, da je vse spoznavanje spominjanje, tedaj so rekli, vse, kar biva, je bilo; če pa rečemo, da je življenje ponovitev, tedaj pravimo: kar je bilo, sedaj nastaja. Če nimamo kategorije spominjanja ali ponovitve, tedaj se vse življenje razleze v prazen in votel rompopom. Spominjanje je poganski življenjski nazor, ponovitev sodobni: ponovitev je *interesse* metafizike in hkrati interes, ob katerem ji spodleti, ponovitev je geslo v slednjem etičnem nazoru; ponovitev je *conditio sine qua non* slednjega dogmatičnega problema.”¹

Uvodno *Constantinovo* razlikovanje med spominjanjem in ponovitvijo predstavlja obenem eksistencialno “razo” med antičnostjo in sodobnostjo, ki je skozi številne reinterpretacije zavzela pomemben položaj v filozofski misli 20. stoletja. Heideggrova fenomenološka analiza sodobne historičnosti temelji ravno na konceptu ponovitve kot odločilnega trenutka, v katerem se vrši prehod med avtentičnostjo in neavtentičnostjo, ter vpelje taistega koncepta v svojo fenomenološko izpostavitev ekstaz časa kot eksistencialnih določil sodobne tubiti. Deleuzova obravnava ponovitve poteka v primerjavi Kierkegaardove in Nietzschejeve ponovitve, ki jo izpeljuje v svojem magistrskem delu *Razlika in Ponovitev* kot paradigmo za misel prihodnosti. Karl Jaspers implementira koncept ponovite v svojo izpeljavo mejnih situacij med posamičnim in občim, katerih prebroditev omogoča možnost kvalitativne opredelitve ali videnja izjeme v strukturi vseobsežne celote. Tudi Freudov koncept ponovitve, katerega terapevtski nazor vsebinsko temelji na platonistični *anamnesis* oziroma “spominjanja v nazaj” in ne “spominjanja v naprej”, služi kot zanimiva protiutež misli danskega filozofa, s tem pa tvori psihoanalitično tehniko diagnosticiranja pacientovih preteklih izvorov psihičnih bolezni, čeprav je domnevno nastala povsem ločeno od Kierkegaardovega filozofskega vpliva.

Navkljub svoji središčni vlogi v razvoju evropske misli *Constantinov* koncept ponovitve iz leta 1843 ostaja v obskurnem Kierkegaardovega avtorstva. Toda njegova obskurnost ne izvira iz kompleksnosti filozofske izpeljave, temveč iz primanjkljaja konceptualnega. Vzrok za enigmatičnost spisa *Ponovitev* lahko pripišemo predvsem dejstvu, da je navzlic svojim filozofskim implikacijam pretežno plod ustvarjalne sile in s tem bolj literarno delo kakor filozofski traktat. Ta vpogled spremlja tudi razvoj dinamike Kierkegaardovega pisanja, s katerim zapisuje opažanja radovednega ter nad metodičnim dvomom obupnega opazovalca, čigar novi klic je poiskati idealno možnost dvoma v zavesti,

¹Kierkegaard, S. (1987): *Ponovitev, Filozofske drobtinice ali drobci filozofije*. Ljubljana: Slovenska Matica, str. 150

in ne izum nove filozofske doktrine. Zakaj ponovitev je predvsem paradigma misli in temu primerno nedojemljiva kot objekt spoznavanja – ponovitev je pravzaprav prvi korak k prebolevanju kartezijanskega dvoma. Kot pravi Eriksen, pojmovno zajeti Kierkegaardovo *Ponovitev* bi bilo podobno, kakor če bi “radovedni opazovalec detajlno raziskoval vzorce holograma čarobnega očesa. Ne samo, da bi tako bil nezmožen uzreti manjkajoče dimenzije, marveč bi z vsakim poskusom pogleda tvegale oslepitev” (Eriksen, 2000: 2).

Namen tega sestavka bo zato prikaz pomembnosti Kierkegaardovega koncepta ponovitve skozi dinamiko njegovega psevdonimnega pisateljevanja, ki ga ne moremo zaobiti, če želimo prodreti globlje v Kierkegaardovo filozofsko ter religiozno misel. Težavnost tovrstnega podviga se nahaja v neizogibnem vsebinskem trčenju ob druge koncepte, ki jih najdemo v njegovem nesistemsko zasnovanem miselnem labirintu, kar samo še dodatno podkrepi dejstvo, da je Kierkegaardova dela prijetneje brati kot pa pisati o njih ter jih temu primerno sistematično interpretirati. Že sam koncept ponovitve je prikrito razpreden v večini njegovih psevdonimnih del, saj strukturno ter vsebinsko predstavlja vezni člen postajanja, se pravi je dejansko tisto, kar so po Heraklitu heglavci “pomotoma imenovali sinteza” (Kierkegaard, 1987: 149). Ravno zaradi taiste razpršenosti kot tudi zaradi okvirno vsebinskih meja tega sestavka, se bomo osredotočili bolj na Kierkegaardov tekst *Ponovitev*. S tem pa bomo razkrili prikrite nagibe Kierkegaardovega pisanja, s katerim nagovarja svojega bralca na način, ki ga nosi naziv podpoglavja v njegovem posthumno izšlem delu *Z vidika mojega pisateljstva*:

“Da bi nekoga uspešno privedli do določenega mesta, moramo najprej poskrbeti, da ga odkrijemo tam, kjer je on, in tam začeti.”²

::PONOVI TE V BESEDI

Izvirnost Kierkegaardovega s prispodobami prežetega pisateljevanja je moč zaznati že v avtorjevih uvodnih besedah, s katerimi vstopamo v labirint spisa *Ponovitev*, kjer lahko preberemo naslednje:

“Upanje je novo oblačilo, trdo in togo in svetleče, toda še nikoli ga nisi imel na sebi in zato ne veš, kako boš oblečen ali kako ti pristoji. Spomin je slečena obleka, ki ti, čeravno zelo lepa, ne pristoji več, ker si jo prerasel. Ponovitev je obleka, ki je ne nosiš nikdar, ki se lepo in mehko oprijemlje, ne stiska in ne mahedra.”³

²Prav tam, str. 42

³Prav tam, str. 130

Prispodoba oblačila, kot tudi sleherna Kierkegaardova prispodoba, ni uporabljena nenamensko. Izvirna danska beseda za oblačilo se glasi *påkladning*, sestavljena pa je iz jedra *kladning*, ki pomeni "oblačilo" ali "obleko", ter predpone *på*, ki pomeni "na". Slovenska različica potemtakem ne ustreza avtorjevi uporabi dotične prispodobe, saj je ponovitev, če upoštevamo danski izvirnik, nekaj, kar damo nase ali z drugimi besedami "vzamemo" nase. Vsak prevajalec se zaveda zagat, ki nastopijo s tolmačenjem tujih besedil, toda pri Kierkegaardovih je ta še večja. Repar v svoji monografiji *Kierkegaard – Eksistencialna komunikacija* izpostavi ostrino Kierkegaardovih besed, njihovo gracioznost ter nenehno logično premetenost. Poleg zapisa izpostavi tudi njihov zven, ki izzveneva zgolj ob branju danskega izvirnika. Zgoraj podani primer oblačila je samo eden izmed Kierkegaardovih dvoumnih vrtinčenj svojega maternega jezika, ki se pripadniku tujega jezikovnega področja zna kaj hitro izmuzniti. A vendar ta nezmožnost dobesednega prevoda dodatno razpre problematiko pomenske nedoločljivosti, ki se v svoji razdrobljenosti dotika filozofije v jedru. S tem se hkrati poveča intriga filozofskega razbiranja besed, kar posledično omogoči razširitev njegove interpretativne razsežnosti v tujem jeziku. Prevod tako odpira možnost drugačnega razumevanja besed, s katerimi opazujemo človeško védenje v domačem okolju – denimo kot slovenska beseda *posamičnik*, s katero Repar prevaja danski izvirnik *hin enkelte*, ki za razliko od besede posameznik, pomensko razširi zgolj posamezno s poudarkom na njegovi relaciji do občega. Isto velja za besedo ponovitev, ki zahvaljujoč Kierkegaardovi konstituciji *Gjentagelse*, pomensko dopolnjuje slovensko različico, ker ji nudi vsebinski uvid ter jo povzdigne iz njene pavšalne uporabe. Pri *Gjentagelse* se po Kierkegaardovi uvodni definiciji ponavlja to, kar je bilo, in ravno "to, da je bilo, naredi iz ponovitve novo" (Kierkegaard, 1987: 149–150). Gre za vsebinsko sorodnost s slovensko različico, o kateri Repar pravi naslednje:

"Obenem gre tudi za pono-vitev v smislu novega, ko nekaj ponóvimo, ko je nekaj kasnejše, torej prihodnje in prenovljeno, in izraža neke vrste metamorfozo, ponovitev starega v novem. Pri tem ne gre za repetitivnost, za ponavljanje, prej za iteracijo v dekonstruktivističnem duhu, vendar tudi v smislu preseganja jezika, govornice, v smislu izražanja neizrekljivega."⁴

Z napisanim se postavlja prvo vprašanje: ali je prispodoba oblačila pravšnja za razumevanje Kierkegaardovega izmuzljivega pisateljstva? S prebiranjem slehernih Kierkegaardovih tekstov, bodisi izvirnih bodisi prevedenih, smo primorani zadovoljiti se zgolj z dierezo ali, kot pravi Repar, "pesniško razloko komunikacijske akcije, ki se giblje na meji določil in tako ne nudi nobene možnosti opore, oporne točke, mesta izjavljanja" (Repar, 2012: 12). Enako velja

⁴Repar, P. (2009): *Kierkegaard – Eksistencialna komunikacija*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa, str. 147

za odgovor na zgoraj postavljeno vprašanje. Seveda je navedena prispodoba pravšnja, v kolikor vstopamo v Kierkegaardov literarno zasnovani labirint, ki v svoji nedoločljivosti ohranja suspenz pojmovnosti. Napačna pa je v primeru, ko pričakujemo vnaprej zasnovan filozofski ali teološki *topos*, ki si ga lahko dovolimo prebirati in pavšalnemu branju prikladno umevati, upoštevajoč uvodno napoved *Johannesa de silentia* iz *Strahu in trepeta*, ob dopoldanskem dremežu. Kierkegaard ravno nasprotno zahteva bralčevo opredelitev do njegovih estetično zasnovanih besedil, ki nastopi kot "prvenstvena izbira, izbira bralca, s katero se šele začenja pripoved izbire in odločanja" (Repar, 2009: 8). Nadalje, šele bralčeva (samo)opredelitev do pisca odpira konkreten diskurz, ki presega okvir filozofskega diskurza, s tem ko vstopi v dialektiko ponovitve. Na filozofsko kontemplativni ravni se ta vstop kaže kot "dvom osebnosti", pri katerem gre za satirično preobrazbo Descartesovega metodičnega dvoma. Dvom osebnosti ni zgolj dvom *cogita* ali, kot mu pravi Kierkegaard, imaginativnega jaza, temveč dvom, ki izhaja iz obupa. Na religiozni ravni pa se kaže kot zahteva po osebnosti, katere dialektično predrugčenje šele postavlja predpogoj za možnost vere, ki v sedanjem upošteva minulo v dejanju ponovitve, obnavljajoč posamičnikovo odgovornost do lastne subjektivnosti. Iz tega tudi izhaja njegova eksistenčna konstitucija pojma Boga-v-času znotraj krščanskega *eshatona*, posledično pa tudi individualne bogočlovečnosti. Obe ravni pa se medsebojno prepletata v fabulativnem navzkrižju drame in romana, v vseskozi vzdrževanem, shizoidnem položaju filozofirajočega kristjana kot živega filozofa, čigar poglavitni izraz je živa beseda, ki terja od beročega motrenje lastne notranjosti. Kot že uvodoma rečeno je ponovitev oblačilo, ki se lepo oprijemlje, a vendar je nikoli ne nosimo, zato nam preostane zgolj kot gola možnost svobodne opredelitve.

::STISKA ŽIVEČEGA KIERKEGAARDA

Kierkegaard v svoji izpeljavi ponovitve vzpostavi in obenem vzdržuje razliko med eksistencialnim in esencialnim. Tudi Heideggrova ontološka diferenca ima podobno karakteristiko, le da zaradi svojih formalno ontoloških predpostavk ubere hermenevtično pot, ki za razliko od Kierkegaardove eksistencialne dialektike pripiše težnost ontološkemu izpraševanju tubiti. Heideggrova kritika Kierkegaarda, če zgolj povzamemo tri opombe iz *Biti in časa*, temelji na domnevi, da se Kierkegaardova misel zaradi ujetosti v zastareli Heglovi dialektiki dotika zgolj vprašanja eksistencialnega, in ne eksistencialnega. Vzporedno s tem pa zastane pri "vulgarnem fenomenu časa", katerega časovnost določa "človekovo bit-v-času" (Heidegger, 2005: 459). To je docela pomemben uvid, s katerim se tu ne bomo globlje ukvarjali, le omenili bomo polje, ki ga ta odpira.

Pomemben vidik tega vprašanja izvede Eriksen v svoji znanstveni monografiji *Kierkegaardova kategorija ponovitve*. Če upoštevamo Heideggrovo definicijo misleca kot z razpoloženjem ontološko uglasenega, potem smo primorani razumeti Kierkegaardovo razdrobljeno misel kot proces razjasnitve počutja njegovega časa. Po izdaji *Ponovitve* se danski avtor v nadaljnjem izpeljevanju svoje misli, denimo v *Strahu in trepetu*, ki je sledil natisu *Ponovitve* v dokaj kratkem času, obrne k paradoksu in trenutku, v katerih poskuša bolje upodobiti esenco, po kateri je posegal, le da se sami ponovitvi po njeni vpeljavi kasneje nikoli ni odrekel. Kierkegaardov pisateljski opus namreč deluje kot celota, ki ne izključuje njegovih že dovršenih poglavij o stadijih eksistence, temveč jih sovključuje, kar velja tudi za pojme, ki jih je sproti uveljavljal. To nekoliko ustreza Heideggrovi definiciji misleca, saj nam Kierkegaard kljub manjkanju ontološke enotnosti v njegovih posameznih delih zapusti korpus, katerega ontološka enotnost temelji na njegovem upoštevanju v celoti, zaradi česar je videti Heideggrova označitev Kierkegaarda kot v eksistencialno ujetega dokaj nedovršena. Zaradi tega je za nas bolj zanimiva Heideggrova druga kritika Kierkegaarda, v kateri trdi, da je Kierkegaard edini religiozni pisec, ki se razlikuje od ostalih religioznih piscev po prodornem odzivu na klic usode svoje dobe. Kierkegaardova sodobnost je bila zaznamovana z več gibanji množice, kot sta denimo avstrijska marčna revolucija ter francoska julijska revolucija, v katerih je prednjačilo vprašanje pravic naraščajočega meščanstva. To je bil čas *Komunističnega manifesta*, v katerem Marx spregovori o inkarnaciji množice, čas množičnih vzklikov na ulicah in vse bolj uveljavljene čredne morale, ki jo je Kierkegaard – bodisi upravičeno bodisi neupravičeno – opazoval s kritično distanco.

Voděči cilj danskega filozofa, ki ga retrospektivno izrazi v *Z vidika mojega pisateljstva*, je bil povezan s problemom krščanstva, natančneje z vprašanjem, kaj pomeni postati kristjan. Toda upoštevajoč množično vzdušje Kierkegaardovega časa lahko zatrdimo, da je predmet njegove esencialne misli vsekakor bil povezan s krščanstvom, kar pa ne pomeni, da je krščanstvo njegova esencialna misel. Prikrit motiv njegovega avtorstva je bil predvsem povezan z vprašanjem, ki ga postavi v *Pojmu tesnobe*: kako biti samost in rod hkrati? Kierkegaard potemtakem ni mislec, ki se je ubadal zgolj z vprašanjem religioznosti, ampak "mislec, čigar mišljenje je bilo religiozno prizadevanje" (Eriksen, 2000: 6). Jaspers v svojem prispevku o Živečem Kierkegaardu citira prav to Kierkegaardovo lastnost, ki ga morda najboljše od vseh njegovih dnevniških zapisov okarakterizira kot misleca:

"Če preprosto hočem zvestobo; nisem krščanska strogost nasproti sodobni krščanski blagosti, sem človeška zvestoba. Če se človeški rod ali dandanašnji svet hočeta upreti krščanstvu zvesto in pošteno, iskreno ter brez ovinkarjenja

in pomislekov, recite Bogu, da se ne moremo in nočemo upogniti tej sili, toda pozor, če storimo to zvesto in pošteno, iskreno in brez ovinkarjenja ter pomislekov, potem sem zraven pa naj zveni še tako nenavadno, kajti zvestoba je tisto, kar hočem, in kjer je zvestoba, sem lahko zraven. Za to zvestobo hočem tvegati; ne trdim pa, da bi tvegati za krščanstvo. Denimo, da postanem mučenik v povsem dobesednem smislu, vendarle pa ne bom mučenik krščanstva, temveč zavoljo tega, ker sem hotel zvestobo.”⁵

V tem nazoru poteka tudi njegova nasprotna izjava, da navzlic svoji nalogi sam ni in nikoli ne bo kristjan. Skorajda dvojno vohunska vloga, ki jo Kierkegaard zasede s svojim zapisom, priča o njegovem dialektičnem uprizarjanju razcepa med kvantitativnim – obče, Cerkev kot institucija – in kvalitativnim – vera, posamičnost – določilom individualne eksistence.

Kierkegaardova špijonska obravnava vprašanja krščanstva na določen način predstavlja ustrezno miselno analogijo Nietzschejevi izjavi: Bog je mrtev!, saj gre pri obeh za veliko več kot zgolj zgodovinski fakt, prej za razkritje resnice njune sodobnosti. Karl Jaspers ju v *Možnostih sodobnega filozofiranja zato* poimenuje “misleca izjeme”, ki v obravnavi ničevosti sodobne eksistence ne stojita pasivno pred ničem, marveč se gibata “vselej tam, kjer živijo ljudje, pred izhodiščem” (Jaspers, 2013: 46). Bistvena razlika med njima se nahaja zgolj v načinu obravnave nihilizma. Nietzschejeva genealoška izpeljava razkroja vrhovnih vrednot, ki so do nedavnega vrednotile senzorično in katerih izvor je senzorično samo, ponuja pogled v njihovo ničevost. Senzorično z izgubo kategorije posledično izgubi svoj metafizični orientir in zapade v nesmisel, ki ga najdemo v Nietzschejevem nazornem povzetku stanja evropskega duha iz *Volje do moči*, bolje hoteti nič, kot nič ne hoteti. Kierkegaard izpelje z uvedbo eksistencialne disjunkcije “ali – ali” podoben, a vendar metodično dialektičen vidik eksistenčne stiske, ki se v svoji nihilistični različici na estetični ravni glasi “niti – niti”. *Wilhelmov* apel A-ju: “Izberi obup!” je pravzaprav apel k izbiri pred izbiro, kot izbira ponovitve. Je ničta ali izhodiščna točka, iz katere posamičnik vstopa v kvalitativno opredelitev naslednjega trenutka, izstopajoč iz razburkanega morja nihajočih razpoloženj na estetični ravni bivanja. Dobrohoten nasvet B-ja temelji na dejstvu, da je A navkljub svoji estetični naravnosti k ne-izbiranju še vedno ujet v izbiranju, le da je šele etična izbira izraz svobodne izbire. A mora izbrati, če hoče, da je njegova izbira dejanska izbira ali drugače povedano izbira dejanskosti.

Danski filozof nam poda v *Zaključnem neznanstvenem pripisu* še dodatno razlago svoje majevtične strategije v delu *Ali – ali*. Namreč pogosto obvelja napačno mnenje, da je B nosilec etične integritete in s tem nekakšen raz-

⁵Jaspers, K. (1999): *Živeči Kierkegaard*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa, str. 68, 69

svetljevalec A-jevih estetičnih zablod, v resnici pa velja ravno obratno. A je nosilec vsebine etične misli z bolj izostrenim čutom za etično. *Wilhelm* nastopi zgolj kot A-jev notranji glas, čigar edino poslanstvo je razjasniti vednost, ki jo A že čutno vsebuje. Tematizacija nihilizma pri Kierkegaardu je zato bolj implicitna, dialektična, kar velja tudi za domeno "inkarnacije večnosti" skozi izbiro ponovitve. Zakaj ponovitev predstavlja paradigmo pometafizične etike, in ne obnove metafizične tradicije, ter kot taka poskuša preseči odgovor na metafizični "kaj?", s tem ko usmeri svojo pozornost na posamični "kako?".

Heideggrova opredelitev Kierkegaarda kot religioznega pisca nam tako nudi najboljšo smer v obravnavi vprašanja pomembnosti estetičnega v Kierkegaardovem pisateljstvu, o dinamiki katerega sam izrazi naslednje:

"Toda začuda se to gibanje začne hkrati, iz česar izhaja, da je razvoj zavesten; mogoče je videti, kako se razvija; kar sledi, ni ločeno od začetka in se ne pojavi šele v razmiku določenih let. Tako je estetično snovanje vsekakor prevara oziroma, v nekem drugem smislu, nujno praznjenje. Religiozno je od prvega trenutka dano na odločilen način; religiozno ima, brez ugovora, prvenstvo, toda obenem potrpežljivo čaka, da se pesnik do konca izpoje, s tem ko ves čas z Argosovimi očmi motri, da ne bi spregledal prevare v delu, kjer se pojavi pesnik."⁶

Prevara, o kateri Kierkegaard govori, je esenca njegovega porodništva. Estetično snovanje predstavlja "tihotapljenje smisla", ujetega v vprašanju: kaj pomeni postati kristjan? V razcepu med tihotapljenjem in deležem religiozne "Previdnosti" v Kierkegaardovi misli se odpre prostor, v katerega vstopa zavest o napisanem. V razlagi svojega avtorstva se v enem odstavku obregne ob množično mnenje svojih zvestih bralcev, ki so mu svoj čas nadel naziv "genij refleksije". Sam je svoj položaj prej dojemal kot mešanico genija in mislečega duha, ki bi v svoji nerazrešljivosti sicer dokončno razpadla, v kolikor ne bi našla izraza v estetičnem. Za njegovo dialektiko je to pomenilo rahljanje vozla, ki nastane v mešanici žive neposrednosti in refleksije, ki ne bi pojasnila ničesar, razen že od samega začetka vsebovanega dejstva, da je refleksija negacija neposrednosti. Kierkegaard je na svojevrsten način tudi kot pisatelj odstopal od romantičnih sodobnikov, ki so bodisi vzeli metafizični dispozitiv za vodilo svojega pisanja bodisi enostransko izražali nihilizem svoje dobe skozi prikaz dekadence in razkroja. Hermenevtični moment, ki ga Kierkegaard vzpostavlja s svojim pisateljstvom, ima za razliko od ostalih namen v bralcu spodbuditi zavest, kar ni nič drugega kot izkupiček bivanjskega sporočanja, v katerem je izražal bolečino tega, kar je zajel v svoji večni prispodobi, trn v mesu.

⁶Kierkegaard, S. (2012): *Z vidika mojega pisateljstva*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa, str. 94

„MOŽNOST INDIVIDUALNE VOLJE

Konkretizacija zavesti se s teoretičnega vidika začne s predpostavko, na kakšen način se v zavesti odvija subjektivno spoznavanje objekta, kar pomeni, da je naglas na “kako” spoznavanja, z naglasom na subjektu,⁷ in ne na “kaj” spoznavanja, z naglasom na objektu – zato je pomembnejši način, na katerega je nekaj zatrjeno, in ne kaj je zatrjeno. V iskanju resnice je pozornost izprašujočega vedno naperjena v objekt, do katerega gradi refleksijski odnos, ki nadalje določa potek subjektive ozaveščenosti in napredovanje samorazumevanja. V primeru pavšalne objektivacije tega, čemur pridajemo atribut resnice, subjekt zapade v indiferenten odnos do objekta, prek katerega naj bi posegal po spoznanju, kar pomeni, da objekt odtegne subjekt od njegove spoznavne zmožnosti – z drugimi besedami objekt prične bivati, medtem ko subjekt preneha bivati. Z abstrahiranjem nastala odtegnitev je možna le, če subjekt že vnaprej zgolj vnanje refleksivno obravnava zadano recipročnost.

Objektivno abstrahiranje je prisotno tudi v neposrednem dialogu med dvema osebama, denimo med osebama A in B, če želimo ostati zvesti Kierkegaardovima figurama, četudi gre za povsem vsakdanjo izmenjavo misli, v kateri oseba B posreduje svojo misel osebi A. V primeru, ko oseba A prejeta misel obravnava zgolj objektivno, tedaj ohrani vnanje refleksivno distanco do svoje notranjosti. Tu vidno nastopi težava relacije, saj je kot taka, se pravi zaradi odsotnosti strasti komunikacije in subjektivega ponotranjenja svojih spoznavnih zmožnosti, nadomestljiva s katerokoli relacijo, ki nastali razcep med subjektom in objektom samo še ohranja – tokrat tudi kot izguba polemičnosti na področju intersubjektivitete. Seveda gre za vrhovno nerazumevanje, s katerim Kierkegaard v eseju *Sodobnost* očrta potek sodobnega nihilizma, katerega izkupiček je lahko edino relativizem. “Izgubi notranjosti” sledi izguba relacije, ki vodi v nastanek “brezbarvne kohezije” (Kierkegaard, 2010: 15). Kierkegaard nato še pristavi, da ob izgubi gorečega izražanja stališč “kvaliteta ni potrebna; nasprotno, oba partnerja zoperstavljeno stojita ter boljčita eden v drugega, nastala napetost pa je v resnici zgolj posledica končanega razmerja” (Kierkegaard, 2010: 15).

Ničevost relativizma se namreč prikrade tam, kjer nastane nesporazum med dvema stranema, četudi je nesporazum, pri katerem gre eni strani za resnico, drugi pa ne, že sam po sebi tudi izraz ničevosti, ki ne dopušča dovolj časa za nastanek razumevanja. V spisu *Posamičnik* najdemo podobno misel

⁷Kierkegaardova uporaba terminov kot: subjekt, posamičnik, duh, eksistirajoči, sebstvo, jaz se skoraj z isto mero dotikajo vprašanja individualnosti, le da so nekateri namenjeni bolj teoretični uporabi, medtem ko se drugi tičejeo krščanske terminologije. Razlog za to je Kierkegaardova nedosledna uporaba svojih označb individualnosti, ki nimajo tako strogo filozofskega primeža kot denimo pri Heideggru.

o etičnem relativizmu. Namreč v “temelju vsakega resničnega nesoglasja je razumevanje; breztemeljnost ‘nerazumevanja’ je v tem, da manjka predhodno razumevanje,” iz česar sledi, da “brez tega sta tako soglasje kot nesoglasje nesporazum” (Kierkegaard, 2012: 141).

Konceptualno usmerjena objektivacija ne more povsem zajeti subjektive empirične resničnosti, temveč vodi kvečjemu v povprečnost misli in biti. Statično mišljenje potemtakem ni zmožno doseči instance dejanskosti, ki je v konstantnem prevevanju iz možnosti v dejanskost, kajti empirični objekt je v resnici nedokončan v tolikšni meri, kolikor je kognitivni subjekt sam po sebi v procesu postajanja. Za subjekt zato velja, da misliti možnost ne pomeni spremeniti možnosti v dejanskost, saj človek misli in biva hkrati. To vsekakor ne pomeni izhajanja iz dokončne identitete mišljenja in biti, ki jo je Hegel vzpostavil z dvojno negacijo, kajti pri Kierkegaardovem analiziranju sodobne eksistence moramo upoštevati ločitev misli in bivanja ter njuno postavitve v sukcesijski razmik, saj se dotična hkratnost dogaja s časovnim zamikom. Heglova paradigma, meni Kierkegaard, zato ni nič drugega kot himera abstrahiranja in zanemarjanja posamičnega bivanja v času.

Zgornja izpeljava časovne korelacije mišljenja in bivanja je hkrati vstop v Kierkegaardovo definicijo volje. Šele volja je tisti ključni agens udejanjanja možnosti v času. Iz tega sledi, da je subjektova realnost “inter-esenčna”, kar pomeni, da je človeški obstoj okarakteriziran kot biti-izmed. Enotnost misli in biti je potemtakem postavljena pred eksistirajoči subjekt kot cilj, in ne dosežen fakt, prikladno temu pa je tudi sleherna subjektova zastavitev cilja v obliki objekta lahko zgolj plod določitve. V *Pojmu tesnobe* najdemo eno izmed Kierkegaardovih bistrejših definicij razumevanja, ki sledi ravno iz ponotranjenega razumevanja razlike med biti in misliti:

“Razumeti in razumeti ni isto, pravi stari izrek in res je tako. Notranjost je razumevanje, vendar *in concreto* je vprašanje, kako ga razumeti. Razumeti besedilo je nekaj, ponazoriti ga pa nekaj drugega; razumeti, kar sam poveš je nekaj, razumeti sebe v izrečenem pa nekaj drugega. Kolikor konkretnjša je vsebina zavesti, toliko konkretnjše postane razumevanje. Če v odnosu do zavesti tega ni, dobimo pojav nesvobode, ki se hoče zapreti pred svobodo.”⁸

Misel in volja sta pri Kierkegaardu vselej v tesnem razmerju, kar velja tako za filozofski kot tudi religiozni proces u-resničevanja misli. Tako se izvrši transformacija iz *esse* – *posse* v *posse* – *esse*, kajti za oba primera velja trditev, da je resnica v posamičnosti, mimo katere ne more iti niti vera v Boga niti sleherna vednost.

⁸Kierkegaard, S. (1998): *Pojem tesnobe*. Ljubljana: Slovenska matica, str. 172.

Za poglobitev razumevanja pričujočega dialektičnega vozla se moramo zateči še k avtorjevi vpeljavi distinkcije med nujnostjo ter možnostjo in dejanskostjo, po kateri je nujnost determinanta esence, razlika med možnostjo in dejanskostjo pa determinanta eksistence, oziroma še natančneje, razlika znotraj eksistence. Tranzicija iz možnosti v dejanskost je sledeč zgornji izpeljavi postajanje⁹ na intervalu med določljivim in nedoločljivim, ki z izbiro spreminja nebivajoče v to, kar je obenem sam predpogoj postajanja, bit. To nadalje pomeni, da možno samo po sebi nikoli ne more postati nujno dejansko, ker se prehod vrši z izbiro. Le nekoliko jasneje postane na prvi pogled kontradiktorno dejstvo, da je, sledeč Kierkegaardovi filozofiji, izostanek postajanja v eksistencialnem smislu obenem izostanek spremembe iz ne-bit v bit v esencialnem, saj je smatral, da je izostanek individualne notranjosti kot bivanje v *doxi* dejansko "nebivanje" ali kot sam zajame v eni izmed svojih prispodob, ples mrtvih.

Kierkegaardova interpretacija dialektike med subjektom in objektom temelji tudi na implicitni vpeljavi ne-bit v dimenzijo bivanja kot bivanju zoperstavljeno. Eksistencialna disjunkcija na ta način prevzema obliko Hamletovega vprašanja: biti ali ne biti? Koncept postajanja se z uvedbo ne-bit odvija kot borba nasprotij, katere izid odpira sposobnost ne-subjektivnega, se pravi ne-jaznega uvida v potek dialektike med subjektom in objektom na ravni individualne časovnosti. Nujnost potemtakem ni sinteza možnosti in dejanskosti, temveč nečesa, kar je esencialno drugačnega od obeh. Dvom, s katerim postajajoči subjekt obravnava eksistencialno disjunkcijo, je zato dvom celotne osebnosti. Razlika med esenco in eksistenco nam torej nudi definicijo zavesti kot zavedanja "biti-izmed", se pravi iz kontradikcije med idealnostjo in resničnostjo, posrednostjo in neposrednostjo izhajajočega zavedanja, katerega idealistična možnost dvoma leži v subjektovem "interesu". Določila zavesti so potemtakem trihotomna glede na to, da zavest izraža in uteleša kontradikcijo med biti in ne-bit, s tem pa postaja tretji člen njenega razmerja, medtem ko je definicija refleksije brez inter-esenčnega zgolj dihotomna. Sicer izraža spopad nasprotij, toda brez utelešenja, saj ji primanjkuje vidik inter-esenčnega, s tem pa predstavlja zgolj predpogoj za resnični dvom.

Kierkegaardova eksperimentalna psihologija ne temelji zgolj na refleksijski

⁹Kierkegaardova koncepcija postajanja sledi iz priredbe Aristotelove *kynesis*, gibanja med možnostjo in dejanskostjo, ki določa spremembo. Njegova različica temelji na trditvi, da je postajanje kot gibanje določilo duha, medtem ko za Aristotela sprememba pomeni substancialno predruženje. Ta razlika nastane zaradi Kierkegaardove re-interpretacije Aristotelove ontologije, ki za razliko od spremembe (gr. *dynamis*) substance, ki je hkrati postajanje bivajočega, uveljavlja postajanje esence. Kierkegaard Aristotelovo ontologijo dobesedno obrne na glavo, saj sledi uvidu v notranjost, ki navkljub svojemu zunanjemu spreminjanju lahko ostane notranje nespremenjena. (Poglej v: Løkke, H. & Waaler A. (2010): *Tome II; Aristotle and other Greek Authors*. Søren Kierkegaard's Research Centre, University of Copenhagen)

podvojitvi objektivne gotovosti, ki zagotavlja nemoten prehod iz objektivne gotovosti v subjektivno dojetanje resnice, marveč na subjektovi opredelitvi objektivne negotovosti. Na to ključno dejstvo ne gre pozabiti, saj je v slehernem poseganju po resnici vseskozi prisoten moment negotovosti, napake, možnosti napačne izbire. Negotovost je namreč izvor strasti, brez katere nobena opredelitev ne more obstati. Pri svobodnem odločanju gre vedno za določen gambit, s katerim individuum mora shajati. Gre za možnost lapsusa, ki pravzaprav odpira možnost ponotranjenja resnice, da bi lahko gradacija bivanja lahko obenem bila gradacija možnosti resnice, in ne tautologije misli.

::NAMEN PSEVDONIMNOSTI

Uporabo psevdonimov lahko dojamemo kot borbo utvare z utvaro, ki v Kierkegaardovi eksperimentalni psihologiji zavzame začetno prevaro, s katero danski avtor zastre bralčevo osredotočenost na nosilca misli. S tem preizkuša bralca v navideznosti tega, kar bralec dojema kot resnično, kajti "ničesar ni, kar bi potrebovalo tako krotko ravnanje kot je odstranitev utvare" (Kierkegaard, 2012: 40). Branje Kierkegaardovih enigmatičnih del si je zato mogoče predstavljati tudi kot igro zrcal, v katero vstopamo kot posamičniki. Sam avtor se prikazuje v dialektičnem razcepu med samim seboj in svojim bralcem, pazljivo vnašajoč svoj osebni *mythos* v tekst. S tem polagoma napeljuje bralca k intimnemu branju besedila, ga nagovarja, naj vstopi vanj, da bi se lahko vanj tudi vživel. Končen rezultat tovrstnega branja ali razbiranja je moment, ko se kot bralec zavem, da sem se znašel v dialogu s samim seboj, da je avtorjev *mythos* postal moj *mythos*.

Kot dodatek navedimo še komunikacijski nazor psevdonimnosti, ki ga danski avtor poda v svojem posthumnem delu *Z vidika mojega pisateljstva*, v katerem navede razliko med dvema vrstama bralcev. Na eni strani imamo nevedneža, ki mu je potrebno podati znanje, podobno kot to počnemo s posodo, ki jo je treba napolniti, ali listom papirja, ki ga je treba popisati; na drugi strani pa naslovnika, ujetega v utvari, ki jo je treba odstraniti. Enako razliko najdemo med pisanjem na prazen list papirja in razkrivanjem prikritega rokopisa z uporabo kemikalij. Ilustrirano razliko nato še konceptualno izpelje v naslednjem odstavku, kjer nam razkrije ost dialektične narave svojega varljivega, majevtičnega pisateljstva:

"Če predvidimo, da je nekdo v utvari, je treba najprej odstraniti utvaro, če pa začnemo z utvaro, to pomeni, da sem takoj začel z odkritim sporočanjem. Toda neposredna komunikacija predpostavlja, da je s prejemnikovo zmožnostjo sprejemanja vse v redu, kar v našem primeru ne drži, saj je dejansko tu zapreka utvara. To pomeni, da je treba najprej uporabiti korozivno kislino, toda to

korozijsko sredstvo je negativno, tisto negativno v razmerju do komunikacije pa je natanko prevara sama. Kaj tedaj pomeni 'prevarati'? Pomeni, da ne začnemo naravnost s tistim, s čimer želimo komunicirati, ampak začnemo tako, da vzamemo utvaro drugega za čisto koristno zadevo."¹⁰

Vpeljava psevdonimnega avtorstva ima tudi poseben literarni vsadek, ki ga lahko izluščimo iz gramatične sestave danskega izvirnika za naracijo ali napoved¹¹. Danska beseda za glas *stemme*¹² – v našem primeru glas napovedovalca – se v eni izmed svojih glagolskih oblik uporablja kot *at stemme*, kar pomeni dati glas oziroma glasovati, obenem pa "uglaševati"¹³. Nadalje, samostalniška oblika glagola za uglaševanje je *stemning* ali uglašenost. Nič čudnega potem, da danska beseda *stemning*, ki ima isti etimološki izvor kot nemška beseda *Stimmung*, hkrati pomeni razpoloženje kot tudi nagovor, in ima kakor pri Heidegggu osrednjo vlogo v eksistencialni konstituciji praktičnega ter kontemplativnega ustroja posamične eksistence. A podobno kot v literaturi gre Kierkegaardu, za razliko od Heideggrove ontologije, predvsem za vzpostavitev pripovednega vzdušja. Napovedovalčevo "uglaševanje" bralčevega "počutja" z nagovorom, na ta način subtilno sodoloča njegovo bivanjsko situacijo, ki se sorazmerno z vsakim novim nagovorom, v vsakem naslednjem poglavju, namensko zamenja. Pomislimo na strategijo različnih napovedi, ki jo uvaja *Johannes de silentio* v *Strahu in trepetu*. Vsaka izmed napovedi izpostavlja določeno anticipacijo dogodka, ki ga Abraham kot vitez vere mora zapolniti. Zgolj vitezu vere in bralcu preostane možnost skoka, ki je v Abrahamovem primeru skok vere, medtem ko napovedovalec potihoma ponikne za zakulisje. Napovedovalec izraža začudenost in občudovanje kot tudi zavračanje junakovih dejanj, s tem pa breme izbire in interpretacije prepusti bralcu – "junakova anticipacija tako postane obenem bralčeva anticipacija" (Armstrong, 1981: 30). Pri tem je potrebno izpostaviti podatek, da Kierkegaardovo filozofsko interpretiranje biblijskih pripovedi poteka izven strogo biblijskega okvirja, namreč sleherna biblijska figura Kierkegaardovih ilustracij služi kot tragični idol, kot paradigma drže, s katero naj bi se slehernik postavljaj pred transcendenco. Možnost spoznanja je zato v tesnem razmerju s procesom bralčeve opredelitve, ki vsakokrat žrtvuje celoto, saj vsaka izbira izključuje druge različice njenega razumevanja. Sorodno vlogo zaseda tudi naključni najditelj dopisnice med A in B, *Viktor Eremita* – v dobesednem prevodu "zmagujoči puščavnik" –, ki nastopi kot tretji člen njune dialektične izmenjave. Podobno kot *Johannes de*

¹⁰Kierkegaard, S. (2012): *Z vidika mojega pisateljstva*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa, str. 54, 55

¹¹Lahko tudi "nagovor".

¹²V nemškem jeziku *Stimme*

¹³Npr: uglaševanje glasbila.

silentio, ki je zaprisežen religioznemu molku, poslanstvo *Viktorja Eremita v Ali* – *ali* je čista, na trenutke skoraj indiferentna refleksija dveh zoperstavljenih zornih kotov, ki nagovarja bralca na preudarno opredelitev.

Tretji hermenevitični vidik, ki ga odpira naracija, je vstop v zgodovino, a ne v pomenu vzvratnega brskanja po preteklem, marveč v ovekovečenem, transhistoričnem smislu, ki poleg odpiranja okna v preteklost, stremi bolj k opozarjanju bralca na perečo eksistencialno problematiko. Morebiten protiar-gument, ki bi temeljil na poudarjanju zastarelosti polemike Kierkegaardovega časa, obenem pa tudi nezmožnosti njene ponovne oživitve, bi hkrati zanemarjal relacijo, skratka način, na katerega horizont pisatelja in horizont bralca časovno sovpadata. Nevarnost vztrajanja na časovni razliki bi zgolj podpihovalo nevarnost ponovnega zapadanja v relativizem in solipsizem, kar bi pomenilo ujetost v navzkrižju s Kierkegaardovo poglavitno nalogo svojega pisanja, ki je od samega začetka razdrtje bralčeve relacije do absolutne resnice ter osvoboditev od historične ujetosti v metafizično misel. V nasprotnem primeru bralec postane objekt polemike in se posledično porazgubi v procesu branja, kar prepreči možnost ponotranjenja avtorjevih besed. Vloga napovedovalca je potemtakem opozoriti bralca na njegovo odgovornost do razumevanja resnice, kajti to, kar je razumljeno, je lahko tudi zgolj stvar navade in zgodovinsko utečenega mehanizma, medtem ko vnovično hermenevitično vpraševanje pogloblja razumevanje časovnosti. Nastali historični zdrs v tekstu ponovno odpira eksistencialno disjunkcijo med biti in ne-biti, ki je tokrat zgodovinsko izhodišče, s katerega smo vedno znova primorani ponovno premisliti položaj človeka.

::SOKRATSKA MAJEVTIKA – KOMUNIKACIJA ZMOŽNOSTI

Za psevdonomom prikrit avtor tako dobi sposobnost prikrivanja svojega strateškega položaja glede na resnico, medtem ko z napovedjo ironično izziva avtoritativnost dogmatične naperjenosti – s tem pa privaja bralca na relacijo med resnico in posamičnikovo eksistencialno situacijo. Repar imenuje to Kierkegaardovo metodo “komunikacija zmožnosti”, ki se najbolj izkaže skozi subjektov odnos do zmožnosti refleksije in prav tako izjasni razliko med tovrstno komunikacijo in komunikacijo spoznanja.

“Najlažje se na to razliko med komunikacijo spoznanja in komunikacijo zmožnosti pokaže z refleksijo objekta. Za komunikacijo vednosti je predmet izključno središčna točka, pri komunikaciji zmožnosti pa predmeta sploh ni. Sploh namreč ni objektivno naravnana.”¹⁴

¹⁴Repar, P. (2009): *Kierkegaard – Eksistencialna komunikacija*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa, str. 135

Srčika Kierkegaardove komunikacije zmožnosti, s katero poziva bralca k ponotranjenju in subjektivno angažiranemu branju, je prikrivanje objekta. Negotovost je povod za vpeljavo bralca v medij dejanskosti in možnosti, kajti odsotnost objekta pomeni prevaro vnanje refleksije, obenem pa njeno podvojitve oziroma reduplikacijo, ki je nujni element posredne komunikacije. Če naj bi učeči prejel resnico, mu mora učitelj dati tudi zmožnost, da jo razume. Kierkegaard se sicer na tej točki razhaja s Platonovim Sokratom. Kot že rečeno je Kierkegaardovo razumevanje razlike med biti in ne biti obenem vprašanje eksistence, in ne samo esence, kar pa velja tudi za razliko med vednostjo in nevednostjo učečega. Če učeči ve, česa se mora naučiti, potem se ne bo mogel naučiti ničesar; če pa ne ve, česa se še mora naučiti, potem se prav tako ne more naučiti ničesar. Sokratova rešitev je vpeljava možnosti pozabe tega, česar se mora človek naučiti, s tem pa možnost spominjanja – kot v primeru s sužnjem iz Platonove *Države*. Tako ontološki status učečega ostaja nespremenjen, mišljenje pa vzvratno, kar pa ne velja za Kierkegaardovo vpeljavo inter-esenčnega, s katero privaja posamičnika na mišljenje v naprej, v ponovitvi. Tudi Kierkegaardovo nanašanje na svojo figuro Sokrata, za razliko od Platonovega Sokrata, ki kljub svoji nevednosti še vedno ohranja položaj domnevnega vedca znotraj Platonove epistemološke paradigme, upošteva deležje na inter-esenčnem, po katerem se za ironično izjavo: "Vem, da nič ne vem!" bodisi nahaja vednost bodisi nič več kot čisti nič. Kierkegaardova ironija je namreč plod mešanice sokratskega porodništva ter ironije romantizma, ki je v svojem poudarjanju družbene dekadence z ironijo izražala golj njeno ničevost.

Raznovrstnost komunikacije zmožnosti je odvisna tudi od vrste odnosa med sporočevalcem in prejemnikom:

"Ko sta tako sporočevalec kot tudi naslovnik enako izrazita, je komunikacija zmožnosti estetska, kadar prevladuje naslovnik, je etična, kadar pa sporočevalec, je religiozna (brezpogojno posredna). Ta delitev na tri razlikovanja komunikacijske zmožnosti je razlog, da gre za različne načine posredne komunikacije."¹⁵

Zgornja razvrstitev sledi avtorjevi uporabi različnih motivov za izraz objektivne negotovosti, kot sta absurd in paradoks, ki sta hkrati meja sokratske vednosti in njena analogija, le da je intenzivnost doživljanja, ki jo povzroči kategorija absurda, večja od sokratske nevednosti. Tu gre zopet za različne strategije, ki jih Kierkegaard uporabi v svojem razpredanju vselej v estetičnem prisotne kategorije ponovitve, katere vodeči smoter je razreševanje konflikta med mišljenjem in bivanjem. Za razliko od spominjanja, katerega nazor je umestiti življenje v razumevanje, komunikacija zmožnosti gleda kako umestiti

¹⁵Repar, P. (2009): *Kierkegaard – Eksistencialna komunikacija*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa, str. 136

razumevanje v življenje. Zato predstavlja etični nazor ponovitve, prek katerega posamičnik prejme osebnost ali z Reparjevimi besedami:

“Prav to dodeluje komunikaciji zmožnosti smisel, namreč relevantnost majevtičnega: iz človeka potegniti, izvleči, kar je bistveno že v njem in kar poudarja težavnost te naloge v vsakem trenutku. To je bistvena komponenta razjasnitve.”¹⁶

::CONSTANTINOVA EKSPERIMENTALNA PSIHOLOGIJA IN MLADNIČEVO PESNJENJE KOT BEG PRED DEJANSKOSTJO

“Ponovitev in spominjanje sta isti korak, le v drugi smeri; kajti česar se spominjamo, to je bilo, ponavlja se nazaj, nasprotno pa se dejanske ponovitve spominjamo naprej. Zato ponovitev, če je možna, človeka osreči, medtem ko ga spominjanje onesreči, če si seveda sploh vzame čas za življenje in ne išče ob rojstni uri izgovora, da se iz njega izmuzne, češ da je kaj pozabil.”¹⁷

Uvodna definicija ponovitve ponuja bralcu več nerazrešljivih problemov, ki kličejo po razrešitvi. *Constantinova* odprava v Berlin predstavlja preizkus v tem, ali je sposoben podoživeti to, kar mu je v preteklem dajalo užitek (ponovitev), medtem ko se ves čas dopisuje z mladeničem, ki je obupal nad ljubeznijo do svoje izbranke. Ponovitev je zato vcepljena v serijo borb med dvema različnima pogledoma na čas, dvema oblikama slogovnega izražanja ter dvema nasprotujočima si počutjema, med katerima se ves čas implicitno vzpostavlja relacija. Avtor se tako venomer zateka k enemu vidiku neposrednega doživljanja, s tem ko izčrpava drugi vidik in tako obsodi vsak poizkus zadoščenja v totranskem svetu na paradoks, saj že od samega začetka reflektivno posega po ponovitvi, ki izključuje vsak doživljaj neposrednosti.

Začetna diseminacija definicij, kontradefinicij in paradoksalnih redefinicij že uvodoma onemogoča formalno zaježitev koncepta ponovitve. Poole imenuje ta nenavaden Kierkegaardov pristop metoda “oscilirajočih terminov” (Poole, 1993: 63), ki že uvodoma oscilirajo v seriji tez in antitez ter dialektično dopolnjujejo uvodno *Constantinovo* definicijo: upanje je novo oblačilo/spomin je slečena obleka; za upanje je potrebno mladosti/za ponovitev je potrebno poguma; kdor samo upa, je strahopetec/kdor pa hoče ponovitev, ta je mož; upanje je mamljiv sadež, ki ne nasiti/ponovitev je vsakdanji kruh. Tu gre za posebno gibanje definicij ponovitve, ki ga Repar izrazi z naslednjimi besedami:

“Ponovitev je ena najtežjih filozofskih kategorij, ki še zdaleč ni raziskana in se tudi upira sleherni fiksaciji, saj ne gre toliko za pojem, ampak za nekakšne

¹⁶Repar, P. (2009): *Kierkegaard – Eksistencialna komunikacija*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa, str. 136

¹⁷Kierkegaard, S. (1987): *Ponovitev, Filozofske drobtinice ali drobci filozofije*. Ljubljana: Slovenska Matica, str. 149

multiplikacije upodobitev, za nekaj, kar se hkrati razamlja in uverizuje in je do neke mere podobno dekonstrukcijskemu procesu diseminacije pojmov brez pojma, ki se gibljejo v dialektični tranziciji.”¹⁸

Prekinitev oscilacije uvodnih terminov se zgodi nenadno, s takojšnjim prehodom k naraciji dopisnice z mladeničem, s tem pa v oscilacijo dveh različnih karakterjev, v katero Kierkegaard prikrito vtke svojo osebno pripoved o razdoru zaroke z Regino Olsen. Kot bralci imamo potemtakem možnost več dimenzionalnega prebiranja pripovedi, v kateri se zaradi nenadnih prehodov ne moremo izogniti globljega zapletanja v Kierkegaardove prispodobе kot tudi v njegov intimen tok misli. *Constantinus* v *Ponovitvi* zaseda tako kar dve vlogi, vlogo napovedovalca ter vlogo komentatorja tako svojih refleksij, kot tudi refleksij o estetičnih blodnjah mladega dopisnika. Dvojna vloga mu omogoča eksperimentiranje z definicijo ponovitve na dveh ravneh, na svoji refleksijski ravni, na kateri domnevno že obratuje z definicijo ponovitve ter poetično-estetični ravni, na kateri se odvija tragedija mladega dopisnika kot ujetost v melanholični navezanosti na preteklo ljubezen.

Tranzicija v *Constantinovo* osebno pripoved o poti v Berlin povzroči estetično neravnovesje v celotni pripovedi, saj *Constantinova* oseba in oseba mladega moža sovpadeta v poenoteno obravnavo ponovitve, ki se sedaj bije na ravni realnega in idealnega. *Constantin* sedaj preide v sekundarno naracijo dopisnice, v katero vstopa figura Joba kot edini možni ideal, kjer lahko sovpadeta različna si horizonta obeh dopisnikov. Tukaj nastopi, sledeč Reparju, “prekoračenje ravni pojma s figuralnim kot razliko” kot red “kvalitativnih razlik, ki ustvarjajo nenehno živo napetost med realnim in idealnim, prisotnim in odsotnim” (Repar, 2009: 152). Podvojitev ponovitve, kar je razvidno iz dvakratne navedbe istoimenskega naslova, ne zaključi oscilacije, temveč zgolj preloži ponovitev na višjo raven borbe nasprotij. Namen *Constantinovega* eksperimenta je sledeč svoji dinamiki povsem analogen gibanju Heglove *Fenomenologije duha*, le da se namesto idealne identifikacije zavesti s samo seboj konča z razdorom. Dotična izpeljava Kierkegaardove destrukcije identitete misli in biti zato vsebuje dva zelo nepogrešljiva momenta: poetizacijo eksistence mladega moža ter že omenjeno figuro Joba.

Izhajajoč iz Eriksenove izpeljave, razlog za dopisnikovo ujetost v spominjanje gre pripisati njegovi postopni preobrazbi v pesnika, ki jo bomo tukaj poslovenili kot proces upesnjevanja. Mladenič se z upesnjevanjem svoje eksistence polagoma odmika od neposredne dejanskosti ter prične živeti tako rekoč za njenim hrbtom. Išoč moč, ki bi lahko spremenila preteklost v sedanost, smrt v življenje, mladenič zavoljo svoje ljubezni, ki ni nič več kot spomin, postane

¹⁸Repar, P. (2009): *Kierkegaard – Eksistencialna komunikacija*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa, str. 146

ujetnik lastne moči pesnjenja. V trenutku ko izve, da se je njegova izbranka poročila z drugim, on napove svojo svobodo v ponovitvi. Toda *Constantin* to napoved zavrne, saj meni, da je mladi pesnik še vedno ujet v svetu spomina, izven dejanskosti. Prepuščenost sporadičnemu razpletu tuzemskih dogodkov, kot je nenadna napoved poroke, ne more pomeniti spreobrnjenja, marveč zgolj negativ dejanske svobode. Kot že omenjeno v analogiji z deloma *Ali – ali* ter *Strah in trepet*, poetična oziroma estetična eksistenca že vsebuje vso možnost spreobrnitve, le da zastane na ravni človeškega žrtvovanja in pesniškega trpljenja, ker se ne zaveda svoje ujetosti v pesnjenju. Takoj ko se žrtev izvede in pesnika preplavi ustvarjalna sila, razlog za žrtev izgine in taista postane pridobitev. Kdo je torej pesnik?

“Nesrečen človek, ki skriva globoke bolečine v svojem srcu, katerega ustnice pa so ustvarjene tako, da se glasita vzdih in krik, kadar se prelivata čeznje, kakor očarljiva glasba.”¹⁹

Tragedija mladega moža je torej ravno v tem, da ne zmore mišljenja v naprej, ker ne prepoznava ponovitve, za razliko od *Constantina*, ki išče ponovitev, a je ne more doživeti zaradi ujetosti v refleksijo, zato obupan nad ničem nago-varja svojega dopisnika, čigar zaslepljenost bolj barvito uprizarja ponovitev, naj si namesto vztrajanja v spominjanju dopusti prepoznati dejanski obraz svoje pretekle ljubezni. *Constantinovo* eksperimentalno spletkarjenje z estetičnim ter mladeničevo religiozno pesnjenje povzročita trenje dveh bivanjskih kvalitet, religioznega in estetičnega, posledično pa tudi teleološki suspenz etičnega. Figuralni vstop Joba kot razlika med dvema nasprotjema pa odpira pot komunikaciji zmožnosti z bralcem kot njenim naslovnikom. Jobov klic: “Gospod je dal, Gospod je vzel, hvaljeno bodi Gospodovo ime!” predstavlja idealni vrhunec dialektične igre enega kot dvojega oziroma tako enega kot drugega. Estetična podvojitve v pripovedi zato zaseda funkcijo reduplikacije, katere gibanje sledi majevtiki ponovitve ter njenem pretapljanju nasprotja med poezijo in eksistenco. Jobove besede zgoraj nikakor ne predstavljajo nekakšne logične formulacije, ampak šele njegova dejanja, njegovo vztrajanje v razumevanju trpljenja, ki mu ga je nanese božja obsodba, podkrepijo izražene besede. To spoznanje mu omogoči dovršitev preteklosti in odprtje prihodnosti ter preseganje ekonomije pridobitve in izgube. *Gjentagelse* pomeni dobesedno “vzeti nazaj”, zato ji je Jobova usoda komplementarna, pridobitev, ki jo Job povratno prejme s ponovitvijo pa dvojna. Bralčeva kvalitativna samoopredelitev v odnosu do figure Joba tako pomeni vstop v relacijo do paradigme ponovitve. Kot že rečeno, Kierkegaardova uporaba biblijskih motivov poteka

¹⁹Kierkegaard, S. (2003): *Ali – ali*. Ljubljana: Študentska založba, str. 19

izven biblijskega okvirja in kot taka nima namena nagovoriti bralca na pokoro, temveč predstavlja njihovo filozofsko interpretacijo, prek katere Kierkegaard poskuša preseči raven gole razlage taistih motivov.

Ponovitev je inter-esenčna alternativa metafiziki, ki nam skozi vidik "jemanja nazaj" odpre možnost hermenevtičnega izpraševanja odnosa do malega in velikega "drugega". Razlog, zakaj figura Joba obstane v domeni idealnega, izhaja iz mladeničeve nezmožnosti religiozne spreobrnitve, kar je v popolnem skladju s Kierkegaardovim osrednjim namenom prikaza njene možnosti. Proces psevdonimnega pisanja zato služi kot način prikaza eksistencialnih drž, ki nam jih nalaga Kierkegaardova ekspozicija biblijskih pripovedi. Avtorjev umik iz svoje pripovedi povzroči paradoksalen moment, ki zapelje bralca v samoopredelitev znotraj dvojice pripovedi in napovedi, je pravzaprav način, na katerega psevdonimni avtor pristopi svojemu bralcu naproti.

"Napoved nagovarja bralca, medtem ko pripoved govori skozi njega."²⁰

::ZAKLJUČEK

Leta 1843 se je Regina Olsen poročila s Fritzem Schleglom. Ko je Kierkegaard slišal za neljubo novico, je hitro oddrvel do tiskarnice, kjer je izpulil zadnjih deset strani *Ponovitve*. Za njegovo delo je to pomenilo nenaden *ad hoc* zaključek, ki je podrl še zadnje upanje na izročitev jasnega koncepta. V *Neznanstvenem zaključnem pripisu* retrospektivno razjasni, da je razumevanje koncepta *Ponovitve* stvar indirektne komunikacije z bralcem ter njegove moči opredelitve. Sorazmerno s tem je vsaka njena interpretacija razprta med določljivim in nedoločljivim, kar nadalje pomeni, da je poleg pravilnega vedno možno tudi napačno razbiranje osrednjega Kierkegaardovega koncepta. Zato nam *Constantinusov* psihološki eksperiment, kot strukturna analogija Heglovi paradigmi posredovanja duha, ne ponudi nikakršne pozitivne doktrine ponovitve kot nadomestila za sintezo, marveč nam *via negativa* postopoma prikaže vse variacije možnosti svobodne opredelitve. Avtor tako poskuša podučiti posamičnika sposobnosti razlikovanja med kvalitativnim in kvantitativnim določilom posamičnosti, ki nam v opredeljevanju občega odpira oči za videnje izjeme, ki se poraja ob gibanju občega. S Kierkegaardovimi besedami:

"Sčasoma se naveličaš večnega čenčanja o občem in občem, ki se ponavlja do najbolj dolgočasne plehkosti. Obstajajo izjeme. Če jih ne moremo razložiti, tudi občega ne moremo razložiti. Težav vobče ne opazimo, ker ga ne mislimo

²⁰Eriksen, N. N (2000): *Kierkegaards Category of Repetition: a reconstruction*. Berlin – New York: de Gruyter (Kierkegaard studies; Monograph series, vol. 5), str. 59.

s strastjo, temveč z brezbrizno površnostjo. Izjema pa nasprotno misli obče z energično strastjo.”²¹

Težavnost naloge, ki smo si jo zadali v tem prispevku, je moč najti sprva v pluralnosti Kierkegaardovih ubranih pisateljskih strategij. Njegovo večplastno vnašanje ironije, humorja, tragičnosti v besedilo, onemogoča strogo filozofsko branje ter posledično tudi natančnejšo ločitev med posameznimi motivi, izmed katerih vsak posebej v različnih jakostih določajo potek njegove misli. Enako velja za bolj izpostavljene koncepte, kot so trenutek, paradoks, absurd, obup, tesnoba, ljubezen itd. Kot že rečeno, gre pri Kierkegaardu za filozofske drobtinice, fragmente celostne misli, ki v svoji literarni fragmentarnosti ne dopuščajo enostranskega branja. Zanimivost Kierkegaardovega literarnega ustvarjanja drobcev filozofije načena sicer dokaj pomembno vprašanje o razliki med literarnim slogom pisanja in mišljenjem v filozofiji. Njegov fantazijski slog izpeljevanja filozofskih konceptov predstavlja povsem drugačno izhodišče od denimo Heideggrovega, za katerega velja strožja filozofska govorica. Od tega je hkrati odvisna tudi njuna sorodnost eksistencialov, ki zaradi dotične razlike v slogu napeljuje na misel, da navkljub njuni podobnosti izhajata iz dveh dokaj drugačnih izhodiščnih pogledov na eksistenco, kar nam bo služilo kot povod za nadaljnjo raziskavo. Nenazadnje je gibanje, ki ga branje Kierkegaardovih del povzroči, obenem gibanje reduplikacije, z upoštevanjem katere avtor pokaže “način prevare/zmote, ki je integralni del razmerja med sporočevalcem in naslovnikom” (Repar, 2009: 136, 137). Reduplikacija se nahaja v vseh treh načinih komunikacije, še posebej v etični in religiozni komunikaciji. Gre za gibanje, ki ga psevdonimni avtor – parafrazirajoč Kratilov ugovor Heraklitu – na zaključnih straneh *Strahu in trepetu* umesti celo v svojo ironično izpeljavo gibanja negibajoče se celote, in sicer ravno skozi ohranitev individualnega postajanja v ponovitvi, ki ga omenjeno gibanje reduplikacije omogoči:

“‘Ni mogoče dvakrat stopiti v isto reko.’ Heraklit Temačni je imel učenca, ki ni ostal pri tej trditvi, ampak je šel dlje in dodal: ‘Ni mogoče stopiti niti enkrat!’ Ubogi Heraklit, da je imel takšnega učenca! S svojim popravkom je izboljšal Heraklitov stavek v eleatskega, ki je zanikal gibanje – pa vendar je ta učenec hotel biti le Heraklitov učenec, hotel je samo oditi naprej in se ne vračati k temu, kar je zapustil Heraklit.”²²

Kierkegaardov poskus razrešitve vzpostavljenega nasprotja med Heraklitom in Parmenidom skozi reduplikacijo v ponovitvi nam nudi drugačen dispozitiv za nadaljnjo primerjavo s Heideggrovo interpretacijo ponovitve v *Biti in času*. Za razliko od Hribarjevega poudarka na dogodku “blažene gotovosti

²¹Kierkegaard, S. (1987): *Ponovitev, Filozofske drobtinice ali drobci filozofije*. Ljubljana: Slovenska Matica, str. 224.

²²Kierkegaard, S. (2005): *Strah in trepet*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa, str. 158.

trenutka” kot načina “unavzočenja večnosti v času” (Hribar, 1987: str. 144, 245), bi naš poudarek temeljil na izpostavitvi deležja reduplikacije v samem procesu postajanja individualne eksistence.

Kot drugo, etičnega vidika drugosti, ki je vsebovan v Kierkegaardovem konceptu ponovitve, smo se zgolj mimobežno dotaknili, saj smo se bolj osredotočili na bralčevo prisotnost in odsotnost v razbiranju ponovitve. Sorazmerno s tem smo se držali vidika ponovitve kot “jemanja nase”, ki smo ga navedli uvodoma v prispodobi z oblačilom, in ne kot “jemanja nazaj”, ki poleg odnosa do skrivnosti ter njegove vpeljave v razvijanje vidika pometafizične *oikonomije* drugosti, odpira vprašanje biti-za-drugega tudi skozi obravnavo asimetrije med žensko in moškim. To gre zopet pripisati razraščenosti Kierkegaardove misli, katere literarno izražanje omogoča vpeljavo multitudine možnih vidikov, med katerimi smo tokrat izbrali tistega, ki se dotika zgolj bralčeve posamičnosti.

::LITERATURA

- Armstrong, P. B. (1981): *Reading Kierkegaard – Disorientation and Reorientation*. Connecticut: Yale University Press (Psychiatry and the humanities series)
- Eriksen, N. N. (2000): *Kierkegaard's Category of Repetition – a reconstruction*. Berlin – New York: de Gruyter (Kierkegaard studies; Monograph series, vol. 5)
- Hribar, T. (1987): *Kierkegaardovski suspenz (estetika – etika – religija) v: Ponovitev, Filozofske drobtinici ali drobci filozofije*. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Heidegger, M. (2005): *Bit in čas*. Slovenska Matica
- Jaspers, K. (2013): *Možnosti sodobnega filozofiranja*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa (Zbirka Apokalipsa, 172)
- Jaspers, K. (1999): *Živeči Kierkegaard*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa
- Kierkegaard, S. (2010): *The Present Age – On the Death of Rebellion*. New York: Harper Perennial (Modern Thought edition)
- Kierkegaard, S. (1987): *Ponovitev, Filozofske drobtinici ali drobci filozofije*. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Kierkegaard, S. (2012): *Z vidika mojega pisateljstva*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa (Filozofska zbirka Aut; št. 58)
- Kierkegaard, S. (2012): *Posamičnik, v: Z vidika mojega pisateljstva*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa
- Kierkegaard, S. (2005): *Strah in trepet*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- Kierkegaard, S. (1998): *Pojem tesnobe*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kierkegaard, S. (2003): *Ali – ali*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Claritas, 23)
- Kierkegaard, S. (1992): *Concluding Unscientific Postscript (vol. 2)*. New Jersey: Princeton University Press.
- Poole, R. (1993): *Kierkegaard – The Indirect Communication*. Virginia: University of Virginia Press
- Repar, P. (2009): *Kierkegaard – Eksistencialna komunikacija*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa (Zbirka Aut, 39)
- Taylor, M. C. (1975): *Kierkegaard's Pseudonymous Authorship*. New Jersey: Princeton University Press
- Wyschogrod M. (1969): *Kierkegaard and Heidegger – The Ontology of Existence*. New York: Humanities Press

Anton Mlinar
**DOLŽNOSTI
DO UMRLIH:
ETIČNA STALIŠČA
IN INTERESI
JAVNOSTI**

145-161

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
ZNANSTVENI-RAZISKOVALNI CENTER
GARIBALDIJEVA 1
SI-6000 KOPER

::POVZETEK

RAVNANJE S TRUPLI OZIROMA s človeškimi posmrtnimi ostanki je bilo v polpretekli zgodovini večinoma domena interesov strokovne javnosti. Ta je posmrtno ostanke obravnavala instrumentalno, objektivno in v skladu s pravili stroke. Ta odnos se v zadnjem obdobju spreminja iz več razlogov. Najprej so na neustrezno ravnanje s posmrtnimi ostanki so začela opozarjati nekatera prvotna ljudstva in zahteve posameznih držav po repatriaciji ostankov. Z razvojem tehnik ugotavljanja identitete prednikov se je odprlo veliko vprašanj, povezanih z integriteto in narativno identiteto posameznih zgodovinskih osebnosti in ljudi, najdenih v množičnih grobiščih. Vprašanje je večplastno. Najprej se vprašujemo o interesih znanosti in javnosti pri raziskovanju pokojnih ter v kolikšni meri lahko interes javnosti vpliva na ravnanje znanstvenikov. Predvsem nas zanima, kako lahko nova spoznanja vplivajo na etično mišljenje in na samo razumevanje etike kot preusmeritve pozornosti in kot zavedanja sedanjega časa. To bomo poskušali prikazati na nekaterih primerih.

Ključne besede: bioetika, človeški ostanki, narativna identiteta, pravice, smrt, subjekt, zavedanje sedanjega časa.

ABSTRACT**DUTIES TO DEAD PERSONS: ETHICAL STATEMENTS AND PUBLIC INTERESTS**

The treatment with dead bodies or human remains was in the past mostly within the domain of interests of professional public. It has treated posthumous remains mostly instrumental, objectively and in accordance with the rules of each profession. This attitude is changing in recent time for several reasons. The unsuitable handling with human remains was first warned by some aboriginal peoples and the requirements of some countries regarding the repatriation of remains. With the development of methods of identifying of ancestors, there were arising many questions connected with integrity and narrative identity of some individual historical personalities as well as dead people founded in mass graves. The question is manifold. First, we are asking for the interests of science and public in research of dead persons and how the public interest influences the handling of scientists. Particularly, we are interested how new knowledge affect ethical thinking, and the mere understanding of ethics as reorienting of attention as well as the present-time consciousness. We will try to show it in some cases.

Key words: bioethics, human remains, narrative identity, rights, dead, subject, present-time consciousness.

::UVOD

Nekatere zgodovinske osebnosti in nekateri dogodki zbujaajo pozornost ne le zgodovini, muzejem, medicini in arheologiji, pač pa tudi širši javnosti. Rodovne zgodovine kraljevskih družin, skrivnostna izginotja ali najdenja (družina Romanov v Rusiji, identiteta ljudi, ki so imeli svoje dvojnike, ledeni človek "Oetzi"), arheološka najdišča (Egipt, Mehika), znamenite osebnosti iz nedavne preteklosti (znanstveniki, predsedniki), preživeli po hudih travmah (Pineas Cage), posmrtni ostanki v množičnih grobiščih (holokavst, Huda jama in druga grobišča povojnih pobojev, ki jih je v Sloveniji več koz 500, Katynski gozd itn.), ponovno odpiranje vprašanj o zločinih proti človeštvu v času kolonizacije in še prej ter podobni primeri v nedavni zgodovini so predmet analiz zaradi razvoja znanstvenih panog, ki deloma omogočajo bolj natančno identifikacijo najdenih ostankov oziroma so lahko v veliko pomoč do zdaj prevladujočim strokam na tem področju. Ker ne gre samo za interese znanosti in hermenevtična načela raziskovanja, pač pa tudi za zanimanje javnosti za vprašanja, ki jih na primer odpirajo množična grobišča in identiteta tam pokopanih, se vzporedno z interesi kaže tudi potreba po ustrezni razpravi, ki bi upoštevala tudi fenomenološke, etične in legalne vidike raziskovanja.

Z vidika v naslovu zastavljenega vprašanja gre za pomen biomedicinskih raziskav s pomočjo DNK tehnologij. Analiza DNK sodi med najbolj natančne metode ugotavljanja identitete. Njeno uporabnost omejuje nujnost primerjalnih vzorcev in relativna težavnost pri pridobitvi jedrne DNK. Zato je uporabna predvsem v ugotavljanju družinskih povezav in identitet nedavno umrlih. Zaradi interesov (znanosti in javnosti) se metode hitro izpopolnjujejo, predvsem hitrost ugotavljanja in zaznava fenotipske izraznosti, kar povečuje možnost opazovanja značilnosti. Eden osnovnih ciljev *Projekta človeški genom* (uradno se je končal leta 2003) je bil mapiranje človeškega genoma, ki bi mu sledila izdelava različnih "genomskih zemljevidov" (haplotipski zemljevid, Projekt ENCODE itn.).

Številni članki o zgodovinskih osebnostih, najdiščih in dogodkih so danes na rešetu sofisticiranih metod, ki pa same po sebi sprožajo tudi dileme, kakšen pomen pripisati interesom javnosti in znanosti, ki želijo vedeti več oziroma se dokopati do natančnejših podatkov. Na Švedskem taka vprašanja odpira kraljica Kristina (1632–1654), o kateri znanstveniki dvomijo, da je bila ženska, oziroma menijo, da je bila pseudohermafrodit. Primer ameriškega predsednika Abrahama Lincolna (1809–1865) je zanimiv tako zaradi prednikov kot tudi

zaradi njegovega zdravja. Na Švedskem poleg kraljice Kristine predstavljata veliko uganko domnevni lobanji dveh svetnic, Birgitte in njene hčerke Katarine.

Ti in podobni primeri pa niso zanimivi samo zaradi možnosti, ki jih ponujajo nove metode ugotavljanja istovetnosti, epidemiološke in zgodovinske raziskave, pač pa zaradi zahtev, ki jih do posmrtnih ostankov postavljajo prvotna ljudstva (teh je pri OZN registriranih več kot 70) o vrnitvi oziroma repatriaciji ostankov pripadnikov njihovih ljudstev. Izjava o pravicah prvotnih ljudstev je bila sprejeta šele 2007. Z vidika novejšje zgodovine in politične kulture je to posebno težko vprašanje bodisi spricho (množičnih) grobišč bodisi spricho identitete pokopanih.

V prispevku je moj namen najprej pokazati, da so dolžnosti do pokojnih utemeljene (1) na neposrednem interesu pokojnih, ki ni utemeljen na interesu živih; (2) da imajo posthumni interesi ustrezno filozofsko utemeljitev; (3) da imajo živi ljudje dolžnosti do pokojnih zaradi živih; (4) da je 'dobro ime' primer interesa pokojnih, ko gre za moralno pomembnost raziskovanja (znanih) pokojnih osebnosti in/oziroma posthumnih človeških ostankov.

Dolžnosti so pred interesi znanosti in javnosti, velikokrat pa tudi izraz interesov javnosti in znanosti. Gre predvsem za tri dolžnosti: (1) da se raziskovalci zavežejo, da bodo pri pojasnjevanju zgodovinskih osebnosti uporabljali hermenevitično metodo in osebe gledali z vidika časa, v katerem so živele; (2) da bodo spoštovali zasebnost pokojnih (javnost lahko izve le tiste podatke, ki ne kršijo načela zasebnosti); (3) da priznajo dejansko stanje in vse kakorkoli vključene v zadevi obravnavajo enakopravno. Z etičnega vidika gre za razlikovanje med škodovanjem in napačnim ravnanjem (lahko gre za napačno ravnanje brez slabih namenov) ter da se ugotovi dejansko stanje, prizna krivično ravnanje (če je bilo) in ugotovi, kdo je krivico povzročil in kdo je bil žrtev. To je pomembno zlasti v primeru, ko pride do izkopa posmrtnih človeških ostankov v množičnih grobiščih, ki nimajo nikogar, ki bi se zavzel zanje. Za ponazoritev vprašanja bom predstavil tri primere: ravnanje z možgani Alberta Einsteina, ravnanje s posthumnimi ostanki dveh znanih švedskih osebnosti iz primer množičnih grobišč v Sloveniji. Najprej pa nekaj besed o mrtvem telesu in posthumni narativni identiteti pokojnika.

::1 MRTVO TELO

Bioetika se o vprašanjih, ki jih uokvirja *mrtvo telo* (truplo), izraža razmeroma malo. Njenega relativnega molka ne pogojuje le dejstvo, da je mlada veda, pač pa tudi dokaj pozna vključitev biomedicinskih metodologij, ki jih na tem področju dovoljujejo sodobne tehnologije. Povod za to je ohlapnost opredelitve bioetike. Opredelitev jo deloma uvršča na vmesno področje med

filozofijo in družbenimi vedami, deloma kompleksno področje interakcije med posameznimi družbenimi funkcijskimi sistemi, povezanimi z življenjem in zdravjem, ne pa tudi s smrtjo. Čeprav je bioetika širša od običajne medicinske etike, ravnanje s trupli večinoma prepušča forenzični medicini in drugim zainteresiranim vedam. Povod za to, da bioetika tako počasi zaznava dileme, ki se pojavljajo s hitrim napredkom sorodnih znanosti, je deloma v tem, da imajo izsledki raziskav relativno majhen povratni vpliv na etično in pravno refleksijo. Morda je celo presenetljivo, da je umetnost védenja v bioetiki do danes ostala nesprecificirana v samem jedru, to pa je vplivalo tudi na značilnost etično spoznanega (Petitmengin-Peugeot, 1999). Če primerjamo vse, kar je bilo napisanega od leta 1970 do danes, je (bila) bioetika intelektualno dejanje, ki pojasnjuje 'objekte', nikoli pa kot taka – kot etika življenja – predmet lastne raziskave. Glede na to se zdi, da bi se moral izoblikovati širši konsenz o tem, kako ravnati s trupli oziroma s posmrtnimi človeškimi ostanki oziroma kako lahko nova spoznanja vplivajo na razumevanje same etike, etičnih in pravnih načel, etičnega razmišljanja oziroma verbalne rekonstrukcije preteklosti. Značilen primer predstavlja t. i. nevroznanstvena kritika etike, zlasti z vidika zaznave sedanjosti (Varela, 1999).

Terminološko se s *pokojnimi* opredeljuje nedavno umrlo osebo, z *mrtvim truplom* ostanke znane ali neznane osebe, ki so mrtve že dlje časa, vendar je še mogoče govoriti o organski celoti, o *človeških ostankih*, če gre za davno umrle osebe in le za delne ostanke, običajno v obliki skeleta. Posebej ne bomo razlikovali med umrlo in ubito osebo, čeprav je ta razlika pomembna za nedavno preminule ljudi. V posebno skupino sodijo zgodovinsko pomembne osebnosti, ki so lahko že dolgo časa pokojne, a so splošno znane, zlasti če imajo dolgo genealogijo s še danes živimi potomci.

Bioetika vstopa na to področje skupaj z uporabo tehnologij, povezanih z DNK. Gre za razmeroma nov način ugotavljanja identitete posameznih oseb v forenzični medicini in za različne raziskave iz epidemioloških razlogov. Spričo človeških ostankov znanih osebnosti se pojavljajo etični ugovori zlasti v povezavi z danes živečo generacijo potomcev. Za ugotavljanje identitete je potreben soroden primerjalni vzorec. Metoda je omejena z obstojnostjo jedrne DNK. Prednost mitohondrijske DNK (mtDNK), ki sicer ni bolj obstojna, je v tem, da je posamezni celici več sto njenih kopij in je verjetnost najdenja večja. Doslej najstarejša izolirana jedrna DNK je stara 400.000 let in je rastlinskega izvora (Willerslev in drugi, 2003). Z mtDNK je mogoče odkrivati le sorodstvo po materini strani, ne pa po očetovi; za ugotavljanje očetovstva je potrebna jedrna DNK. Delna identifikacija (narod, narodnost) je možna tudi s pomočjo genomskega zemljevida. Razmeroma lahko je ugotoviti, ali je biološki material človeški ali ne. Poleg identificiranja se metoda uporablja tudi v raziskovanju

bolezni, ki so jih imeli posamezni predniki (ali skupine) v preteklosti, ugotoviti pa je mogoče tudi nekatere osebne značilnosti oseb. V obeh primerih se pojavljajo resni etični ugovori. Po mnenju raziskovalcev so utemeljeni razlogi zoper take raziskave rizičnost za zdravje potomstva (Kreek in drugi, 2005), rizično obnašanje, npr. alkoholizem (Gelernter, 2009), depresivnost, ugotovljive socialne patologije (Craig, 2009) itn.

Ker zdravniki, zgodovinarji in arheologi človeške posmrtno ostanke večinoma obravnavajo instrumentalno in mehanično (Masterton, 15), je bilo na mednarodni ravni sprejetih nekaj etičnih kodeksov, ki usmerjajo to raziskovanje. Najbolj znani je *Vermillionski sporazum* (*Vermillon Accord*) o ravnanju s človeškimi ostanki, ki je bil sprejet 1989 na pobudo severnoameriških Indijancev. Ti so nato dosegli, da je bil leta 1990 sprejet zakon o zaščiti in repatriaciji človeških ostankov, kadar je moč dokazati, da gre za nativno kulturno sorodstvo (NAGPRA = *Native American Graves Protection and Repatriation Act*). Podoben je *The Tamaki Makau-rau Accord* (NZ) iz leta 2005. Na različnih ravneh so se oblikovala merila glede skrbi za človeške ostanke v muzejih (<http://icom.museum/ethics.html>) oziroma pri arheoloških izkopavanjih (*World Archaeological Congress*).

Potem ko so na ta problem opozorili severnoameriški Indijanci, so se začeli oglašati tudi drugi pripadniki prvotnih prebivalcev na različnih celinah in opozarjati na nehuman način, s katerim so raziskovalci obravnavali najdbe v grobovih. Odnos do posmrtnih ostankov deloma pogojuje dejstvo, da so raziskovalci večinoma prihajali iz območja, ki ga je zaznamovala krščanska kultura. Dejstvo je, da je s krščanstvom zaznamovana kultura zgodovinski okvir razvoja sodobnih znanosti, četudi raziskovanje ni bilo toliko pozorno na na kulturno in versko pripadnost pokojnih. Krščanstvo je razvilo poseben odnos do posmrtnih ostankov svetnikov. Pečat je pustil tudi dualizem (telo-duša), po katerem je bila duša vrednejša od telesa. To sicer ni pomenilo, da se telesnih posmrtnih ostankov ni spoštovalo, a raziskovalci so bili pozorni kvečjemu na socialni status pokojnega. Nič ni presenetljivo, če so se zato človeški posmrtni ostanki obravnavali nelegitimno ali celo nelegalno. Večje spoštovanje do pokojnih se je razvilo znotraj lokalnih skupnosti.

Zunaj tega območja je bilo komaj mogoče govoriti o dolžnostih do pokojnih oziroma do njihovih ostankov, ki bi temeljili na pravici oziroma na identiteti pokojnih. Temu je dala svoj pečat kolonialna zgodovina, ki je pripadnike drugih ljudstev imela za manjvredne. Do srede 20. stoletja je antropološko terensko delo potekalo znotraj te kulturne percepcije. Pripadniki prvotnih ljudstev so opozorili na ravnanje raziskovalcev s posmrtnimi ostanki, ker so raziskovalci selekcionirali najdbe glede na versko pripadnost, kraj pokopa in družbeni položaj, etnične pripadnosti pa niso upoštevali; ta je vplivala na

obravnavo človeških posmrtnih ostankov le selektivno in obrobno. Stvaren rezultat teh opozoril so bile prve zahteve po repatriaciji človeških ostankov in antičnih arheoloških najdb v sredozemskem bazenu (Egipt, Grčija). Zahteve, ki so jih začela izražati posamezna prvotna ljudstva, zlasti severnoameriški Indijanci, Maori na Novi Zelandiji, ljudstvo Sámi v Skandinaviji in drugi, pa so se izrecno nanašala na neetično ravnanje s posmrtnimi ostanki. Vidik moralnosti ni predstavljal le kritike instrumentalnega odnosa, se pravi nujne dopolnitve zgolj 'stvarne' procedure izkopavanja, raziskovanja in poročanja o najdbah posmrtnih ostankov, pač pa je pokazal na *moralno občestvo* živih in mrtvih. Povratni učinek tega kritičnega soočenja z ravnanjem strokovne javnosti sta bili analitično nastavljeni vprašanji, (1) kaj se glede tega dogaja znotraj razvite civilizacije in (2) če je mogoče moralni status pripisati tudi pokojnim.

Malin Masterton (2010) je ti vprašanji ponazorila (1) s teoretičnim razlikovanjem med *objektom in subjektom* in (2) z analizo *notranje vrednosti (intrinsic value)*. Čeprav gre za abstraktno analizo, je opozorila na opazno zadrego glede medsebojnega vplivanja med zgodovinskim razvojem pojmov in dejanskim vplivom teh pojmovanj na znanstveno kulturo na eni ter na presenetljivo dejstvo različnih "ravni slepote" (Varela in Shear, 1999: 11), povezanih z metodologijo, ki generira intencionalne (ne-empatične) interpretacije.

Razlikovanje med tem, kaj pomenita *objekt* in *subjekt*, ni bilo vedno enako. Klasična opredelitev razlikuje med fizično pojavnostjo (objekt) in miselno predstavo te pojavnosti (subjekt). Danes je razumevanje tega razlikovanja skoraj diametralno nasprotno: objekti so predmeti v svetu, subjekti pa so nekakšna podvrsta objektov (npr. zavest, notranji svet, sposobnost itn.), se pravi stvarnosti, ki so brez lastne predmetnosti oziroma so spreminjajoče se lastnosti bitij. To pomeni da so lahko subjekti samo živa bitja. Subjektivnosti ne pripisujemo vsem živim bitjem, pač pa – pod vplivom mehanične predstave o življenju (Descartes) – samo človeku, ki ima razvite določene sposobnosti/lastnosti. Deskriptivni način je v nekaterih primerih preskočil v normativnega, kot na primer v primeru razlikovanja med živimi bitji, "ki imajo življenje", in živimi bitji, ki "so živa" (Frankena); v kontekstu te moralnofilozofske distinkcije je bil instrumentalen odnos do človeških posmrtnih ostankov dokaj 'normalen' pojav.

Dokler je ravnanje s posmrtnimi ostanki spoštljivo, do tega vprašanja niti ne pride. Če se je s posmrtnimi ostanki ravnilo kot s predmeti (kar po definiciji dejansko tudi so), npr. ko se ni upoštevalo nativne kulture, se je najprej pojavilo vprašanje, ali morda obstaja vmesna kategorija med objekti in subjekti. Francisco Varela in Jonathan Shear (1999) v tej zvezi kažeta na vpliv, ki ga ima raziskovalčevo zavzeto delo na njegovo metodo: ne gre morda

za nevtralnega antropologa, pač pa za mater, ki skrbi za svojega otroka; njeno ravnanje je utemeljeno na občutljivosti za najmanjša znamenja telesne govorice in izraznosti. Liv Nilsson Stutz je – na drugi strani – spomnila na pojem *abject*, ki ga je uporabljala Julia Kristeva (2008, 23). S to besedo je označevala 'zavržnost' objekta, ki ni več niti prisoten niti ni še odsoten.

Oblikovanje metodologije, na katero vpliva pozorno spremljanje lastnega raziskovanja, ne obljublja, da bo lažje zavzeti moralno stališče do trupla, kaže pa na dvoje: (1) da truplo oziroma človeški ostanki nima/jo prostora v sedanjem razlikovanju med objektom in subjektom, in (2) da odklonitev moralnega statusa predpostavlja dej volje: zavrženje statusa.

Drugo razlikovanje zadeva vrednote. Vrednote niso kaka posebna sestavina raziskovanja. Predstavljajo marveč suspenz trenutnega dela in preusmeritev od vsebine na miselni proces raziskovanja/interpretacije. V okoljski etiki se moralni status okolja utemelji z lastno (notranjo) vrednostjo ekosistema/ov. Vrednota ni isto kot vrednotenje. Aristotel je lastno vrednost (*télos*) razumel kot neodvisno usmerjenost predmeta k cilju. Po njegovem se ta izraža z živostjo stvari oziroma s sposobnostjo gibanja živega bitja. Če je pri živih bitjih *télos* razviden kot sposobnost gibanja (dihanja), je o tem težje govoriti pri neživih stvareh (kamen, gora, reka). Obstaja pa neka povezanost med živim in neživim: podobno kot podrtó drevo so tudi človeški ostanki, ki so sicer mrtva stvar, ostanki živih ljudi. Z biološkega vidika je to mogoče dokazati z molekuló DNK. S filozofskega vidika je mogoče pojasniti posthumni interes umrle osebe, kar bomo kasneje pokazali z *narativnim subjektom*. Lastna vrednost (vrednota) nežive stvarnosti se lahko razume bodisi (1) kot ekvivalent ne-instrumentalne (ciljne) vrednote (pri čemer je lahko ciljna vrednota notranja ali pripisana od zunaj) bodisi (2) kot lastnost te snovi, ki ni nikogaršnja last. V prvem primeru gre za lastno (notranjo) vrednost, kar pripoveduje grški pojem *télos* (po tem ima neka stvar *smisel sama v sebi* (Olson, 2005: 46), v drugem primeru pa za vrednost, ki jo stvarjem pripisujemo ljudje (komercialna vrednost), četudi te posebne lastnosti ni mogoče dokazati. Ta vidik pojasnjuje trenutni suspenz raziskovanja z njegovo preusmeritvijo na miselni proces. To ni nujno močni antropocentrizem, saj ne gre samo za človeške interese. Pri posmrtnih ostankih ne gre za lastno notranjo vrednost, razen kolikor ne bi šlo za še obstojno molekuló DNK. Če ni mogoče računati niti z najdenjem mtDNK, potem so ostanki sledi iz preteklosti, pot, po kateri si lahko pridobimo kako znanje o preteklosti, in ostanki, ki so lahko v neposrednem odnosu z drugimi ljudmi iz tistega, kasnejšega ali našega časa. To ni več notranja lastna vrednost človeških ostankov, pač pa od zunaj pripisana vrednost oziroma priznani moralni status. Zato človeških posmrtnih ostankov nimamo za vredne same po sebi, pač pa za vredne zaradi zunanjih/pripisanih oziroma relacijskih lastnosti. Zelo stari

človeški ostanki so tako vrednoteni tudi zgolj iz študijskih namenov, vidik njihove lastne vrednosti pa se zlahka prezre. Ni pa nemogoče, da bi se lastna vrednost ne bi mogla pripisati od zunaj (*extrinsic final value*) zaradi vezi z ljudmi, ki živijo danes.

Etično oziroma moralno vrednotenje pa se začne šele s preusmeritvijo pozornosti na miselni proces v raziskovanju (Jackendoff, 1987). Ta postopek zahteva posebno vajo, ki po začetnem suspenzu vodi do bolj jasnega zavedanja o vsebini (predmetu) kot tudi o metodi ter nenazadnje o načinu posredovanja vednosti v (strokovno) javnost. Kot lahko vidimo, tu ne gre v prvi vrsti za predmet raziskovanja, v našem primeru za človeške ostanke, pač pa za med- ali znotraj-osebno ovrednotenje spoznavanja, ki je rezultat fenomenološke analize oziroma fenomenološkega 'vstavka' (*filling-in*), ta pa se pojavi s pozornostjo (Depraz in drugi, 2003).

Če strnemo, je *tako* priznanje moralnega statusa pomembnejši za tiste, ki so že davno umrli in so nam neznani. Ko gre za nedavno umrle osebe, je lažje dokazati njihov posmrtni interes, ker imajo še žive potomce. Da bi to pokazali, je potrebna terminološka razjasnitev pojmov *pravic*, *zasebnosti* in *sprememb*, ki se nanašajo na priznanje moralnega statusa znotraj metodološkega postopka.

Kaj je *pravica* pokojnih v tem kontekstu? Pravice običajno utemeljujemo na tri načine, in sicer s teorijo naravnega zakona, s pogodbenim pravom in z obrambo interesov. Prvi način tu zavračamo (zaradi prehoda na "treba je"), drugi in tretji način pa sta možni poti za utemeljitev pravic pokojnega. Je mogoče iz splošnega pravila, da je treba spoštovati voljo pokojnega (Partridge, 1981), sklepati na neposredne pravice? Če gre za davno pokojno osebo, ki je raziskovalec ne pozna, je to nemogoče, saj mu njene želje niso znane. Dovolj je, če bi uspeli dokazati pravice nedavno umrlih. Na to možnost kaže povezanost s konkretno družbo.

Zasebnost/svojskost osebe v tem kontekstu pomeni relacijsko stvarnost (Callahan, 1987). Tako se na primer oznaka *moški/ženska*, ki ni relacijska svojskost, razlikuje od *brat/sestra*, ki pa to je. G. Leibniz je s teorijo o monadah (striktnih ne-relacijskih značilnostih) zanikal relacijske značilnosti zasebnosti. Po mnenju Joan Callahan k relacijski stvarnosti spada tudi ugled umrlih. S tem ni mišljeno le posameznikovo mnenje o določenem človeku – tak pomen se pripisuje latinskemu pregovoru *De mortuis nihil nisi bene* –, pač pa ugled kot človekova relacijska značilnost (Arendt, 1998). Kot lahko vidimo, je na osnovi latinskega pregovora moč sklepati, da s pokojnim preminejo relacijske značilnosti, ki segajo onkraj ozke družine. Če po smrti ni več mogoče govoriti o relacijski svojskosti zasebnosti oziroma je potrebna njena nova določitev (Plaisted, 2002), je očitno, da nekaterim značilnostim pokojnih odrekamo relacijsko svojskost zaradi pokojnikovega 'ugleda', ki mu

je s tem hkrati vzet značaj zasebnosti. O relacijski značilnosti ne govorimo le zaradi povezave pokojnika z zdajšnjo generacijo, pač pa zaradi odnosov med osebami v preteklosti. Poudarjanje moralne relevantnosti ugleda brez njegove relacijske svojskosti je nesmiselno.

Dopuščanje *spremembe* v zasebnosti (davno) pokojne osebe – oziroma kaj se lahko v tem spremeni – kaže na pomen prej nakazanega suspenza v raziskovanju s preusmeritvijo pozornosti na lastno raziskovanje, ki vključuje zavedanje sedanjega časa. Se spremeni zasebnost ali razmerje (*relational change*) med osebami (Han, 2009)? Dokler pristajamo na latinski pregovor, se v našem primeru spremembe nanašajo na moralni status pokojne osebe. Vendar pa, kot smo videli, prav ta pregovor ukinja relacijsko značilnost zasebnosti in poskuša z moralno normo zaustaviti uporabo trdih znanstvenih metod v raziskovanju. Tako se zdi, da je v primeru (davno) umrlih relacijska značilnost zasebnosti nerelevantna in da se 'z novimi dejstvi' spreminja samo preteklost. Kaj so torej relacijske spremembe in kaj je moralni status osebe? Če nekdo trdi, da je bil Einstein genij, s tem o njem ni povedal nič pomembnega. Če bi se dokazalo, da Einstein ni storil tega, kar se mu pripisuje, bi prišlo do moralno relevantne spremembe. Pustimo ob strani moralno (zavržno) prizadevanje, če bi si kdo prizadeval Einsteina diskreditirati kot ponarejevalca. V našem primeru smo hoteli opozoriti, da ne gre samo za zunanje pripisovanje moralnega statusa, pač pa za status kot posledico relacijske spremembe, če v teku take raziskave ni prišlo do suspenza raziskave in preusmeritvijo pozornosti.

::2 POSMRTNA NARATIVNA IDENTITETA

Posmrtna identiteta je pomembna, kolikor je pomemben posmrtni moralni status oziroma kolikor pokojni razpolaga s subjektivnostjo. S filozofskega vidika je to mogoče pojasniti z *narativno identiteto*, o kateri je pisal Paul Ricoeur (1992). Podobno etično vprašanje si je postavil tudi Emmanuel Lévinas (1987). O razširjeni identiteti govorijo tudi nekateri drugi teoremi in teorije: teorija o spominu (Locke), psihološki (Parfitt, 1986) in biološki kriteriji (Olson, 1997), toda ne segajo preko praga smrti; zanimivi sta tudi hipotezi o razširjeni zavesti v nevrobiologiji (Levy, 2007) in telesnih označevalcih (Damasio, 2003), ki ne izključujeta praga smrti.

Tu nimam namena razpravljati o osebni identiteti kot taki, pač pa o načinih, ki omogočajo govoriti o identiteti brez substancialne povezave z njenim nosilcem. Ricoeurjev pristop je pomemben, ker (1) omogoča govoriti o identiteti brez prisotnosti osebe, ki je nosilka identitete (kar smo videli zgoraj) in ker (2) identiteta ni utemeljena samo v osebi, ki je njena nosilka (identiteta se gradi v odnosu z drugimi v bazični skupnosti in z njimi deloma tudi preživi

smrt). Glede na Ricoeurjevo teoretično izhodišče lahko kdo škoduje osebi – nosilki identitete – tudi tako, da škodi njeni narativni identiteti. Ta škoda je lahko še večja. Fragmenti identitete preživijo smrt. Po Ricoerjevem mnenju potrebujemo drugačno teorijo osebne identitete.

Pred Ricoeurjevo teorijo o narativni identiteti je že John Locke (1996) zavrgel teorijo o snovno utemeljeni identiteti in sprejel relacijsko teorijo o identiteti kot spominjanju. Po tej teoriji ima osebno identiteto le nekdo, ki je sposoben spominjanja, reflektiranja o sebi, ki je torej inteligenčen in razumen. Osebno življenje se sicer začne z rojstvom, ki predstavlja substancialno ločitev od materine identitete, a identiteta preneha, čim oseba izgubi prej omenjene sposobnosti. Za Locka je identiteta relacijska znotraj kontinuitete življenja ene same osebe, ki se zaveda same sebe in se spominja preteklosti. Parfittova (1986) psihološka teorija je podobna. Po njegovem za identiteto ni nujno, da se človek vsega spomni, kar se mu je zgodilo, tudi po tej razlagi pa lahko identiteta preneha pred fizično smrtjo, na primer v primeru permanentnega vegetativnega stanja (pvs). Po Parfittovem mnenju identiteta in substancialna istovetnost nista isto. Eric T. Olson (1997; 2005) utemeljuje identiteto z biološkimi kriteriji. Zanj oseba v pvs ni mrtva. Četudi nima identitete v istem smislu, kot normalno razvit človek, oseba v pvs ohrani delčke identitete. Še vedno je prisotna v družbi, čeprav le v drobcih. Po Olsonovem mnenju lahko razprava o identiteti kot nečem ne-relacijskem samo oteži razpravljanje o odnosu do pokojnih. Po njegovem bi namesto zanikanja identitete osebi v pvs bilo pametneje razmišljati o priznanju identitete živalim. "Smrt pomeni velikansko izgubo za živo bitje, toda nihče nima razloga trditi, da gre za popolno izničenje organizma" (Masterton, 2010: 34). Po E. Olsonu bi lahko priznali identiteto mrtvemu telesu, čeprav se je zgodil "najbolj dramatičen dogodek v življenju. /.../ Vse, kar se zgodi med smrtjo in prahom, je [v primerjavi s smrtjo] le počasen postopen razpad" (Olson, 1997: 152). Dramatičnost dogodka smrti dovoljuje misliti, da se lahko s kakršnim koli dvomom o identiteti smrt zgodi pred njenim dejanskim prihodom.

Nevrobiološke razlage razširjene zavesti (*extended mind*) ali telesnih označevalcev (*somatic markers*) se neposredno ne nanašajo na identiteto pred in po smrti, so pa lahko povezava med pravkar omenjenimi bio- in psihološkimi kriteriji in Ricoeurjevo narativno razlago identitete. Neil Levy (2007) omenja razširjeno zavest v zvezi s paleto 'kognitivnih orodij' (npr. čustva, družbena vključenost itn.), ki plastificirajo zavedanje zdajšnjega časa. Etična relevantnost identitete je, da proces spremljamo v obeh smereh: ne le v smislu etičnega ravnanja v svojem delu, pač pa tudi, kaj konkretno (nevroznanstveno) ravnanje pomeni za etiko. S tem Levy dopolnjuje Damasijevo hipotezo o telesnih označevalcih (Damasio, 2003). Damasio meni, da življenja ni mogoče pojasniti

zgolj kot mehanizma; če dopuščamo, da je življenje kognitivni (finalni) proces (Capra, 2003) oziroma da je konkretno telo stvarni rezultat življenja kot procesa spoznanja, potem je treba najti razmerje med racionalnim spoznanjem in "spoznanjem organov" (telesno govorico, čustvi itn.). Telo v normalnih okoliščinah ne le podpira refleksivno spoznanje (kot najvišjo obliko spoznanja), pač pa tudi omogoči preusmeritev pozornosti.

Poudaril bi rad, da posmrtna identiteta ne pomeni istovetenja identitete z nekakšno neumrljivo dušo. Neumrljiva duša je pozen odmev substancialnega dualizma kot tudi njegov povod. Neumrljivost je potem imela svojo zgodovino v religijskem okolju, a ta nas tukaj ne zanima. S smrtjo mislimo na dramatičen dogodek celotne strukture osebe, ne pa na konec.

Narativna identiteta pomeni, da oseba, ki je nosilka identitete, ni edini tvorec identitete. Paul Ricoeur je menil, da sebstvo (*idem*) ni dosegljivo neposredno, pač pa le v pripovedi (pripovedovanju). V razpravi *Jaz kot drugi* (*Oneself as another*) človekov *jaz* ne zajema le sebstva, pač pa tudi drugost, drugačnost (*ipse*). Brez slednjega se ne bi mogel spremeniti ali se učiti. Če bi oseba ostala vedno ista (*idem*) in se ji ne bi nič zgodilo, bi bilo odveč govoriti o identiteti. Po Ricoeurjevem mnenju pa se izvirni subjekt spreminja, da bi se lahko ohranil. Zato je subjektivnost dosegljiva posredno, prek pripovedi. Narativni subjekt je povezan z dejansko osebo (subjektom), a ni nikoli isti kot živeča oseba, na drugi strani pa tudi ni nikoli zgolj metaforični subjekt. Je nikoli dokončana zgodba. Posamezna oseba ne more vzdrževati narativnega subjekta. Sočasno z naravnim oblikovalcem identitete (telo) nastaja tudi pripovedovani, ki identificira odnosnost (Maturana in Verden-Zöller, 2008). S smrtjo se naravna identiteta dramatično spremeni, narativna identiteta pa še vedno nastaja (npr. mrtvorjeni otrok). Ricoeur je menil, da je narativna identiteta izraz neposrednega okolja (skupnosti), da bi se izrazila dejanska identiteta. Narativna identiteta pomeni, da obstajajo stopnje identitete. To je merilo pri oceni dolžnosti do pokojnih v suspenzu običajne dejavnosti in v preusmeritvi pozornosti.

Zgodovinske študije kažejo, da oseb, ki so živele nekoč, ni mogoče nikoli dokončno opisati; vedno je prostor za nove interpretacije in dokaze. Naše vprašanje pa je, ali lahko iz tega sklepamo na realne dolžnosti do umrlih. Kako realna je narativna identiteta? Je to le vzgib zdaj živeče osebe ali kaj več? Razlikovati je treba med tem, kar nekdo počne iz lastnega nagiba (obisk groba), in dejansko dolžnostjo, ki jo lahko primerjamo z narativno identiteto. Če se je izgubila vsaka sled narativne identitete, je nesmiselno vztrajati na dolžnostih. Vendar pa bi jo podcenjevali, če bi mislili zgolj na etično narativnost. Četudi je Galen Strawson (2004) kritiziral narativno identiteto zaradi njene 'etičnosti', je nakazal, da oblikovanje narativne identitete zavezuje

raziskovalca, da preusmeri pozornost oziroma da postane njegova pozornost sama predmet raziskovanja.

::3 NEKATERI KONKRETNI PRIMERI

::3.1 Albert Einstein

Znano je, da je Albert Einstein pred smrtjo izrazil željo, da ga po smrti upepelijo ter pepel pokopljejo na kraju, ki naj bi ostal prikrit. Nikjer ni zaznati privolitve, naj se njegovi možgani ohranijo v znanstvene namene. Einsteinove možgane je odvzel Thomas Harwey z namenom, da se ohranijo za raziskovanje povezav med (nevro)biološko bazo in visoko inteligenco. Do prve objave o raziskovanju Einsteinovih možganov je prišlo leta 1985, trideset let po njegovi smrti, objava pa je bila kasneje deležna hudih kritik zaradi metodoloških netočnosti (Lepore, 2001). Kasneje je bilo objavljenih še nekaj razprav, a s številnimi pomisleki o dedukciji funkcije s strukture. V javnosti so se pojavile kritike znanosti, češ da ta sporoča nejasne in nasprotujoče si podatke. Einsteinovi možgani so bili ob smrti stari 76 let. Ne glede na to, da je bil ob smrti mentalno zdrav in da so bili njegovi možgani stari 76 let, ni nobene metode, ki bi dopustila videti, kakšni so bili Einsteinovi možgani v njegovih najbolj aktivnih letih. Malin Masterton (2010) omenja, da je bilo samo v eni razpravi omenjeno, kako so raziskovalci dobili del tkiva, v drugih take omembe sploh ni bilo. In to ne glede na to, da se Einstein ni strinjal s tem, da se mu po smrti odvzamejo možgani v raziskovalne namene.

::3.2 Birgitta Švedska

Glede na zgodovinske podatke so bili posmrtni ostanki Birgitte (1303–1373, po slovensko Brigitte) prineseni na Švedsko in pokopani v Vadsteni v opatiji, ki jo je sama ustanovila in jo je tedaj vodila opatinja Katarina (1332–1381), Birgittina hčerka. Nedavne genetske raziskave so pokazale, da lobanji, ki ju hrani muzej v Vadsteni, nista materina in hčerkina (oziroma sorodnikov). Raziskave so pokazale, da je lobanja, ki se pripisuje Birgitti, bistveno starejša od lobanje, ki se pripisuje Katarini. Starejša lobanja je 100 let starejša od časa, v katerem je živela Birgitta, mlajša pa 100 let mlajša od časa, v katerem je živela Katarina. Toda na lobanji, ki se pripisuje Birgitti, je znamenje, ki kaže, da je ta oseba imela možganski tumor oziroma da je bil tumor najbrž vzrok epileptičnosti te osebe. Čudno vedenje, ki ga zgodovinarji pripisujejo Birgitti (videnja, mistična zamaknjenja), pripisujejo temu dejstvu. Toda kaj naj bi to pomenilo, če lobanja ni Birgittina? Zelo težko je pričakovati, da bo DNK

pomagala razvozlati uganko, saj je ta glede na sedanje možnosti metode zelo poškodovana. Še težje je ugotoviti fenotipsko spremembo. Mnenje strokovnjakov je, da je diagnoza za preteklost bolj stvar zabave kot resnosti ter da bi bil še prej potreben temeljni študij o tem. Zelo verjetno je, da z analizo mtDNK raziskovalci ne bodo pridobili novih znanj o zgodovinski osebnosti in da je nadaljnje raziskovanje v tej smeri mogoče utemeljiti zgolj z interesi znanosti, izsledki pa ne bi smeli vplivati na narativno identiteto svetnice, četudi ne gre za škodovanje zgodovinski osebnosti niti ne za škodovanje ostankom.

::3.3 Množična grobišča v Sloveniji

Kadar je v Sloveniji govor o množičnih grobiščih, so mišljena grobišča pobitih med in neposredno po drugi svetovni vojni. V nekaterih množičnih grobiščih so pokopani znani ljudje, v drugih ne. Tu se bom omejil samo na množična grobišča, v katerih so pokopane doslej neidentificirane osebe. V veliki večini gre za množična grobišča izvensodno pobitih ali živo zakopanih oseb po vojni. 19. junija 2003 so v parlamentu sprejeli *Zakon o vojnih grobiščih* (ZVG). Dopolnjen je bil leta 2009. Zakon opredeljuje pojem vojnega grobišča in določa ravnanje, v nekaj členih posebej omenja tudi množična grobišča pobitih po vojni. Z vidika dolžnosti do pokojnih varuje posmrtno ostanke v množičnih grobiščih dejstvo, da je velika večina najdenih ostankov v nekem pogledu anonimnih. Iz posmrtnih ostankov se pridobivajo le deli tistih podatkov, ki so zanimivi za znanost (medicino, zgodovino, pravo). Glede na veliko število najdenih posmrtnih ostankov je (bi bilo) iskanje identitet posameznih najdenih oseb zelo zahtevno; tako nalogo otežuje tudi odsotnost primerjalnih vzorcev.

Povsem drugo pa je vprašanje javnega interesa in interesa pokojnih. Anonimnost mnogih najdenih posmrtnih ostankov je specifične narave, saj v Sloveniji še vedno mnogi veljajo za pogrešane (tako je tudi z ostanki pripadnikov drugih narodov in narodnosti), saj ni seznamov pokopanih oziroma so bili pobiti brez sodbe. Z vidika javnega interesa ne gre samo za odnos do pokojnih, pač pa tudi za odnos do (formalno) živih, zlasti pa za odnos dejansko živih do resničnosti, ki se ne more ubesediti. Drago Jančar je leta 1994 v drami *Halštat* pokazal na zadrego znanstvene javnosti do tega vprašanja v Sloveniji. Problem javnega interesa glede množičnih grobišč je mnogo globlji. V Sloveniji glede tega vprašanja ni moč govoriti o suspenzu dejavnosti in preusmeritvi pozornosti na zavedanje sedanjega časa. Deloma gre za problem neodzivnosti in nezanimanja dela javnosti, deloma za prikrievanje dejstev, ki vpliva na ravnanje znanstvenih in strokovnih krogov. Tako tudi popravek 1. člena ZVG iz leta 2009 ponavlja staro formulo, s katero

se zakon (javnost) distancira od množičnih grobišč pobitih oseb po vojni: "Vojna grobišča so pod pogoji tega zakona vojaška grobišča, grobišča žrtev vojne in grobišča žrtev vojne – po vojni usmrčenih oseb." Problem ni v tem, kako ravnati z najdenimi posmrtnimi ostanki, kdo ima dostop do ostankov, kako jih kazati javnosti, kako jih hraniti, ponovno pokopati oziroma ostanke vrniti narodom in narodnostnim skupinam (glede na današnje poznavanje genskega zemljevida bi bilo ugotavljanje narodnostne pripadnosti relativno nezahteven postopek), pač pa v izhodiščnem vprašanju, v kolikšni meri so dolžnosti živih do pokojnih utemeljeni bodisi na interesih pokojnih bodisi na suspenzu ravnanja in preusmeritvi pozornosti na zavedanje sedanjega časa.

Razdvojenost slovenske javnosti glede množičnih grobišč je primer, ki bi ga lahko pojasnili že z vidika interesa pokojnih. Gre za pozitivno dolžnost (varovanje zasebnosti in identitete pokojnih) samega raziskovanja oziroma strokovnosti ter etičnosti postopkov. Vendar je sklepanje o etičnosti kot orodju, ki bi motiviralo adekvatno spoznanje razmer, še vedno del procesa raziskovanja pred preusmeritvijo pozornosti. Ta "način človeškega razumevanja, ki dosega svoj vrh v znanstvenem spoznanju, nima tega ljubezenskega razmerja, vsaj ne kot notranjega razmerja" (Naess, 2008: 239).

Zgovoren je Vermillonski sporazum ki ga je sprejel Svetovni arheološki kongres (1989). Ta se sicer nanaša na spoštovanje pravic in interesov prvotnih ljudstev do lastne zgodovine, kaže pa tudi na razumnost interesov vsakokratne javnosti do svoje preteklosti kot *zavedanja sedanjega časa*. V Evropi so na ta problem najprej opozorili pripadniki prvotnega ljudstva na severu Švedske (Sámi), in sicer zaradi ravnanja arheologov z posmrtnimi ostanki ljudi, najdenih leta 1960 na potopljeni vojaški ladji, danes razstavljeni v Muzeju Vasa v Stockholmu. Ladja je bila potopljena leta 1628. Resnejše raziskave na posmrtnih ostankih, najdenih na ladji, so se začele šele leta 1989. Nestrokovna hramba ostankov je bila kriva, da je bilo mnogo ostankov v slabem stanju. Raziskava je ugotovila, da je bila na ladji tudi deklica, stara okrog deset let. Odkritje je bilo povod za bolj natančno raziskavo vseh najdenih posmrtnih ostankov. Ugotavljala je spol, starost, višino, prehrano, bolezni in poškodbe najdenih posmrtnih ostankov. Pri nekaterih so naredili tudi rekonstrukcije obrazov. S to raziskavo, katere izsledki so danes razstavljeni v, naj bi bilo storjeno vse, kar je zahtevala javnost. Vse pogostejše zahteve pripadnikov prvotnega ljudstva Sámi s severa Švedske po repatriaciji pa švedskih oblasti niso le primorale, da so državnim muzejem naročile ponovno preiskati svojih zbirk, pač pa tudi pokazale na splošen problem ravnanja s posmrtnimi ostanki, ki so služili izključno interesom znanosti. Ker je raziskava priznala nešvedsko poreklo samo eni lobanji, je parlament ljudstva Sámi leta 2007 uradno zahteval repatriacijo vseh posmrtnih ostankov s potopljene ladje in ponovni pokop; to

dejanje naj bi pomenilo spravo za nekdanje napake (krivice). Vprašanje do danes še ni rešeno.

::SKLEP

Na videz običajno bioetično vprašanje o morebitnih dolžnostih sedanje generacije do pokojnih je pokazalo še na drugo plat dolžnosti javnosti do svoje preteklosti. Če se avtentičnost interesa znanosti meri s hermenevtičnimi načeli, se interes javnosti meri z zavedanjem sedanjega časa kot pravice vedeti za svojo celotno preteklost z vidika dolžnosti do pokojnih. Izhodiščno vprašanje je bilo, če je mogoče dolžnosti utemeljiti na interesu pokojnih. Z vidika interesov znanosti je vsakršen interes pokojnih vprašljiv. To sta pokazala primera Einsteina in Birgitte. V obeh primerih bi lahko neustrezno ravnanje stroke neposredno povezali z neupoštevanjem interesov pokojnih.

Številni primeri po svetu kažejo, da bi bilo treba uskladiti interese znanosti in javnosti, vendar ni znano, kako. Čeprav ni mogoče dokazati interesa pokojnih, se lahko na temelju dolžnosti do pokojnih pokaže nujnost usklajevanja interesov. Ta vidik je v znanstvenih krogih močno zapostavljen. V Sloveniji gre konec koncev v marsičem še za žive zgodbe. Mnoge od njih vzdržujejo napetost, ki diskriminira velik del družbe in onemogoča vsakršno razpravo celo o procesni etiki raziskovanja, kaj šele o etiki kot zavedanju sedanjega časa: suspenzu in preusmeritvi pozornosti. Izhodišče razprave je v slovenskem primeru na začetku. Kdaj je govoriti o tem pravi čas, pove iniciativa severno-ameriških Indijancev (Vermillon, 1989), katere cilj je bil identificirati interese vseh vpletenih v obravnavi posmrtnih ostankov in sprožiti razvoj podobnih vzorcev razumevanja in ravnanja.

Velik pomen pri tem (bo) igra(la) percepcija etike kot avtonomnega spoznanja. Povod za tako razmišljanje o (bio)etiki dajeta tako relativno majhen povratni vpliv raziskav na družbeno, pravno in etično refleksijo kot tudi dejstvo, da je védenje v (bio)etiki nespecifično in da se ne razlikuje od drugih spoznanj. Zato etika pojasnjuje stvari na isti način, kot katerakoli druga panoga. Glede na to bi se moral izoblikovati širši konsenz o medsebojnem vplivanju spoznanj ter s tem o verbalni rekonstrukciji preteklosti. Omenjeni vidik suspenza dejavnosti s preusmeritvijo pozornosti na lastno delo ter na zaznavo sedanjosti je ena od možnosti.

.:LITERATURA

- Arendt, H. (1998): *The human condition*. Chicago: Chicago University Press.
- Callahan, J. (1987): "On harming the dead." V: *Ethics*, 97: 341–325.
- Capra, F. (2003): *The hidden connections*. London: Flamingo.
- Craig, I. W. in Halton K. E. (2009): "Genetics of human aggressive behaviour." V: *Human Genetics*, 126:101–113.
- Damasio, A. (2003): *Looking for Spinoza*. London: Vintage.
- Depraz, N., Varela F. J. in Vermersch P. (2003): *On becoming aware: A pragmatics of experiencing*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Frankena, W. (1986): "The ethics of respect for persons." V: *Philosophical Topics*, 14: 149–167.
- Gelernter, J. in Kranzler H. R. (2009): "Genetics of alcohol dependence." V: *Human Genetics*, 126: 91–99.
- Han, X. (2009): "The Criterion or criteria of change." V: *Metaphysica* 10 (2): 149–156.
- Jackendoff, R. (1987): *Consciousness and the computational mind*. Cambridge: MIT press.
- Kreek, M. J., Nielsen D. A., Butelman E. R. in LaForge K. S. (2005): "Genetic influences on impulsivity, risk taking, stress responsivity and vulnerability to drug abuse and addiction." V: *Nature Neuroscience*, 8 (11): 1450–1457.
- Lepore, F. E. (2001): *Dissecting genius: Einstein's brain and the search for the neural basis of intellect*. <http://www.dana.org/news/cerebrum/detail.aspx?id=3032> (10. 11. 2010).
- Levinas, E. (1987): *Time and the other*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Levy, N. (2007): *Neuroethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Locke, J. (1996): *An essay concerning human understanding*. Indianapolis: Hackett Publ.
- Masterton, M. (2010): *Duties to past persons. Moral standing and posthumous interests of old human remains*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Maturana, H. R. in Verden-Zöller G. (2008): *The origin of humanness in the biology of love*. Exeter: Imprint Academic.
- Naess, Arne. (2008): *The ecology of wisdom*. Berkeley: Counterpoint.
- Olson, E. T. (1997): *The human animal: Personal identity without psychology*. New York: Oxford UP.
- Olson, E. (2005): *Axiological investigations*. Uppsala: Uppsala University Press.
- Parfitt, D. (1986): *Reasons and persons*. Oxford: Oxford Paperbacks.
- Partridge, E. (1981): "Posthumous Interest and Posthumous Respect." V: *Ethics*, 91 (2): 263–264.
- Petitmengin-Peugeot, C. (1999): "The intuitive experience." V: *Journal of Consciousness Studies*, 6 (2-3): 43–77.
- Plaisted, D. (2002): *Leibniz on purely extrinsic denominations*. Rochester: University of Rochester Press.
- Ricoeur, P. (1992): *Oneself as another*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Strawson, G. (2004): "Against narrativity." V: *Ratio*, 17: 428–452.
- Stutz, L. N. (2008): "More than a metaphor: Approaching the human cadaver in archaeology." V: Fahlander, F. in Oestigaard T. *The materiality of death: bodies, burials, beliefs*. 19–28. London: British Archaeological Reports. (dosegljivo na: http://academia.edu.documents.s3.amazonaws.com/300460/ch2_liv.pdf).
- Varela, F. in J. Shear. (1999): "First-person methodologies: What, why, how?" V: *Journal of Consciousness Studies*, 6 (2-3): 1–14.
- Varela, F. (1999): "Present-time consciousness." V: *Journal of Consciousness Studies*, 6 (2-3): 111–140.
- Willerslev, E., Hansen A. J., Binladen J., Brand T. B., Gilbert M. T. P., Shapiro B., Bunce M., Wiuf C., Gilichinsky D. A., and Cooper A. (2003): "Diverse plant and animal genetic records from holocene and pleistocene sediments." V: *Science*, 300 (5620): 791–795.
- Zimmerman, M. J. (2007): *Intrinsic vs. extrinsic value*. <http://plato.stanford.edu/entries/value-intrinsic-extrinsic/> (10. 11. 2011).

ŠTUDIJE

STUDIES

Bojan Grum
**MEDKULTURNE
RAZLIKE GLEDE
NA DEMOGRAFSKE
FAKTORJE
POTENCIALNIH
PRIDOBITELJEV
NEPREMIČNINSKIH
PRAVIC:
PRIMER
SLOVENIJA IN
JAPONSKA**

165-180

EVROPSKA PRAVNA FAKULTETA
DELPINOVA ULICA 18/B
SI-5000 NOVA GORICA
E-MAIL: BGRUM@SIOL.NET

::POVZETEK

RAZISKUJEMO MEDKULTURNE RAZLIKE GLEDE na demografske faktorje potencialnih pridobiteljev nepremičninskih pravic. Zanima nas, ali se, glede na pripadnost različni kulturi (Slovenija, Japonska) in glede na osnovne demografske značilnosti (spol, starost, izobrazba, družinski status, število otrok, lokacijo bivanja, lastništvo nepremičnine, tip nepremičnine, zaposlenost in mesečno porabljen znesek za reševanje stanovanjskega problema), izražajo statistično pomembne razlike. Kot osrednji pripomoček smo uporabili vprašalnik, s statistično analizo rezultatov pa smo potrdili hipotezo, da so demografske razlike, glede na pripadnost različni kulturi, statistično pomembne. Rezultati kažejo, da med slovenskimi udeleženci prevladujejo udeleženci ženskega spola, udeleženci v zvezi, brez otrok. Raziskava kaže, da imajo slovenski udeleženci številnejša gospodinjstva. V primerjavi z japonsko pa je za slovensko stanovanjsko politiko značilna relativno slaba dosegljivost lastniških stanovanj.

Ključne besede: nepremičninske pravice, demografski faktorji, primerjava kultur, Slovenija, Japonska

ABSTRACT

INTERCULTURAL DIFFERENCES IN VIEW OF THE DEMOGRAPHIC FACTORS OF POTENTIAL ACQUIRERS OF REAL ESTATE RIGHTS: THE CASE OF SLOVENIA AND JAPAN

We explore cultural differences in relation to demographic factors of potential acquirers of real estate right. We support the hypothesis defining that the observed differences of demographic factors (gender, age, education, marital status, number of children, location of residence, ownership of property, type of property, employment and the monthly amount spent for solving the housing problem) of potential acquirers of real estate right, in Slovenia and Japan, are statistically significant. The main instrument for measuring the level of the participants' accordance is a questionnaire in which 1270 participants took part. By analyzing results of statistical analyses we confirmed the hypothesis. The results show that the Slovenian participants are dominated by female participants. Most participations are in relationship, with no children. Research shows that Slovenian participants have more numerous households. Compared with the Japanese is the Slovenian housing policy characterized by relatively low availability of owner-occupied housing.

Key words: acquirers of real estate right, demographic characteristic, comparison of culture, Slovenia, Japan

::1 UVOD

Izhajamo iz predpostavke, da se pričakovanja potencialnih pridobiteljev nepremičninskih pravic povezujejo z demografskimi dejavniki, katerim tudi številni raziskovalci, na bazi opazovanja udeležencev na trgu, pripisujejo splošno vplivnost na trg (Thomas, 2008, Cohen et. al., 2005, Temeljov Salaj & Zupancic, 2006). Študija skupine UniCredit za področje srednje in vzhodne Evrope ugotavlja, da je stopnja lastništva domov v regiji visoka, kar je lahko posledica privatizacije, vendar pa kakovost stanovanjskih enot zaostaja za zahodno - evropskimi standardi (UniCredit Group, 2008). Izsledki študije skupine UniCredit (UniCredit Group, 2008) nadalje tudi kažejo, da načrtuje okoli 19 odstotkov prebivalcev nakup lastnega doma, pri čemer jih ena tretjina to načrtuje celo v naslednjem letu. Druga tretjina načrtuje nakup doma v naslednjih desetih letih. Po tej študiji kažejo izsledki, da se nadpovprečna namera investiranja v nepremičnine odraža tudi pri Slovencih (23 %). Ishikawa (2005) je raziskoval lastniško strukturo nepremičnin ter nastajajoče spremembe v obstoječi strukturi in prišel do ugotovitve, da je lastniška struktura gospodinjstev na Japonskem v porastu. Hirayama (2008) je ugotovil veliko povezanost med rastjo procenta lastništva gospodinjstev ter ekonomskim razcvetom Japonske po ena strani in demografskimi spremembami po drugi strani. Enako ugotavljajo tudi drugi japonski raziskovalci (Forrest in dr., 2003), (Saito in dr., 2003), (Ishikawa, 2005). Na japonskem je že v letu 1995 populacija starih 65 let in več štela 14 odstotkov prebivalstva. Ob upoštevanju sedanjega trenda staranja bo stopnja starejših od 65 let v letu 2025 že 27 odstotka in v letu 2050 pa 32 odstotka (Mikono, 2009). Po drugi strani pa rodnost pada. Kot navaja Mikono (2009) se Japonska družba spreminja v družbo stare populacije hitreje kot katerikoli druga država. Navedeno tudi vpliva na stanovanjski trg (Mikono, 2009). Kot navaja Mikono (2009) je za Japonce značilno, da začnejo z gospodinjstvom v majhnim najetem stanovanju, ki ga eventualno kupijo in si uresničijo tipične Japonske sanje po svojem lastnem, posestnem domu, pozneje pa strmijo po nakupu lastne hiše. Za Slovenijo velja naj bi število prebivalstva naraščalo le še do leta 2019, ko naj bi bilo v Sloveniji 2,1 milijona prebivalcev oziroma 2,4 odstotka več kot kakor leta 2007, po letu 2019 pa naj bi sledilo postopno manjšanje števila prebivalstva, vsaj do leta 2060 (2009 Ageing Report, 2009). Glede gibanja števila aktivnih prebivalcev omenjena raziskava napoveduje majhno rast števila aktivnih prebivalcev do leta 2011, in sicer manj kot odstotek, potem pa se bo začelo števila aktivnih prebivalcev zmanjševati in bo

leta 2060 manjše za približno tretjino. Poročilo Evropske komisije o staranju prebivalstva v Evropski skupnosti (2009 Ageing Report, 2009) napoveduje tudi spremembe v staranju prebivalstva. Pričakovana življenjska doba se bo, po teh napovedih, do leta 2060 za 65 letnike obeh spolov podaljšala za več kot 5 let. Popolno sliko demografskih sprememb po Pšundru (2009) dobimo, če poleg povečanja števila starostnikov upoštevamo, da se bo zmanjšalo število otrok, kakor tudi število aktivnega prebivalstva. Pšunder (2009) ob predpostavki, da sta rast BDP in demografske spremembe ključna vplivna dejavnika na gibanje cen nepremičnin, zaključuje, da bo pri nas živelo manj ljudi, ki bodo potrebovali za svoje domovanje manj nepremičnin in da bodo potencialno zmožni zanje nameniti več denarja. Pozitivno korelacijo med letnim bruto domačim proizvodom na prebivalca ter povprečnim številom transakcij nepremičnin potrjuje tudi raziskava dejavnosti trga nepremičnin v Sloveniji v obdobju 2000 - 2006, ki jo je izvedel Drobne s sod. (2009). Rezultati preizkusa kažejo, da obstaja pozitivna linearna korelacija med analiziranimi spremenljivkami s koeficientom povezanosti 0,73 (tveganje 1%). V raziskavi nas zanima vloga demografskih dejavnikov pri potencialnih pridobiteljih nepremičninskih pravic glede na spol, starost, izobrazba, družinski status, število otrok v gospodinjstvu, lokacijo bivanja, lastništvo nepremičnine, tip nepremičnine, zaposlenost ter mesečni znesek porabljen za reševanje stanovanjskega problema. Zanima nas medkulturna primerjava dveh različnih kultur, Slovenije kot del EU, in Japonske kot visoko razvite azijske države. Seleksijski kriterij za izbor teh dveh kultur je visok odstotek lastniško zasedenih stanovanj.

::1.1 Hipoteza

V raziskavi sledimo hipotezi, da je vloga demografskih dejavnikov pri potencialnih pridobiteljih nepremičninskih razlik v različnih kulturah, statistično značilna. Pri tem kot demografske dejavnike opazujemo spol, starost, izobrazba, družinski status, število otrok v gospodinjstvu, lokacijo bivanja, lastništvo in tip nepremičnine v kateri udeleženci trenutno bivajo, zaposlenost in mesečni znesek porabljen za reševanje stanovanjskega problema.

::1.2 Demografski dejavniki

Udeležence ločimo po spolu. Zanima nas, ali je vstop udeležencev na trg nepremičnin, glede na različna kulturna okolja, različen. Za Slovenijo tako pričakujemo enakomerno porazdelitev po spolu. Za Japonsko kulturno okolje pa tako Hirayama (2008) kot tudi Forrest s sodelavci (2003) ugotavlja, da ni presenetljivo, da obstajajo razlike med spoloma v stopnji lastništva stanovanj ter

da šele zadnji dogodki vezani na gospodarsko krizo na Japonskem omogočajo dostop do lastništva tudi samskim ženskam, kar je, kot navajata, posledica padca vrednosti premoženja, nižjih obrestnih mer, deregulacije posojil (spremenjena pravila v kombinaciji s poznejšo poroko). Glede oblikovanja starostnih skupin smo upoštevali raziskavo Mandič (1995), pri kateri je bila starostna skupina udeležencev določena na podlagi enotne informatike o stanovanjskih potrebah. Po tej raziskavi se vidi, da so iskalci stanovanj pretežno mlajši do srednjih let, celo 60 odstotkov jih je imelo 25 do 34 let, povprečna starost iskalca pa je bila 32 let (Mandič, 1995). Raziskava je tudi pokazala, da je izobrazbena raven iskalcev stanovanj nekoliko višja od slovenskega povprečja. Na podlagi navedenega določimo starostni skupini od 20 do 29 let in od 30 do 40 let. Za Japonce pa velja relativno pozen vstop v lastniško sfero. Kot ugotavlja Deutsch s sodelavci (2005) je povprečna starost Japonca, ko vstopa v lastno gospodinjstvo blizu 40 let, kar je visoko v primerjavi z Ameriko (29 let) ali Avstrijo (31 let). Deutsch s sodelavci (2005) ugotavlja, da je to posledica bančne politike, ki določa maksimalno obremenitev lastnega dohodka do 25 odstotkov ter minimalno lastno udeležbo pri nakupu nepremičnine do višine 20 odstotkov vrednosti nepremičnine ter visokih cen nepremičnin, kar pomeni, da mora japonski kupec za stanovanja plačati povprečno 8,5 celoletnih dohodkov. Zanima nas izobrazba udeležencev, saj raziskave kažejo, da vpliv izobrazbe vpliva na pripravljenost selitve. Uršič (2005) je ugotovil, da večina anketirancev, ki načrtujejo selitev spada v kategorijo z najvišjo stopnjo izobrazbe. Po družinskem statusu ločujemo na samske in poročene (v zvezi) udeležence. Thomas (2008) ugotavlja, da so pari, kjer sta oba zaposlena v finančno boljši poziciji in lažje vstopajo na trg nepremičnin. Na razliko kaže tudi razvojni raziskovalni projekt stanovanjska anketa, ki navaja, da med tipi gospodinjstev dosegajo stanovanjsko blaginjo predvsem pari brez otrok, najslabše pa je v eno starševskih gospodinjstvih (Mandič, 2006). Na Japonskem je celotno število prebivalcev že doseglo svoj vrh, število gospodinjstev v Tokiu pa še narašča (RREEF, 2009). Pričakuje se, da bo število gospodinjstev v Tokiu naraščalo še vsaj nekaj let. Število rojstev pada. V 40 letnem intervalu med letom 1980 in 2020 se tako pričakuje, da bo na nacionalni ravni število gospodinjstev brez otrok z ne več kot dvema članoma družine naraslo od 32 odstotkov na 54 odstotkov (RREEF, 2009). Tudi po podatkih iz popisa 2002 v Sloveniji prevladujejo gospodinjstva z dvema članoma (23,0%), sledijo pa enočlanska gospodinjstva (21,9%) (SURS, 2010). Za Japonsko velja napoved, da se bo povečevalo število samskih gospodinjstev in sicer v primerjavi z letom 1980 bo do leta 2030 teh gospodinjstev dvakrat toliko (RREEF, 2009). Zanima nas trenutna lokacija bivanja udeležencev. V večina razvitih kulturnih okoljih je koncentracija stanovanjskih nepremičnin največja v mestih. Za Slovenijo tako

velja, da imata mesti Ljubljana in Maribor največjo koncentracija stanovanjskih nepremičnin in da skupaj obsegata 40 odstotkov vseh stanovanj, če po prištejemo odstotek stanovanj in hiš še v ostalih večjih mestih, pa znaša zbir 65 odstotkov vseh stanovanjskih nepremičnin (GURS, 2009). Za Japonsko Jian in Kazunori (2004) ugotavljata vpliv regionalnih lastnosti in osebnih stanovanjskih preferenc na vrednotenje stanovanjskih okolij v lokalnih mestih. Avtorja sta raziskovala dejavnike, ki vplivajo na življenjski stil v Japonskih mestih z vidika zadovoljstva uporabnikov nepremičnin, njihovih preferenc in možnosti izbire pri nakupu nepremičnin (Jian, Kazunori, 2006). Njuni rezultati kažejo, glede na preference pri iskanju kraja bivanja, tri glavne vzorce udeležencev in sicer tiste, ki pri iskanju stanovanja dajejo večjo prednost urbanem okolju kot naravnem okolju, uživajo v službenem okolju (službi) in so na prvem mestu pripravljeni vlagati v standard neposredne okolice stanovanja, sledijo udeleženci, ki dajejo prednost ne urbanemu okolju, imamo raje vsakdanje življenje kot delo, in so v prvi vrsti pripravljeni vlagati v stanovanje, tretji vzorec udeležencev pa je med omenjenima in pri izbiri kraja bivanja pa daje prednost družbenim aktivnostim in medosebnim odnosom (Jian, Kazunori, 2006). Zanima nas ali udeleženci bivajo v lastnem (lastniškem) stanovanju oziroma ali so najemniki v tržnem / socialnem stanovanju oziroma ali bivajo pri sorodnikih. Razmerja so v kulturnih okoljih različna. V Sloveniji je glede na položaj, ki ga gospodinjstvo zaseda v stanovanju, največji delež lastnikov (84%), sledijo uporabniki stanovanj sorodnikov brez plačila najemnin (7%), neprofitni najemniki (5%), najemniki tržnih stanovanj (3%) in najemniki službenih ali kadrovskega stanovanj (1%) (Cirman, 2007). Za Nemčijo pa je npr. značilno, da je delež lastnikov le dobrih 40 odstotkov (Oplotnik, 2008). Zanima nas zaposlitev udeležencev. Bradeško (2003) ugotavlja, da rast dohodkov gospodinjstev, kar povezujemo z zaposlitvijo, povečuje povpraševanje po prostoru za stanovanjske in prostočasne dejavnosti. Zanima nas mesečno porabljen dohodek za reševanje stanovanjskega problema. Lastniki stanovanj imajo v povprečju nakopičenih najmanj težav in so njihovi dohodki v povprečju najmanj obremenjeni s stanovanjskimi stroški (Mandič, 2006). V Sloveniji je zbir povprečnih stanovanjskih stroškov presegel 30 odstotkov razpoložljivega dohodka gospodinjstva že v letu 2005 s 30,8 odstotka, v letu 2006 z 31,3 odstotka in v letu 2007 z 31,8 odstotka (SURS, 2009). Ugotovljeno je, da mejo 30 odstotkov v Sloveniji presega kar 67 odstotkov gospodinjstev v neprofitnem najemnem sektorju, 39 odstotkov v službenih ali kadrovskega stanovanjih in 54 odstotkov v zasebnih najemnih stanovanjih (Cirman, 2007). Politika subvencioniranja najemnin lahko posega le v sektor neprofitnih najemnin, ne pa v kadrovske in tržni sektor, zato se bo visok delež verjetno nadaljeval tudi v prihodnje (Cirman, 2007). Na Japonskem pa se zbir povprečnih stanovanjskih

stroškov giblje od 17,6 odstotka v letu 2001 do slabih 18 odstotkov v letu 2008 (Official Statistic of Japan, 2010).

::2 METODOLOGIJA

Uporabljena je metoda pregleda, ki temelji na vprašalniku (Walonic, 2007). Od treh glavnih tipov vprašanj (Keats, 2000): odprta vprašanja, vprašanja z večjo izbiro odgovorov in vprašanja z odgovori po vrsti, sta uporabljana slednja dva tipa vprašanj. Pri konstrukciji instrumentarija upoštevamo usmeritev po Tariku (Tarik, 1990) in vzamemo za osrednji pripomoček za merjenje pričakovanj udeležencev vprašalnik, sestavljen iz treh sklopov. Vprašalnik je bil sestavljen v kontekstu širše raziskave (Grum, 2010), ki se je izvajala v Sloveni in Japonskem, z namenom določanja faktorjev, ki ključno vplivajo na nakupno odločanje potencialnih pridobiteljev nepremičninskih pravic. Sklop vprašalnika, ki meri demografske lastnosti, zajema 34 spremenljivk. Osem faktorjev pojasni nad 60 odstotkov variance. Kaiser-Meyer-Olkinova mera adekvatnosti vzorčenja je 0,759, kar pomeni, da merjene spremenljivke dobro psihometrično spadajo skupaj (Fulgosi, 1984). Tudi Barlettov test ($BT = 2178,119$), ki je statistično pomemben, kaže, da je ekstrahirane faktorje mogoče interpretirati (Fulgosi, 1984). Zanesljivost vprašalnika, ugotovljena z metodo notranje konsistentnosti oziroma s Cronbachovim-alfa koeficientom, kaže, da vprašalnik izkazuje veliko stopnjo zanesljivosti (0,811) (Bastič, 2006).

Raziskava je potekala v dveh kulturnih okoljih, v Sloveniji in na Japonskem. Vzorec je zajemal udeležence v starosti od 20 do 40 let. V raziskavi je sodelovalo 1.270 udeležencev. Struktura udeležencev glede na kulturo in demografske dejavnike je prikazana v Preglednici 1 in Preglednici 2.

Preglednica 1 prikazuje, da je japonskih udeležencev le dobrih 20 odstotkov. Navedeno je posledica dejstva, da je anketiranje v javnosti prepovedano oz. je dovoljeno samo ob predhodnem soglasju krajevnih oblasti. V nasprotju z japonskimi udeleženci pa so slovenski udeleženci pokazali veliko pripravljenost sodelovanja preko spletnega anketiranja. Glede spola udeležencev se med kulturama kaže velika razlika. Pri slovenskih udeležencih prevladujejo ženske (49,0% : 30,1%), pri japonskih pa moški (13,7% : 7,0%). Glede izobrazbe ima večina udeležencev visoko izobrazbo (49,5%), sledijo udeleženci s srednjo izobrazbo (30,6%). Predvidevamo, da so se z anketo samoizbrali ljudje z višjo izobrazbo. Največ udeležencev je v zvezi (65,5%), brez otrok (54,6%). Večina jih živi v središču mesta (34,3%) ali na obrobju mesta (36,2%).

Preglednica 1: Struktura udeležencev glede na kulturo in glede na spol, starost, izobrazbo, družinski status, število otrok v skupnem gospodinjstvu, kraj bivanja

Kulturno okolje	Slovenski udeleženci		Japonski udeleženci		Udeleženci skupaj	
	število	procent	število	procent	število	procent
Udeleženci	1.006	79,20	264	20,80	1.270	100,00
Spol						
ženske	623	49,00	90	7,00	713	56,10
moški	383	30,10	174	13,70	557	43,90
Skupaj	1.006	79,20	264	20,80	1.270	100,00
Starost						
starost od 20 do 29 let	490	38,60	114	8,90	604	47,60
starost od 30 do 40	516	40,60	150	11,80	666	52,40
Skupaj	1.006	79,20	264	20,80	1.270	100,00
Izobrazba						
manj kot srednja šola	10	0,80	0	0,00	10	0,80
srednja šola	370	29,10	18	1,40	388	30,60
fakultetna izobrazba	533	41,90	96	7,50	629	49,50
magisterij ali več	93	7,30	150	11,70	243	19,10
Skupaj	1.006	79,20	264	20,80	1.270	100,00
Družinski status						
samski	264	21,00	168	13,40	432	34,50
v zvezi ali poročen	731	58,30	90	7,10	821	65,50
Skupaj	995	79,40	258	20,50	1.253	100,00
Število otrok v gospodinjstvu						
brez otrok	486	38,70	198	15,80	684	54,60
en otrok	174	13,90	12	0,90	186	14,90
dva otroka	251	20,00	18	1,40	269	21,50
trije otroci	68	5,40	30	2,30	98	7,80
štiri ali več otrok	15	1,20	0	0,00	15	1,20
Skupaj	994	79,30	258	20,60	1.252	100,00
Kje živite (lokacija)						
v središču mesta	316	25,20	114	9,00	430	34,30
na obrobju mesta	321	25,60	132	10,50	453	36,20
v strnjenem podeželskem naselju	234	18,70	6	0,40	240	19,20
v razpršenem podeželju	116	9,30	0	0,00	116	9,30
drugje	8	0,60	6	0,40	14	1,10
Skupaj	995,00	79,40	258	20,50	1.253	100,00

Preglednica 2: Struktura udeležencev glede na kulturo in glede na lastništvo in tip nepremičnine, izobrazbo, zaposlenost, mesečno porabljen znesek za reševanje stanovanjskega problema

	Slovenski udeleženci		Japonski udeleženci		Udeleženci skupaj	
	število	procent	število	procent	število	procent
Trenutno živite v (lastništvo)						
lastnem ali solastnem stanovanju	531	42,50	72	5,70	603	48,30
tržnem najemniškem stanovanju	99	7,90	96	7,60	195	15,60
neprofitnem najemniškem stan.	27	2,10	24	1,90	51	4,10
pri starših / sorodnikih	269	21,50	54	4,30	323	25,90
drugje	64	5,10	12	0,90	76	6,10
Skupaj	990	79,30	258	20,60	1.248	100,00
Trenutno živite v (tip stanovanja)						
bloku	366	29,20	144	11,50	510	40,80
hiši	608	48,60	114	9,10	722	57,80
drugje	17	1,40	0	0,00	17	1,40
Skupaj	961	76,90	258	23,00	1.249	100,00
Zaposlitev						
brezposeln	30	2,40	6	0,40	36	2,90
študent	304	24,30	126	10,00	430	34,40
zaposlen	630	50,40	114	9,10	744	59,60
drugo	27	2,10	12	0,90	39	3,10
Skupaj	991	79,30	258	20,60	1.249	100,00
Za reševanje stan.problema						
nič	450	36,20	60	4,80	510	41,10
manj kot 30% mesečnega dohodka	216	17,40	150	12,00	366	29,50
okoli 30% mesečnega prihodka	149	11,90	24	1,90	173	13,90
več kot 30% mesečnega prihodka	129	10,30	24	1,90	153	12,30
skoraj celoten prihodek	40	3,20	0	0,00	40	3,20
Skupaj	984	79,20	258	20,70	1.242	100,00

Preglednica 2 kaže, da večina udeležencev živi v lastni nepremičnini (48,3%), v hiši (57,8%) ali stanovanju (40,8%). Večina udeležencev je zaposlenih (59,6%), sledijo študentje (34,4%). Večina udeležencev je izrazila prepričanje, da mesečno za reševanje stanovanjskega problema porabi manj kot 30 odstotkov svojega mesečna dohodka (70,6%).

::3 REZULTATI IN INTERPRETACIJA

Podatke analiziramo z enosmerno analize variance glede na kulturno pripadnost (glej preglednico 3).

Statistično pomembne razlike ($p < 0,01$) pri potencialnih pridobiteljih nepremičninskih pravic glede pripadnosti različnemu kulturnemu okolju se kažejo glede spola, izobrazbe, družinskega statusa, števila otrok v skupnem gospo-

Preglednica 3: Prikaz rezultatov analize variance demografskih dejavnikov potencialnih pridobiteljev nepremičninskih pravic glede na pripadnost različnemu kulturnemu okolju

Demografski dejavniki		Vsota kvadratov	df	Srednji kvad.	F	p	Povpr. stopnja strinjanja	
							Slovenija	Japonska
spol	***	16,205	1	16,205	69,302	0,000	1,38	1,66
starost		0,639	1	0,639	2,562	0,110	2,51	2,57
izobrazba	***	132,246	1	132,246	324,149	0,000	2,70	3,50
družinski status	***	30,500	1	30,500	151,075	0,000	1,73	1,35
število otrok v gospodinjstvu	***	34,565	1	34,565	30,401	0,000	1,95	1,53
trenutno živite v (lokacija)	***	56,192	1	56,192	58,67	0,000	2,17	1,65
trenutno živite v (lastništvo)		4,233	1	4,233	2,074	0,150	1,61	1,65
trenutno živite v (tip stan.)	***	8,684	1	8,684	33,453	0,000	1,68	1,44
zaposlitev	***	4,503	1	4,503	12,853	0,000	2,68	3,84
mesečni stroški za reševanje stan. problema		0,206	1	0,206	0,155	0,694	3,08	2,99
* razlika je statistično pomembna ($p < 0,05$)								
** razlika je statistično pomembna ($p < 0,01$)								
*** razlika je statistično pomembna ($p < 0,001$)								

dinjstvu, lokaciji trenutnega bivanja, tipu nepremičnine v katerem trenutno bivajo ter glede zaposlitve.

Pri slovenskih udeležencih prevladujejo udeleženci ženskega spola (povprečna stopnja je 1,38), pri japonskih pa prevladujejo udeleženci moškega spola (povprečna stopnja je 1,66). Navedeno lahko pojasnujemo z ugotovitvami Hirayame (2008), ki navaja, da na nepremičninskem področju na Japonskem prevladujejo moški (kot nosilci družinske odgovornosti) ter da je vstop žensk, predvsem na lastniško področje, vidnejši šele v zadnjem obdobju. Pri tem poudarja, da so samske ženske povečini še vedno izključene iz lastniških struktur (Hirayama, 2008). Navedeno tudi lahko pojasnjuje izkazano korelacijo med spolom in lastništvom pri japonskih udeležencih (-,137), ki se kaže v naši raziskavi. Pri slovenskih udeležencih na trgu nepremičnin ne zaznavamo pomembnih razlik glede spola, zato je tudi udeležba anketirancev pričakovano enaka razmerju, ki ga po popisu za leto 2002 izkazuje Statistični urad RS (SURS, 2009).

Statistično pomembna razlika se kaže tudi v izobrazbi udeležencev. Vpliv izobrazbe na pripravljenost selitve ugotavlja tudi Uršič (2005). Ugotovil je, da večina anketirancev, ki načrtujejo selitev spada v kategorijo z najvišjo stopnjo izobrazbe (Uršič, 2005). Bolj izobraženi udeleženci pa možnost nakupa z lastnimi sredstvi izražajo bistveno višje. Tudi Trček (2005) ugotavlja, da je dejavnik, ki je najbolj povezan z vlaganji v nepremičnino, mesečni dohodek gospodinjstva. Ugotavlja, da je ta predvsem odvisen od izobrazbe anketirancev in velikosti gospodinjstev (Trček, 2005). Glede zaposlitve pa v splošnem velja, da najvišja pričakovanja izražajo študentje. Pričakovanja glede virov pri nakupu lastne nepremičnine pa so najnižje izražena pri zaposlenih. Navedeno pomeni, da zaposleni udeleženci izražajo višja pričakovanja pa možnost nakupa nepremičnine z lastnimi sredstvi.

Pri slovenskih udeležencih izstopajo udeleženci v zvezi ali poročeni (povprečna stopnja je 1,73), pri japonskih udeležencih pa izrazito izstopajo samski udeleženci (povprečna stopnja je 1,35). Po družinskem statusu med Slovenci torej izrazito izstopajo udeleženci v zvezi ali poročeni. Po številu otrok prevladujejo udeleženci brez otrok ali z enim otrokom. (povprečna stopnja 1,95 : 1,53). Iz navedenega je razvidno, da je večina udeležencev v zvezi, nimajo pa otrok. Tudi po podatkih iz popisa 2002 prevladujejo gospodinjstva z dvema članoma (23,0 odstotkov), sledijo pa enočlanska gospodinjstva (21,9 odstotkov) (SURS, 2009).

Večina udeležencev živi na središču ali na obrobju mesta. Navedeno povežemo s tem, da je koncentracija stanovanjskega fonda največja v mestih, kar je še posebno značilno za japonsko. Rezultati raziskave kažejo, da japonski udeleženci kažejo trende po bivanju v središču ali na obrobju mesta (povprečna stopnja strinjanja 1,65). V Sloveniji glavna mesta skupaj obsegata 40 odstotkov

vseh stanovanj, če po prištejemo odstotek stanovanj in hiš še v ostalih večjih mestih, pa znaša zbir 65,3 odstotkov. Kljub temu pa je za slovenske udeležence značilno, kot navajata Hočevar in Kos (2004), da bi glede tipa naselja več kot polovica vprašanih najraje živila v manjši ali večji vasi (podeželje), medtem ko bi se v urbano okolje preselilo le približno 5 odstotkov vprašanih (stopnja strinjanja je 2,17). To nam lahko pojasni korelacijo, ki smo jo zasledili v naši raziskavi med sedanjo lokacijo bivanja in pričakovano lokacijo bivanja (.183). MLIT (2009) v letnem poročilu *White Paper of Land* 2009 ugotavlja, da število populacije kaže negativen trend ter da se posledično po letu 2015 pričakuje tudi upadanje števila članov gospodinjstev, kar pomeni na dolgi rok upadanje povpraševanja po zazidljivih zemljiščih. Poročilo (MLIT, 2009) tudi ugotavlja, da spremembe v gospodinjstvih kot so manjšanje stanovanjske površine, povečevanje števila starih ljudi, potreba po visoki tehnologiji (internet, komunikacija) vodi v večje povpraševanje po stanovanjih v mestih. To potrjujejo tudi naše ugotovitve, ki kažejo, da večina naših udeležencev živi na obrobju mesta ali v središču mesta.

Večina udeležencev živi v lastni ali solastni nepremičnini, izredno visoko pa je število udeležencev, ki živijo pri sorodnikih (25,90%). To pojasnjujemo z ugotovitvami Deutscha in sodelavcev (2005), ki navaja, da v letu 1989 kar 30 odstotkov lastniško zasedenih hiš na japonskem bilo pridobljenih na način dedovanja ali nasledstva (Deutsch in dr., 2005). Ugotavljajo tudi, da je z manjšanjem števila članov gospodinjstva, ki je leta 1950 znašalo 5,0, medtem ko leta 2000 le 2,67, število Japoncev, ki pričakujejo pridobitev stanovanja z naslova dedovanja ali nasledstva, še naraslo (Deutsch in dr., 2005). Relativno nizko je število udeležencev, ki živijo v neprofitnih ali socialnih stanovanjih. MLIT (2009) je v letnem poročilu *White Paper of Land* 2009 navaja, da večina japonske populacije živi v metropolah ter da je stopnja lastništva v urbanih predelih (velemestih) nižja kot je stopnja lastništva na ruralnem območju.

Zanimivo pa je, da ni izražena statistična pomembna razlika pri dejavniku meseče porabe sredstev za reševanje stanovanjskega problema (povprečna stopnja strinjanja je 3,08: 2,99). Raziskava *Razvojno raziskovalni projekt – Stanovanjska anketa* (Mandič, 2006), ob upoštevanju več kazalnikov ocenjuje, kaže, da ima 28 odstotkov gospodinjstev neprimerne stanovanjske razmere. Ta raziskava tudi kaže, da znaša povprečna površina po stanovanjski anketi na osebo 32,98 m², kar je na osebo 1,19 sobe ter da ima 39 odstotkov gospodinjstev v Sloveniji manj kot sobo na osebo, kar se v evropski stanovanjski statistiki šteje kot prenaseljenost. Raziskava je razkrila tudi druge pomembne dejavnike, kot so previsoki obratovalni stroški, pomanjkljive oziroma dotrajane napeljave, pomanjkljiva infrastruktura (Mandič, 2006). Navedeno tudi lahko pojasni razliko v stopnji strinjanja pri porabljenih mesečnih stroških za

reševanje stanovanjskega. Dosegljivost stanovanj na Japonskem, merjena po merilu kot navaja Thomas (2008), kjer stanovanjski stroški naj ne bi presegali meje 30 odstotkov razpoložljivega dohodka, po podatkih, ki jih objavlja *Official Statistic of Japan* (2010) kaže, da povprečen zbir vseh navedenih stroškov za stanovanje ne presega navedene meje. Povprečen zbir vseh stanovanjskih stroškov se giblje od 17,6 odstotkov v letu 2001 do slabih 18 odstotkov v letu 2008. V Sloveniji je zbir povprečnih stanovanjskih stroškov presegel 30 odstotkov razpoložljivega dohodka gospodinjstva že v letu 2005 s 30,8 odstotka, v letu 2006 z 31,3 odstotka in v letu 2007 z 31,8 odstotka (SURS, 2009). Iz navedenega lahko sklepamo, da je dosegljivost stanovanj na japonskem, v primerjavi s slovenskimi udeleženci, boljša.

::4 ZAKLJUČEK

Izhajamo iz predpostavke, da se pričakovanja potencialnih pridobiteljev nepremičninskih pravic povezujejo z demografskimi dejavniki. Zanima nas medkulturna primerjava dveh različnih kultur, Slovenije kot del Evropske unije, in Japonske kot visoko razvite azijske države. Zanima nas, ali se med njimi, glede na pripadnost različni kulturi in glede na osnovne demografske značilnosti (spol, starost, izobrazba, družinski status, število otrok v gospodinjstvu, lokacijo bivanja, lastništvo nepremičnine, tip nepremičnine, zaposlenost in mesečni znesek porabljen za reševanje stanovanjskega problema), izražajo statistično pomembne razlike. Kot osrednji pripomoček smo uporabili vprašalnik, ki smo ga sestavili v sklopu širše raziskave, ki poteka v Sloveniji in na Japonskem in ima za temeljni cilj določiti dejavnike, ki so za potencialne pridobitelje stanovanjskih nepremičninskih pravic odločilni pri odločanju o nakupu nepremičnine. Z vprašalnikom smo pridobili verodostojne podatke, ki smo jih statistično analizirali, z analizo rezultatov pa smo potrdili osnovno hipotezo, da so opazovane osnovne demografske razlike med udeleženci, glede na pripadnost različni kulturi, statistično pomembne.

Rezultati kažejo, da med slovenskimi udeleženci prevladujejo udeleženci ženskega spola, pri japonskih udeležencih pa udeleženci moškega spola (kot nosilci družinske odgovornosti) ter da je vstop žensk, predvsem na lastniško področje, na Japonskem vidnejši šele v zadnjem obdobju. Pri slovenskih udeležencih izstopajo udeleženci v zvezi, brez otrok ali z enim otrokom, pri japonskih udeležencih pa izrazito izstopajo samski udeleženci. Raziskava kaže, da imajo slovenski udeleženci številnejša gospodinjstva, kar potrjuje tudi primerjava statističnih podatkov v obeh državah. Na Japonskem je povprečno število članov na gospodinjstvo v letu 2009 znašalo 2,49, od tega pa jih je 30 odstotkov enočlanskih gospodinjstev, v Sloveniji pa v istem obdobju znaša

povprečno število članov na gospodinjstvo 3,0, od tega jih je bilo 21,9 odstotkov enočlanskih gospodinjstev. Rezultati raziskave razkrivajo, da japonski udeleženci kažejo trende po bivanju v središču ali na obrobju mesta, medtem ko slovenski udeleženci kažejo tendenco po bivanju na obrobju mesta ali v strnjenem naselju. Raziskava potrjuje, da je dosegljivost stanovanj, merjena po mednarodno uveljavljeni meji, po kateri stanovanjski stroški naj ne bi presegali meje 30 % razpoložljivega dohodka v gospodinjstvu, v obeh opazovanih državah različna. V primerjavi z japonsko je za slovensko stanovanjsko politiko značilna relativno slaba dosegljivost lastniških stanovanj. Visok odstotek lastništva pa pripisujemo predvsem dejstvu, da je v Sloveniji večina prebivalstva svoje stanovanjske probleme reševala že pred časom in pretežno v letih, ko so bile razmere veliko ugodnejše, na Japonskem pa dejstvu, da je v letu 1998 kar 30 odstotkov lastniško zasedenih hiš bilo pridobljenih na način dedovanja ali nasledstva.

Stanovanjska strategija rabe stanovanj v 21. stoletju v ospredje postavlja razvojno naravnost, ki temelji na trgu in njegovi odzivnosti. Pri tem igrajo ključno vlogo potencialni pridobitelji nepremičninskih pravic, njihovo moč na trgu nepremičnin pa določajo prav demografski faktorji. Proučevanje demografskih faktorjev v različnih kulturnih okoljih je zato bistveno za prognozi-ranje tržnega obnašanja, projekcije potreb po določeni rabi prostora, bodočih časovnih ciklih določene rabe ter doseganje ekonomske konkurenčnosti.

::5 LITERATURA

- Aging Report 2009** (2009): Economic and budgetary projections in the EU-27, Member States (2008-2060). Bruselj: Evropska komisija 2009.
- Bastič, M.** (2006): Metode raziskovanja. Maribor: Univerza v Mariboru, Ekonomsko poslovna fakulteta Maribor.
- Bradeško, J.** (2003): "Trg nepremičnin in Centralna banka." V: A. Kožar (ur.): *Poslovanje z nepremičninami 14. tradicionalno strokovno srečanje*. Ljubljana: GZS - Gospodarska zbornica Slovenije, Zbornik referatov, str. 16-25.
- Cohen, D.H., Kozak, R.A., Vidal, N., Spetic, W. & Ide, R.** (2005): "Performance expectations and needs of the Japanese house consumer." V: *Forest Products Journal*, 55, str. 37-44.
- Cirman, A.** (2007): "Strategija rabe stanovanja mora biti usklajena s strategijo gospodarskega razvoja: stanovanjska raba." Državni svet RS, posvet na temo: Različni nameni rabe stanovanj. Povzeto 20. Oktobra 2010 s strani <http://www.ds-rs.si/kb/posveti/?View=entry&EntryID=61>.
- Deutsch, E., Tiwari, P. & Moriizumi, Y.** (2005): "The slowdown in the timing of housing purchases in Japan in the 1990s." V: *Journal of Housing Economics*, 15, str. 230-256.
- Drobne, S., Grilj, T. & Lisec, A.** (2009): "Dejavnost trga nepremičnin v Sloveniji v obdobju 2000-2006." *Geodetski vestnik*, 53, str. 543-560.
- Forrest, R., Kennett, P., & Izuhara, M.** (2003): "Home Ownership and Economic Change in Japan." *Housing Studies*, 18, str. 277-293.
- Fulgosi, A.** (1984): Faktorska analiza. Zagreb: Filozofski fakultet v Zagrebu.
- Grum, B.** (2010): Primerjava pričakovanj potencialnih kupcev nepremičnin glede pridobitve nepremičninskih pravic v različnih kulturnih obdobjih: primer Slovenije in Japonske, V: Doktorska disertacija. Nova Gorica: Evropska pravna fakulteta.
- Geodetska uprava rs (GURS, 2009)**: Letno poročilo o slovenskem nepremičninskem trgu za leto 2009. Ljubljana. Povzeto 15. Marca 2011 s strani <http://www.gu.gov.si/>, (3.5.2010).
- Hirayama, Y.** (2008): "Women's Marital Status and Housing tenure in the context of Japan's Home-owning Society." V: *Journal of architecture and planning*, 73, str. 1045-1052.
- Hočevar, M., Kos, D., Makarovič, J., Trček, F., Štebe, J. & Uršič, M.** (2004): Vrednote prostora in okolja. CRP, Konkurenčnost Slovenije 2001-2006. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za prostorsko sociologijo.
- Ishikawa, T.** (2005): "Japan's Housing Market Enters a Transition Period." Tokyo: Economic Research Department of Japan. Povzeto 17. aprila 2012 s strani <http://www.nli-research.co.jp/english/economics/2005/ec0050829.pdf>.
- Jian, G., Kazunori, H.** (2006): "Research on residential lifestyles in Japanese cities from the viewpoints of residential preference, residential choice and residential satisfaction." V: *Landscape and Urban Planning*, 78, str. 165-178.
- Keats, D.M.** (2000): Interviewing, a practical guide for students and professionals. Buckingham. Open University Press, Celtic Court, Ballmoor.
- Makino, C.** (2009): "Residential Investment in Japan." Tokyo. Povzeto 17. Aprila 2012 s strani http://www.fudousan-kanteishi.or.jp/english/material_e/makino_e/makino_e.html.
- Mandič, S.** (1995): Stanovanje in država. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče Ljubljana.
- Mandič, S.** (2006): "Stanovanje in kakovost življenja." V: S. Mandič (Ur): *Razvojno raziskovalni projekt stanovanjska anketa, Zaključno poročilo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, str. 7-37.
- Ministry of Land, Infrastructure, Transport and Tourism (mlit, 2009)**: Summary of White Paper on Land (2009). Tokyo. Povzeto 5. marec 2012 s strani <http://tochi.mlit.go.jp/english/>.
- Official Statistic of Japan** (2010): Yearly Average of Monthly Disbursements per Household. Tokyo. Povzeto 17.junij 2013 s strain: http://www.estat.go.jp/SG1/estat/GL38020103.do?_toGL38020103_&listID=000001055111&requestSender=estat.

- Oplotnik, T., (2008): "Institucionalno okolje in stanovanjske razmere v Evropski uniji." V: LEX LOCALIS – Revija za lokalno samoupravo. 6 (2), str. 311-332.
- Pšunder, I. (2009): "Demografske spremembe in trg nepremičnin." V: Planet GV. Portorož: Slovenska nepremičninska konferenca, str. 5-12.
- RREEF Research (2009): Japan Quarterly 2Q 2009. Tokyo. Povzeto 25. junij. 2013 s strani https://www.rreef.com/cps/rde/xbcr/ai_en/RREEF_-_Japan_Quarterly_2Q_2009.pdf.
- Saito, A., Thornley, A. (2003): "Shifts in Tokyo's world city status and the urban planning response." V: Urban Studies. 40, str. 665-685.
- Statistični urad RS (SURS, 2009): Slovenija v številkah 2009. Ljubljana. Povzeto 17. maj. 2013 s strani <http://www.stat.si/>.
- Tarik, M. (1990): "The Impact of the Surrounding Environment on People's Perception of Major Urban Environmental Attributes." V: Architecture and Planning, 2, str. 43-60.
- Temeljotov Salaj, A. & Zupančič, D. (2006): Odnos do nepremičnin in organizacijskega okolja. Ljubljana: Slovenski inštitut za revizijo.
- Thomas, M. (2008): "Generation Y and Housing, Carpe Diem." V: The Australian Journal of Business and Informatics, 4, str. 111-119.
- Trček, F. (2005): "Sociološka anketna raziskava, Prenova stanovanjskih sosesk v Ljubljani - Savsko naselje." V: Urbani izziv, 16(2), str. 24-35.
- UniCreditGroup (2008): Residential Property Market in CEE. EBRD Annual Meeting. Kijev. Povzeto 18. maj 2008 s strani <http://www.unicreditbank.si/press.asp?id=302> (14.3.2010).
- Uršič, M. (2005): "Spreminjanje bivalne kakovosti in stanovanjska mobilnost v Ljubljani, Naraščanje socialne nestabilnosti v večjih stanovanjskih soseskah ? " v: Urbani izzivi, 2, 16, str. 36-47.
- Walonic, D.S., (2007): Survival Statistics. Bloomington: MN, StatPac, Inc..

August Lešnik
SOCIOLOGIJA
PROF. DR. LUDVIKA
ČARNIJA (1931–1996)
PRISPEVEK ZA
ZGODOVINO
SOCIOLOŠKE MISLI
NA SLOVENSKEM

161-194

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SOCIOLOGIJO
AŠKERČEVA 2
SI-1000 LJUBLJANA
E-MAIL: AVGUST.LESNIK@FF.UNI-LJ.SI

Uvodno pojasnilo: Na pobudo kolegice prof. Ksenije Vidmar Horvat so študentke 3. letnika sociologije kulture (v okviru predmeta Osnove upravljanja v kulturi) organizirale v dneh od 7. do 10. maja 2013 (prve) *Dneve slovenskih socioloških klasikov*¹ – posvečene spominu na našega nekdanjega profesorja Ludvika Čarnija (1931–1996), ki je – kot so zapisale v *vabilu* – “s svojim študijskim in raziskovalnim delom pustil svoj pečat v slovenski sociologiji in aktivno sodeloval pri konstituiranju našega/sociološkega oddelka znotraj Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Poleg tega bi želeli širšo javnost seznaniti z glavnimi raziskovalnimi in intelektualnimi preokupacijami prof. dr. Ludvika Čarnija na področju sociologije, saj je ne nazadnje eden izmed osrednjih akterjev vzpostavljanja sociologije kot discipline na Slovenskem, predvsem pa je pomemben njegov izviren prispevek pri povezovanju sociologije in zgodovine, s katerim je tlakoval pot historični sociologiji kot posebni sociološki disciplini v slovenski univerzitetni prostor”. Organizatorke so me povabile, da na prireditvi spregovorim² – kot nekdANJI profesorjev študent in sodelavec ter urednik njegovih *Izbranih spisov* (Čarni, 2012) – o raziskovalni in intelektualni preokupaciji dr. Ludvika Čarnija na področju sociologije.

::I.

Uvodoma naj opozorim – predvsem mlajšo generacijo –, da govoriti o sociologiji, še posebej o študiju sociologije v času mladega Ludvika Čarnija, ni bilo nekaj samo po sebi umevnega. Nasprotno, sociologijo – kot raziskovalno in študijsko disciplino – je bilo v tistem času (na prelomu petdesetih v šestdeseta leta prejšnjega stoletja) potrebno tako rekoč šele vzpostaviti, pa naj je šlo za takratni slovenski ali jugoslovanski prostor. In kot rečeno, mladi Ludvik Čarni je bil pri tem sociološkem konstituiranju zraven, ne samo kot opazovalec pač pa aktiven soustvarjalec.

Hkrati ne gre prezreti – ob tem nelahkem procesu konstituiranja sociologije kot znanstvene discipline na naših tleh (danes temu že lahko tako rečemo) – še enega pomembnega dejstva, tj. zapletenega iskanja odgovora na (tudi politično) vprašanje: zakaj naj bi bila sociologija sploh potrebna slovenski/jugoslovanski

¹Namen organiziranja (prihodnjih, vsakoletnih) *Dnevov* je, da se na njih osvetljujejo raziskovalni prispevki uglednih slovenskih sociologov in sociologinj v zakladnico sociološke misli.

²Pričujoči prispevek je za objavo prirejen referat “O sociologiji prof. Ludvika Čarnija”, ki sem ga imel 8. maja 2013 na Filozofski fakulteti v Ljubljani, v okviru Dnevov socioloških klasikov.

(socialistični) družbi? Namreč – z vidika takratne komunistične ideologije – se gradi socialistična, egalitarna družba, kjer bodo vsa družbena nasprotja prej ko slej izginila in posledično je sociologija tako rekoč ‘odveč’, je nepotrebna. Skratka, da ne zaidemo predaleč, zgolj to, da je “boj za sociologijo” potekal tudi v ‘ozadju’, v političnih polemikah takratnih partijskih in državnih voditeljev. O tem bi znal veliko povedati soustanovitelj in prvi predstojnik našega/sociološkega oddelka akademik prof. Boris Ziherl, s katerim je mladi Ludvik Čarni tudi aktivno sodeloval, tako na raziskovalnem kot pedagoškem delu.

::II.

Preden se ozremo na raziskovalno in znanstveno delo dr. Čarnija, ne bo odveč, če prelistamo profesorjevo biografijo, še posebej njegova mladostna leta, kjer bomo vsaj deloma našli tudi odgovor na vprašanje: “zakaj je mladega Ludvika pritegnila prav sociologija?”, kateri je potem – kot mi je (kot uredniku Čarnijevih *Izbranih spisov*) zapisala v zahvalnem pismu (30. 6. 2012) profesorjeva soproga ga. Marija Oblak Čarni – “z veseljem in predanostjo posvetil ves svoj delovni vek na našem Oddelku”.

V jubilejnem zapisu akademika prof. dr. Vasilija Melika (ob profesorjevi 60-letnici, 1991) beremo, da se je Ludvik rodil v kmečki družini (l. 1931) nedaleč od Murske Sobote, v Ivanovcih, v kraju, ki je takrat štel 306 prebivalcev; po narodnosti so bili skoraj sami Slovenci, sicer pa sta dve tretjini pripadali evangelijsko-augsburški veroizpovedi, ena tretjina pa katoliški. Krajevni leksikon Slovenije navaja po kronološkem redu pet pomembnih ljudi, ki so se v preteklosti rodili v Ivanovcih; kot petega omenja Ludvika Čarnija, strokovnega publicista, sociologa in zgodovinarja (Melik v Čarni, 2012: 7).

Brez dvoma je tudi mladega Ludvika, tako kot vsakega od nas, zaznamovalo (v manjši ali večji meri) mikro ter makro družbeno okolje, pa tudi družbeni čas in takratne družbene vrednote. Ni potrebno posebej poudarjati, da se je mikro (družinsko in krajevno) okolje, v katerem je preživel mladostna leta mladi Ludvik nenehno spopadalo z revščino in pomanjkanjem. Tudi družbeni čas je bil nenaklonjen mladostniški igrivosti in vizijam, še posebno, če imamo v vidu razsežnosti in posledice svetovne gospodarske krize, ki je zaznamovala dobršen del tridesetih let prejšnjega stoletja, in drugo svetovno vojno v prvi polovici štiridesetih let z vsemi svojimi velikanskimi žrtvami in posledicami, tako v človeškem kot materialnem pogledu. Po vojni se je menjala družbena oblast; sledili so poznani revolucionarni ukrepi (agrarna reforma, nacionalizacija idr.), na delu pa je bila tudi politična in druga netoleranca, še posebej do nasprotnikov, pa tudi kritikov novega režima v lastnih vrstah. Če pogledamo kolikor toliko objektivno, so se z revolucionarnimi ukrepi na eni

strani odpravljale krivice starega zrušenega režima, na drugi pa rojevale nove; seveda je bilo takšno stanje na 'terenu' nemalokrat v nasprotju z vrednotami takratne proklamirane egalitarne družbe. Tedanja družbena praksa je bila – posplošeno rečeno – nemalokrat daleč, pa tudi v nasprotju s pričakovanimi humanističnimi ideali. In prav takratne družbene razmere so porajala mnoga vprašanja ter iskanja odgovorov odkod razkorak/odklon med proklamiranim in dejanskim družbenim stanjem. Prav to je bila – kot se spominja Čarnijev sošolec Aleksander Skaza, kasnejši profesor na Oddelku za rusistiko Filozofske fakultete v Ljubljani – stalna tema razpravljanj med dijaki in dijakinjami ptujske gimnazije v začetku petdesetih let, med katerimi je bil tudi Ludvik. Prof. Skaza se v zapisu *Sošolec Ludvik* spominja, citiram:

“Nisva se pogovarjala samo o šolski snovi in zahtevah profesorjev, zgodovina, še posebej tista, ki je govorila o “času skrajnosti” (po Ericu Hobsbawmu), naju je ob razmišljanju o narodnoosvobodilnem gibanju in slovenskem nacionalnem vprašanju napeljala tudi na sodobnost. Sodobnost naju je nagovarjala tudi z marksizmom. [...] V Luki sem srečal človeka, ki je, lahko bi rekli, marksizem živel. Socialna nepravica, ki jo je v otroških in deških letih doživljal sam v Pomurju in jo brez predsodkov odkrival tudi v času t. i. socialno pravičnega socializma, ga je žalila in vznemirjala do te mere, da je že v dijaških letih živel z mislijo, kako je treba socialno zlo razkrinkavati in pobijati vedno in povsod. Toda kako? Luka je takrat odgovor iskal v spoznavanju zgodovine, v odkrivanju konkretnih dejstev. Njegovi sošolci smo zato bili pozneje, ko je po študiju zgodovine presedlal na sociologijo, nekoliko presenečeni, zdelo se nam je, da konkretnost realnosti zamenjuje z abstrakcijo teorije” (Skaza v Čarni, 2012: 13–16).

Čarni se je po maturi odločil, kot že omenjeno, za študij zgodovine na ljubljanski Filozofski fakulteti; pri tem seveda ne gre prezreti, da takrat (v petdesetih letih) sociologije ni bilo ne v gimnazijskih predmetnikih pa tudi ne v samostojnih študijskih programih slovenskih/jugoslovanskih univerz. Možnost študija sociologije se je Čarniju ponudila šele po zaključku študija zgodovine, in sicer kot podiplomski in raziskovalni študij na novoustanovljenem *Inštitutu za sociologijo pri Univerzi v Ljubljani* (1959), katerega pobudnik in prvi direktor je bil akademik prof. Boris Ziherl. Vloga in pomen Inštituta – ki se je leta 1962 razširil in preimenoval v *Inštitut za sociologijo in filozofijo* – dejansko še ni popolnoma ovrednotena; nedvomno pa je Inštitut predstavljal intelektualno in raziskovalno središče, ki je odločilno vplivalo na razmah sociologije kot znanstvene discipline na Slovenskem. Naj ob tem izrecno opozorim, da začetki sociologije na Slovenskem segajo vsaj v sredino 19. stol., da

pa je bil ta razvoj prekinjen z drugo svetovno vojno in z nenaklonjenostjo do sociologije kot vede v novonastali državi, ki je trajala poldrugo desetletje po vojni (torej lahko govorimo o t. i. diskontinuiteti v razvoju sociologije). O tem, prvem obdobju obstajajo pregledne študije izpod peresa Mace Jogan, Marka Kerševana, Bojana Časa idr. (gl. Lešnik, 2010: 11); sicer pa se je z začetniki sociologije oz. sociološkimi misleci na Slovenskem, raziskovalno in študijsko ukvarjal še posebej prof. Čarni v svojem zadnjem obdobju.

Naj se še nekoliko pomudimo pri vlogi Inštituta za sociologijo. Delo Inštituta je bilo od samega začetka usmerjeno v družboslovne raziskave, predvsem terenske, in je bil v tem pogledu nedvomno sprožilec začetka empirične sociologije pri nas. V tem kontekstu ne gre prezreti, da je Inštitut od ustanovitve dalje navezoval stike s tujimi raziskovalci, predvsem zahodnimi; s tem je dejansko omogočil pretok svežih/novih raziskovalnih idej med sociologi na politični osi Zahod – Vzhod; Inštitut je bil v tem pogledu tudi posredovalec idej empirične sociologije v druge jugoslovanske republike, pa tudi v države vzhodnega bloka, kar ni bilo zanemarljivo, če imamo v vidu obstoj t. i. 'železne zaves', ki pade šele z berlinskim zidom (1989). Na Inštitutu so bili zaposleni trije profesorji: Jože Goričar, Dolf Vogeltnik (naj spomnim, da smo v našo/sociološko oddelčno biblioteko prejeli v dar njegovo knjižnico) in Boris Ziherl; mdr. so bili vsi trije tudi mentorji zaposlenim raziskovalcem na Inštitutu, med katerimi je bil tudi Ludvik Čarni. Znotraj Inštituta so razvijali naslednja sociološka polja: občo sociologijo (Jože Goričar; tu je deloval Ludvik Čarni), metodologijo (Stane Saksida, Niko Toš), sociologijo lokalnih skupnosti (Janez Jerovšek, Zdravko Mlinar), socialno psihologijo (Marko Peršič), sociologijo kulture (France Zupan), sociologijo množičnega obveščanja (Stane Saksida, Ana Barbič) ter industrijsko sociologijo (Jože Derganc), vezano na raziskave v podjetjih (Ciril Bren) (gl. Kroflič, 1999: 17–34).

Kot že povedano, možnosti dodiplomskega študija v času ustanovitve Inštituta še ni bilo, zato so raziskovalci vstopali na področje sociologije iz drugih ved, predvsem prava, ekonomije, psihologije, filozofije, zgodovine. Ta podatek ni zanemarljiv, kajti osnovni študij je zagotovo vplival (tako metodološko kot vsebinsko) na pristop posameznega raziskovalca/raziskovalke k novi vedi, sociologiji, posledično pa vplival na oblikovanje novih polj znotraj (obče) sociologije. To se je odražalo tudi med 'očeti' našega sociološkega oddelka (B. Ziherl, A. Žun, M. Britovšek, L. Čarni), ki so s svojim intelektualnim delom gradili oddelčno distinktivno podobo v tedanjem slovenskem, jugoslovanskem in širšem evropskem prostoru: prva dva sta bila pravnik, druga dva zgodovinarja. Zato tudi ni presenetljivo, da je prof. Anton Žun še posebej razvijal področje sociologije prava, dejansko je njen soustanovitelj, prof. Ludvik Čarni pa mdr. historično sociologijo, čeprav to poimenovanje takrat ni bilo niti v 'modi',

niti zaželeno. V tem kontekstu naj spomnim na prof. Dennisa Smitha, ki je pred kratkim gostoval s predavanjem pri nas,³ in opozorilo v njegovi knjigi *Vzpon historične sociologije*, kjer zapiše, da je "vzpodbuden razvoj historične sociologije (v prvi polovici 20. st.) trčil ob zid totalitarizma, tako levega kot tudi desnega. In dalje, režimi, ki so 'poznali' prihodnost in ki so si izmislili preteklost, so zavračali historično sociologijo. [...] A historična sociologija je preživela, kajti vprašanja, s katerimi se je spopadala, niso izginila" (Smith, 2011: 11). Seveda pa je bolj kot poimenovanje samo, ključna raziskovalna problematika in metodološki pristop.

Če sledimo temu pravilu, potem lahko zagotovo umestimo prof. Čarnija med historične sociologe, saj je bila njegova prvenstvena znanstvena preokupacija osredotočena na analiziranje socialnih struktur posameznih zgodovinskih epoh, kar je temeljna usmerjenost historične sociologije; le-ta je tesno povezana z zgodovinsko primerjalno analizo družbenih procesov in pojavov, pri čemer pokriva dve dimenziji, prostor in čas. Raziskovalno delo na tem področju obsega potemtakem proučevanje zakonitosti v izbranih družbah, kjer se iščejo razlike in podobnosti v razvoju družb ter ugotavlja prisotnost različnih (ali enakih) vplivov.

In temu metodološkemu pristopu historične sociologije je prof. Čarni vseskozi sledil. Tudi prof. Marjan Britovšek je v svoji oceni izrecno poudaril, da se v "Čarnijevih delih zrcali simbioza zgodovinarja in sociologa. Obe znanstveni disciplini se uspešno dopolnjujeta v njegovih znanstvenih in publicističnih spisih, in v tem kontekstu predstavlja njegovo delo izviren in pomemben prispevek k sociološki znanosti na Slovenskem" (Britovšek v Čarni, 2012: 9).

III.

Poudarili smo, da se je sociologija institucionalno utrdila v našem prostoru z ustanovitvijo Inštituta za sociologijo; le-ta je imel ključno vlogo za razmah pojovne sociologije, vsaj v njenem prvem obdobju (konec petdesetih in v šestdesetih letih), pa naj gre za formiranje socioloških področij, metodologije in izpeljanih raziskav, ki sodijo na področje empirične sociologije. Hkrati so na Inštitutu razmišljali in pobudili zamisel o organiziranem študiju sociologije (za poklic) na ljubljanski univerzi. To se je zgodilo z ustanovitvijo našega/sociološkega oddelka znotraj Filozofske fakultete v št. letu 1960/61. Kot zanimivost prvi sociološki oddelki na tleh nekdanje Jugoslavije so bili ustanovljeni na filozofskih fakultetah v Beogradu (1959), Ljubljani (1960) in

³Dennis Smith: "Kako pojasniti krizo Evropske unije?", gostujoče predavanje na Filozofski fakulteti v Ljubljani, 23. 4. 2013 (gl. Vidmar Horvat, 2014).

Zagreb (1963); kasneje so bile poleg omenjenih ustanovljene še Fakultete za sociologijo, politologijo in novinarstvo – FSPN na ljubljanski univerzi leta 1970, ki je bila preimenovana v Fakulteto za družbene vede /FDV/ leta 1991. Že ti podatki nam povedo, da je sociologija doživljala nezadržen vzpon, še več, študij sociologije je v 70-ih letih že sodil med t. i. "in" študije, torej moderne in perspektivne. Hkrati se je potrdilo, da je sociologija ne samo potrebna pač pa nujna tudi v socialistični družbi, še posebej pri praktičnem soočanju z mnogoterimi družbenimi protislovji.

In v tem sociološkem vzponu je s svojimi študijami aktivno sodeloval tudi Ludvik Čarni, ki je leta 1961 prešel z Inštituta na novoustanovljeni Oddelek za sociologijo na FF; posledično je od samega začetka sodeloval v akademskem izobraževanju sociologov na ljubljanski univerzi. V letih 1961–1964 je na Oddelku – kot asistent in predavatelj obče sociologije s pedagoškimi obveznostmi – skrbel hkrati tudi za vsa tajniška, administrativna, organizacijska in knjižničarska dela. Še posebno skrb je posvetil zbiranju knjig in snovanju knjižnice; brez dvoma mu lahko pripišemo zasluge za ustanovitev oddelčne knjižnice. V št. letu 1965/66 je bil na strokovnem izpopolnjevanju na državni univerzi v Leningradu (danes Sankt Peterburg), kjer je študiral teorijo družbenega razvoja. Zagotovo je ta študij odločilno vplival na izbiro njegove doktorske teme, saj kot je sam zapisal: "Tam sem se seznanil tudi z razpravami o delitvi razvoja človeške družbe" (Čarni, 1979: 8; 2012: 104). Doktorsko disertacijo, z naslovom *Marksiistična periodizacija družbenega razvoja*, pod mentorstvom akad. prof. Borisa Ziherla, je zagovarjal leta 1975 in bil promoviran za doktorja socioloških znanosti; v knjižni obliki je njegova disertacija izšla leta 1979 pod naslovom *Teorija formacij družbe*, in je ponatisnjena v *Izbranih spisih* (Čarni, 2012: 101–229).

Od leta 1962 do prezgodnje smrti (1996) je na Oddelku predaval Občo sociologijo I (Teorijo družbenega razvoja) ter v zadnjem obdobju tudi Zgodovino sociološke misli na Slovenskem, od leta 1989 v nazivu redni prof. za občo sociologijo. Mdr. je bil član uredništva in prvi odgovorni urednik revije *Anthropos* med letoma 1969 in 1975 ter predstojnik Oddelka za sociologijo v št. letih 1980–1984. Kot je bilo videti tudi na razstavi, je bil za svoje znanstveno-raziskovalno, strokovno, pedagoško in družbeno delo večkrat odlikovan in nagrajen.⁴

Seveda pa ti pravkar povedani suhoparni podatki, tako nam – ki smo bili njegovi študentje in/ali sodelavci – kot vam, mlajšim, ki se s prof. Čarnijem

⁴V okviru Dnevo slovenskih socioloških klasikov je bila od 7. do 10. maja 2013 v avli Filozofske fakultete v Ljubljani spominska razstava v čast prof. dr. Ludviku Čarniju; pripravile so jo študentke 3. letnika sociologije kulture (v okviru predmeta Osnove upravljanja v kulturi) v sodelovanju s profesorjevo soprogo go. Marijo Oblak Čarni, ki je v ta namen posodila profesorjeve osebne predmete in listine iz družinskega arhiva.

srečujete zgolj prek njegovih del – ne morejo zaobseči veličine njegove osebnosti, tako s človeške kot profesorske plati. Zato ne bo odveč, če dopolnimo profesorjeve podatke s spominskim zapisom, ki ga je prispeval dr. Jože Vogrinc za *Čarnijev zbornik* (Cindrič, 1998: 15–16), citiram:

“Z njim smo izgubili učitelja, s katerega pomočjo so se naši študentje in študentke seznanjali s temeljnimi pojmi sociologije pa tudi s tem, kaj se sploh pravi biti študent in kaj se pričakuje od študenta sociologije. Izgubili smo teoretika sociologije, ki nam je pomagal izoblikovati instrumentarij za opazovanje družbe kot razvojnega procesa. Z vsem svojim delom in poučevanjem je zbujal pozornost sociologov do trmastih dejstev v družbenem in zgodovinskem dogajanju, v nas zbujal spoštovanje in zanimanje za zgodovino in zgodovinopisje, in tako bistveno prispeval k odprtosti naših učiteljev in študentov do problemov, rezultatov in metod dela drugih humanističnih in družbenih disciplin, na prvem mestu seveda zgodovine. In izgubili smo tudi edinega med nami, ki je resno in sistematično raziskoval doslejšnjo slovensko sociologijo in tako zbral, pregledal in predstavil strokovni javnosti gradivo, ki pomeni začetek zgodovine sociološke misli pri Slovencih. Če lahko za njegovo prizadevanje na drugih področjih z zadoščenjem rečemo, da je rodilo sad in naletelo na odziv pri kolegih in pri učencih, pa je njegovo raziskovanje slovenske sociologije še vedno izziv, za katerega lahko le upamo, da bodo nadaljevalci Čarnijevega dela odgovorili nanj.

Sam sem bil (nadaljuje dr. Vogrinc), njegov študent in ne samo sodelavec, zato imam privilegij, da lahko o njem govorim z obojno izkušnjo. Med prvimi trdnimi vtisi, ki sem si jih ustvaril o njem, je bila in ostala na prvem mestu kvaliteta človečnosti v odnosu do študentov. Veliko bolj od večine učiteljev se je vedno zavedal, kako nežna rastlinica je fant ali dekle pri devetnajstih letih, sam v novem in neznanem okolju, pogosto z napačnim dialektom, pomanjkljivim predznanjem in popolnoma zgrešenimi predstavami o tem, kaj ga čaka pri študiju. Prof. Čarni je znal študentom prisluhniti, jim dobrohotno odpustiti nerodnosti in neznanje in jih ohrabriti, da niso obupali, pač pa, nasprotno, da so vztrajali, se popravili, nadoknadili zamujeno in se strokovno in človeško razvili in uveljavili. Nisem prepričan, ali mu v tem znamo slediti, vem pa, da bi mu morali, in da nam bo njegov zgled pri tem v spodbudo.”

::IV.

Zaključni del tega prispevka namenjam kratkemu orisu profesorjevega znanstvenega dela na področju sociologije, ki je – kot že povedano – celovito

predstavljeno v Čarnijevih *Izbranih spisih: Obča in historična sociologija – Izvori sociološke misli na Slovenskem* (2012). Prof. Čarni je s svojim znanstvenim delom⁵ posegel na tri področja raziskovanja:

Prvo področje tvorijo študije, v katerih se prof. Čarni ukvarja z razmerjem med zgodovinopisjem in sociologijo, ki je tlakovala pot historični sociologiji kot posebni sociološki disciplini. K problematiki, ki tudi danes ni izgubila na svoji aktualnosti, je pristopal tako z zornega kota zgodovinopisja kot obče sociologije (ne v generalnem/občem pomenu, temveč z vidika teorije družbenega razvoja), citiram:

“Družba je organska celota. To pomeni, da posamezni družbeni pojavi, procesi, oblike in strukture ne morejo obstajati samostojno, ločeno od drugih, ampak le v medsebojni povezanosti in odvisnosti. Tudi proučevati jih ni mogoče ločeno. To pomeni, da vsako novo spoznanje o zgodovinskem razvoju omogoča poglobitev, razširitev teoretičnih spoznanj, slednje pa spet omogoča nove razsežnosti zgodovinskega proučevanja itd. Pri tem sociološka, teoretična spoznanja ohranijo relativno samostojnost. Obe znanstveni disciplini proučujeta zakonitosti istega objekta, ločita pa se po predmetu in metodi proučevanja. In dalje: Zavrniti moram prepričanje o tako imenovani dvojni zakonitosti razvoja človeške družbe. Nekateri avtorji namreč menijo, da zgodovina odkriva zgodovinske, sociologija pa sociološke zakonitosti razvoja človeške družbe. Misel ni nova, saj se je v preteklosti večkrat ponavljala. Očitno pa je, da se človeška družba ne more razvijati po dveh zakonitostih. Zato dileme o dvojni zakonitosti ne more biti. Znanost zakone samo odkriva, a jih ne ustvarja. Naloga zgodovine in sociologije je, da odkriva ‘naravne zakone’ razvoja človeške družbe. Za zgodovino ima sociologija le metodološko funkcijo. In sociologija ni le metodologija zgodovine, ampak metodologija vseh disciplin, ki preučujejo človeško družbo” (Čarni, 2012: 27–31).

V okvir prvega področja lahko umestimo še razprave o azijskem produkcijskem načinu: bil je prvi sociolog na Slovenskem, ki se je ukvarjal s to problematiko (Čarni, 2012: 33–46 in 83–88), in ki v kontekstu razcveta sociologije globalizacije prav nič ne izgublja na aktualnosti, prej nasprotno; nadalje študije o problemskih vprašanjih delitve in sistemizacije zgodovine človeštva, tako znotraj sociologije kot zgodovinopisja (ibid.: 47–64), o pravilnosti razumevanja fevdalne zemljiške rente (ibid.: 65–69) ter študijo o vzhodni despotiji, natančneje o hidravličnih družbah (ibid.: 71–81).

⁵Alojz Cindrič: “Bibliografija prof. dr. Ludvika Čarnija” (gl. Cindrič, 1998: 23–29).

Prof. Braco Rotar je v oceni tega sklopa izrecno poudaril, da je prof. Čarni "precej prispeval k temu, da vsa sociologija na Slovenskem v obdobju, ko je prevladovala empiristična 'prava' sociologija, ni izgubila stika z zgodovino" (Rotar v Čarni, 2012: 24). V podkrepitev povedanemu naj spomnimo na misel ameriškega sociologa Wrighta Millsa (mdr. ga poznamo po delu *Elita oblasti*, 1965): "All sociology worthy of the name is 'historical sociology'" (Mills, 1959: 146). Mills sociologijo razume kot komparativno-historično znanost zasnovano na Marxovi globalni teoriji družbe, kar ni (bilo) tuje Čarnijevim pogledom.

Drugo področje znanstvenega dela predstavlja tematika njegove doktorske disertacije z naslovom *Marksistična periodizacija družbenega razvoja*, ki je bila strokovni javnosti dostopna v knjižni obliki z naslovom *Teorija formacij družbe* (1979). V disertaciji se je prof. Čarni sistematično ukvarjal s teorijo družbenega razvoja ter še posebej z arhaično formacijo družbe, kateri študijsko pristopa z analitično in komparativno metodo, kar velja za paradigmo raziskovalnega dela v historični sociologiji. Njegov metodološki pristop zagotovo sledi mnenju historičnih sociologov, da je potrebno združiti pojmovno pojasnjevanje, primerjalno posploševanje in empirično raziskovanje v metodološkem pristopu. V tem kontekstu velja omeniti na Čarnijevo metodološko opozorilo, citiram:

"Če govorimo o osnovnem ali prevladujočem produkcijskem odnosu, najbrž najprej pomislimo na količinski ali statistični kriterij. Menim pa, da tega kriterija ni mogoče imeti za odločilnega. V osnovi moramo za različne formacije družbe uporabljati iste kriterije ne glede na razlike med njimi. Če bi sodili po količinskem kriteriju, slovenske družbe v stari Jugoslaviji ne bi mogli uvrstiti v kapitalistično formacijo družbe. Prevladovali so ne-kapitalistični produkcijski odnosi, predvsem drobnoblagovna proizvodnja. Doslej pa ni nihče podvomil o kapitalističnem značaju slovenske družbe med obema vojnoma. Vsemu družbenemu življenju je dajal obeležje kapitalistični produkcijski odnos in kapitalistična razmerja v družbi, čeprav ta produkcijski odnos po številu udeležencev ni bil prevladujoč. To kaže, da pri ugotavljanju prevladujočega produkcijskega odnosa ni mogoče uporabljati le statističnega kriterija. Podobne primere bi lahko navedli tudi za druga zgodovinska razdobja" (Čarni, 2012: 139–140).

Prof. Braco Rotar o tej profesorjevi preokupaciji piše, citiram:

"Ludvika Čarnija je – najbrž nikoli ne bomo zares zvedeli, ali zaradi okoliščin, naključja ali razmisleka – pritegnila marksistična periodizacija zgodovine in klasifikacija zgodovinskih epoh, ki nikoli ni bila preprosta kronologija, pač pa je bila poskus, da bi spoznali strukturo zgodovinskih

epoh, se pravi naravo civilizacij, ki so se zvrstile predvsem na evropskem geografskem prostoru. Pojmovanja iz te spoznavne tradicije so danes problematična, v času, ko se jim je posvečal Čarni, pa so omogočala in še bolj obetala rigoroznost in trdna spoznanja. Toda Čarni je posebno pozornost posvetil najmanj dorečeni in po Marxu najšibkeje opredeljeni in obrobni družbeni formaciji: azijskemu produkcijskemu načinu. Ludvik Čarni ni bil nagnjen k eksotizmu, tej formaciji iz marksistične zgodovine/sociologije se je posvetil zato, ker je dobro dojel, da je prav ta margina preskusni kamen teorije družbenih formacij” (Rotar v Čarni, 2012: 23–24).

V tem kontekstu velja spomniti na podobno razmišljanje prof. Ksenije Vidmar Horvat v uvodniku k Zborniku (ob 50-letnici našega/sociološkega oddelka), citiram:

“Vsem štirim očetom našega oddelka (Ziherlu, Žunu, Britovšku, Čarniju) je skupno tudi podrobno in poglobljeno ukvarjanje z epistemološkimi in metodološkimi vprašanji. Ludvik Čarni je nemara najbolj historicistično dosleden. Njegova obravnava ‘azijskega produkcijskega načina’, temeljno delo za razumevanje prispevka slovenske sociologije k teoriji družbene formacije, je izčrpavajoče dosledna. Ko sledi Marxovemu oblikovanju pojmov ‘oblika družbe’ in ‘družbena oblika’ v koncepte, piše: “Oba pojma srečamo v *Nemški ideologiji*. Pojem oblika družbe je Marx uporabljal tudi v znanem pismu Annekovu 28. decembra 1846, hkrati pa tudi pojem ekonomska oblika [...]” in tako naprej do konca besedila.

Mar naj Čarnijevo faktografsko in bibliografsko vnemo pripišemo intelektualni formaciji zgodovinarja; ali pa gre tu za temeljno zvestobo sociološki znanstveni paradigmi, ki lahko kompetentno analizira in nadgrajuje konceptualna in teoretska orodja šele po tem, ko se je seznanila in soočila z vsemi dejanskimi in možnimi razlagami obdelovanih konceptov v nastajanju? Ali ne gre tu za znamenje znanstvene kulture, ki, paradokсно, danes, ko je informacija – v nasprotju s prejšnjimi rodovi znanstvenikov, ki so zanjo potovali fizično v oddaljene kraje samo zato, da bi lahko potem dolge ure presedeli med arhivi – dostopna instantno in z virtualnim iskanjem, izginja, nadomeščata pa jo površno citiranje in nepoznavanje izvirnikov? Kaj takšna opustitev znanstvene etike pomeni za znanstveno spoznanje in legitimnost kritične misli?” (Vidmar Horvat, 2010: 10).

V tretje znanstveno področje delovanja sodijo profesorjevi prispevki k raziskovanju izvorov sociološke misli na Slovenskem; s to tematiko se je prvenstveno ukvarjal v zadnjem obdobju delovanja. Posvetil se je petim mislecm

– Alešu Ušeničniku, Janezu Evangelistu Kreku, Vladimirju Knafliču, Ferdu Kočvarju, Etbinu Kristanu –, ki so delovali (tudi) kot začetniki in utemeljitelji sociologije na Slovenskem (Čarni, 2012: 237–239). Načrtovana študija o Albinu Prepeluhu je žal ostala nedokončana. Znova lahko obžalujemo, da Čarni projekta ni izpeljal do konca. Vzrok je poznan ...

Prof. Maca Jogan je v oceni tega profesorjevega dela poudarila, da so “prispevki Ludvika Čarnija neločljiva sestavina same zgodovine ‘naše’ sociološke misli, znanstveni proizvod, ki nedvoumno govori o potrebi po pripravi celovite zgodovine sociologije na Slovenskem” (Jogan v Čarni, 2012: 235–236). Žal, kot že povedano, pričujoče Čarnijevo raziskovanje na tem segmentu, še vedno nima nadaljevanja; ta naloga slovenske sociologe in sociologinje še čaka! In posledično je tudi njegova dejavnost postala predmet presoje in vrednotenja z vidika razvoja sociološke misli na Slovenskem. Nekaj malega smo danes k temu povedali in prispevali.

Naj zaključim svoj prispevek z dvema ‘apeloma’: prvim, ki ga je zapisala prof. Ksenija Vidmar Horvat, da je “ponatis spisov spominski dialog, v katerem inventura postane pogoj za novo zgodovino, ki šele prihaja; je torej *program-ska* in ne pietetna odločitev” (2010: 10); in drugim, podobnim, s strani prof. Ludvika Čarnija, zapisanega v Uvodu njegove knjige *Teorija formacij družbe*: “Želim, da bi tudi na Slovenskem živahneje obravnavali vprašanja, o katerih razpravljam” (Čarni, 1979: 8; 2012: 104). In prav zato smo se danes tukaj zbrali!

Ludvik Čarni
Obča in historična sociologija –
Izvori sociološke misli na Slovenskem

Izbrani spisi • O razmerju med zgodovino in sociologijo • Diskusija o »azijskem produkcijskem načinu« • Delitve zgodovine človeštva v »Anti-Dühringu« • Razpravljanje o sistemizaciji zgodovine človeštva • Fevdalna zemljiška renta – presežni produkt fevdalnega načina proizvodnje • Vzhodna despotija • O azijskem produkcijskem načinu • TEORIJA FORMACIJ DRUŽBE: Marksistična načela delitve razvoja človeške družbe • Delitve v marksistični literaturi • Razprave o azijskem produkcijskem načinu • Marxovo in Engelsovo pojmovanje azijskega produkcijskega načina • Delitev arhaične formacije družbe • Dorodovna srenja • Rodovna srenja • Teritorialna ali vaška srenja • PRISPEVEK K ZGODOVINI SOCIOLOŠKE MISLI NA SLOVENSKEM: Aleš Ušeničnik (1868–1952) • Janez Evangelist Krek (1865–1917) • Vladimir Knaflič (1888–1944) • Ferdo Kočevar (1833–1878) • Etbin Kristan (1867–1953)

::LITERATURA

- Cindrič, A. (ur.) (1998): *Čarnijev zbornik (1931–1996). Zbornik mednarodnih družboslovnih in humanističnih razprav / A Festschrift for Ludvik Čarni. Studies in Humanities and Social Sciences*. Ljubljana: Oddelek za sociologijo FF UL.
- Cindrič, A., Lešnik, A. in Žaberl, M. (ur.) (2010): *Petdeset let študija sociologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani 1960–2010*. Ljubljana: Znanstvena založba FF UL.
- Čarni, L. (1979): *Teorija formacij družbe*. Ljubljana: Mladinska knjiga [ponatis: *Izbrani spisi*, 2012].
- Čarni, L. (2012): *Obča in historična sociologija – Izvori sociološke misli na Slovenskem. Izbrani spisi*. Lešnik, A. (ur.). Ljubljana: Znanstvena založba FF/Katedra za občo sociologijo.
- Kroflič, M. (1999): "Prispevek v mozaik zgodovine Inštituta za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani ob njegovem jubileju (ob 40-letnici ustanovitve)". V: *Družboslovne razprave*, 15/30–31, str. 17–34.
- Lešnik, A. (2010): "Razvojna pot Oddelka za sociologijo FF UL". V: Cindrič, A., Lešnik, A. in Žaberl, M. (ur.): *Petdeset let študija sociologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani 1960–2010*. Ljubljana: ZZFF, str. 9–19.
- Mills, C. W. (1959): *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Smith, D. (2011): *Vzpon historične sociologije*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Vidmar Horvat, K. in Lešnik, A. (ur.) (2010): *Včeraj in danes. Jubilejni zbornik socioloških razprav ob 50-letnici Oddelka za sociologijo 1960–2010*. Ljubljana: Znanstvena založba FF UL.
- Vidmar Horvat, K. (ur.) (2014): *Smith v Ljubljani. Gostujoče predavanje Dennisa Smitha / Smith in Ljubljana. Visiting lecture by Dennis Smith*. Ljubljana: Znanstvena založba FF/Katedra za občo sociologijo.

Nevenka Podgornik
**VLOGA REVŠČINE
IN SOCIALNE
IZKLJUČENOSTI
NA PRIDOBIVANJE
IZOBRAŽEVALNIH
IN PSIHOSOCIALNIH
KOMPETENC OTROK**

195-220

FAKULTETA ZA UPORABNE
DRUŽBENE ŠTUDIJE
GREGORČIČEVA 19
SI-5000 NOVA GORICA

::POVZETEK

V PRISPEVKU PROUČUJEMO KONCEPT socialne izključenosti z vidika družbene neenakosti, ki presega dimenzijo materialnega kapitala 'imeti' in se osredotoča na dimenzijo socialnega kapitala, t.j. posameznikov položaj v družbi, njegov habitus. Od tega so namreč odvisne možnosti in priljubljenosti posameznika za vključevanje, pripadanje, povezovanje, sprejemanje, uresničevanje in napredovanje v družbi. Koncept socialne izključenosti razumemo in predstavljamo kot posledico nizkih dohodkov, revščine, nezaposlenosti, pomanjkanja socialnih podpor, izolacije in anomije. V članku prikazujemo družbeno in politično odgovornost za pojav socialne izključenosti in njen vpliv na izobraževalne in psihosocialne dosežke otrok.

Ključne besede: revščina, socialna izključenost, izobraževalne kompetence, psihosocialne kompetence, socialna ranljivost mladih, osipništvo, izobraževalni sistem, izobrazba staršev, dobra šola

ABSTRACT

THE ROLE OF POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION IN THE ACQUIREMENT OF EDUCATIONAL AND PSYCHOSOCIAL COMPETENCES OF CHILDREN

In this article, we study the concept of social exclusion from the point of view of social inequality that surpasses the dimension of the material capital "to have" and that focuses on the dimension of social capital, which is the position of individuals in society, their habitus. In other words, this is what determines the opportunities and possibilities of individuals for their integration, belonging, connection, acceptance, realization and social upward mobility. We understand and present the concept of social exclusion like the consequence of a small income, poverty, unemployment, lack of social security, isolation and anomie. In this article, we present the social and political responsibility for the phenomenon of social exclusion and its influence on the children's educational and psychosocial achievements.

Key words: poverty, social exclusion, educational competences, psychosocial competences, youth's social vulnerability, school leavers, educational system, parent's formation, good school

::KONCEPTUALNA IZHODIŠČA

Obdobje 1997-2006, ki ga je Generalna skupščina Združenih narodov označila za desetletje izkoreninjenja revščine, je minilo. Danes se po uradnih statističnih podatkih v razširjeni Evropski uniji 68 milijonov ljudi spopada z revščino. Boj proti revščini in socialni izključenosti se torej nadaljuje, še več, postal je prednostna naloga Evropske unije. Skladno z Evropsko zakonodajo je tudi Slovenija sprejela številne dokumente za zmanjševanje revščine in odpravo socialne izključenosti.

Sodobno politiko socialne vključenosti je opredelila Vlada Republike Slovenije februarja 2000 v *Programu boja proti revščini in socialni izključenosti*. Program obsega ukrepe za doseg dveh ključnih ciljev, pomagati in omogočiti tistim, ki so se znašli v razmerah revščine in socialne izključenosti, da čimprej najdejo izhod iz takšnih razmer, in preprečiti revščino in socialno izključitev tistih, ki so na robu (Program boja..., 2000: 4). Po dveh letih izvajanja programa vlada v *Poročilu o uresničevanju Programa boja proti revščini in socialni izključenosti* ugotavlja, da je bila večina ukrepov izvedenih v skladu z začrtanimi usmeritvami in ustrezno medsebojno koordiniranih tako, da so sledili skupnim ciljem zmanjšanja revščine in socialne izključenosti. Pričakovati je, da bodo ti ukrepi pomembno prispevali k ugodnejšemu socialnemu položaju najbolj ranljivih skupin (**Izvajanje strategije socialnega vključevanja, 2002: 88-90**). Delna evalvacija o strategijah socialne zaščite in socialnega vključevanja za obdobje 2006–2008, je predstavljena v *Dopolnilu nacionalnega poročila o strategijah* (2007), ki pa že predvideva nove ukrepe za dvig izobrazbene ravni in izboljšanje socialne vključenosti ranljivih skupin.

Aprila 2002 je Vlada sprejela prvo poročilo o izvajanju programa in opredelila smernice za njegovo nadaljnje izvajanje. S sprejetjem tega programa je bila politika socialne vključenosti opredeljena kot prednostna naloga vladne politike. Vlada se je polno zavezala za zmanjšanje tveganja revščine in socialne izključenosti kot tudi za omogočanje socialne vključenosti za tiste, ki so izključeni ali za katere obstaja tveganje izključenosti.

V letu 2003 je v sodelovanju z nevladnim sektorjem pripravila *Skupni memorandum o socialnem vključevanju*, s čimer sledi strateškemu ciljem Evropske unije, ki so zajeti v Lizbonski listini. Poleg drugih, bolj kratkoročnih ukrepov z naslova socialnega varstva, so ukrepi sprejeti na področju izobraževanja in zaposlovanja naravnani v smislu preventivnih učinkov preprečevanja revščine in socialne izključenosti.

Ukrepi socialnega vključevanja so oblikovani okoli štirih ključnih elementov, in sicer:

- pospeševanje vključevanja v zaposlitev (ukrepi aktivne politike zaposlovanja, razumljeni kot inštrument socialnega vključevanja)
- izboljšanje dostopa do virov, pravic, blaga in storitev (sistem socialne zaščite ter dostop do stanovanj, do zdravstvenega varstva, do socialnega varstva, do izobraževanja, do sodnega varstva, do kulture in do prostočasnih dejavnosti ter zmanjševanje regionalnih razlik)
- preprečevanje tveganja izključenosti (preprečevanje izključenosti iz dela, preprečevanje diskriminacije in preprečevanje drugih tveganj izključenosti ter spodbujanje e-vključenosti) in
- pomoč najbolj ranljivim skupinam, pri čemer so izrecno omenjeni predvsem ukrepi za invalide in Rome (pomoč pri zaposlovanju, vzgoji in izobraževanju ter pri reševanju njihovih stanovanjskih potreb) (Skupni memorandum..., 2003: 42).

Nacionalni akcijski načrt o socialnem vključevanju za obdobje 2004–2006 vsebuje zapisane ukrepe za doseganje ciljev, zastavljenih v memorandumu. Med prednostne naloge in cilje uvršča možnost vsakogar (ne glede na socialno in kulturno poreklo, spol, narodnost...) do izobraževanja, dvig izobrazbene ravni in izboljšanje zaposlitvenih možnosti ter preprečevanje diskriminacije.

Za preprečevanje diskriminacije akcijski načrt predvideva naslednje dolgoročne cilje:

- spodbujanje spoštovanja raznolikosti na vseh področjih družbenega življenja,
- ustvarjanje pogojev za uresničevanje načela enakega obravnavanja vsakogar na vseh področjih družbenega življenja ustanovitve institucionalnega okvirja za preprečevanje diskriminacije (Nacionalni akcijski načrt..., 2004: 24).

Vsebina naslednjega akcijskega načrta, za obdobje 2005-2010, nam ni bila na vpogled.

Za obdobje 2006–2008 je bilo podano *Nacionalno poročilo o strategijah socialne zaščite in socialnega vključevanja* (2006). Na področju socialne zaščite in socialnega vključevanja *Nacionalno poročilo* sporoča, da se Slovenija uvršča med države EU z ugodnimi razmerji na trgu dela, v sistemu socialne zaščite ter relativno tudi po doseženi življenjski ravni, tveganju revščine in dohodkovni neenakosti. Življenjski standard se izboljšuje, stopnja tveganja revščine in dohodkovna neenakost se zmanjšujeta in sta med najnižjimi v EU (Dopolnilo nacionalnega poročila..., 2007: 16).

Državni zbor Republike Slovenije je leta 1999 ratificiral tudi revidirano Evropsko socialno listino, kjer je v 30. členu opredeljena pravica do varstva pred revščino in socialno izključenostjo in se glasi:

“Da bi zagotavljale učinkovito uresničevanje pravice do varstva pred revščino in socialno izključenostjo, se pogodbenice zavezujejo, da:

a) s celovitim in usklajenim pristopom sprejmejo ukrepe, s katerimi spodbujajo učinkovit

dostop predvsem do zaposlitve, nastanitve, usposabljanja, izobrazbe, kulture in socialne ter

zdravstvene pomoči osebam in njihovim družinam, ki živijo ali so v nevarnosti, da bi živele

socialno izključene ali v revščini..." (Program boja..., 2000: 7).

Slovensko predsedstvo EU si skupaj z Evropsko mrežo za boj proti revščini (EAPN) in s podporo Evropske komisije, prizadeva aktivno prispevati k uresničitvi nacionalnih in skupnih evropskih ciljev na področju zmanjševanja revščine in socialne izključenosti v Evropi do leta 2010. Problematiki socialnega izključevanja namenja slovensko predsedstvo namenja osrednjo pozornost. Prednostna naloga predsedstva je priprava novega cikla odprte metode koordinacije na področju socialne zaščite in socialnega vključevanja ter nadaljnja krepitev pozitivnih interakcij med lizbonsko agendo in skupnimi socialnimi cilji držav članic. Posebna pozornost bo prav tako namenjena vključevanju in participaciji oseb, ki se soočajo z revščino, in tistih, ki so najbolj oddaljeni od trga dela, ter oblikovanju strategij aktivnega vključevanja (Prednostne naloge...).

S socialno izključenostjo razumemo slabo vključenost posameznikov ali skupin v sisteme političnega, ekonomskega in socialnega delovanja družb, v katerih živijo. Gre za izključenost pri dostopu do institucij in družbenih virov ter sodelovanja v njih, za izključevanje pri splošno razpoložljivih priložnostih in možnostih, ki so pomembne za posameznikovo materialno in socialno varnost ter zagotavljanje življenjskih virov in življenjskih pogojev. Socialno izključenost pogosto spremlja slaba vpetost posameznikov v mreže medosebnih odnosov in njihova slaba participacija v družbenem dogajanju. Socialna izključenost je relacijski pojem, saj se vključenost oziroma izključenost posameznikov in skupin proučuje v odnosu do ostalih v družbi (po Javornik et. al., 2006: 9-10).

Koncept socialne izključenosti je kompleksen, širok in večdimenzionalen. Nekateri družboslovci to smatrajo kot prednost, saj je le tako mogoče pokriti različne dimenzije in oblike istega pojava. Commins socialno izključenost povezuje z neuspehom pri sodelovanju v katerem od sistemov, ki zagotavljajo vključenost posameznikov v družbo. Sisteme deli na:

1. demokratični in zakonski (pravni) sistem - civilna vključenost;
2. trg delovne sile - ekonomska vključenost;
3. sistem države blaginje - socialna vključenost v ožjem smislu
4. družina in sistem sosedskih in prijateljskih mrež - medosebna vključenost (Commins v Trbanc, 1996).

Socialna izključenost v širšem smislu torej vsebuje civilno, ekonomsko, socialno in medosebno dimenzijo, znotraj teh dimenzij pa področja, na katerih je posameznik lahko izključen.

Na ravni Evropske unije je socialna izključenost razumljena v tesni povezavi z neustreznim dostopom do izobraževanja in usposabljanja, s slabim položajem na trgu delovne sile in z nizkim dohodkom. Osnovna predpostavka je, da brezposelnost in zmanjšani socialni izdatki ogrožajo družbeno participacijo in integracijo ter s tem socialno vključenost. Brezposelnost in pomanjkanje dohodkov povzročata kopičenje nadaljnega pomanjkanja in prikrajšanosti na drugih življenjskih področjih (po Javornik (ur.), 2006: 10). Tu se socialna izključenost sreča ali prekrije z revščino. Koncept revščine lahko razumemo kot del socialne izključenosti ali kot stanje, ki vodi v socialno izključenost.

Katherine Duffy (1998) razliko med revščino in socialno izključenostjo opredeli kot razliko med "neustreznimi ali neenakimi materialnimi resursi in neustrezno ali neenako participacijo v javnem življenju". Revščina se nanaša na izključenost od denarja in servisov, socialna izključenost pa presega izključenost iz porabniške družbe in zajema izključenost iz mesta v družbi.

Abrahamson navaja, da se koncept socialne izključenosti nanaša na strukturno nove marginalizacijske procese in pojave v sodobnih postindustrijskih družbah, tako imenovanih družbah srednjega razreda. Revščino definira kot pojav moderne družbe, socialna izključenost pa kot njen postmoderni ekvivalent. Oboje je potrebno razumeti v odnosu do njunih nasprotij-bogastva in družbene integracije. Revščina je stanje večine v družbi (delavski razred), socialna izključenost pa je stanje manjšine, ki je odrinjena na obrobje iz glavnega toka družbenega dogajanja zaradi neuspešnega sodelovanja v ključnih virih, institucijah in mehanizmih. Za to trditev Abrahamson navede tudi dokaz, in sicer različne poudarke socialnih politik v boju proti revščini in socialni izključenosti. V prvem primeru se osredotočajo na porazdeljevanje materialnih virov, v drugem pa na zagotavljanje dostopa pomembnih virov in institucij ter omogočanje vključevanja v le-te (Abrahamson v Trbanc, 1996).

::PREGLED PODATKOV O SOCIALNI IZKLJUČENOSTI, BREZPOSELNOSTI IN REVŠČINI V REPUBLIKI SLOVENIJI

V Sloveniji je bilo izvedenih le nekaj raziskav, ki so odkrivale pojav socialne izključenosti, saj ima raziskovanje socialne izključenosti pri nas bistveno krajšo tradicijo kot raziskovanje (pojava) revščine. Pri raziskavah socialne izključenosti je značilen subjektivni vidik prepoznavanja in merjenja obravnavanih pojavov. Tega ne razumemo kot pomanjkljivost, saj menimo, da je

zaznavanje in občutenje tako revščine kot socialne izključenosti v domeni vsakega posameznika, v načinu njegovega percipiranja, razumevanja videnja in občutenja stanj in pojavov.

Raziskava Kvaliteta življenja v Sloveniji (Trbanc, 1996) je potekala leta 1994 in obsegala reprezentativni vzorec 1806 ljudi starejših od 17 let.

Raziskava je upoštevala ekonomsko, socialno in medosebno dimenzijo in pokazala, da so anketiranci najbolj izključeni na področju izobraževanja in pri dostopu do stanovanj (skoraj vsak drugi), najmanj pa na socialnem področju (izolacija). Kar 13,7 % jih je menilo, da so izključeni v vseh treh dimenzijah, tistih, ki menijo, da so na meji in jim grozi socialna izključenost, pa je 16,9 %.

Glede socialne izključenosti in dosežene stopnje izobrazbe je raziskava pokazala, da je s končano OŠ ali manj, izključen vsak četrti, s poklicno izobrazbo izključenost že močno pade, višja stopnja izobrazbe pa bistveno zmanjša možnost položaja socialne izključenosti.

Subjektivno merjenje socialne izključenosti je bilo opravljeno tudi leta 1998, ko je kar 15,4% respondentov odgovorilo, da se počutijo izpostavljeni visokemu tveganju socialne izključenosti. Najbolj pogosto je bil izražen občutek pomanjkanja pripadnosti skupnosti, do katerega pripeljejo brezposelnost, osamljenost in strah pred nasiljem, se pravi občutek, da se počutijo izolirani. Nekoliko manj so bil izraženi, občutek nemoči - anomije, brezsmiselnosti ter politične apatije (Program boja proti revščini in socialni izključenosti, 2000: 15).

Z namenom prispevati k načrtovanju in vzpostavljanju boljših življenjskih in delovnih razmer v Evropi je bila leta 1975 ustanovljena Evropska fundacija za izboljšanje življenjskih in delovnih razmer (EUROFOUND). EUROFOND je opravil kompleksno, primerjalno študijo zaznav socialne izključenosti, razlogov za izključenost v družbi in pogojev za socialno integracijo ter pomena različnih integracijskih vidikov za posameznike v različnih državah EU. Omenjena študija je bila opravljena na podlagi podatkov za osemindvajset evropskih držav, zbranih v letih 2001, 2002, vključujoč tudi Slovenijo. Študija je pokazala, da se Slovenci počutijo najmanj socialno izključene (5,6%) v primerjavi z respondenti iz ostalih držav vključenih v raziskavo. . Občutek socialne izključenosti je bil merjen preko občutenja odtujenosti, nemoči in manjvrednosti, pomanjkanja priznanja in občutka marginalnosti v družbi (po Javornik (ur.), 2006: 2).

Po podatkih Statističnega urada RS je stopnja relativne revščine (neenakost znotraj proučevane populacije) nizka. V letu 2004 je v Sloveniji pod pragom revščine živelo 12,1 % prebivalcev; v EU je bilo takih prebivalcev 16 %. Za Slovenijo je tudi značilna nizka dohodkov na neenakost v primerjavi z ostalimi državami EU (Intihar, 2007). V letu 2005 je stopnja tveganja revščine ostala skoraj na isti ravni kot leto pred tem, znašala je 11,7% Primerjava stopenj

tveganja revščine med državami članicami EU pokaže, da je imelo nižji delež revnih kot Slovenija le pet držav: Nizozemska, Norveška, Češka, Islandija in Švedska, enako kot Slovenija pa še Avstrija, Danska in Finska. Povprečje za 25 držav članic EU je znašalo 16 % (ibid).

Poglejmo podatke iz vsakdanjega življenja. Oktobra 2003 je Slovenija poskusno pričela s prevzemom EUSILC (*Statistics on Income and Living Condition* - Statistika o dohodkih in življenjskih pogojih). Prvi podatki ankete o življenjskih pogojih, ki jo je izvedel SURS kažejo, da si le 2 % gospodinjstev ne moreta privoščiti osebnega avtomobila, 32 % gospodinjstev si ne more privoščiti enotedenskih letnih počitnic in 8 % gospodinjstev si ne more privoščiti mesa vsak drugi dan. Vpogled v komponente nedenarne revščine in socialne izključenosti tudi pove, da v stanovanju, kjer ni dovolj dnevne svetlobe, živi 6 % gospodinjstev, večina (98 %) pa si lahko privošči primerno toplo stanovanje. Slabše je glede bivalnih pogojev, saj ima težave z vlažnostjo stanovanja 18 % vseh gospodinjstev. Letne počitnice si lahko privošči 68 % gospodinjstev v Sloveniji, med njimi pa je največ razlik glede na skupni dohodek, ki ga ima gospodinjstvo na razpolago. Med najrevnejšimi gospodinjstvi, to je tistimi iz prvega kvintila, si enotedenske letne počitnice lahko privošči 39 % gospodinjstev; med gospodinjstvi iz petega kvintila pa ta delež znaša 91 %. Ustrezno hrano si lahko privošči 92 % gospodinjstev, glede na tip gospodinjstva pa v tem izstopajo enočlanska gospodinjstva, za katere ta delež znaša 81 %, ter gospodinjstva z dvema odraslima otrokoma brez vzdrževanih otrok in enostarševska gospodinjstva z vsaj enim vzdrževanim otrokom, za katere ta delež znaša 88 %. Nepričakovane izdatke lahko iz lastnih sredstev pokrije 60 % gospodinjstev; ponovno pa izstopajo najemniki, saj je med njimi le dobra petina takih, ki bi izredne stroške lahko pokrila sama iz lastnih sredstev. Svoje zdravstveno stanje so anketiranci ocenili kot dobro, le 3 % so zelo slabega zdravja. Anketa je pokazala, da so gospodinjstva zelo dobro opremljena s trajnimi in potrošnimi dobrinami. Več kot 98 % gospodinjstev ima telefon, pralni stroj in barvno TV. Osebni avtomobil ima 93 % gospodinjstev, 2 % si ga ne moreta privoščiti, 5 % pa ga nima, ker ga ne potrebuje. Osebni računalnik ima na voljo 71 % gospodinjstev, 5 % si ga ne more privoščiti, 24 % gospodinjstev pa meni, da osebnega računalnika ne potrebujejo. Anketa potrjuje, da so najbolj prikrajšana gospodinjstva v prvem dohodkovnem kvintilu, saj si 15 % gospodinjstev v tej skupini ne more privoščiti računalnika (SURS, 2005). V splošnem Slovenija res ne sodi med države z visoko stopnjo neenakosti, vendar med zabeleženo revščino in subjektivno percepcijo neenakosti, je vidna diskrepanca. Na to opozarja tudi Urad varuha človekovih pravic, kjer se vse pogostejše srečujejo z vprašanjem revščine in socialne izključenosti naših državljanov, pri tem posebej izpostavljajo potrebe otrok in mladih. Revščino in

socialno izključenost otrok in mladih obravnavajo v povezavi s splošno stopnjo revščine in socialne izključenosti v neki družbi in v tesni zvezi z revščino in socialno izključenostjo njihovih staršev.

Otroci iz takih družin večinoma niso deležni zadostnih spodbud in opore, so prepričani v uradu varuha. Ker ne končajo šole, ker nimajo potrebne samozavednosti in so socialno pogosto slabše opremljeni, imajo manj možnosti za osebni razvoj, težje pridobijo ustrezno izobrazbo, se slabše vključujejo v družbo in imajo manj možnosti za zaposlitev, sklene krog direktorica strokovne službe pri varuhu človekovih pravic (Cvahte 2004:111).

Po podatkih raziskav SJM (Slovensko javno mnenje, Center za raziskave javnega mnenja in množičnih komunikacij – Fakulteta za družbene vede) v Sloveniji, se polovica anketiranih umesti v srednji razred. Skoraj 40 % delež je pripadnikov nižjega, delavskega razreda, dobrih 5 % pa je pripadnikov višjega sloja, katerega lahko imenujemo elita (Aralica, 2003:40). To so podatki samopredstave, samozaznave in samopresoje anketirancev, vendar niso nezanemarljivi, ker ima revščina res več obrazov, je subjektivno zaznavana, ni lahko prepoznavna in ni vedno merljiva.

Realnosti ljudi z vidika odražanja revščine in socialne izključenosti na ključnih življenjskih področjih (zdravje, stanovanjski standard, izobraževanje, možnosti in oblike preživljanja prostega časa...) ugotavlja najnovejša raziskava o značilnostih in oblikah revščine in socialne izključenosti družin z otroki (2008). Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo je izvedel analizo dostopnih sekundarnih podatkov o revščini otrok (predvsem analiza Leakenskih kazalcev, podatki iz HBSC študije...) in jo dopolnili z izvedbo fokusnih skupin s predstavniki ciljnih skupin, ki se dnevno srečujejo z revnimi osebami in družinami ter polstrukturiranih intervjujev z revnimi osebami (opravljenih 57 intervjujev). Fokusne skupine in intervjuji so se izvajali v petih slovenskih regijah (Črnak Meglič, 2008).

Na podlagi dobljenih rezultatov so formulirali štiri skupine revnih družin z otroki:

- “navidezno revnih” - skupina družin, ki zelo dobro pozna zakonsko določene pravice do socialnih pomoči in olajšav, ki izhajajo iz njihovega statusa in jih tudi v celoti uveljavljajo. Ne prikazujejo svojega dejanskega socialnega položaja (lažno prikazovanje statusa enoroditeljske družine, delo na črno). Po oceni sogovornikov v fokusnih skupinah le-ti predstavljajo od 10-25% prejemnikov denarno socialne pomoči. Njihov delež je večji v urbanih sredinah.
- “resnično revnih” - predstavljajo največji del revnih družin. Zaznamuje jih ena do več oblik socialne izključenosti hkrati (poleg nizkih dohodkov ali brezposelnosti, še nizek stanovanjski standard, slabo zdravstveno stanje...).

Njihov položaj je toliko slabši kolikor več je oblik socialne izključenosti s katerimi se soočajo. Kar polovica te populacije je zaznamovana z resnimi zdravstvenimi težavami enega ali obeh staršev.

- “nevidnih revnih” – skupina družin, ki ne pozna svojih pravic, jih ne zna uveljavljati, se ne počuti zadosti revne, da bi zaprosili za pomoč ali pa se svojega položaja sramujejo. Po oceni naših sogovornikov iz fokusnih skupin v primerjavi z obstoječimi prejemniki denarne socialne pomoči njihov delež znaša med 10-30%.
- “revnih zaposlenih” oziroma skupini, ki s svojimi dohodki presega cenzuse za dodelitev denarne socialne pomoči, a je njihov socialni položaj ogrožen ali celo slabši od položaja upravičencev do denarne socialne pomoči. To je najhitreje naraščajoča skupina ljudi (ibid).

Avtorji raziskave med strategije reševanja revščine otrok uvrščajo izenačevanje štartnih možnosti za vse otroke in predlagajo brezplačno osnovnošolsko izobraževanje, vključno s prehrano ter učinkovitejši sistem štipendiranja, ki bo omogočil otrokom dostop do šolanja in bistveno pripomogel k izhodu iz revščine (ibid).

Strinjamo se, da se revščina ne kaže le na dohodkovnih in materialnih razlikah, ampak tudi na področju neenakih možnosti izobraževanja, socialne izolacije, dostopa do zdravstvenih uslug, zadovoljevanja kulturnih in drugih potreb vsakdanjega življenja. Kljub drugačnim uradnim podatkom, pa strokovnjaki, ki dejansko delajo na terenu srečujejo vedno več revnih ljudi, več je tudi ljudi, ki sebe vidijo in ocenjujejo kot revne. Zadnji neuradni podatki so, da je v Sloveniji revna tretjina prebivalstva. Ob tem se poraja tudi vprašanje odgovornosti, saj pojav revščine prepoznavamo kot družbeni problem, za katerega je dolžna prevzeti odgovornost država. Kljub temu, da je posameznikova državljanska pravica, pravica do ustreznega življenjskega standarda, pa večina revnih ljudi razume revščino kot lasten neuspeh in kot osebno odgovornost, kar še povečuje občutek nemoči in brezizhodnosti.

Pomanjkanje materialnih virov in pomanjkljiva socialna opremljenost vodita posameznika v nemoč, brezizhodnost in obup. Vse to se manifestira v obliki družbeno sprejemljivih načinov izražanja stiske, med katere v Sloveniji zagotovo sodijo težave s prekomernim uživanjem alkohola, suicidalnost, porast anksiozno depresivnih motenj in drugih težav v duševnem zdravju. Starostna meja, pri kateri mladi začnejo uživati droge pada, uporaba drog zanesljivo narašča, paleta odvisnosti pa postaja vedno bolj pestra. Ne dvomimo o prisotnosti pojava revščine v našem prostoru, opozarjamo le na nujnost upoštevanja socialnopsihološkega vidika pri obravnavanju revščine in socialne izključenosti, saj so težave v duševnem zdravju neizbežna posledica. Ja, biti reven, pomeni veliko več kot le ne ‘imeti’.

Pojavi revščine in socialne izključenosti pri nas še niso dovolj raziskani, prav gotovo pa narašča število ljudi, ki so potencialno vsak trenutek lahko potisnjeni na družbeni rob. Današnja družba je družba moči, v vseh pogledih, ki ogroža že tako ranljive skupine prebivalstva. Nizka izobrazba in brezposelnost sta med glavnimi dejavniki revščine in socialne izključenosti, zato ju v nadaljevanju predstavljamo znotraj nekaterih najbolj ranljivih skupin prebivalstva.

::SOCIALNA RANLJIVOST

Z največjim tveganjem revščine in socialne izključenosti mladih ljudi je neposredno povezan koncept *socialne ranljivosti mladih*. Individualizacija življenja v današnji pluralistično postmoderni družbi prinaša med drugim tudi naraščajočo socialno in kulturno negotovost, ki jo občutijo zlasti tisti mladi, ki ne uživajo ustrezne ekonomske in socialne podpore svoje primarne družine. Na mnoga "eksistencialna vprašanja", kot jih opredeli Giddens, iščejo mladi odgovore v kontekstu njihove vsakdanjosti. Ne glede na nujno vidnejšo vlogo družine je potrebno izpostaviti temeljno vpetost socialne ranljivosti v širše družbeno okolje. Izpostavljenost socialni osamljenosti, storilnostni pritiski, tekmovanje na številnih področjih družbenega življenja, negativna samopodoba, nizko samospoštovanje, samodestruktiven odnos do življenja, so le nekateri izzivi s katerimi se mladi srečujejo in ki povečujejo njihovo ranljivost.

Družbena ranljivost je značilna za večinski del populacije mladih, potrjuje empirična študija z naslovom "Socialna ranljivost mladih", ki je bila opravljena leta 1998 v okviru Centra za socialno psihologijo — študije mladine na Fakulteti za družbene vede. Raziskava, ki je bila opravljena na vzorcu 1687 osmošolk in osmošolcev, je pokazala, da na socialno ranljivost mladih ljudi pomembno vplivajo tudi njihove tako imenovane "interakcijske kompetence" (zmožnosti medsebojnega delovanja), pod kar avtorice raziskave definirajo pozitivno samopodobo, relativno čustveno stabilnost, komunikacijske sposobnosti, jezikovne spretnosti in znanja, splošno informiranost (razgledanost) in aktivno uporabo računalniške tehnologije. Interakcijske kompetence niso zgolj značajske ali osebnostne sposobnosti mladih, nanje vplivajo predvsem družinska okolja (proces primarne socializacije) in (ne)dostopnost virov v širšem družbenem okolju (Ule et al., 2000: 214). Poleg tega je raziskava pokazala tendenco, da so dečki veliko bolj kot deklice opremljeni z interakcijskimi viri, ki so pomembni za dobro socialno vključenost. Raziskava postreže tudi z zaskrbljujočo visoko stopnjo (samo)destruktivnosti, občutkov negotovosti, krivde in demoraliziranega odnosa mladih ljudi do sveta in življenja.

Velik vpliv na socialno ranljivost mladih ima socialni, ekonomski in kulturni kapital njihovih staršev, ki pa je neposredno povezan s stopnjo dosežene

izobrazbe. Izobrazba ima pri pridobivanju statusa v družbi pomemben pomen, zato je šolska neuspešnost ključni dejavnik socialne izključenosti mladih.

Posebno mesto med šolsko neuspešnimi mladimi imajo tako imenovani osipniki, ki izobraževanja ne zaključijo in nimajo formalno pridobljene izobrazbe, kar bistveno zmanjša njihovo zaposljivost, in vpliva na socialno ekonomski položaj v družbi. Prekinitev šolske kariere ima po mnenju raziskovalcev različnih družboslovnih in humanističnih strok, številne socialne posledice.

V Sloveniji se prvi izstopi iz izobraževanja zgodijo že v osnovni šoli. Na eni strani so ljudje, ki ponavljajo razred/e in zaključijo, osemletno šolsko obveznost že v nižjih razredih, na drugi strani pa so posamezniki, ki osnovno šolo sicer končajo, vendar šolanja na srednješolski ravni ne nadaljujejo. V zadnjih desetih letih vsako leto približno dva do tri tisoč oziroma okrog 10% generacij zapusti osnovno šolo. Za te učence velja, da so praviloma zelo mladi, stari 15 do 16 let, pri katerih so pogoste učne težave in slabo predznanje. Neredko izhajajo iz slabih socialnih razmer in imajo slabše sposobnosti ter so nemotivirani za izobraževanje (Klančičar, 2004: 60). Avtorica ne navaja ali so podane oznake (učne težave, slabo predznanje, slabše sposobnosti, nemotiviranost) posledica slabih socialnih razmer.

Številne raziskave potrjujejo statistično povezanost med nizkim družbeno-ekonomskim položajem in revščino na eni strani ter večjim osipom na drugi strani. Tudi domači strokovnjaki ugotavljajo, da vse preveč otrok, ki živijo v revščini, začne in konča svoje šolanje z izobraževalno neuspešnostjo in socialno izključenostjo, zato se v nadaljnjem življenju soočajo z brezposelnostjo, revščino in boleznimi. Strategije, znanje, vedenje in norme, ki jih revni otroci prinesejo v šolsko okolje, se največkrat ne ujemajo s tistimi, ki jih pričakuje šola, in so pogosto razlog za učno neuspešnost in socialno izključenost, pravi Milena Košak Babuder. Poleg tega pa Babudrova pojasnjuje: "Izsledki raziskave, v kateri smo proučevali povezanost revščine z učno uspešnostjo in socialno vključenostjo otrok, kažejo, da se otroci, ki izhajajo iz družin z nižjim socialno-ekonomskim statusom, v večini opazovanih spremenljivk strukturno razlikujejo od skupine otrok, ki izhajajo iz družin z višjim socialno-ekonomskim statusom. Strukturne razlike med vzorcem otrok kažejo na drugačnost znanja in strategij, s katerimi otroci vstopajo v šolsko okolje. Pri preostalih spremenljivkah, ki ocenjujejo temeljne pogoje za uspešno učenje, izobraževalno uspešnost in socialno vključenost, so med skupinama statistično pomembne razlike" (Košak Babuder, 2006: 94).

Socialnoekonomski status je sestavljena variabla, zajema pa predvsem poklic in izobrazbo staršev, materialno stanje in kulturno raven družine, medsebojne odnose znotraj družine, aspiracije staršev glede na otrokov intelektualni in osebni razvoj, spodbujanje in pomoč otroku pri učenju ter stil vzgajanja

(Toličič in Zorman, 1977). V zahodnih državah se je pokazalo, da je socialno-ekonomski status med pomembnimi prediktorji za otrokovo šolsko uspešnost, stališča do dela, osvojene vrednote, poklicno kariero ter njegovo življenjsko usmerjenost sploh. Havighurst (1971, v Toličič in Zorman, 1977: 8) pravi, da socialnoekonomski status omogoča nasploh bolj točno predikcijo otrokove uspešnosti in njegovega vedenja kot katerikoli drugi posamezni podatek, kot npr. otrokov IQ ali kaka druga osebnostna lastnost.

Jana Bezenšek (2003) je proučevala vpliv revščine in socialne izključenosti na izobraževanje nadarjenih. Analizirala je dejavnike aktualnega stanja revščine in socialne izključenosti ter njihovega vplivanja na (ne)uspešnost v izobraževanju in opozorila na naraščajočo prisotnost tega družbenega nezaželenega pojava, v katerem revni nadarjeni otrok skorajda nima možnosti za optimalni razvoj lastnih sposobnosti. Pri tem izpostavlja vpliv nekaterih družbenih dejavnikov na posameznikovo pridobivanje izobrazbe, med katerimi posebej osvetljuje vpliv posameznikove družine in raven življenjskega standarda, mesto bivanja družine ter kvaliteto zagotavljanja potreb družinskih članov v gospodinjstvu, ki pomembno vplivajo na uspeh posameznika v izobraževanju ob njegovi (siceršnji) individualni nadarjenosti. Avtorica ugotavlja, da tako izbira programa izobraževanja kot učni uspeh sta odvisna tudi od socialnega porekla, finančnega, socialnega in kulturnega kapitala posameznikove družine.

Višji dohodek družine vpliva na možnost izbire in sodelovanja. Razširi se spekter izbire, dostopna so področja, ki jih naš status dosega: dodatna izpopolnjevanja, vključevanje v razne tečaje, študij v tujini, itd. Statusno selekcijo v slovenskem šolstvu v devetdesetih letih povečujejo tudi 'eksterna matura, razvrščanje šol po maturitetnih zbirnih točkah, elitne gimnazije; uvajanje šolnin, zlasti za vse številnejše izredne študente v visokem šolstvu, skoraj polna zasebna plačljivost podiplomskega študija, povečevanje števila novih učbenikov ter zviševanje njihovih cen, kar dviga zasebne stroške izobraževanja; in končno rast cen študentskih najemnin v univerzitetnih mestih Slovenije' (Kramberger, 1999: 115).

Boljša izobrazba pomeni boljši zaslužek in boljši materialni položaj ter večjo družbeno moč in kvalitetnejši življenjski stil. Na tej podlagi se oblikuje vrednosti sistem posameznika in druge psihosocialne razlike, ki se zaradi navedenega oblikujejo med posameznimi sloji ali skupinami. Materialni položaj posameznika ni več odločilen dejavnik pri določanju družbenega statusa, temveč postaja znanje orodje razvoja in ključ do možnosti za mobilnost navzgor po družbeni lestvici.

Raziskava Okolje in uspešnost učencev, ki sta jo leta 1977 izvedla Ivan Toličič in Leon Zorman, je pokazala vpliv socialnega porekla na šolski uspeh otrok. In ugotovila, da so razlike pri otroci, ki izhajajo iz različnih socialnih

in ekonomskih razmer večje v šolskih ocenah kot pri testih znanja, pri čemer sta upoštevala možnost subjektivnega ocenjevanja učiteljev, ki naj bi imeli do otrok različna pričakovanja, predvsem pa skladna z njihovim poreklom. Raziskava je sicer precej stara, vprašanje objektivnosti pa kljub temu ostaja.

Tudi raziskava o realizaciji intelektualnih potencialov pri učencih iz različnih socialnoekonomskih razredov, objavljena v knjigi Družbena neenakost, šolanje in talenti (Makarovič, 1984), je potrdila vpliv socialne neenakosti. Neenakost se odraža v pomanjkljivi realizaciji sposobnosti mladine iz nižjih socialnih slojev, še posebno očitne pa so bile razlike v nadrealizaciji sposobnosti manj inteligentnih otrok iz višjih slojev v primerjavi z enako sposobnimi otroki iz nižjih slojev. Makarovič trdi, da imajo otroci delavca neprimerno manjše možnosti za razvoj umskih sposobnosti kot otroci kapitalistov (Makarovič, 1985: 17). Avtor ugotavlja, da v povprečju obstaja zveza med rezultati pri merjenju inteligentnosti in socialnim poreklom, ki sicer ni precej visoka. Rezultati, ki jih pri testih inteligentnosti dosegajo učenci iz nižjih slojev so namreč v povprečju nižji od učencev, ki izhajajo iz višjih slojev (Makarovič, 1985: 21-24).

Kramberger v analizi izobrazbene mobilnosti v Sloveniji ugotavlja, da je vpliv družin na dosežke potomcev naraščal do konca druge svetovne vojne, ko so družine na vsak način in z vso podporo želele svojim potomcem povečati njihove možnosti za uspeh v šolah in posledično kasneje v življenju, nato pa je v času socializma, z uvedbo javno dostopnega šolstva, vpliv družin začel upadati. Sama vloga družine in vpliva staršev na otroke naj bi se z institucionalizacijo javnega šolstva zmanjšala, saj so to vlogo prevzeli vzgojno-varstveni zavodi in šole s celodnevним programom.

Ponovno je vpliv družin na uspeh otrok mogoče zaznati v kriznih obdobjih, ko so možnosti zaposlovanja nizke, zato 'je pričel ponovno naraščati tudi pomen vezi med statusno višjo družino, 'dobro šolo' in dobro zaposlitvijo' (Kramberger, 1999: 117).

"Socialna selekcija na slovenskem šolskem področju, merjena s statusnim vplivom izvornih družin, se ni trajno zmanjševala (...) ampak je bolj zanihala sem in tja, ..., predvsem pa se medgeneracijska družinska energija, ki zavestno podpira potomce in ohranja socialno selekcijo v šolskem polju, vedno preusmerja z nižjih, dostopnejših ravni izobraževanja, na višje, bolj zaprte ravni izobraževanja" (Kramberger, 1999: 116). Kramberger vztraja pri prisotnosti vpliva družine na izobrazbo potomcev, čeprav je splošna ugotovitev, da le-ta dolgoročno upada.

Povezava med doseženo izobrazbo in tveganjem revščine še vedno obstaja. Nižja kot je izobrazba osebe, višje je tveganje za življenje v revščini. Daleč največ revnih najdemo med najmanj izobraženimi (opazovana leta 1993, 1997/1998, 1998, 1999), ki zapolnjujejo skoraj 60% vse revne populacije. Leta

1999 je bila stopnja revščine v tej skupini visoko nad povprečjem - 26,8% (Klančičar 2004: 36).

Po mnenju strokovnjakov je tudi brezposelnost tista, ki vodi mlade v socialno izključenost. Stopnja registrirane brezposelnosti v Sloveniji je leta 2007 znašala 4,9 %, od tega je bila najvišja med mladimi, to je med osebami, starimi od 15 do 24 let; znašala je 10,4 % (SURS, Aktivno prebivalstvo, 2008).

Analitiki zavoda za zaposlovanje menijo, da je najbolj trdovraten problem zaposlovanje brezposelnih brez izobrazbe, saj njihov delež ostaja vseskozi na ravni 47 % (Rapuš Pavel, 2005: 338). Skladen s tem podatkom je tudi podatek, da neizobraženi zapolnjujejo skoraj 60% vse revne populacije. Leta 1999 je bila stopnja revščine v tej skupini visoko nad povprečjem - 26,8% (Klančičar 2004: 36).

Ko govorimo o pojavu osipništva in brezposelnosti se nam zdi pomembno v kontekstu socialne izključenosti, opozoriti na socialno mrežo mladih, ki je v tem primeru bolj redko preprejena. Jana Rapuš Pavel (2005) navaja številne tuje študije (Coffield, 1986; Hutchens, 1994; EmlerinMcNamara, 1996; Donovan in Oddy, 1982; Paugam 1996), ki so se usmerile v analizo naraščajočega problema socialne izolacije in izgubo socialnih stikov, kar pospešuje in stopnjuje tveganje težav na področju psihosocialnega zdravja. V Franciji naj bi bila negotova zaposlitvena situacija mladih tesno povezana tudi z izgubami v socialnem življenju, medtem ko permanentno delo prispeva k kvalitetnejšim socialnim mrežam in je povezano s socialno in ekonomsko vključenostjo. V študiji se šibki socialni kontakti mladih pokažejo v neposredni zvezi s področjem dela. Mladi brezposelni na Škotskem naj bi bili "odrezani" od številnih možnosti socialnih stikov, kar vpliva na njihovo socialno izključenost. Tudi v Veliki Britaniji brezposelnost mladih prispeva k restrikciji socialnih stikov; brezposelni mladi nimajo možnosti vzpostavljati toliko socialnih stikov na aktiven način, kot bi si jih želeli, in to prispeva k doživljanju izoliranosti in občutkom nesrečnosti (Rapuš Pavel 2005: 347-349). Iz različnih ugotovitev Rapuš Pavel zaključuje, da ne izgubijo vsi mladi pomembnih socialnih stikov zaradi negotovosti na trgu dela (primer razvite Danske), nedvomno pa področje dela predstavlja eno izmed pomembnih socialnih sfer, v kateri imajo mladi možnost vzpostavljati nove socialne stike in vezi.

Številne študije v Združenih državah Amerike, ki so raziskovale vpliv revščine na otroke v različnih razvojnih obdobjih, navajajo, da je pri otrocih, ki se soočajo z revščino v predšolskem obdobju in v zgodnjih šolskih letih, manj verjetno, da bodo uspešno končali šolanje, v primerjavi s tistimi otroki in mladostniki, ki so živeli v revščini pozneje. Zaradi nespodbudnega okolja v predšolskem obdobju ne razvijejo znanja, sposobnosti in spretnosti, potrebnih za uspešno sodelovanje v izobraževanju. Najbolj očitni so učinki

revščine pri otrocih do tretjega leta starosti. Šolska neuspešnost otrok ima neizmerljive posledice v življenju mladih ter v njihovem čustvenem in duševnem zdravju. Vse preveč otrok, ki živijo v revščini, začne in sklene svoje otroštvo v socialni izključenosti in s šolsko neuspešnostjo ter se v nadaljnjem življenju srečuje z nezaposlenostjo, revščino, boleznimi, z brezperspektivnostjo. Ne trdimo, da je razvoj posameznika odvisen le od družbeno-ekonomskega statusa, priznavamo dokazan vpliv drugih dejavnikov, menimo pa, da je diskriminacija otrok in mladostnikov iz revnejših družin nedopustna in da so enake možnosti in priložnosti vseh posameznikov in posameznikov do izobraževanja nujne, temeljne pravice vseh nas.

::VPLIV IZOBRAZBE STARŠEV NA IZOBRAZBENE DOSEŽKE OTROK

Revščino in socialno izključenost otrok in mladih ne moremo obravnavati ločeno od splošne stopnje revščine in socialne izključenosti njihovih staršev.

Na nastajanje razlik v osvojenem znanju je poleg vpliva socialno-ekonomskega statusa družine, zaznan tudi vpliv izobrazbe staršev. Raziskave kažejo, da še bolj kot finančno stanje družine, vpliva na vključevanje otrok v nadaljnje izobraževanje po osnovni šoli, izobrazba staršev, kar se še potencira ob prehodu v visoko šolstvo. Največ študentov izhaja iz višjih socialnih slojev in sicer ne toliko z ozirom na premoženjski status, kot z ozirom na stopnjo izobrazbe staršev. Istočasno pa v literaturi zasledimo, da kljub vsemu vpliv družine na izobrazbeni dosežek otrok dolgoročno gledano upada. Po mnenju Krambergerja (1999) je k temu veliko prispeval socializem s težnjo sistematičnega povečevanja statusno neodvisne dostopnosti do šolanja in, v manjši meri, v devetdesetih letih, je to tudi posledica novih selekcijskih mehanizmov, kot so eksterna preverjanja znanj ter možnost vpisa v nadaljnje šolanje na podlagi maturitetnih zbirnih točk.

Mednarodne in novejšje slovenske raziskave potrjujejo prepoznavanje razlik že od predšolskega obdobja naprej. Zupančič (2003) ugotavlja pomembne razlike pri razumevanju pojmov, jezikovnem znanju, splošni poučenosti ter pozornosti in koncentraciji med predšolskimi otroci iz revnih družin in otroci iz družin z visokim socialno-ekonomskim stanjem (v Kavkler 2004: 125). Rožanc (2000) navaja pomembne razlike v besedišču med četrtošolci iz revnih družin in tistimi iz družin z visokim socialnoekonomskim stanjem. Izobrazba staršev je dejavnik, ki najbolj vpliva na razlikovanje sedemletnih otrok po uspešnosti pri matematiki. Iz raziskave Vončine (2003) so razvidne razlike v avtomatizaciji aritmetičnih znanj in postopkov ter v sposobnosti reševanja besednih problemov med sedmošolci iz revnih družin in tistimi iz

družin z višjim socialno-ekonomskim statusom (v Košak Babuder 2006: 94).

Zaključno poročilo projekta Identifikacija kriterijev za vrednotenje pravičnosti v izobraževanju (Razdevšek Pučko in drugi, 2003), izdelano na podlagi analiz statističnih podatkov, potrjuje, da je tako uspeh otrok v osnovni šoli kot njihov vpis v različno dolge in zahtevne srednješolske programe statistično pomembno povezan z izobrazbo staršev. Otroci manj izobraženih staršev dosegajo večkrat nižji šolski uspeh in se večkrat vpisujejo v manj zahtevne srednješolske programe kot otroci bolj izobraženih staršev. Zaradi varstva osebnih podatkov tovrstnih raziskav, od leta 1997, ni več mogoče opraviti.

Kljub vsemu so možnosti za izobraževanje vedno boljše, saj ima vsaka naslednja Generacija že višje izobrazbeno povprečje. Od leta 1968 pa do danes se je delež visoko Izobraženih povečal skoraj za trikrat, kljub temu pa še vedno ne dosegamo zahtev Evropske Unije, to je 25 % aktivnega prebivalstva s končano dodiplomsko oz. podiplomsko izobrazbo. Letos je v višje strokovne in visokošolske programe vključenih že skoraj polovica vseh oseb med 19. in 23. letom starosti. Še pred desetimi leti je bilo v terciarno izobraževanje vključena manj kot tretjina oseb v omenjeni starostni skupini (SURS, Vpis študentov v terciarno izobraževanje v študijskem letu 2007/08, 2008). Glede na število vpisanih na fakultete, bi s takim trendom to mejo celo presegli, vendar je izpad na fakultetah prevelik. Mnogo študentov namreč prekine izobraževanje tudi zaradi visokih stroškov, ki jih sami ali njihove družine ne zmorejo kriti, kljub sedanjim oblikam državne pomoči (štipendije, subvencioniranje storitev, davčne olajšave, otroški dodatki, možnosti zaslužka z občasnim delom).

.:VPLIV IZOBRAŽEVALNEGA SISTEMA NA SLOJEVSKO REPRODUKCIJO

Možnost izbire formalnega in neformalnega izobraževanja se povečuje vendar hkrati se zmanjšujejo možnosti dostopa za vse, kar v postmoderni družbi, ki temelji na znanju, povečuje možnost socialne izključenosti in revščine.

Ker vzgojne in izobraževalne ustanove izgubljajo monopol nad vzgojo in izobraževanjem otrok in mladine se krepi ponudba in trg neformalnih izobraževalnih ponudb in izvenšolskih učnih dejavnosti. Krepi se pritisk na starše, da začnejo otroke izobraževati že v predšolskem obdobju. Tudi samo delovanje šolskih institucij se pomika vedno bolj v otroštvo. Ta proces ima svoje negativne učinke v preobremenjenosti otrok in stresih zaradi občutkov neuspešnosti. (Ule in Rener, 2007: 12).

V tej smeri je šla tudi reforma oziroma prenova šole (9-letna OŠ). Priznavamo številne organizacijske, pozitivne spremembe uvedene z devetletno OŠ, vendar imamo resne pomisleke pri vsebinskih novostih.

Če se ozremo k skandinavskim državam hitro opazimo razliko med našim in njihovim brezplačnim šolanjem. Brezplačno šolanje zanje pomeni tudi brezplačen prevoz otrok, brezplačne učbenike, brezplačno prehrano. To pri nas, tudi z uvedbo devetletke, ostaja nespremenjeno, torej v breme staršev. Res je, da imamo t.i. učbeniške sklade in možnost subvencionirane prehrane v šoli, vendar kljub temu ostajajo stroški obveznega šolanja visoki in pogosto predstavljajo največji družinski strošek.

V ocenah oz. ocenjevanju vidimo neučinkovit zunanji motivator, ki zavira kreativnost in osebnostno rast naših otrok, deluje nanje destruktivno, prispeva k nezdravi tekmovalnosti in predvsem preprečuje, da bi se otroci učili zase in ne za ocene, učitelje ali starše. Strinjamo se, da so ocene in druge sankcije, zlasti za delo učiteljev, v tistem trenutku ali pa za krajši čas, uspešni motivatorji, nikakor pa niso ustrezni in dolgoročno učinkoviti, saj uničujejo za otrokov razvoj in uspeh pomembne odnose. Verjamemo, da smo ljudje notranje intrinzično motivirana bitja in da smo uspešni in zadovoljni le takrat, ko uspešno zadovoljujemo temeljne psihološke potrebe, kar pa znotraj obstoječega šolskega sistema otrokom vedno ni omogočeno. Naš skupni cilj bi moral biti uspešen, zadovoljen, srečen in osebnostno zdrav šolar, ker le tako lahko zraste v zdravo in odgovorno odraslo osebo..

Opisno ocenjevale ne pomeni šole brez ocen. Zato podpiramo opisno ocenjevanje, ki zahteva od učiteljev bolj individualizirano delo, dobro poznavanje otrok, spremljanje njihovega vedenja in vedenja, kar prispeva h kakovosti šole. S takšnim pristopom učitelj lepo oriše učenčeve kognitivne, čustvene, socialne in motorične dosežke z vidika doseganja zastavljenih ciljev in standardov znanj ter v luči njegovega individualnega razvoja. Poleg pridobivanja znanj (kognitivnih kompetenc) so na takšen način vključene tudi, sedaj spregledane, socialne in emocionalne komponente.

Težava opisnega ocenjevanja je le v tem, da tudi tu pogosto prevlada težnja po kalupljenju, ko zaradi učiteljevega pomanjkanja časa ali (psihološkega) znanja, napredek enega otroka opisujejo zelo sorodno napredku drugega. Toda mi vsi smo individuumi in to naj bi upošteval tudi t.i. nivojski pouk, ki pa žal le še dodatno razvršča otroke (glede na standarde znanja) in jih s tem dodatno stigmatizira, označuje in onemogoča enakovredno izobraževanje in vključevanje v družbo.

Šola je institucija, ki bi morala bistveno prispevati k zmanjševanju medsebojnih razlik, je prostor, ki bi moral povezovati, vključevati, vzpodbujati vse učence, ne glede na socialno-ekonomski status, izobrazbo in vpliv staršev. Omogočiti rast in napredek vseh otrok je zagotovo temeljna naloga šole. Znebiti se moramo ogroženosti, ki jo prinaša pozicija poraženec-zmagovalec in delati na poziciji zmagovalca-zmagovalec, ki omogoča napredek

vseh udeleženi. Vzpodbujamo samotekmovalnost, ko otrok s samopresojo ugotovi, kje je bil pred časom in kje je sedaj; česa vsega se je naučil, v čem je napredoval; kaj dela sedaj drugače kot je pred časom. Pomembna zmeta o tekmovalnosti in primerjanju; ko osebno nihče ne pridobi, če nekdo drug dosega lepe rezultate, sami pa še vedno ostajamo neuspešeni. Zaradi dejstva, da je človek notranje motivirano bitje tudi dvomimo o motivacijskem učinku medsebojne tekmovalnosti.

Učenje je proces, znotraj katerega zahteve po uokvirjenem razmišljanju in togosti, nimajo mesta, prav tako ne raba groženj in kritike, ker uničujejo kreativnost vsakega posameznika in s tem seveda njegov napredek in razvoj. V obstoječem šolskem sistemu je teh uničujočih vedenj še vedno preveč. Opravičevanje, da gre za konstruktivno kritiko ne vzdrži, ker kritika je kritika, in kritika je uničujoča. Preveč škode povzročamo, ko se pri sporočanju glede napak usmerjamo na učenca osebno (nisi v redu, ne znaš, si nesposoben...), tudi, če pri tem uporabljamo tako znana in svetovana 'Jaz sporočila'. Tudi tako sporočamo le: 'jaz sem okej', 'ti nisi'; 'tako kot pravim in delam jaz je prav', 'tako kot ti, ni prav'. Naj šolski neuspeh ne bo tudi osebni neuspeh. Bolj smiselno, zlasti pa učinkovito, ker s tem načinom ne uničujemo odnosa, je, da se usmerimo na otrokov izdelek, vedenje ali kar ni bilo najbolje, in se tako ognemo uničujočemu žaljenju, podcenjevanju, vrednotenju in drugim škodljivim vedenjem.

Pri otroku naj bi iskali znanje in ne neznanja, ampak diskrepanca med tem v kar verjamemo in med tem kar počnemo, ostaja še vedno velika. Vse to pa pripomore k reprodukciji medsebojnih razlik in k vrednotenju posameznikov, občutkov krivde, nemoči, izključenosti. Čeprav se poudarja pomen socialno-psihološkega vidika pri spremembi šolskega sistema, pa žal ugotavljamo ravno nasprotno; večjo obremenjenost otrok in povečevanje razlik.

Če zelo grobo povzamemo rezultate mednarodnih raziskav (TIMSS, PISA), ki se jih udeležujejo slovenske šole, le-ti niso najbolj vzpodbudni, saj kažejo, da je vse manj učenk in učencev, ki jih učenje veseli; raste delež učencev, ki se ne marajo učiti naravoslovja; znanje ni uporabno, preveč je reprodukcije. Otroci so preobremenjeni, pouk ni atraktiven. To so le nekateri pokazatelji neuspešnosti aktualnega šolskega sistema, ki poleg vedno večjih osebnih stisk naših šolarjev, govorijo o potrebi po novih izobraževalnih izbira.

::PRIMER DOBRE PRAKSE

Sicer obsežne in dobronamerne reforme šolskega sistema, kot so bile zastavljene in izvedene v Sloveniji, ne prinašajo zelenega učinka. Organizacijske (devetletka, zasebne šole, bolonjski študij...) in strokovne reforme (vzgojno-izobraževalni

pristopi, avtoritativno/permisivno ravnanje z otroki in mladimi), s katerimi si pristojni prizadevajo dvigniti raven znanja in zasledujejo cilje izobraževanja (v Evropski skupnosti sprejeti 'štirje stebri': znati, uporabiti znanje, znati živeti v skupnosti, znati živeti s seboj in s svojo istovetnostjo), ne odgovorijo, na za izvajanje ključno vprašanje, *kako* doseči te cilje, na kakšen način. Odgovor na to vprašanje smo našli v Glasserjevi kakovostni šoli, imenovani po ameriškem psihiatru in psihoterapevtu W. Glasserju. V svetu deluje po merilih Glasserjeve dobre šole več šol, pri nas se je za uvajanje teorije izbire v sistem dela v šoli, odločilo kar nekaj šol, vendar je naziv Glasserjeve kakovostne šole v Sloveniji pridobila le OŠ Preserje pri Radomljah. Želeli so razviti koncept, ki bi jih vodil k boljšemu in učinkovitemu poučevanju in vzgajanju. Skladno z aksiomi teorije izbire so se naučili razumeti vedenjske in učne težave svojih učencev, prepoznavati in upoštevati njihove potrebe, opustili so kaznovanje in druga za odnos uničujoča vedenja. Ravnateljica šole opisuje, kaj sedaj počnejo drugače kot so prej: "Naučili smo se, da s tem, ko poskušamo otroke siliti v delo tako, da jih podkupujemo (če boš naredil to, potem boš lahko), kaznujemo, ponižujemo (iz tebe nikoli nič ne bo), grozimo (če ne boš naredil tega, boš dobil opomin), kritiziramo (poglej se kakšen si), nergamo (že spet ti) in se pritožujemo, ne dosežemo zaželenih rezultatov, čeprav smo prej verjeli, da lahko nekoga prisilimo, da bo delal kot hočemo. Bili smo namreč prepričani, da točno vemo, kaj je dobro zanj in da ga moramo pripraviti, da bo to storil. Zgoraj naštetá nepovezovalna vedenja skušamo nadomestiti z dogovarjanjem, poslušanjem, vzpodbujanjem, zaupanjem, podpiranjem, spoštovanjem in sprejemanjem. Ne bom trdila, da je enostavno, saj smo leta komunicirali na drugačen način. Ne bom trdila, da se vsak dan in ves čas tako vedemo. Vendar se trudimo in si prizadevamo. Ozaveščamo naša vedenja, popravljamo jih in jih kontroliramo.... Spreminjamo svoj sistem ocenjevanja, saj hočemo, da učenci znajo. Če jim damo nezadostno jim s tem odvzamemo možnost, da bi se naučili za več. Poleg tega ubijemo v njih radovednost in željo po znanju in seveda rušimo samopodobo. To ne pomeni, da ne bo več nobene nezadostne, temveč le to, da damo otroku več možnosti, da doseže boljšo oceno. Tako, kot si jo želi. Vendar mora zanjo izkazati znanje. Nekateri otroci preprosto potrebujejo več časa, drugi drugačne poti do znanja, tretji ne vidijo smisla. Naučili smo se videti to in poskrbeti, da za vsakega otroka poskušamo najti pravo pot" (Kern, 2008).

OŠ Preserje priznavajo visoke izobraževalne rezultate, ki se kažejo v številnih zlatih, srebrnih in bronastih priznanjih, ki jih učenci te šole dosegajo na tekmovanjih iz znanja. Šola je znana po izjemno številčnih in kakovostnih raziskovalnih nalogah, ki jih predstavlja na regionalnem in državnem srečanju mladih raziskovalcev. Nadpovprečni pa so tudi njihovi dosežki na vsakoletnem

nacionalnem preverjanju znanja. Vse to dokazuje, da so pomisleki, da otroci s takšnim pristopom ne osvojijo predvidenega znanja, neupravičeni. Pravzaprav se s takšnim načinom dela, ko delamo skupaj z njimi in ne le zanje, naučijo in osvojijo mnogo več znanj in veščin. Zlasti te, ki jih naš šolski sistem še vedno ne nudi; kako živeti skupaj z drugimi, kako vzpostavljati in ohranjati dobre odnose, uspešno reševati medsebojne konflikte, kako živeti zadovoljujoče in v sožitju z drugimi. Pri otrocih je potrebno iskati znanje in ne neznanja, prepoznavati njihove ustvarjalne sposobnosti in talente ter spodbujati njihov celostni razvoj.

Da bi lahko šolski sistem imenovali pravičen, je potrebno zagotoviti formalno enake možnosti izobraževanja, hkrati pa tudi izravnati objektivne razlike med učenci. Šolski sistem teh zahtev ne sme uresničevati le na formalnem, institucionalnem nivoju, temveč mora nujno poseči tudi na odnosni nivo. Zato verjamemo v predstavljen vzgojno-izobraževalen pristop, ki po našem mnenju, pomembno prispeva k povečevanju in izenačevanju možnosti in priložnosti v izobraževanju in tako posredno prispeva k zmanjšanju negativnih družbenih pojavov in destruktivnih oblik manifestiranja duševnih stisk ljudi, ki se z izključevanjem srečujejo v realnosti vsakdanjega življenja.

::SKLEP

Strateški cilji programa za boj proti socialni izključenosti in revščini na področju vzgoje in izobraževanja so bili vgrajeni v sistemske in vsebinske spremembe na področju šolstva.

Republika Slovenija je s prenovo šolskega sistema v vzgojo in izobraževanje vnesla mehanizme, s katerimi želi zagotoviti enake možnost v izobraževanju, povečati socialnointegracijske vloge šole, stopnje vključenosti otrok, mladine in odraslih v izobraževanje, povečati dostopnost do različnih programov, zmanjšati osip, povečati kakovost pridobljenega znanja in zagotoviti raznovrstnost oblik izobraževanja.

Posodobljene učne vsebine naj bi posegale na različna področja otrokovega razvoja, na novo vpeljane metode in oblike poučevanja pa omogočale večjo vzgojno vlogo učitelja in učiteljice.

Evalvacija kurikularne prenove vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji (2003: 15) zagotavlja, da so vsi udeleženi (učitelji, učenci in starši) pozitivno sprejeli nivojski pouk in imajo o njem pozitivna stališča. Evalvacija poda sklep, da je nivojska diferenciacija izobraževanja v osnovni šoli ustrezna novost in jo je potrebno kakovostno uresničevati ter še preučevati.

Najpogostejša pripomba učencev glede ocenjevanja je, da so razlike med različnimi nivoji pri ocenjevanju prevelike in da je zato težko doseči najvišje

ocene, da je ocenjevanje prestrogo ter da bi bilo bolje ocenjevati z ocenami od 1 do 5. Razmišljajo o uvedbi desetstopenjske ocenjevalne lestvice.

Presenečajo rezultati o medvrstniških odnosih in prijateljstvu med učenci, ki kažejo, da so uspeli obdržati prijateljske odnose tako v matičnih razredih kot tudi oblikovati dobre medsebojne odnose v nivojskih skupinah. Iz tega zaključijo, da nivojski pouk v splošnem ni negativno deloval na socialno življenje učencev v matičnem razredu.

Evalvacija tudi ugotavlja, da nivojski pouk na samopodobo učencev na nižji ravni zahtevnosti ni vplival negativno, saj so ti učenci samopodobo v dvoletnem obdobju ohranili na enaki ravni. S to ugotovitvijo zavračajo pogoste, po našem mnenju tudi upravičene, pomisleke nekaterih, da bodo učenci zaradi nivojskega pouka prikrajšani ravno na emocionalnem področju (ibid: 15-17).

Dvome individualiziranega zapisovanja ocen potrjuje evalvacija spričeval, ki je pokazala, da ima v prvem razredu več kot dve tretjini spričeval (68,5 %) zapise z individualiziranimi ocenami, v drugem razredu pa je takšnih le nekaj več kot polovica spričeval (50,8 %). Nekaj več kot 40 odstotkov zapisov ocen prvega in drugega razreda je takšnih – pri spričevalih drugega razreda je takšnih skoraj polovica – da iz njih *ni viden individualni napredek učenca pri doseganju ciljev oz. standardov znanja*; to kaže na precejšen odstotek neustreznih zapisov ocen (Evalvacija opisnega ocenjevanja..., 2004 : 11).

S križanji rezultatov so ugotovili, da ima v celotnem vzorcu le nekaj več kot desetina (11,5 %) spričeval individualizirane zapise ocen in obenem opisujejo (zgolj) učenčev napredek pri doseganju ciljev oziroma standardov znanja – torej dajejo kakovostno oceno, ki ustreza normativnim določilom pravilnika o ocenjevanju znanja. Evalvatorji so ugotovili, da za spričevala z individualiziranimi ocenami velja, da je bolj verjetno, da ocena vključuje tudi oceno nepreverljivih ciljev ter opise učenčevega vedenja in/ali lastnosti. Križanje rezultatov je pokazalo, da kar 80,4 % spričeval z individualiziranimi ocenami vključuje bodisi vrednotenje po enem od obeh kriterijev bodisi po obeh skupaj (ibid: 15).

Pregled spričeval oddelkov kot celot je pokazal, da si učitelji "pomagajo" pri zaključnih opisnih ocenah tudi tako, da si pripravijo določene vzorce zapisov ocen, te pa potem bolj ali manj prilagojene uporabljajo pri zaključni oceni posameznega učenca. To je s stališča sprejetih rešitev napačno, ker izhodišče za izdelavo ocene pri takšnih vzorcih ni znanje posameznega učenca. Ker je izkazano znanje učenca pri takšnem pristopu ocenjeno tako, da je "uvrščeno" vnaprej pripravljen opis doseženega cilja oziroma standarda znanja, postopek vodi v manj individualizirane zapise opisnih ocen. Tako nedefinirano opisno ocenjevanje znanja se sprevrže v "vrednostne sodbe, ki otroke vsaj tako stigmatizirajo kot tisto, čemur smo se želeli izogniti z odpravo številčnih ocen"

(ibid: 15-16). Stigmatiziranje in vrednotenje otrokove osebnosti znotraj šolskega sistema potrjuje podatek, da več kot polovica spričeval (55,6 %) vključuje poleg opisa izkazanega znanja tudi enega ali več zapisov, ki opisujejo učenčeve lastnosti in/ali vedenje (nemirnost, moteče vedenje, prijaznost ...) in/ali dajejo implicitne vrednostne sodbe o učencu (ibid: 13).

Evropska priporočila za individualizacijo in diferenciacijo pouka opozarjajo na nujnost upoštevanja vsakega posameznika, njegove sposobnosti, interese in pričakovanja, kar omogoča vključenost in zagotavlja uspeh vsakega učenca.

::LITERATURA

- Aralica, V. (2003): Družbena neenakost v procesu tranzicije Slovenske družbe. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Avsec, T. (1999): Romski otrok. Različnim otrokom enake možnosti. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije.
- Bezenšek, J. (2003): Vpliv revščine in socialne izključenosti na izobraževanje nadarjenih. V: Pedagoška obzorja, letnik 18, številka 3-4.
- Cvahte, B. (2004): Realnost človeških stisk v pobudah varuhu človekovih pravic. V: Gornik, J. (ur.): Zbornik 1. posveta na temo Revščina in socialna izključenost oziroma vključenost. Portorož: Urad Republike Slovenije za mladino, Mladinski svet Slovenije, str.: 111-115.
- Črnak Meglič, A. (2008): Obraz revščine. Interno gradivo. Inštitut RS za socialno varstvo.
- Duffy, K. (1998): Opportunity and Risk: Trends of Social Exclusion in Europe. Council of Europe: Strasbourg.
- Dopolnilo nacionalnega poročila o strategijah socialne zaščite in socialnega vključevanja za obdobje 2006 – 2008. (2007). Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve
- Javornik, J. S. (2006): Konceptualna izhodišča. V: Socialni razgledi. Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, str. 8 – 12.
- Kavkler, B. (2004): Izobraževalna uspešnost kot pogoj za zmanjševanje revščine. V: Gornik Jože (ur.): Zbornik 1. posveta na temo Revščina in socialna izključenost oziroma vključenost. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za mladino, Mladinski svet Slovenije, str. 125-128.
- Klančičar, M. (2004): Revščina otrok. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Košak Babuder, M. (2006): Kako pretrgati začarani krog revščine v izobraževanju. V: Sodobna pedagogika, Letnik/VOL. 57/123, posebna številka, str. 94-107.
- Kramberger, A. (199): Vpliv družine na izobrazbene dosežke potomcev v Sloveniji. V: Mandić, S. (ur.): Kakovost življenja. Stanja in spremembe. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.
- Lesar, I. (2005): Odziv Slovenskih učiteljev na otroke priseljencev iz bivše Jugoslavije. V: Dve domovini, št. 22. Znanstvenoraziskovani center SAZU, Inštitut za Slovensko izseljenstvo.
- Makarovič, J. (1984): Družbena neenakost, šolanje in talenti. Maribor: Založba Obzorja.
- Makarovič, J. (1985): Odkrivanje talentov. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Medvešek, M. (2006): Vloga vzgojno-izobraževalnega sistema v procesu družbenega vključevanja/izključevanja potomcev priseljencev v Sloveniji. V: Socialna pedagogika, letnik/vol. 57/123, posebna številka, marec, str. 124-149.
- Medvešek, M. (2007): Kdo so potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije? V: Razprave in gradivo. Ljubljana, št. 53-54.
- Nacionalni akcijski načrt o socialnem vključevanju za obdobje 2005-2010. (2004). Vlada RS, Ljubljana.
- Peček, M. (2005): Je osnovna šola v Sloveniji pravična in poštena: Primer izseljenkih otrok iz bivše Jugoslavije. V: Dve domovini, št. 22. Znanstvenoraziskovani center SAZU, Inštitut za Slovensko izseljenstvo.
- Rapuša Pavel, J. (2005): Ranljivost mladih pri soočanju z brezposelnostjo. V: Socialna pedagogika, vol. 9, št. 3, str. 329 – 360.
- Razdevšek Pučko, C.... [et al.] (2002): Identifikacija kriterijev za vrednotenje pravičnosti v izobraževanju : zaključno poročilo. Ljubljana : Pedagoška fakulteta.
- Renner, T. (2007): Globalizacija, individualizacija in socialna izključenost mladih. V: Kajzer, A. (ur.): IB Revija za strokovna in metodološka vprašanja trajnostnega razvoja, št. 2/letnik XLI, str. 40-49.
- Smerdu, F. (1999): Predstavitev projekta Problematika zaposlovanja Romov v občini Novo mesto. Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Stvarnik, J. (1998): Okrogla miza o uresničevanju šolske zakonodaje na področju izobraževanja romskih otrok. Romski zbornik II. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Toličič, I., Zorman, L. (1977): Okolje in uspešnost učencev. Ljubljana: DZS.

- Trbanc, M. (1996):** Socialna izključenost: koncept, obseg in značilnosti. V: Svetlik, I. (ur.): Kakovost življenja v Sloveniji. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, str. 287-310.
- Ule M., Renner T., Mencin M., Tivadar B. (2000):** Socialna ranljivost mladih. Maribor: Aristej.
- Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (Uradni list RS, št. 14/2003 – uradno prečiščeno besedilo, 34/2003 in 79/2003).**
- The Construction and Use of Level of Living Indicators. (1996).** V: Analiza revščine slovenskih gospodinjstev na podlagi podatkov iz ankete o porabi gospodinjstev v letu 1993. Ljubljana: Statistični urad RS.
- Program boja proti revščini in socialni izključenosti. (2000).** Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.

::ELEKTRONSKI VIRI

- 1. Apohal Vučkovič, L. ... [et al.]. (2002):** Izvajanje strategije socialnega vključevanja s poročilom o uresničevanju programa boja proti revščini in socialni izključenosti. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. Povzeto 20. maja 2009 s strani http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/Strategija_socialnega_vkljucevanja.pdf
- Barle Lakota, A. ... [et al.]. (2004):** Strategija razvoja in izobraževanja Romov v Sloveniji. Povzeto 20. maja 2009 s strani http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/razvoj_solstva/projekti/enake_moznosti/0721_strategija_Romi.doc
- Intihar, S. (2007):** Kazalniki socialne povezanosti, 2004 - začasni podatki. Povzeto 20. maja 2009 s strani http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1213
- Kern, Ana N. (2008):** Uvajanje teorije izbire. Naša pot do Glasserjeve kakovostne šole. Povzeto 30. maja 2009 s strani http://www.ospreserje.si/index.php?option=com_content&task=view&id=112&Itemid=270
- Klopčič, V.: Projekt CRP "Romi v procesih evropske integracije/razvoj modelov izobraževanja in usposabljanja Romov za povečanje rednega zaposlovanja", vsebinsko poročilo. Povzeto 20. maja 2009 s strani <http://www.inv.si/procilo.doc.doc28.22>**
- Ule, M., Renner, T. (2007):** Dekonstrukcija mladine, nova tveganja in iskanje varnosti. URL = http://www.uradzadroge.gov.si/projects_docs/Dekonstrukcija%20mladine_.pdf
- Aktivno prebivalstvo (po Anketi o delovni sili), Slovenija. Statistični urad RS. Povzeto 30.5.2009 s strani http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?ID=1551**
- Anketa o življenjskih pogojih, EU-SILC, Slovenija, 2005 - začasni podatki, Prva objava. Statistični urad RS. Povzeto 23. maja 2009 s strani http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?ID=846**
- Evalvacija kurikularne prenovе vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji. (2003):** Poročilo o rezultatih evalvacijskih študij, zaključenih do konca leta 2002. Ljubljana : Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Urad RS za šolstvo. Povzeto 5. junija 2009 s strani http://www.mss.gov.si/si/delovna_podrocja/razvoj_solstva/evalvacija_vzgojno_izobrazevalnih_programov/
- Evalvacija opisnega ocenjevanja v prvem vzgojno-izobraževalnem obdobju. (2004):** Zaključne opisne ocene ob koncu prvega in drugega razreda devetletne osnovne šole (sklepno poročilo evalvacijske študije). Ljubljana : Pedagoška fakulteta, Filozofska fakulteta. Povzeto 5. junija 2009 s strani http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/razvoj_solstva/evalvacija/2001/Porocilo_Evalvacija_poprava2.pdf
- Izobraževanje otrok romske etnične skupnosti. (2007):** Statistični urad RS. Povzeto 20. maja 2009 s strani http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1160
- MDDSZ in predsedovanje Svetu EU. Prednostne naloge. Povzeto 20. maja 2009 s strani <http://www.mddsz.gov.si/index.php?id=12068>**
- Meddržavne selitve po državljanstvu, Slovenija, letno. Statistični urad RS. Povzeto 20. maja 2009 s strani <http://www.stat.si/pxweb/Dialog/Saveshow.asp>**

Nacionalno poročilo o strategijah socialne zaščite in socialnega vključevanja 2006-2008. (2006): Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. Povzeto 20. maja 2009 s strani http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/npspszsv_06_08_slo.pdf

Skupni memorandum o socialnem vključevanju (JIM-Joint Inclusion Memorandum). (2003). Povzeto 20. maja 2009 s strani http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/jim.pdf

Vpis študentov v terciarno izobraževanje v študijskem letu 2007/08. Statistični urad RS. Povzeto 5. junija 2009 s strani http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=1568

RECENZIJE

REVIEWS

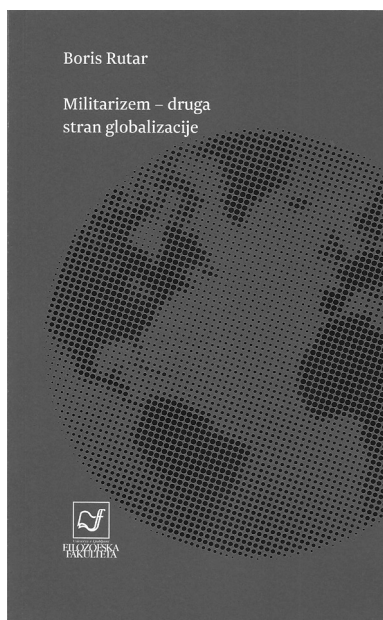
August Lešnik
BORIS RUTAR
(2012): MILITARIZEM
– DRUGA STRAN
GLOBALIZACIJE.
LJUBLJANA:
ZNANSTVENA
ZALOŽBA FILOZOFSE
FAKULTETE (ZBIRKA
DELA / ODDELEK ZA
SOCIOLOGIJO).

223-227

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SOCIOLOGIJO
AŠKERČEVA 2
SI-1000 LJUBLJANA
E-MAIL: AVGUST.LESNIK@FF.UNI-LJ.SI

RECENZIJA

355.O15:339.97"20"

Pričujoče delo sociologa dr. Borisa Rutarja¹ je druga objavljena knjiga v zbirki Dela,² ki jo izdaja Oddelek za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.³ Avtor obravnava, kot je razvidno iz naslova, nadvse aktualno in teoretično relevantno družbeno vprašanje, tako v globalnem kot tudi v nacionalnem pomenu. Uvodoma je potrebno opozoriti na izvirnost pristopa B. Rutarja k dani problematiki, ki temelji na spoznanju, da je militarizem potrebno raziskovati (tudi) s sociološkega zornega kota, kajti koncept militarizma – kot poudarja – se je razvil zaradi specifične kulture civilne družbe, ne pa zaradi posebnosti institucij države. Ne gre namreč prezreti, da militarizem vznikne ob vprašanju zagotavljanja varnosti družbe, vendar ne v obliki institucionalnega nasilja nad civilno družbo, temveč v specifičnih kulturnih vzorcih civilne družbe same.

Knjiga, ki je pred nami, je vsebinsko razdeljena na dva medsebojno povezana problemska sklopa.

V prvem se avtor (skozi poglavja: *Družbeni koncepti zagotavljanja varnosti – pogled v zgodovino*, *Razprave o militarizmu*, *Klasični militarizem – kritična analiza*) osredotoča na analizo relevantnih družbenih procesov v obdobju klasičnega militarizma, medtem ko v drugem (skozi poglavja: *Čas globalizacije in njene posledice*, *Globalizacija in mir*, *Temna stran globalizacije*, *Globalizacija in militarizem*, *Postmilitarizem*) analizira vojaška in varnostna vprašanja v procesu globalizacije. Pričujoča delitev je nedvomno smiselna, če imamo v vidu spremembo paradigme nacionalne države v procesu globalizacije, pa tudi novo 'varnostno

¹B. Rutar je diplomiral iz zgodovine in sociologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Podiplomski študij je nadaljeval na Oddelku za sociologijo FF v Ljubljani, kjer je leta 2002 magistriral (*Sociološki pogledi na zagotavljanje varnosti družbe v pogojih militarizma*; mentor: prof. dr. Avgust Lešnik) in leta 2008 dosegel doktorat znanosti s področja socioloških znanosti (*Problemi militarizma v času globalizacije*; mentor: prof. ddr. Rudi Rizman, somentorica: prof. dr. Ljubica Jelušič). Raziskovalni predmet njegovega znanstvenega zanimanja je preučevanje civilno vojaških razmerij v avtoritarnih, totalitarnih in demokratičnih družbah, v navezavi s sociologijo vojske, vojaško industrijskim kompleksom, kot tudi z globalizacijo, civilno družbo in ideologijo; pri svojem raziskovalnem delu uporablja interdisciplinarni pristop: sociološki, politološki, zgodovinski, civilno-vojaški; v kontekstu slednjega ne gre prezreti, da pri svojih teoretskih izvajanjih koristno uporablja tudi znanja, pridobljena (v zadnjih 20-ih letih) na usposabljanjih ter poklicnem delu na domačih in tujih vojaških ustanovah.

²Kot prva je izšla knjiga Marjana Horvata: *Evropska identiteta v procesih globalizacije* (2010). "Zbirka Dela je namenjena objavi študij mladih raziskovalcev in raziskovalk, ki predstavljajo znanstveno odlične sociološke razprave in ki naj služijo kot študijska literatura ter spodbuda pri lastnem raziskovanju vsem študirajočim sociologom in sociologinjam. Kriteriji izbire del za objavo so analitska poglobljenost, metodološka doslednost, družbena kritičnost in humanistična kreativnost pri obravnavanju izbrane sociološke problematike. S temi kriteriji je določeno tudi poslanstvo zbirke: promoviranje prodorne mlade znanstvene publicistike, ki tvorno prispeva k razvoju slovenske sociološke misli" (*Beseda urednice* prof. dr. Ksenije Vidmar Horvat: *ibid.*, str. 5).

³Oddelek za sociologijo izdaja publikacije v petih knjižnih zbirkah: *Zvezki*, *Dela*, *Portreti*, *Album* in *Prevodi*. Glej: <http://www.sociologija.si/publikacije/>.

arhitekturo' v začetku 21. stoletja, natančneje po 11. septembru 2001, ki je med drugim odprla tudi vprašanje 'usode' nacionalne države in njene varnosti v pogojih globalizacije; seveda pa sodobnega militarizma ni moč razumeti brez kritičnega soočenja s klasičnim.

Kot rečeno, v prvem vsebinskem sklopu so v ospredju avtorjevega zanimanja *koncepti varnosti in militarizma* oziroma *analiza militarizma kot družbenega pojava*. V razpravi o varnosti v pogojih nacionalne države in nacionalizma ugotavlja, da so v Evropi 19. stoletja obstajali trije pogledi na zagotavljanje družbenega reda: konservativni, liberalni in nacionalistični. Če je konservativni pogled zagovarjal ohranitev instituta 'kralja' in 'cerkve' pred grozečo nevarnostjo revolucij, je liberalni zagovarjal socialni in ekonomski napredek človeštva nasploh, nacionalistični pogled pa nacionalno osvoboditev, ki naj privede do trajnega reda in miru med narodi. Nasproti sta si potemtakem stali ideologiji liberalizma in konservatizma; prva je zagovarjala zagotavljanje varnosti na principih humanizma in demokracije, medtem ko je druga temeljila družbeno varnost na konceptu nacionalne države, reda in tradicije.⁴ In ravno zagotavljanje družbenega reda je postala paradigma nacionalne države, poudarja avtor, saj je s svojo institucionalizacijo država prevzela nadzor nad ekonomijo in družbo, pri tem pa se je hkrati oprla na nacionalizem. Še več, institucionalizacija nacionalizma v podobi nacionalne države je mogoča le v odnosu do drugih nacij in njihovih držav, saj ima le tako konstituiranje nacionalne države smisel. Hkrati opozarja, da je bila glavna paradigma klasične socialne teorije ideja, da se bodo – pod vplivom moderne – vojne in vojskovanje med državami (in s tem povezana vojaška kultura) nadomestile z miroljubnim industrializmom. Takšna družba brez vojn naj bi bila oblikovana v okviru demokratičnega tržnega kapitalizma, ki so ga propagirali in utemeljevali liberalci ali pa v okviru mednarodnega socializma, ki so ga utemeljili in propagirali marksisti. Obema teorijama ni v celoti uspelo uresničiti idejo, saj je obema na poti stala institucija nacionalne države, ki je pod svoje okrilje vzela oboroženo vojaško silo ter se s tem opremila z institucijo, ki v svojem bistvu generira konfliktna, izključujoča in agresivna mednarodna razmerja. Nacionalna država je bila v 19. in 20. stoletju edini okvir družbenega dogajanja. Ekonomski sistem (kapitalizem) ter ideološki sistem (nacionalizem) sta prignala institut nacionalne države v pogoje njene lastne totalnosti. V prvi polovici 20. stoletja se tako razvijejo izjemni odnosi med družbo in njeno vojaško kulturo. V kontekstu 'totalne vojne' so družbe postale militarizirane, vojna pa, na svoj način, socializirana, poudarja B. Rutar.

V nadaljevanju avtor utemeljeno opozarja na težavnost definiranja militarizma. Na podlagi referenčne literature ugotavlja, da poskušajo avtorji definirati pojav militarizma skozi posebno prizmo, ki jo sestavlja takšno ali drugačno svetovnonazorsko prepričanje, razumevanje evolucije družbenih odnosov in pa želja po etiketiranju posameznih stanj. Tako so sovjetski avtorji definirali militarizem kot izključno kapitalistični produkt, zahodni avtorji kot produkt totalitarizma, nekateri kot pojav tribalizma, drugi spet kot družbeno neskladje. Povedano konkretno, pri poskusu oblikovanja natančnih definicij militarizma nastanejo metodološke težave, saj se izraz militarizem uporablja predvsem za opisovanje konkretnih pojavov oziroma stanj, medtem ko se z militarizacijo ali militarizirano družbo označuje proces. V tem kontekstu se avtor postavi na stališče, da šele določitev temeljnih izhodišč – prvič, da se militarizem nanaša na vsakokratne družbenopolitične razmere, in drugič, da je potrebno

⁴Natančneje: nasproti sta si stala Kant in Clausewitz, prvi avtor teorije o trajnem miru med demokratičnimi nacijami, drugi avtor pragmatične doktrine upravljanja vojaških zadev v korist države.

militarizmu določiti njegov antipod (op. 'čisto' demokracijo) – omogoča objektivno razpravo o militarizmu v konkretnem zgodovinskem okviru. Tako ugotavlja, da predindustrijske družbe poznajo drugačne vrste militarizma oziroma sorodni družbeni pojav, nikakor pa ne gre za militarizem kot odnos med različnimi družbenimi institucijami. Iz tega izhaja, da je militarizem vezan izključno na obstoj posamezne nacionalne države, da torej ni idejno univerzalen, kar argumentira z dejstvom, da gre pri militarizmu bolj za vprašanje kulture in idej kot pa za vprašanje institucij in centrov moči. Hkrati ugotavlja, da je pri obravnavi militarizma potrebno opredeliti časovni okvir in družbene pogoje tega pojava. Če strnemo vse te različne definicije in opise, potem je militarizem – poudarja avtor – predvsem oznaka za: težnjo po uporabi vojne pri reševanju mednarodnih sporov, uzurpacijo politične moči s strani vojaške organizacije, neproporcionalno uporabo resursov države v korist vojaške organizacije, vpliv in način vojaškega mišljenja na civilni sektor družbe. Ob povedanem opozarja: "če želimo militarizem obravnavati sistemsko in kot del družbene kulture, torej več kot le politično oznako, moramo nujno upoštevati obstoj vseh elementov militarizma hkrati" (str. 72); pri tem se sklicuje na vzorčni primer Prusije v 19. stoletju. Seveda pa ne gre prezreti niti posebnih pogojev, ki omogočajo vznik in razmah militarizma v posamezni družbeni skupnosti; ti pogoji zajemajo elemente podporne strukture, ideološki podporni sistem ter medijsko podporo.

V drugem sklopu se B. Rutar osredotoča na pojavne oblike militarizma v sedanjem globalizacijskem času. Temeljno vprašanje, ki si ga je avtor v tem kontekstu zastavil je, ali obstaja tudi vojaški vidik globalizacije? Na podlagi opravljenih analiz odgovarja pritrdilno, saj ugotavlja, da v sodobnem diskurzu globalizacija praviloma ni povezana s politično-vojaškim vidikom, temveč se večinoma nanaša na ekonomski fenomen; skratka, prikazuje se kot apolitična in zdi se, da teorije globalizacije namerno izpuščajo politično-vojaški vidik. V prid svoji trditvi analizira novo podobo države v procesu globalizacije (prehod iz keynesianskega – *Welfare* modela ekonomske politike /socialna naravnost modela, oprtega na zaprto nacionalno ekonomijo/ v neoliberalni schumpeterjanski – *Workfare* model, za katerega je značilen princip tekmovalne, konkurenčne države) ter še posebej njeno vlogo v zagotavljanju varnosti. Resda sta ekonomski in 'duhovni' del globalizacije prinesla svetu nove možnosti, ga povezala in sprostila, toda na drugi strani sta – pod pretvezo 'liberalnih idealov' – povečala razlike med bogatimi in revnimi ter hkrati ustvarila številne eksistencialne probleme (čezmerno potrošništvo, neobvladljive migracije, krčenje socialne države itd.). Nič bolje ni na področju varnostnih zadev; medtem ko je globalizacija z idejo o 'demokracijskem miru' in postmilitarizirani družbi napovedovala miroljubnost in možnost nastanka globalne civilne družbe, je v praksi spremenila vojaške organizacije in varnostne strukture posameznih držav v institut 'spopada civilizacij'. Tako dihotomija, značilna za obdobje globalizacije, niha med 'teorijo o demokracijskem miru', ki predvideva pacifikacijo svetovnih trenj ter teorijo 'imperija' (supra nacionalne oblasti), ki razume globalizacijo kot unilateralen pojav ter enkratno priložnost za uveljavljanje globalnega, vendar tudi centraliziranega sveta (op. po meri ZDA).⁵ Te spremenjene okoliščine, poudarja avtor, vsekakor terjajo teoretsko osvetlitev problema militarizma v sodobnem globaliziranem času, še posebno, ker se je morala novim svetovnim

⁵Zopet si nasproti stojita Kant in Clausewitz: na eni strani Kantova teorija o trajnem miru, tokrat reciklirana v t. i. teorijo o demokracijskem miru, ki pojmuje globalizacijo kot udejanjanje idealov o miru, demokraciji in prosti trgovini, in na drugi strani Clausewitzeva doktrina, zdaj reciklirana v t. i. teorijo modernizacije, ki jo je npr. zaznali v ideologiji vojne proti terorizmu, spopadu civilizacij ter graditvi imperija.

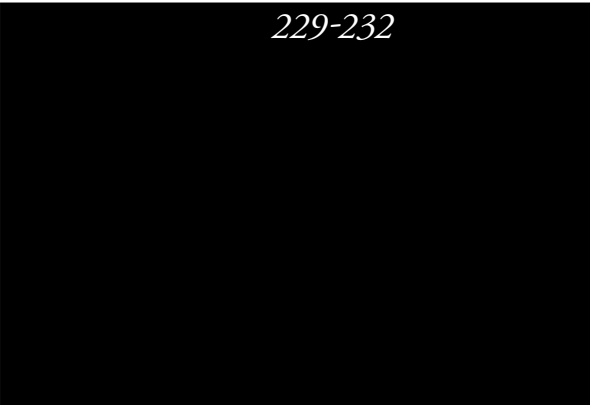
razmeram prilagoditi vojaška organizacija. Slednja se je iz branilke “ozemeljske celovitosti in integritete” lastne države spremenila v varnostno organizacijo, vpeto v mednarodni sistem.

V tem kontekstu se tudi filozofsko vprašanje o *varnosti* in *svobodi* v času globalizacije zastavlja drugače. V sistemu suverenih nacionalnih držav je bila namreč ohranitev svobode pogoj za zagotavljanje varnosti. Toda v času globalizacije to ni več pogoj, saj se svoboda zagotavlja z ekonomsko ekspanzijo in ne z vojsko; potemtakem ostane temeljna skrb državljanov varnost brez svobode oziroma varnost brez boja za svobodo. Natančneje – vojska ni več tista, ki zagotavlja svobodo, in vir ogrožanja ni več sosednja država s svojo vojaško močjo; zato ne moremo več govoriti o (klasičnem) militarizmu, ki je vezan na strukturo nacionalne države in ideologijo nacionalizma. Svobodo nacije namreč po novem zagotavljajo ekonomski subjekti, ki dobiček za povečevanje blaginje nacije ustvarjajo predvsem na tujih trgih. Potemtakem je pravilneje govoriti o elementih imperializma in o določeni vlogi vojaške organizacije pri tem (zavarovanje ekonomskih interesov posamezne nacije), poudarja avtor.

Glede na spremenjeno pojmovanje varnosti smo priča tudi nenehnim poskusom strokovno opredeliti in “znanstveno podpreti” nove oblike vojskovanja. Tako se po 11. septembru 2001 v javni retoriki uveljavi izraz *asimetrično vojskovanje*, ki se v prvi vrsti nanaša na teroristično delovanje (gre za prvi izraz, ki v svojem pomenu vključuje terorizem). Osnova razumevanja nove ideologije militarizma je tako skrita v pojmu asimetrično vojskovanje. Po eni strani se ta pojem (neupravičeno) nanaša na vse, od kriminalnih združenj, osvobodilnih gibanj in klasičnega antikolonialnega odpora, po drugi strani pa sili Zahod k novemu organiziranju in povezovanju, da bi se uspešno branil pred temi novimi izzivi. Asimetričnost nasprotnika kot ideološkega nastavka, poudarja avtor, ne pomeni samo njegove raznolikosti, temveč predvsem njegovo sposobnost boja z nedovoljenimi, umazanimi in nemoralnimi sredstvi in načini. Če je demonizacija nasprotnika do nedavnega predstavljala predvsem njegovo sposobnost množične in tehnološko opremljene vojske, ki je pripravljena zavzeti našo državo, potem današnji asimetrični nasprotnik streže po naših vrednotah. Demonizirani nasprotnik tako prisili lastno ljudstvo, da iz občutka strahu pred izgubo svobode podeli koncesije oblastnikom pri zagotavljanju varnosti. To je tista past, ki je skupna klasičnemu in globalizacijskemu militarizmu; razlika je le v tem, da je v klasičnem prevladovala ideologija obrambe nacije (ozemeljska svoboda), v sodobnem pa prevladuje obramba interesov in vrednot (prvenstveno po blaginji in šele posledično po svobodi), poudarja dr. B. Rutar v zaključku svoje študije.

**NAVODILA
AVTORJEM**

229-232

Časopis *Anthropos* zavzema mesto osrednje slovenske znanstvene revije za interdisciplinarno in transdisciplinarno povezovanje humanistike in družboslovja ter njunih jedrnih strok, predvsem filozofije in psihologije. Pri tem revija ohranja in spodbuja tudi dialog z drugimi disciplinarnimi področji, npr. naravoslovjem, medicino idr. V svoji vsebinski usmeritvi revija objavlja in bo objavljala vrhunske domače in mednarodne znanstvene izsledke s področja filozofije in psihologije, drugih humanističnih, družboslovnih strok ter še zlasti znanstvene prispevke, usmerjene k interdisciplinarno ali transdisciplinarno obravnavanim aktualnim tematikam, ki presegajo disciplinarne okvire in vključujejo vsa znanstvena in strokovna področja. Jedro revije predstavljajo izvirni znanstveno raziskovalni članki iz omenjenih področij (tako empirični kot teoretsko pregledni). *Anthropos* je uradni časopis Slovenskega filozofskega časopisa in Društva psihologov Slovenije.

Prispevke je treba oddati v dveh izvodih tipkopisa (besedilo z dvojnimi razmakom, podatki o avtorju, povzetek, opombe in literatura z enojnim razmakom) na naslov uredništva (*Anthropos*, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) in po elektronski pošti na naslov: anthropos@guest.arnes.si.

Uredništvo po prejemu tipkopisa in elektronske verzije avtorja po elektronski pošti obvesti o prejemu prispevka, ki gre v recenzentski postopek. Avtor je o sprejemu ali nesprejemu prispevka v objavo obveščen predvidoma v času do 3 mesecev po prejemu članka. V istem času avtor prejme elektronsko pismo, v katerem ga uredništvo obvesti o morebitnih nujnih in priporočenih popravkih, po potrebi se lahko od avtorja zahteva vnovičen jezikovni pregled besedila. Avtor mora vrniti popravljen prispevek v roku 7 dni. Po objavi prispevka avtor prejme 1 izvod časopisa na domači ali delovni naslov in separat prispevka v elektronski obliki na elektronski naslov.

Uredništvo članek opremi tudi z UDK vrstilcem, prispevki pa so razvrščeni v naslednje kategorije:

- *Izvirni znanstveni članek* vsebuje izvirne rezultate lastnih raziskav, ki še niso bili objavljeni. Članek je recenziran. Avtor se z izjavo obvezuje, da prispevka ne bo objavil drugje.
- *Strokovni članek* prikazuje rezultate strokovnih raziskav. Tudi ti prispevki so recenzirani in avtor se z izjavo obveže, da prispevka ne bo objavil drugje.
- *Pregledni članek* imajo značaj izvirnih del. To so natančni in kritični pregledi literature iz posameznih zanimivih strokovnih področij.
- *Poročilo* vsebuje krajše znanstvene informacije o zaključenih raziskovanjih ali kratek opis strokovnih in znanstvenih srečanj. Taki prispevki naj vsebujejo od 3000 do 7500 znakov.
- *Strokovna recenzija* predstavlja znanstvenokritično ovrednotenje relevantnih objavljenih znanstvenih knjig. Prispevki naj vsebujejo od 3000 do 7500 znakov.

Prispevki so lahko napisani v slovenskem ali v enem od svetovnih jezikov. Obsegajo lahko do 2 avtorski poli (60.000 znakov) in morajo biti pregledno strukturirani, po potrebi tudi z vmesnimi naslovi. Naslov (in podnaslov, kadar je to potrebno) prispevka mora jasno odražati njegovo vsebino.

::NASLOVNA STRAN TIPKOPISA NAJ VSEBUJE:

- naslov in podnaslov prispevka v slovenskem in enem od tujih jezikov
- ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov inštitucije, kjer je zaposlen oz. domači naslov

- povzetek v slovenščini in enem svetovnem jeziku, dolžina do 120 besed, s ključnimi besedami v slovenščini in tujem jeziku, do 7 ključnih besed (če je prispevek napisan v tujem jeziku, avtor pošlje povzetek v tujem jeziku, uredništvo pa poskrbi za prevod povzetka v slovenski jezik)
- na dnu strani naslednjo izjavo: "Prispevek ni bil oddan v objavo drugje v identični ali podobni obliki, niti ne bo v prvih treh mesecih po oddaji na uredništvo časopisa *Anthropos*."

::NASLEDNJA STRAN TIPKOPISA NAJ VSEBUJE:

- naslov in podnaslov prispevka
- povzetek v slovenščini s ključnimi besedami v slovenščini (oziroma za avtorje, pišoč v tujem jeziku, povzetek v tujem jeziku)

Naslov in podnaslovi so tipkani **polkrepko**, naslovi knjig v *kurzivi*, naslovi člankov z uporabo "dvojnih navednic". Odstavkov se ne ločuje s prazno vrstico. Za označitev novega odstavka se uporablja tabulatorski zamik v desno. Grafično oblikovanje (slog, okviri, številčenje strani) se ne uporablja. Glavno besedilo je napisano v pisavi Times New Roman v velikosti 12, sprotne opombe pisavi Times New Roman v velikosti 10. Vsebinske opombe se navajajo pod črto, ravno tako bibliografski navedki, če citat presega 40 besed (glej tipske primere spodaj). Če citat ne presega 40 besed, so navedki vključeni med besedilo v skrajšani obliki na koncu citata (primer: Veber, 1999: 12). Vsa citirana literatura mora biti s popolnimi podatki navedena na koncu članka v poglavju "Literatura". Bibliografske navedbe morajo biti razvrščene po abecedi avtorjev ter po letu izdaje, kadar gre za več del istega avtorja, omejiti pa se morajo na tista besedila in avtorje, ki v prispevku služijo kot neposredna referenca. Posamezne tipe bibliografskih virov navajamo na naslednji način:

::KNJIGA

Nietzsche, F. (2005): *Vesela znanost*. Ljubljana: Slovenska matica.

::ZBORNİK

Vogrinc, J., Rošker S., J. in Saksida, A., (ur.) (2000): *Prestop: Spominski zbornik Iztoka Saksida-Saxa*. Ljubljana: ZIFF.

::ZBORNİK, PRISPEVEK

Held, K. (1997): "Grundbestimmung und Zeitkritik bei Martin Heidegger." V: Papenfuss, D. in Pöggeler, O. (ur.): *Zur philosophischen Aktualität Heideggers*. Frankfurt am Main: Vittorio Klosterman, str. 31-57.

::ČLANEK V REVIIJ:

Barbarić, D. (1997): "Človek v noči." V: *Phainomena*, VI/19-20, Ljubljana: Nova revija, str. 126-144.

::INTERNETNI PRISPEVEK

Fredrickson, B. L. (2000): "Cultivating positive emotions to optimize health and well-being." V: *Prevention & Treatment*, 3, Article 0001a. Povzeto 20. novembra 2000 s strani <http://journals.apa.org/prevention/volume3/pre0030001a.html>.

::Za bibliografske navedke v opombah uporabljamo naslednjo tipologijo:

Descartes, R. (1988): *Meditacije*, Ljubljana: Slovenska matica, str. 34-35.

Barlow, D. H. & Lehman, C. L. (1996): "Advances in the psychosocial treatment of anxiety disorders." V: *Archives of General Psychiatry*, 53, str. 730.

Prav tam, str. 45.

Prispevke, ki ne bodo ustrezali omenjenim kriterijem, bo uredništvo prisiljeno zavrniti. Uredništvo tipkopisov ne vrača.

**INSTRUCTIONS
FOR AUTHORS**

233-235

Anthropos journal is the leading Slovenian scientific journal of interdisciplinary and trans-disciplinary orientation, bringing together human and social sciences, with philosophy and psychology as its core disciplines. The journal also encourages dialogue with other scientific fields, such as natural sciences, medicine etc. It publishes top national and international original scientific research results from the field of philosophy, psychology and other human and social sciences, and especially scientific contributions of interdisciplinary orientation, keeping up with relevant scientific research in Slovenia and around the world. *Anthropos* is the official journal of the Slovenian Philosophical Society and Psychological Society of Slovenia.

Authors should send two print copies (text with double spacing, author's data, abstract, footnotes and literature with single spacing) to the editorial surface address (Anthropos, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana) and email address: anthropos@guest.arnes.si.

After receiving both typescript and electronic version of the proposed contribution, the editorial board sends author an e-mail confirming the submission of contribution which then enters the review process. Author is informed of the reviewers' decision within 3 months (may vary due to unforeseeable circumstances) after submission. Author may be requested to do the proof-reading of the text if contribution fails to meet the lay-out and language quality standards. The author's response, with or without corrections, should be sent within 7 days. After publication, one issue of journal is sent to author's surface address, as provided on the first page of proposed contribution, and an electronic offprint to the provided electronic address.

Contributions can be written in Slovene or any major foreign language, and should not exceed 10.000 words (60.000 characters).

::THE FIRST PAGE SHOULD CONTAIN:

- title and subtitle of contribution
- name(s) of author(s), surface and email address
- a 100-120 word abstract in Slovene and any major foreign language, a list of up to 7 key words in Slovene and foreign language (if contribution is written in foreign language, author provides abstract in the foreign language and the editorial board provides the translation of abstract and key words into Slovene)
- affirmation of exclusive submission at the page bottom: "This paper has not been submitted elsewhere in identical or similar form, nor will it be during the first three months after its submission to *Anthropos*."

::THE SECOND PAGE SHOULD CONTAIN:

- title and subtitle of contribution
- abstract and key words in Slovene language (or, for foreign authors, in foreign language)

The title (and subtitle, if necessary) is written in **bold type**, book titles in *italics* and article titles within "double quotation marks". No blank lines between paragraphs are to be applied. New paragraphs are introduced by shifting the left margin to the right (using the TAB key). Graphic design (style, framing, edges, pagination etc.) should not be applied. Uniform font style is used throughout the text (Times New Roman), the font size for the main body of the text is 12 and for footnotes 10. For notes, footnotes should be used; the

same applies for quotation references, if quotation exceeds 40 words (see examples below). Otherwise, the “author-date” style of referencing should be used in the main body of the text by inserting the author surname, year of publication and page number in brackets at the end of quotation (Nietzsche, 1992: 31). Entire bibliography should be listed in alphabetical order and according to the year of publication (if more works by the same author are listed) at the end of contribution under the heading “Literature”, and should be limited to the scope of works directly referred to in text. Bibliography at the end of text should be put down according to the rules applied in the examples listed below:

::BOOK, AUTHORED

Husserl, E. (1970): *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction to Phenomenological Philosophy*. Chicago: Northwestern University Press.

::BOOK, EDITED

Felner, R. D., Jason, L. A., Moritsugu, J. N. & Farber, S. S. (Eds.) (1983): *Preventive psychology: Theory, research and practice*. New York: Pergamon Press.

::BOOK, CHAPTER

Held, K. (1997): “Grundbestimmung und Zeitkritik bei Martin Heidegger.” In: Papenfuss, D. in Pöggeler, O. (Eds.): *Zur philosophischen Aktualität Heideggers*. Frankfurt am Main: Vittorio Klosterman, pp. 31-57.

::JOURNAL ARTICLE

Elliot, A. J. & Thrash, T. M. (2002): “Approach-Avoidance Motivation in Personality: Approach and Avoidance Temperaments and Goals.” In: *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 82, No. 5, pp. 804-818.

::DISSERTATION

Trent, J.W. (1975): *Experimental acute renal failure*. Dissertation, University of California.

::INTERNET PUBLICATION

Seligman, M. E. P. (1998): “Positive psychology network concept paper.” Retrieved June 22, 2000 from <http://www.positivepsychology.org/ppgrant.htm>

::For quotation references in footnotes, the style of the following examples should be followed:

Descartes R. (1989): *The Passions of the Soul*. Indianapolis/ Cambridge: Hackett Publishing Company, pp. 18-19.

Barlow, D. H. & Lehman, C. L. (1996): “Advances in the psychosocial treatment of anxiety disorders.” In: *Archives of General Psychiatry*, 53, p. 730.

Ibid, p. 45.

Editorial board will not accept contributions which fail to meet the required criteria. Manuscripts are not to be returned.

- Psihološki prispevki / *Psychology Research*
- Filozofski prispevki / *Philosophy Research*
- Študije / *Studies*
- Recenzije / *Reviews*

